

3 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

3 | 2015

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 113 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- REITINGER Lukáš
Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě?
První Kosmův pokračovatel v kontextu
dějepisectví přemyslovského věku 635
*(Did the so-called Canon of Vyšehrad actually write at Vyšehrad?
The First Successor of Cosmas in the Context of Historiography
of the Premyslid Era)*
- RYANTOVÁ Marie 669
Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu
*(Early Modern Age Revocation Sermons
of Converts to Protestantism)*
- BAKEŠ Martin 714
Diplomatická mise jako nejistá investice. Antonín Jan z Nostic
u stockholmského královského dvora (1685–1690)
*(The Diplomatic Mission as a Non-guaranteed Investment.
Antonín Jan of Nostitz at the Stockholm Royal Court, 1685–1690)*
- ŽUPANIČ Jan 748
Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století
*(Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations
in the Second Half of the 19th Century)*
- BARÁNEK Daniel 782
Instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách
na Moravě a ve Slezsku v letech 1860–1918
*(The Institution of the Rabbinate in Emancipatory Jewish
Communities in Moravia and Silesia between 1860–1918)*

Recenze

- SPÁČILOVÁ Libuše – SPÁČIL Vladimír – BOK Václav
*Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch
zu böhmischen Quellen*
(František Šmahel) 814
- MARTÍNEK Jan
Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích
(Lenka Blechová) 816
- Odkaz „Učitele národů“. Ohlédnutí za třemi svazky edice
Dílo Jana Amose Komenského
Opera omnia, 15/IV. Eruditionis scholasticae
Opera omnia, 9/II
Opera omnia, 19/I. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica
(Jan Kumpéra) 818
- SWEET Rosemary
Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c.1690–1820
(Eva Chodějovská) 822
- ČECHURA Jaroslav
*Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu
v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*
(Josef Grulich) 826
- LENDEROVÁ Milena
Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové
(Magdaléna Pokorná) 834
- HANNIG Alma
Franz Ferdinand. Die Biografie
(Martin Klečacký) 836
- THER Philipp
Die dunkle Seite der Nationalstaaten.
„Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa
(Jiří Pešek) 839

- NORWOOD Stephen H.
Antisemitism and the American Far Left
- NORWOOD Stephen H.
The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses
(Jiří Pešek) 848
- FISCH Stefan
Geschichte der europäischen Universität. Von Bologna nach Bologna
(Jiří Pešek) 854
- JENSTERLE-DOLEŽALOVÁ Alenka –
HONZAK JAHIĆ Jasna – ŠURLA Andrej (eds.)
Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové a vědci ve stínu dějin
(Jaroslav Pánek) 858
- JIROUŠEK Bohumil
Karel Stloukal. Profesor obecných dějin
(Jaroslav Pánek) 863
- DOROVSKÝ Ivan
S domovem v srdci
(Jaroslav Pánek) 870
- PÁNEK Jaroslav a kolektiv
Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století
(Jiří Pešek) 872
- ŠIMŮNEK Robert a kolektiv
Historický atlas měst České republiky, svazek č. 26, Most
(Petr Rak) 875
- Zprávy o literatuře* 880

Nekrology

Jiří Kejř (28. srpna 1921 – 27. dubna 2015) 897
(František Šmahel)

Ivan Martinovský (6. ledna 1937 – 11. března 2015) 902
(Jiří Pešek – Václav Ledvinka)

Klaus Schaller (3. červenec 1925 – 17. květen 2015) 906
(Jaroslav Pánek)

Alice Teichová (19. září 1920 – 12. března 2015) 910
(Eduard Kubů – Jiří Šouša)

Věra Olivová (13. listopadu 1926 – 7. března 2015) 915
(Robert Kvaček)

Knihy a časopisy došlé redakci 917

Výtahy z českých časopisů a sborníků 917

STUDIE

Psal tzv. Kanovník vyšehradský
opravdu na Vyšehradě?
První Kosmův pokračovatel v kontextu
dějepisectví přemyslovského věku

LUKÁŠ REITINGER

LUKÁŠ REITINGER: Did the so-called Canon of Vyšehrad actually write at Vyšehrad? The First Successor of Cosmas in the Context of Historiography of the Premyslid Era

The first continuation of *The Chronicle of the Czechs* by Cosmas, in which a well informed contemporary chronicled the news relating to the years 1126–1141, has been a matter of huge interest for historians primarily for its unclear provenance. Although the opinion that the author of those reports was a Canon of the Vyšehrad Chapter has prevailed for more than one hundred years, all those arguments which seem to point out that the mysterious chronicler was rather a member of the Metropolitan Chapter at St Vitus Cathedral, where the Cosmas Chronicle itself also originated, have not been adequately considered.

Key words: Cosmas, the first successor of Cosmas, Prague Chapter, Vyšehrad Chapter, historiography, the Czech Lands, Premyslid dynasty

„Mein lieber Hofrat, das ist auch irrig!“ I takovýmto ne zvláště uctivým přímým oslovením vrcholila diskuse mezi Václavem Novotným a Adolfem Bachmannem na počátku 20. století. Dva přední představitelé naší české a německé historiografie se tehdy přeli o mnohé. Polemika, v níž opakovaně zaznívala tato zesměšňující slova,

se týkala autora tzv. Prvního Kosmova pokračování, které bylo zaníceným pozorovatelem noční oblohy započato letopočtem 1126 a dovedeno do roku 1141.¹

Samotný pramen se stal tématem různých úvah už mnohem dříve. Již roku 1783 vyvrátili Josef Dobrovský a František Martin Pelcl starší názor, že záznamy sepsal strahovský premonstrát Jaroslav, a přisoudili kroniku jednomu z pražských kanovníků.² S názorem osvíceneckých učenců se však neztotožnil František Palacký, který si povšiml, jak záhadný astronom věnuje ve svém líčení určitou pozornost Vyšehradu a tamější kapitule sv. Petra a Pavla, což jej vedlo k závěru, že ke zdejšímu kostelu příslušel i samotný autor. Jeho pohled v následné době převážil a byl v 19. století přejat do obou edic pramene.³ Pochybnosti teprve roku 1900 vnesl Adolf Bachmann, jenž oživil starší názor o autorství pražského kanovníka. O tři roky později vyšla reakce Václava Novotného, ve které odvěký oponent německého historika v duchu Palackého hájil vznik kroniky na Vyšehradě. Poté ještě následovala roku 1906 rozsáhlejší Bachmanova odpověď a o rok později více než stostránková polemika Novotného.⁴ Na tu již Adolf Bachmann neodpověděl, zřejmě z důvodu, že právě onoho roku byl zvolen poslancem říšského sněmu, dostal se do čela německé liberální pokrokové strany a jeho politickou kariéru

1 Za cenné připomínky ke zde nastoleným otázkám děkuji Martinu Wihodovi, Davidu Kalhousovi, Robertu Antonínovi a recenzentům.

2 Franciscus Martinus PELZEL – Iosephus DOBROWSKY, *Scriptorum rerum Bohemicarum I*, Pragae 1783, s. V–XL, zvláště s. XXXIII–XXXVI. Diskusi o tomto prameni shrnula Marie BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, in: *Pokračovatelé Kosmovi*, ed. Z. Fiala, Praha 1974, s. 192–224, konkrétně s. 196–202.

3 Franz PALACKY, *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber*, Prag 1830, s. 36–45; takéž Josef TEIGE, *O prvním pokračovateli Kosmy*, Věstník královské české společnosti nauk (dále jen VKČSN) 1889, s. 311–316, zde s. 311–312; Rudolf KÖPKE, *Cosmae Chronica Boemorum* (úvod), MGH SS IX, Hannoverae 1851, s. 1–31, konkrétně s. 11–12; edice s označením *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, tamtéž s. 132–148; Josef EMLER, *Kanovník Vyšehradský* (úvod), in: FRB II, Praha 1874, s. 201–202; edice s. 201–237. Aby čtenář v předkládané diskusi o otázce, zda kroniku sepsal kanovník vyšehradský, nebyl maten neustálým odkazováním na pramen s názvem *Kanovník vyšehradský*, budu tyto zápisky podle Emlerovy edice citovat pod neutrálním označením *První Kosmův pokračovatel*.

4 Adolf BACHMANN, *Beiträge zu Böhmens Geschichte und Geschichtsquellen*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (dále MIÖG) 21, 1900, s. 209–234, konkrétně s. 220–229; Václav NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde Böhmens*, MIÖG 24, 1903, s. 529–615, zde s. 531–552; Adolf BACHMANN, *Der erste Fortsetzer des Cosmas*, Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens (dále jen ZDVGMS) 10, 1906, s. 301–336; V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I. Der erste Fortsetzer des Kosmas*, VKČSN 1907, s. 1–114.

ukončila až smrt roku 1914.⁵ Ve stejné době vsadil Václav Novotný vyšehradský původ kroniky do svých *Českých dějin*, čímž jej de facto kodifikoval.⁶ V následujícím období se již o Prvním Kosmově pokračovateli mluví pouze jako o *Kanovníkovi vyšehradském*, nanejvýš je zde přidán otazník nebo slova *údajný* či *takzvaný*, byť, jak poznamenala Marie Bláhová, samotná diskuse skončila v půli cesty a nepadl zde žádný zásadní argument.⁷

Václav Novotný na úvod své poslední studie k tomuto tématu poznamenává, že pro věrohodnost samotného díla není otázka, zda kronika vznikla na Vyšehradě či Pražském hradě, důležitá.⁸ I po stu letech lze dát pozitivistickému historikovi za pravdu. Na druhou stranu její rozřešení vrhá jiné či minimálně ostřejší světlo na problematiku historiografické činnosti ve svatovítské a vyšehradské kapitule po Kosmově smrti. Zvláště může nabídnout jasnější vhled do problematiky nejstarších vyšehradských listin a předpokládaných Pražských analů.

Stopy vedoucí na Vyšehrad

Bezmála dvousetstránková diskuse mezi Adolfem Bachmannem a Václavem Novotným převážně utonula v osobních útocích a v polemice o nerozhodujících detailech či rozboru pasáží, které lze interpretovat dvojím způsobem. To zvláště platí o větě, ve které *continuator* připomíná, jak na vyšehradské shromáždění roku 1130

- 5 K jeho osobnosti a místu v české historiografii zvláště Thomas KRZENCK, *Adolf Bachmann – českoněmecký historik, angažovaný profesor a liberální politik ve sporu o „českou otázku“*, in: Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945, edd. P. Soukup a F. Šmahel, Praha 2004, s. 237–250.
- 6 V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, passim; TÝŽ, *České dějiny*, I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253), Praha 1928, s. 202–203.
- 7 M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 200. O vyšehradském původu Kosmova následovníka nepochybovali Maria WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czescy, Kanonik Wyszebradzki, Mnich Sazaawski*, Warszawa 1978, s. 5–9; Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Vyšehrad, rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu*. Praha 2002, zvláště s. 68nn; Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Kanovník vyšehradský a jeho kronika*, in: *Královský Vyšehrad 3. Sborník příspěvků ze semináře Vyšehrad a Přemyslovci*, ed. B. Nechvátal ve spolupráci s J. Huberem, J. Kotousem, Kostelní Vydří 2007, s. 161–165, zde s. 161–162. Maria Wojciechowska jako důkaz předkládá i Linkův závěr, že jediným místem odkud mohl autor sledovat nebeské úkazy, byl právě Vyšehrad. Samotný František Link, ovšem pouze tvrdí, že Vyšehrad byl jen vhodný na takovéto pozorování, nic více. František LINK, *Astronomické zprávy v kronice Vyšehradského kanovníka*, ČSČH 9, 1961, s. 559–571, konkrétně s. 562.
- 8 V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 3–4.

kníže Soběslav povolal „také pražské kanovníky, i my jsme tam byli“ (*etiam Pragenses canonicos, atque nos ibidem fuimus*).⁹ František Palacký a Václav Novotný za zájmenem „my“ viděli vyšehradské kanovníky. Kronikář touto větou prý vyjádřil, že vedle pražských kanovníků se kolokvia účastnili i příslušníci kapituly na Vyšehradě, ke kterým se glosátor počítal.¹⁰ Adolf Bachmann si naopak povšiml, že kronikář o své osobě mluví na řadě míst v množném čísle (v majestátním plurálu) a za zájmenem „nos“ chápal samotného kronikáře. Při této interpretaci mají citovaná slova význam, že Soběslav povolal „pražské kanovníky, byl jsem tam i já“, čímž by se podle Bachmanna glosátor přihlásil ke svatovítské kapitule.¹¹ Oba oponenti se předháněli v počítání zmínek, ve kterých pokračovatel o sobě psal v singuláru a v plurálu. Výsledek 18:7 však nic nezměnil na faktu, že letopisec současně o své osobě mluvil v jednotném i množném čísle. Tudíž spornou větu lze vyložit oběma zmíněnými způsoby a stěží zde můžeme hledat jasné svědectví o původu zpravodaje.

Přihlédnout je ovšem nutné také k možnosti, že se za těmito slovy skrývá i jiná osoba či duchovní instituce mimo svatovítskou a petropavelskou kapitolu. V samotné pasáži se dočteme, že kníže svolává do svého paláce na Vyšehrad obecně urozené a neurozené (*congregavit nobiles et ignobiles in palatium Wissegradense*). Teprve za touto zcela obecnou větou se nachází jediný konkretizující dovětek *etiam Pragenses canonicos atque nos ibidem fuimus*. Pražští kanovníci jsou jediní výslovně uvedení účastníci shromáždění. Záhadná věta tedy není výčtem přítomných duchovních přemyslovských Čech, na jehož konci by kronikář mechanicky uvedl i sebe, případně své spolubratry ze svatyně v jakémkoliv koutu země, ale slovy „atque nos ibidem fuimus“ sebe či svůj duchovní ústav vymezuje vůči jediným zmíněným, pražským kanovníkům. Tudíž nejspíše pouze buď v Bachmannově pojetí tvrdí, že na kolokviu byli i pražští kanovníci, osobu kronikáře nevyjímaje, nebo podle Novotného interpretace píše, jak na Vyšehradě byli i kanovníci pražští a také „my“, ti druzí vyšehradští.

Rovněž další indicie svědčí, jak je oprávněné zúžit naše úvahy na duchovní těchto dvou nejvýznamnějších chrámů přemyslovských Čech. Z popisu celé řady událostí či detailní informovanosti o Pražském hradě a Vyšehradu je zřejmé, že kronikář žil v hlavním centru země.¹² Velmi výmluvný je i fakt, že opakovaně

9 *První Kosmův pokračovatel*, s. 209.

10 F. PALACKÝ, *Würdigung*, s. 37–38; V. NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde*, s. 534nn; TÝŽ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 19nn; M. WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czescy*, s. 7–8.

11 A. BACHMANN, *Beiträge zu Böhmens Geschichte*, s. 224–225; TÝŽ, *Der erste Fortsetzer des Cosmas*, s. 306nn.

12 Jednotlivé zprávy rozebereme níže.

při zmínce o Vltavě zdůrazní, jak tato řeka od sebe odděluje Pražský hrad a Vyšehrad.¹³ Vzhledem k tomu, že autor měl určitý přístup ke knížeti Soběslavovi a možná i zastával nějakou pozici na jeho dvoře, nemohl nebyt příslušníkem přední kapituly či kláštera. Stěží byl jen farářem nějakého kostela v pražském či vyšehradském podhradí či blízkém okolí. Na to ostatně poukazuje i skutečnost, že si nevedl jen záznamy na pár pergamenech, ale už svými prvními slovy bez jakéhokoliv úvodu navázal na poslední kapitoly Kosmovy kroniky. Své dílo tedy sepisoval jen ve skriptoriu finančně zajištěné duchovní instituce, která si takovýto manuskript vedle nezbytných liturgických knih mohla dovolit a která tento rukopis už vlastnila pár let po Kosmově smrti. Sice by bylo možné do našich úvah zahrnout významné kláštery v Praze a jejím nejbližším okolí, jako byly břevnovský či ostrovský konvent nebo nově založenou premonstrátskou kanonii na Strahově, ale tyto církevní domy stejně jako realie benediktinů a premonstrátů kronikářské zápisy k letům 1126–1141 zcela opomíjejí a založení Strahova musí k roku 1140 v dochovaných rukopisech retrospektivně vzpomínat až následující kompilace Druhého Kosmova pokračování.¹⁴ V centru pozornosti tajemného glosátora jsou především kanovníci a kapitulní baziliky na Pražském hradě a Vyšehradě. Závěr, že je nutné počítat se skriptorii jen těchto dvou kostelů, je jedním z mála, na kterém se shodli i oba zanícení oponenti, Adolf Bachmann a Václav Novotný.

K nejdůležitějším dokladům sepsání díla na Vyšehradě náleží zmínka, jak Soběslav pravidelně trávil svátek Všech svatých ve zdejší klauzuře s kanovníky.¹⁵ V kontextu celé pasáže ale není výpověď předložených řádků tak jednoznačná. V témže odstavci stejně vedle vyšehradských kanovníků mluví autor rovněž o členech svatovítské kapituly a benediktinkách z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Zmíní, jak představitelé těchto tří duchovních ústavů se zavázali za duše knížete a jeho choti sloužit mše, z nichž první byla ustanovena na den Všech svatých (1. listopadu). Tyto řádky a priori připomínají, že kníže Soběslav právě uvedený svátek oddaně ctíl. Po tomto hlavním sdělení glosátor teprve uvede, jak příslušný den Přemyslovec tradičně slavil s vyšehradskými kanovníky. Byť se jedná jen o doplňující dovětek, je nutné mu přiznat určitou váhu, rozhodně se však

13 *První Kosmův pokračovatel*, s. 221: „Flumen vero Wltawa, quod metropolitanas nostras urbes Pragam et Wissegrad alveo dividit,“ s. 234: „fluminis Wltaue, quae fluit inter urbes Wissegrad et Pragam“.

14 *Druhé pokračování Kosmova*. FRB II, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 271–272.

15 V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 18; M. WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czeszy*, s. 9.

nemůže jednat o průkazné svědectví, ani o jednoznačný náznak místa vzniku Prvního Kosmova pokračování.¹⁶

Totěž platí o tvrzení Františka Palackého a Václava Novotného, podle kterých dokládá autorství člena vyšehradské kapituly záznam, jak host knížete Soběslava I. münsterský biskup Ekbert sloužil na den nalezení svatého kříže, 3. května roku 1131, mši na Vyšehradě s tamějšími kanovníky.¹⁷ Tato věta s jistotou nanejvýše svědčí o upřednostňování velkolepě obnoveného kostela ze strany knížete a odráží tehdejší komplikované poměry při pražském katedrálním chrámu. Mějme na paměti, že zmínka o mši na Vyšehradě se týkala doby, kdy se biskup Menhart účastnil poutě do Svaté země, zatímco na něm utkvělo určité obvinění a současně byl do celé záležitosti zapleten i pražský kanovník Herold.¹⁸

Hlavní důkaz už František Palacký shledal v relaci věnované přestavbě a nové výzdobě vyšehradského kapitulního kostela roku 1129.¹⁹ Tato indicie se již tak silná nejeví, když si uvědomíme, že pisatelovým zájmem jsou stavební aktivity za vlády knížete Soběslava obecně, a to v různých koutech Čech. K roku 1126 uvádí, jak byly přestavěny hrady Přimda, Zhořelec a Tachov. Stejně tak se čtenář dozví, že tehdy nechal panovník znovu postavit kapli na

16 *První Kosmův pokračovatel*, s. 233: „sanctae Wissegradensis et Pragensis ecclesiae canonicos, nec non commilitones sancti Benedicti, moniales quoque rogaret cum omni clero intra urbem comorante, ut, sicut mos est, pro defunctis officia peragerent, scilicet prima et secunda et tertia et septima die, et cetera usque ad anniversarium sic commemorationes facerent pro ipsis [...]. Placuit itaque primum diem in festo omnium sanctorum statui. Ad comprobandum ergo, quam affectuose quamque devote hanc eleemosynam laudabilis dux Sobieslaus faceret, veniente anniversario ipsemet in claustro Wissegradensi cum canonicis eiusdem monasterii et cum omni clero devoto e suburbio collecta refectionem habuit ibique in divite apparatu divitem voluntatem ostendit.“

17 Tamtéž, s. 212: „venit in Bohemiam, et in Wissegrad metropolitana civitate missam de inventione sanctae crucis magno cum honore ne non cum canonicis eiusdem ecclesiae celebravit“. F. PALACKÝ, *Würdigung*, s. 38; V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 18.

18 Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130; soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: Husitství – reformace – renesance, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, edd. J. Pánek, M. Polívka, N. Rejchrtová. Praha 1994, s. 47–68; Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Sobieslaus – ut Salamon, ut rex Ninivitarum, Gesta rituály a inscenace – propagandistické nástroje boje českého knížete v konfliktu s opozicí (1130–1131)*, ČČH 101, 2003, s. 237–259.

19 *První Kosmův pokračovatel*, s. 206–207: „Sobieslaus renovavit Wissegradense monasterium [...] quam Sobieslaus, ut diximus, renovavit, et renovatam in melius auxit quia parietes depigni fecit, coronam auream in ea suspendit, quae ponderat XII marcas auri, argenti vero LXXX, aes et ferrum sine numero, pavementum pollitis lapidibus exornavit, porticus in circuitu addidit, laquearia in lateribus duobus affixit, tegulis summitatem totam cum tectis cooperuit, clastrum et omnes officinas cooperiri iussit.“ F. PALACKÝ, *Würdigung*, s. 37.

Řípu.²⁰ K roku 1129 zapsal, že „Hrad Kladsko byl od knížete Soběslava obnoven a opevněn.“²¹ Za relací o přestavbě Vyšehradu se připomíná okrášlení interiérů svatovítské baziliky, konkrétně výzdoba hrobu svatého Vojtěcha zlatem, stříbrem a křišťálem na popud biskupa Menharta.²² K roku 1130 se kronikář opětovně vrací ke kladskému hradu, který prý Soběslav „pečlivěji a silněji opevnil než dříve.“²³ Soběslavovu stavitelskou aktivitu neopomenul zmínit ani k následujícímu roku 1131. Rozepsal se, jak tehdy kníže vybudoval dva nové hrady, jeden na úpatí vsi Tachov a druhý u řeky Nisy, který se dříve jmenoval Dřínov a nyní byl nazván Zhořelec.²⁴ K letopočtu 1135 zaznamenal: „Toho roku se metropole Čech Praha počala obnovovat po způsobu latinských měst.“²⁵ Taktéž zapsal probourání zdi na severní straně svatovítské baziliky, aby zde mohla být vybudována nová kaple.²⁶ Ještě při líčení závěru Soběslavovy vlády připomene, že kníže nově opevňoval hrady při polské hranici, konkrétně zmíní Hostín Hradec.²⁷ Zaměření na zprávy tohoto typu poukazuje, že k oblíbeným tématům Kosmova pokračovatele vedle pozorování hvězd a komet patřilo i stavitelství. Jeho zájem překročil také hranice Čech a rozepsal se o zřízení paláců v Bamberku, v Plísni a Goslaru.²⁸ Pokud pokračovatel opakovaně věnuje pozornost přestavbám pohraničních hradů, zmíní se i o několika úpravách ve svatovítské bazilice a na Pražském hradě, či přestavbě kaple na Řípu, stěží by mohl opominout či stručně odbýt zprávu, že jeho oblíbený kníže velkolepě přebudoval kostel ve svém hlavním sídle na Vyšehradě, a to i když by kronikář působil v písařské dílně pražské kapituly.

V této souvislosti si musíme položit i otázku, zda je možné za jednoznačně průkazný doklad autorství vyšehradského kanovníka považovat retrospektivní

20 *První Kosmův pokračovatel*, s. 205: „Eodem tempore quasdam munitiones Bohemi reaedificaverunt quae slavice Przimda Yzcorelik, Tachow appellantur. Eiusdem etiam temporis curriculo capellam in monte Rzip nuncupatam Sobieslaus dux serenissimus destructam construxit.“

21 Tamtéž, s. 206: „Kladsko castrum renovatum est atque firmatum a Sobieslao.“

22 Tamtéž, s. 207.

23 Tamtéž, s. 207: „castrum Cladsko [...], quo solertius quam antea et robustius munito“.

24 Tamtéž, s. 212–213: „Interea transcurrente tempore dux Sobieslaus ad radicem cuiusdam villae nomine Tachow in finibus Mescio castrum aedificavit, quod ex nomine adiacentis villae appellavit; aliud quoque aedificavit in partibus Milesko iuxta flumen Niza, appellavitque nomine Yzhorelik, quod antea Drenow vocabatur.“

25 Tamtéž, s. 222: „Eodem anno metropolis Bohemiae Praga more Latinarum civitatum coepit renovari.“

26 Tamtéž, s. 231.

27 Tamtéž, s. 231: „castrum renovare coepit, quod Hostin Hradecz dicitur [...] castra, quae sunt ex parte illorum (tj. Polonorum), firmabat.“

28 Tamtéž, s. 214, 215.

odbočku o založení kapitulního kostela sv. Petra a Pavla Soběslavovým otcem Vratislavem II.²⁹ Adolf Bachmann zde vynesl námitku. Pokud byl kronikář oddaným příznivcem knížete Soběslava I. nemohl zamlčet jeho upřednostnění vyšehradské rezidence a kapituly, zároveň však čtenáři musel osvětlit její počátky, o kterých jeho předchůdce Kosmas nic nepíše. Stejným způsobem, jakým si vyšehradští půjčili ve svatovítské kapitule někdy ve 12. století *Kroniku Čechů* a z části či celou ji opsali, si mohl jeden z pražských kanovníků opatřit v hlavním sídle svého favorizovaného Přemyslovce určité pamětní záznamy a doplnit počátky vyšehradské kolegiáty, které *Chronica Boemorum* mlčky přechází.³⁰

Možná se tato představa jeví, zvláště když srovnáme, jak o založení kapitulního kostela sv. Petra a Pavla pojednává samotné *Continuatio Cosmae* a jak interpolace ke *Kronice Čechů*, která bezesporu vnikla na Vyšehradě. *Continuator* je vůči tomuto doplňku velmi stručný a někdy nepřesný. Především na rozdíl od dodatku nesprávně Vratislava k časům založení označuje za krále. Jeden pramen tvrdí, že zakladatel přinesl dvanáct košů kamení a druhý hlíny. Dále Kosmův následovník nezmiňuje na rozdíl od vyšehradského doplňku poplatek dvanácti hřiven papeži za přímou podřízenost svatopetrskému stolci. Také zamlčuje výsady vyšehradských kanovníků, které jdou nejvíce na úkor pražského biskupa. Neuvádí, že svatopetrská kapitula obdržela dávky tři sta lidí z desátků pražského a olomouckého biskupa. Nedočteme se zde nic o ustanovení, že pokud pražský biskup odmítne ve vyšehradském kostele konat křest a svěcení duchovních, mohou kanovníci oslovit kteréhokoli jiného biskupa. Letopisec ani neoznačuje Vyšehrad za „matku a paní všech hradů oné země“ (*omnium terre illius civitatum mater et domina*), ani za „hlavu celé provincie“ (*totius provincie caput*), jak uvádí vyšehradský doplněk. Taktéž se zde nedočteme, že chrám sv. Petra je „v téže zemi vyšší nad ostatními kostely“ (*celsior*

29 Tamtéž, s. 206–207: „rex Wratislaus, aedificavit pro anima sua et uxoris suae prolisque suae, colaudante et autoritate gloriosissimi papae Alexandri atque LXXII patrum. Qui sanctae Romanae ecclesiae praenominatus pontifex ad corroborandam eiusdem sacrae institutionis dignitatem per Johannem, Tuscolanensem episcopum, et per Petrum praepositum sancti Georgii martyris, praedictae ecclesiae ministris, videlicet presbytero, diacono, subdiacono et etiam praeposito transmisit, et ad insignie apostolicae auctoritatis eis perpetuo hiis uti concessit, sandalia et mitras. Hiis vero ita dispositis et ordinatis, idem rex supra memoratus hoc praedictum monasterium subdidit sanctae Romanae ecclesiae, quod tali modo fundavit portans propriis humeris XII cophinos plenos lapidibus in honore salvatoris, ut Constantinus imperator fundavit Romanam ecclesiam. Ideo fecit eam liberam esse.“

30 A. BACHMANN, *Beiträge zu Böhmens Geschichte*, s. 222nn.

in eadem regione ut videretur ecclesiis).³¹ Vedle mnohem střízlivějšího a stručnějšího výkladu Prvního pokračovatele je rovněž na místě otázka, zda by případný vyšehradský autor odbyl Soběslavovo rozšíření a štědré obdarování své kapituly jen jednou stručnou větou, když o tomto počinu v témže skriptoriu za jeho doby vznikla rozsáhlá listina (či aktový záznam).³²

Uvedené odlišnosti zároveň značně odporují představě, že by autoři vyšehradské interpolace a *Prima continuatio Cosmae* vzájemně od sebe opisovali. Jak doložila Marie Bláhová, oba prameny pouze čerpaly s největší pravděpodobností ze stejné předlohy. Tedy jako doklad místa sepsání zpráv o letech 1126–1141 neobstojí nabízející se tvrzení, že vyšehradská recenze Kroniky Čechů vycházela z jedné pasáže Kosmova pokračovatele, a tudíž tehdy bylo záhadné dílo uloženo ve skriptoriu vyšehradské kapituly.³³

Nosným pilířem koncepce Václava Novotného je předpoklad, že svatovítský kanovník by přece nepsal z čistě konkurenční žárlivosti o založení a obnově vyšehradské kapituly, tudíž celý spis mohl vzniknout pouze na Vyšehradě. Tento pohled sice mohl platit o časech kronikáře Kosmy, nikoliv však o době jeho prvního pokračovatele. Tehdy, konkrétně v září roku 1134, byl novým biskupem zvolen vyšehradský probošt Jan, který řídil pražský chrám a diecézi až do své smrti v létě roku 1139.³⁴ Vyšehradský kanovník na svatovojtěžském stolci zemřel tři roky před tím, než záhadný relátor ukončil svou kroniku. Jan byl zároveň zásadně účasten na přestavbě Vyšehradu

31 *Gründung der Kirche von Wischehrad*, in: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SRG Nova Series II, ed. B. Bretholz, Berlin 1923, s. 252–254. Jednotlivé odlišnosti eviduje M. BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly ve středověké historiografii*, in: *Královský Vyšehrad 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniumu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla*, Praha 2001, s. 13–31, zvláště s. 17nn.

32 *První Kosmův pokračovatel*, s. 207: „insuper et canonicos eiusdem ecclesiae multiplicavit stipendiis, praediis, aliisque bonis augmentavit“; CDB I, ed. G. Friedrich, Praegae 1905–1912, s. 111–115, č. 111. K tomuto dokumentu dále viz Lukáš REITINGER, *Nejstarší vyšehradské listiny*, v tisku.

33 Bez hlubší komparace se k závislosti interpolace na Kosmově pokračovateli nepřesvědčivě klonili Kamil KROFTA, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, ČČH 10, 1904, s. 15–27, 125–152, konkrétně s. 134; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 142, poznámka 1; Gustav Friedrich (CDB I, s. 366, č. 384) a Bertold Bretholz (*Gründung der Kirche von Wischehrad*, s. 253, poznámka 5); Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomatice*, ed. J. Šebánek, Brno 1936 (= *Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně* 42), s. 163, poznámka 431; Jiřina PSÍKOVÁ, *Příspěvky k diplomatice vyšehradských listin 12. století*, Archivum Trebonense 2, 1973, s. 1–43, zde s. 10. Společnou předlohu oprávněně předpokládá M. BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly*, s. 17nn, 22, 26. Přímou závislost jednoho pramene na druhém také odmítá A. PLESZCZYŃSKI, *Vyšehrad*, s. 136.

34 *První Kosmův pokračovatel*, s. 221: „electus a deo advocatu Johannes. Hic eo tempore sanctae Wissegradensis ecclesiae praeposituram regebat“.

roku 1129 a Soběslavově rozšíření a obdarování samotné kapituly. Budoucí pražský biskup již tehdy byl vyšehradským proboštem a dokonce vystupuje jako svědek na údajně listině knížete Soběslava datované k roku 1130, která tyto činy zaznamenává a potvrzuje.³⁵ Novotného představa o zvilém nepřítelství kanovníků obou bazilik ve třicátých a čtyřicátých letech 12. století se také zcela bortí, když si uvědomíme, že k členům duchovního sboru svatopetrského kostela v oněch časech příslušel jáhen Alexandr, který se roku 1143/4 stal vyšehradským proboštem a který byl blízkým příbuzným dvou příslušníků pražské kapituly. U sv. Víta byl kanovníkem jeho otec Magnus a proboštem bratr Daniel, jenž se později roku 1148 stal biskupem.³⁶

Nebylo by tedy něčím nepřirozeným, pokud by v době úzkého příbuzenství mezi kanovníky obou kostelů a krátce po smrti pražského biskupa Jana, bývalého vyšehradského probošta, jeden jeho podřízený ze svatovítských kanovníků věnoval ve svém letopisu určitou pozornost počátkům a soběslavské obnově chrámu sv. Petra na Vyšehradě, zvláště když se na těchto činech právě biskup Jan před svou volbou podílel. Stejně jako podle všeho nebude náhodné, že samotný Kosmas, který kromě sousední svatojiřské komunity počátky jiných klášterů a kapitul striktně opomíná, zasvěceně na dvou místech s chválou připomene počátky boleslavské kapituly, v níž býval proboštem kronikářův nadřízený pražský biskup Heřman.³⁷ Ať je náš předpoklad oprávněný či nikoliv, vzhledem k úzkým vazbám svatopetrské a pražské kapituly nelze zmínky Prvního Kosmova pokračovatele, které se věnují Vyšehradu, považovat za určující důkaz toho, že zde byl vyhotoven samotný letopis. Doklady je nutné hledat jinde.

Světcí a biskupové

Na počátku 20. století byla jedním z témat vyostřené polemiky o původu druhého autora *Kroniky Čechů* věta o nalezení hlavy sv. Vojtěcha v polském Hnězdně (*Anno*

35 CDB I, s. 115, č. 111: „Johanne eiusdem monasterio preposito.“

36 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 831–832; Zdeněk FIALA, *Jindřich Zdík a Kosmas, O původu Jindřicha Zdíka*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 7, 1963, s. 7–19, zde s. 14nn. Na tehdejší vzájemnou propojenost obou duchovních ústavů už upozornil Ivan HLAVÁČEK, *Z dějin vyšehradské kapitulní knihovny ve středověku (Od počátku do husitství)*, in: Královský Vyšehrad, Sborník k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092), edd. J. Huber, B. Nechvátal, Praha 1992, s. 69–81, konkrétně s. 73.

37 Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II. 7, 13, III. 7*, MGH SRG Nova Series II, ed. B. Bretholz unter Mitarbeit von W. Weinberger, Berolini 1923, s. 93, 100, 168. Kosmas zároveň do své kroniky vsadil legendu o staroboleslavských patronech pěti bratřech poustevnících (*tamtéž I. 38*, s. 68–72).

dominicæ incarnationis 1127, VII Kalend. Martii, caput sancti Adalberti martyris et pontificis in civitate Gnezden repertum est, eo quidem loco, ubi martyr idem martyrio fuit coronatus et tumulatus).³⁸ Václav Novotný se pokusil s její pomocí doložit, že pisatel zde projevil své zaujetí proti pražskému kapitulnímu kostelu, kam tělo tohoto svěťce z Polska přenesl kníže Břetislav I. Neutrálně laděnou zmínkou prý byla zpochybněna pravost vojtěšských ostatků pražské baziliky, což by stěží prý mohl učinit kanovník biskupského svatostánku.³⁹ S argumentem nemalé váhy tomu však oponoval Adolf Bachmann. Tato zmínka mluví pouze o Vojtěchově hlavě, nikoliv celkově o jeho těle. Zároveň zpráva Mnicha sázavského, jak hlava sv. Vojtěcha byla v pražském kostele nalezena teprve roku 1143, poukazuje, že minimálně v předcházejících desetiletích se vskutku nemohl kapitulní chrám u sv. Víta označovat jako držitel biskupovy lebky.⁴⁰ Novotný se svou konstrukcí ještě snažil zachránit tvrzením, že Vojtěchova hlava se ztratila teprve při vypálení Pražského hradu roku 1142.⁴¹ Tato případná ztráta hlavy svatého by byla velmi krátkodobá, na pouhých pár měsíců. Je otázkou, zda by vůbec několikaměsíční ztracení relikvie vstoupilo na stránky sázavského letopisu. Pokud ano, bylo by v relaci nejspíše připomenuto, jak se uctívané ostatky ztratily teprve před pár měsíci během válečných zmatků. O ničem takovém však sázavský mnich a ani jiný pramen nic neví.

Protipražské zaměření autora ještě Václav Novotný podpořil argumentem, který nalezl v popisu českého vpádu do Polska roku 1134. Kronika líčí, jak česká knížata nikdy nepřinesla z piastovských držav takovou kořist jako nyní. Novotný z této věty vyvozuje, že v glosátorově pojetí byla zmíněná kořist větší než přinesení relikvií sv. Vojtěcha z Hnězda Břetislavem I., a tím pokračovatel tyto ostatky opět znevažuje.⁴² Zde si již jedná o výslovnou nadinterpretaci pouhé nadsazené literární příkrasy, ve které se ani v náznaku nenachází odkaz na sv. Vojtěcha. Slovy o nebývalé kořisti autor pouze podtrhl fakt, že Poláci vpád Čechů neočekávali, a ti zde mohli bezmezně loupit.⁴³

38 *První Kosmův pokračovatel*, s. 205.

39 V. NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde*, s. 539; TÝŽ, *Zur böhmischen Quellenkunde I*, s. 52–60; M. WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czeszy*, s. 6.

40 *Monachi Sazawiensis continuatio Cosmae*, FRB II, ed. J. Emler. Praha 1874, s. 261–262: „1143 [...] Eodem anno inventio capitis sancti Adalberti episcopi et martyris in urbe Praga in ecclesia sancti Viti martyris.“ A. BACHMANN, *Der erste Fortsetzer des Cosmas*, s. 318–320.

41 V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I*, s. 57–58.

42 V. NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde*, s. 539–540; TÝŽ, *Zur böhmischen Quellenkunde I*, s. 54, 56, 59–69.

43 *První Kosmův pokračovatel*, s. 218: „Poloni vero iam propinquante initio quadragesimæ nullum hostem iam venturum aestimantes [...] impraemeditate hostes superveniunt, et velut oves de cau-

Závěr, že škodolibou zmínkou o nalezení hlavy vypravěč zpochybnil pravost pražských relikvií sv. Vojtěcha, a tudíž za žádných okolností nemohl být kanovníkem svatovítské kapituly, stojí nejen na tehdy neexistující zášti obou hlavních kapitul země, ale naráží i na zásadní rozpor. Pokud opravdu Kosmův pokračovatel nevěřil pravosti pražských vojtěšských ostatků, proč právě sv. Vojtěch a jeho vazba k Čechám, pražskému biskupství a svatovítskému kostelu sloužila jako opakující se leitmotiv jeho kroniky. Už v prvních odstavcích svého díla s patosem uvede, jak před bitvou u Chlumce roku 1126 byl „nalezen praporec svatého Vojtěcha, i byl zavěšen na kopí svatého Václava mučedníka“.44 Poté, co zaznamenal zmíněný nálezkový lebký, připomene k roku 1128, že „Menhart, biskup kostela pražského, obnovil hrob svatého Vojtěcha biskupa zlatem, stříbrem a křišťálem“.45 K roku 1132 podtrhne, že svatovítský kostel před úplným vyhořením uchránily jen „modlitby svatých mučedníků Václava a Vojtěcha“ (*sanctorum martyrum Wenceslai, Adalberti oratione*).46 Zároveň úřad pražského biskupa označuje jako „stolec svatého mučedníka Vojtěcha“ (*sancti martyris Adalberti sedem*).47 Jaký význam vojtěšský svátek v životě našeho kanovníka měl, odráží zvláště zmínka k roku 1139, která připomíná, že tehdy připadal den sv. Vojtěcha a sv. Jiří na Kristovo vzkříšení, čímž „tento den nabyl lesku“.48

V kontextu těchto šesti připomenutí světce byla zmínka o nálezu Vojtěchovy hlavy mnohem spíše projevem nezištné úcty, čemuž nasvědčuje i další detail. V kronikářově záznamu o hnězdenském objevu je věnován i prostor datu nalezení této relikvie „VII Kalend. Martii“ (23. únor), což by autor v případě zpochybňujícího popíchnutí asi neměl zapotřebí. Projevoval by vyšehradský kanovník takovouto úctou sv. Vojtěchu, jehož „vojtěšskému“ biskupskému stolci jeho kapitula ani nepodléhala? Jak je tato otázka zcela oprávněná, poukazuje i další přehlížená okolnost. Zatímco patrocinium pražského kostela je ve spisu zmíněno třikrát, zasvěcení kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě pokračovatel neuvádí ani jednou.

lis nullo tutante diripiunt. Et licet Bohemi sine duce Sobieslao terram hostilem introissent, praedam tamen inde tantam reducerunt, qae omnium Bohemiae ducum praedas, quas in Polonia fecerunt, exsuperat.“

44 Tamtéž, s. 204: „invenit in pariete ecclesiae vexillum sancti Adalberti pontificis, et suspensum est in hasta sancti Wenceslai martyris in tepore belli.“

45 Tamtéž, s. 207: „Eodem anno dominus Meynhardus, episcopus Pragensis ecclesiae, renovat sepulcrum sancti Adalberti pontificis auro et argento et cristallo.“

46 Tamtéž, s. 215.

47 Tamtéž, s. 220.

48 Tamtéž, s. 230: „Hoc anno solemnna sanctorum martyrum Adalberti atque Georgii IX. Kal. Maii a fidelibus celebrata sunt. Ipsa dies resurrectionis dominicae sollempnitate clarebat.“

Taktéž bychom zde marně hledali zmínku o zbývajících vyšehradských kostelech a jejich patrociniích.⁴⁹

Svatí, kteří se objevují v díle připojeném ke Kosmově kronice, vskutku mohou prozradit mnohé o místě sepsání. Vyloučit však musíme zmínky o sv. Václavu, jenž byl již v této době chápán obecně jako český patron.⁵⁰ Na stránkách letopisu v líčení jednoho zázraku vystupuje sv. Jan Evangelista, u něhož se nabízí vazba k Vyšehradu, konkrétně k malému kostelu v knížecí akropoli a k později doloženému oltáři v kolegiálním chrámu sv. Petra.⁵¹ Zmíněný evangelista nám však k otázce autora mnoho neprozradí, neboť Janův kult byl všeobecně rozšířený a též ve svatovítské bazilice, konkrétně přímo ve svatováclavské kapli, mu byl zasvěcen jeden z oltářů.⁵² Ke všemu při líčení samotného zázraku hraje sv. Jan vedlejší roli, neboť do středu zájmu je postaven jiný patron. Podle rozsáhlé mikrolegandy tajemného kronikáře se evangelista ukázal ochrnuté ženě ze vsi Běstvína den před svým svátkem, 27. prosince, a představil stařeň světce, který se zjevil s ním, svatého Gotharda. Oba ji uzdravili a odvedli do vsi Slapy či Slaný (?), ve které byl právě vystavěn kostel sv. Gotharda. Zde ženě světci dali rady ohledně zbožných činů a navrátili ji zpět do jejího přibytku.⁵³ Hildesheimský biskup Gothard byl svatořečen bez mála sto let po své smrti roku 1131. Žádnému jinému světci nevěnuje Kosmův pokračovatel takovou značnou pozornost. K roku 1132, kdy byly vyzvednuty v Hildesheimu Gothardovy ostatky, se obsažně rozepsal o jeho zázracích a kultu: „Blahoslavený Gothard vyznavač a biskup proslul za své ctnosti slavnými divy, jež se udály pro jeho zásluhy ve městě Hildesheimu. Když se zvěst o tom rozhlásila po mnohých národech věřících, velmi mnoho lidí putovalo do města Hildesheim, aby viděli jeho divy

49 Zasvěcení pražského kostela kronikář připomene k rokům 1132, 1134 a 1139. Tamtéž, s. 215, 220, 231. Apoštol Petr je pouze zmíněn jako patron římského a olomouckého kostela. Tamtéž, s. 217, 235. A. PLESZCZYŃSKI, *Vyšehrad*, s. 144, vyvozoval z kronikářovy věty „presul Zdico Olomucensis ecclesiae accipiens cruce[m] de sancto altari sancti Petri“, že je zde řeč o vyšehradském svatopetrském oltáři, čemuž však nic nenasvědčuje. Z kontextu zjevně plyne, že je zde míněn olomoucký kostel sv. Petra, do časů Jindřicha Zdíka sídelní chrám moravských biskupů. Pokud by se jednalo o jiné místo, než je ve větě zmíněná Olomouc, zřejmě by to glosátor zdůraznil.

50 Naposledy shrnul Vratislav VANÍČEK, *Svatý Václav. Panovník a světec v raném středověku*, Praha–Litomyšl 2014, zejména s. 193–213, 219–239.

51 Zmarně zmínky o oltáři sv. Jana v kolegiální bazilice a v rotundě téhož zasvěcení naposledy zmapoval Ondřej KATRÁK, *Vyšehrad v době Vratislava II.*, diplomová práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012, s. 34–38.

52 Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – David EBEN, *Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta*, Castrum Pragense 2, 1999, s. 227–238, zvláště 232.

53 *První Kosmův pokračovatel*, s. 225–227.

a hlavně aby byli jeho zásluhami a přimlouvou zproštění pout hříchů a tak si zasloužili, aby byli počítáni mezi syny Boží.⁵⁴

Autor pochopitelně do svého textu včlenil citovaný odstavec stejně jako mikrolegendu o sv. Gothardovi, aby podpořil šíření úcty k tomuto světci. Stejně tak učinil i jeho předchůdce kronikář Kosmas, jenž do svého díla vsadil líčení o zázracích Vojtěchova bratra Radima. Jeho postup pochopitelně nebyl nezištný, kronikář podpořil úctu k muži, jehož ostatky byly uloženy v pražské bazilice.⁵⁵ Stejným způsobem šířil kult vlastních patronů bezpočet jiných středověkých kronikářů a Kosmův pokračovatel zde stěží bude výjimkou. Tudiž o provenienci celého spisu nám mnohé naznačí okolnost, zda sv. Gothard náležel k liturgickému životu pražského či vyšehradského chrámu. Prameny od 12. do 15. století připomínají zasvěcení až 36 vyšehradských oltářů, patronem ani jednoho z nich však nebyl sv. Gothard.⁵⁶ Nicméně ohledně této otázky dlouho pátrat nemusíme, neboť i to samotný kronikář neopomene o pár stránek níže zmínit. Při líčení pohřbu biskupa Jana zdůrazní, že za jeho časů byla někdy v letech 1134–1139 probourána severní zeď svatovítského kostela, kde byla na biskupův příkaz postavena kaple sv. Gotharda. V hlavním zemském chrámu se nový světec těšil takové přízně, že roku 1139 posloužila jeho kaple pro hrob samotného biskupa.⁵⁷ Následné rozvíjení kultu sv. Gotharda v pražské bazilice dokládají i svatovítské kodyxy, nejstarší notový breviář vyhotovený někdy v letech 1230–1250 a *Liber ordinarius* sepsaný před polovinou 14. století. Oba rukopisy jeho oltář zcela začleňují do tamějších liturgických úkonů.⁵⁸ U počátků úzkého propojení světce s pražskou svatyní zřejmě stál už biskup Menhart, jenž se právě účastnil remešské synody, na které byl 29. října roku 1131 Gothard svatořečen.⁵⁹

54 Tamtéž, s. 215: „Beatus Gothardus confessor et episcopus, insignibus virtutum miraculis, quae per merita eius in Hyldensi urbe operata sunt, claruit. Quo facto per multas fidelium gentes diffuso, plures propter videnda eius miracula, et maxime ut eius meritis et precibus universis criminum nexibus relaxatis, inter filios dei computari mererentur, Hyldense castrum petierunt.“

55 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II. 34*, s. 130–131.

56 Známa zasvěcení oltářů kapitulní baziliky na Vyšehradě až do zkázy roku 1420 sumarizoval Wacław Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 1*, Praha 2 1892, s. 248; TÝŽ, *Dějepis města Prahy 2*, Praha 1871, s. 257–259.

57 *První Kosmův pokračovatel*, s. 231: „Sepultus est autem in capella sancti Gothardi episcopi et confessoris, quam ipse perforato pariete ecclesiae sancti Wenczlai ad aquilonem construi iusserat.“ Přesné umístění této kaple se zatím určit nepodařilo, což zavadává podnět i k domněnkám, zda se nejednalo jen o oltář sv. Gotharda. Srov. J. MARÍKOVÁ-KUBKOVÁ – D. EBEN, *Organizace liturgického prostoru*, s. 233.

58 Národní knihovna Praha, rukopis XIV A 19, fol. 160r; Knihovna Národního muzea, rukopis XIV D 9, fol. 63r.

59 Těto okolnosti si povšiml V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 619–620, 735.

Bez náhody asi ani nebude, že První Kosmův pokračovatel datuje zázrak sv. Gotharda na den Jana Evangelisty, tedy do doby vánočních svátků roku 1136. Následně totiž čtenáři oznámí, že tehdy slavili Kristovo narození společně pražský biskup Jan a olomoucký biskup Jindřich Zdík na Pražském hradě ve svatovítské bazilice. Možná se v tomto časovém přiřazení zázraku k době této církevní slavnosti skrývá i určitá časová symbolika a právě v tyto dny byla pražská kaple sv. Gotharda vysvěcena za účasti dvou hlav přemyslovských diecézí. Zřejmě už v oné době disponovali pražští biskupové i ostatky hildesheimského světce. O dvě desetiletí později v letech 1158 a 1165, jak dokládají dochované autentiky, totiž pražský biskup Daniel I. odevzdává kostelům v Bohnicích, Svatém Jakubu u Kutné Hory, Řečanech a pražskému kostele sv. Ondřeje relikvie sv. Gotharda spolu s řadou jiných ostatků především dalších patronů svatovítské baziliky (sv. Víta, Václava, Vojtěcha, Martina či Mikuláše).⁶⁰ Pokud se ve třicátých letech 12. století zrodil nový světec a pražští biskupové byli u jeho svatořečení, ve svém kostele budují jeho kapli, v níž se nechávají roku 1139 pohřbít, a současně o tři roky později vzniká letopis, který na třech místech obšírně oslavuje a připomíná sv. Gotharda, jeví se jako pravděpodobné, že i tento spis vznikl u téže svatyně, kapitulní baziliky na Pražském hradě.⁶¹

Přehlíženou úzkou vazbu mezi pokračovatelem a pražským chrámem stěží může zpochybnit tvrzení Františka Palackého a Václava Novotného, že příslušník svatovítské kapituly by stěží mohl označit některé kanovníky vlastního kostela za

60 CDB I., s. 178–179, č. 182; s. 206–207, č. 228; s. 207–208, č. 229; s. 208–209, č. 230. K těmto listinám srov. Marie PAVLÍKOVÁ, *O oltářních autentikách biskupa Daniela I.*, Praha 1952 (= VKČSN 1951, č. 2).

61 Zde by sice mohlo být namítnuto, že o vyzvednutí ostatků sv. Gotharda se rovněž zmiňují i Anály hradištko-opatovické a Mnich sázavský, ale v obou případech se pouze jedná o jednu krátkou větu, zatímco První Kosmův pokračovatel o tomto světcí pojednal velmi obšírně a to rovnou na třech místech. Ke všemu obě glosy sázavských a hradištko-opatovických letopisů byly zaneseny o několik desetiletí později a především jsou zcela shodné. Jak už poukázal Václav Novotný, zřejmě se jedná o záznam opsaný z nedochovaných pražských letopisů vedených právě u svatovítského kostela. Srov. V. NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde Böhmens*, s. 596nn. O šíření kultu sv. Gotharda v Čechách pojednal Josef ŽEMLIČKA, *Die Verehrung des heiligen Gotthard (Godehard) im přemyslidischen Böhmen*, in: *Die Heiligen und ihr Kult im Mittelalter*, ed. E. Doležalová, Praha 2010 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 11), s. 363–368. V této studii však bylo vedle účasti pražského biskupa Menharta na Gothardově svatořečení opomenuto, že středobodem, ze kterého se v Čechách tento kult šířil, byla svatovítská bazilika s novou biskupskou kaplí sv. Gotharda. Stejně tak je zde nutné doplnit, že stejný zápis o jeho svatořečení se objevuje nejen v díle Mnicha sázavského, ale i v análech hradištko-opatovických, a má zřejmý původ ve ztracených pražských análech.

perversi fratres a *ydiota*.⁶² Jak poukázal Adolf Bachmann, podle tohoto postupu by ani sázavský pokračovatel nemohl být mnichem ze Sázavy, neboť i on o některých zdejších bratrech psal, že jsou „údy ďábla“ a „smrtonosní hadi“.⁶³ Za *ydiota* první pokračovatel konkrétně označuje pražského kanovníka Herolda. S důvody, proč se o něm *continuator* neuctivě vyjádřil, je čtenář seznámen v následujících větách. Jednak glosátor připomene obvinění, podle kterých byl zapleten do spiknutí proti knížeti Soběslavovi a zároveň mu vytkne simonii, neboť současně byl členem pražského biskupského kostela, plzeňským arciknězem, vikářem a kaplanem bamberžského biskupa, „což se neslušelo“.⁶⁴ Účast na spiknutí a dychtivost po prebendách mohl stejně tak odsoudit duchovní na Vyšehradě jako u sv. Víta a nemuselo být rozhodující, zda šlo o kanovníka vlastního či cizího chrámu. Za pravdu je nutné dát i Marii Bláhové, podle které nelze ani vyloučit osobní nevráživost kronikáře.⁶⁵

Ostrými slovy *perversi fratres* tvůrce Prvního Kosmova pokračování odsuzuje ty pražské kanovníky, kteří se roku 1133 vzepřeli biskupu Menhartovi, „aby ho zbavili jeho hodnosti a postupně svrhli ze stolce“.⁶⁶ I když druhý autor *Kroniky Čechů* téměř protokolárně zaznamenává jednotlivé výsledky a obvinění biskupa Menharta ze zrady knížete Soběslava roku 1130, stál v choulostivé záležitosti zcela na straně správce pražské diecéze. Uvede, jak se Menhart vydal hned po svém návratu ze Svaté země ke knížeti Soběslavovi, aby se „očistil, ze zločinu, z něhož byl viněn“.⁶⁷ Tuto obhajobu považoval pokračovatel za úspěšnou a neopomine poukázat, že jeho nevinu potvrdili přední zemští a zahraniční preláti. „Dne 28. září biskup bamberžský a biskup olomoucký se sedmi opaty českými v přítomnosti knížete Soběslava a lidu i duchovenstva očistili, složivše své stoly, Menharta, biskupa svatě-

62 F. PALACKÝ, *Würdigung*, s. 38–39; J. TEIGE, *O prvním pokračovateli Kosmy*, s. 312; V. NOVOTNÝ, *Studien zur Quellenkunde*, s. 537–538; M. WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czeszy*, s. 5–6.

63 A. BACHMANN, *Beiträge zu Böhmens Geschichte*, s. 226–227, 228; TÝŽ, *Der erste Fortsetzer des Cosmas*, s. 316.

64 *První Kosmův pokračovatel*, s. 213: „Quam ob rem duo de canonicis Pragensis ecclesiae, unus ex parte domini episcopi, videlicet ydiota, qui vocabatur Heroldus, qui vicarius et capellanus Bambergensis episcopi et archipresbyter Pilznensis, quod non decebat, fuit, quem Miroslaus, filius Johannis, in capella Zirczinevsi, ubi iuramentum inter episcopum Meynhardum et Bosik et Miroslaum factum est, affuisse dicebat.“

65 M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 200.

66 *První Kosmův pokračovatel*, s. 216: „coniuraverant enim quidam ex eius monasterio perversi fratres contra eum quatenus privatum sua dignitate turpiter pellerent a sede“.

67 Tamtéž, s. 213: „Hic dominus Meynhardus episcopus sanus et incolumis ad sedem episcopatus sui remeavit, se duci Sobieslao cum omnibus primatibus Bohemiae causa expurgandi sibi impositi sceleris ad omnia iudicia tradidit.“

ho kostela pražského, od veškeré viny, jež byla naň předtím vznesena, prohlašující totiž, že biskup Menhart nesmýšlel nic zlého proti knížeti Soběslavovi.⁶⁸ Ve stejném duchu píše kronikář k roku 1133: „Potom se odebral biskup Menhart, svatě zbožnosti chovanec, do Mohuče k svému arcibiskupu, aby se ospravedlnil. Tam se sjelo mnoho biskupů; v jejich shromáždění se čestně očistil ze zločinu jemu přičítaného, a svým žalobcům, kteří se opovážili proti němu povstat, všecken zlý čin milosrdně odpustil.“⁶⁹ Je tudíž přirozené, že ty, kteří proti biskupovi tehdy strojili úklady, náš zpravodaj označuje za „zvrácené“ a jejich chování chápe jako „zlořečené a nešlechtné úsilí“, byť by se jednalo o kanovníky jeho vlastního kostela.⁷⁰

Svou náklonnost vůči Menhartovi „dobrotivému obdarovateli věrných služebníků“, „jenž má být vždy vzpomínán se zbožnou láskou“, zvláště letopisec prozrazuje poté, co podrobně vylíčí jeho smrt. „Kdo by si přál poznat průběh jeho života a mnohonásobná protivensství, jež za svého biskupství vytrpěl z nastrojení ďábla, nepřítelů lidského pokolení a škůdce všech dobrých lidí, nechť se obrátí k předešlému (líčení).“⁷¹

Tyto řádky poukazují nejen na pisatelovu slabost vůči biskupovi, byť na něm utkvělo obvinění z piklů proti autorovu oblíbenému knížeti, ale navozují i pocit, jako by měl být Menhart středobodem jeho vyprávění. Do určité míry tomu tak vskutku bylo. Dosti podrobně je popisován biskupův itinerář, jak roku 1130 odjel na pouť do Svaté země, jak se o rok později vrátil „ad sedem episcopatus sui“, aby se očistil od obvinění a záhy se vydal na papežskou synodu. Dále je k roku 1132 detailně i s denním datem (19. leden) popsána nehoda ve vsi Chuchli, během které se na biskupův příbytek svalil velký balvan. Historku relátor uzavírá zvoláním „amen“.⁷²

68 Tamtéž, s. 213–214: „IV Kal. Octobris praesul Bamberiensis et antistes Olomucensis cum septem Bohemiensibus abbatibus, astante duce Sobieslao, cum populo et clero Meynhardum, sanctae Pragensis ecclesiae episcopum, ab omni culpa, quae prius illata sibi fuerat, per depositionem suarum stolarum expurgaverunt, profitendo videlicet Meynhardum episcopum nihil adversi duci Sobieslao cogitasse.“

69 Tamtéž, s. 217: „Post haec praesul Meynardus, sanctae pietatis alumnus, Maguntiam causa excusationis ad archiepiscopum suum profectus est, ubi etiam plures episcopi convenerant, in quorum audientia de imposito sibi crimine se decenter expurgavit, et accusaboribus suis omne facinus, quo in se insurgere praesumpserant, misericorditer condonavit.“

70 Tamtéž, s. 216: „Horum execrabile iniquumque molimen gratia dei ad effectum venire non permisit.“

71 Tamtéž, s. 219: „servorum benignus remunerator fidelium“; tamtéž, s. 220: „pio amore semper recolendus“; tamtéž, s. 220: „Huius vitae seriem et multiplices adversitates, quas, machinante generis humani adversario bonorumque omnium destructore diabolo, in episcopatu suo pertulit, si quis cognoscere desiderat, ad superiora recurrat.“

72 Tamtéž, s. 207, 213, 214.

K následujícímu roku připomíná jeho cestu do Mohuče, kde se očistil z dalšího obvinění. Středem zájmu byl Menhart zvláště při popisu událostí roku 1134. Neznámý tvůrce díla zde podrobně popisuje biskupovu cestu do Uher, kde pokřtil syna knížete Soběslava. Rozepisuje se o velkolepém přijetí Menharta uherským králem Bélou II., přičemž autor zapomněl čtenáři oznámit, že do Uher tehdy odjel i kníže Soběslav.⁷³ Glosátorova spojitost se svatovítským kostelem je zvláště naznačena, když je velkolepost Menhartova přijetí na arpádovském dvoře srovnána s jeho prvním příjezdem v úřadu biskupa do pražského chrámu roku 1122. „Byl přijat od krále uherského s neměsí ctí, než když ozdoben biskupskou infulí poprvé přišel do hlavního sídla svého biskupství.“⁷⁴ Zeširoka se tajemný astronom rozepsal o biskupově onemocnění a následné smrti v moravské Sekyři při zpáteční cestě. Současně líčí, jak Soběslav spěchal s návštěvou, aby jej při přátelském setkání ještě stihl živého.⁷⁵

Biskupský úřad zůstal jedním z hlavních témat i po Menhartově smrti. Kanovník už obsírně popisuje neúspěšné zákulisní snahy ovlivnit volbu nového biskupa, kterým se nakonec stal vyšehradský probošt Jan. Značný prostor je zde věnován jeho velkolepému přijetí ze strany císaře Lothara III., který mu udělil investituru. Totéž platí i v popisu vysvěcení mohučským arcibiskupem, u čehož bylo zaznamenáno také datum (17. únor 1135).⁷⁶ I u tohoto biskupa Kosmův pokračovatel zasvěceně popisuje jeho itinerář. Ví, jak při své zpáteční cestě z říše („než přišel do metropole svého biskupství“) posvětil 7. března kostel jednoho z předáků.⁷⁷ Stejně jako náš vypravěč vzpomenu první příchod vysvěceného biskupa Menharta do sídelního chrámu diecéze, rozepsal se také o návratu instalovaného biskupa Jana do svatovítského kostela: „Byl přijat při vjezdu do sídla svého biskupství velikým jáсотem duchovenstva a lidu.“⁷⁸

73 Tamtéž, s. 217, 219, Soběslavův tehdejší pobyt v Uhrách vysvítá jen z pozdější věty, jak se nedlouho po biskupovi z Uher vrátil i kníže. Tamtéž, s. 220: „Rediens igitur iam dictus princeps de Ungaria.“

74 Tamtéž s. 219: „Quo postquam ventum est, non minori honorificentia praesul Meynhardus a rege Ungarorum susceptus est, quam cum primum pontificalibus infulis decoratus ad principalem episcopatus sui sedem venisset.“

75 Tamtéž, s. 219–220.

76 Tamtéž, s. 220–222. F. PALACKÝ, *Würdigung*, s. 38, předkládal podrobný popis volby vyšehradského kanovníka Jana biskupem jako důkaz sepsání díla na Vyšehradě. Tento argument však nelze uplatnit, neboť Kosmovo pokračování se době Janova biskupství věnuje méně než jeho předchůdci Menhartovi. Obdobně kriticky už A. BACHMANN, *Beiträge zu Böhmens Geschichte*, s. 225–226.

77 *První Kosmův pokračovatel*, s. 222: „Sed antequam in metropolim episcopatus sui venisset [...]“

78 Tamtéž, s. 222: „dum ad sedem sui pontificatus venit, cum magno cleri plebisque tripudio susceptus est.“

Glosátor soudobého dění dále čtenáři oznamuje, jak Jan slavil vánoční svátky roku 1136 na Pražském hradě s olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem. V tytéž dny prý došlo k zmíněnému zázraku nového světce svatovítské baziliky sv. Gotharda. V následných řádcích připomene, že oba duchovní správci přemyslovských zemí odjeli do Olomouce, kde oslavili svátek Tří králů a zatímco se následně Zdík vydal na svou pout do Jeruzaléma, pražský biskup se vrátil domů. Kde například strávil tyto svátky kníže Soběslav, se čtenář už nedozví.⁷⁹ Kosmův pokračovatel věděl i detaily o Janově smrtelné nemoci, u níž zmiňuje, že jej postihla v březnu roku 1139 a podlehl jí 8. srpna.⁸⁰ Zná i datum volby biskupa Silvestra, který po Soběslavově smrti a nástupu Vladislava II. pozbyl biskupského úřadu. Byť tuto dobu již komentoval náš zpravodaj stručně a velmi chladně, zmíní, že po vysvěcení 28. května roku 1140 v Mohuči se nový biskup Ota „s velikou ctí a radostí vrátil domů“.⁸¹ V řadě těchto detailů se jedná o podrobnější informace, než které uvádí o pražských biskupech konce 11. století a první čtvrtiny 12. věku svatovítský děkan Kosmas.

Fundátorka a hroby mocných

Dalším okruhem zpráv, které mají zásadní vypovídající hodnotu o provenienci středověkého autora, jsou zmínky o významných pohřbech v kostele, ke kterému pisatel příslušel. Z řady příkladů uveďme opět jen dílo děkana Kosmy. Kronikářovu příslušnost ke svatovítské kapitule prozrazují i jeho záznamy, jak knížata Břetislav I., jeho choť Jitka, Břetislav II. a Bořivoj II. spočinuli v pražské bazilice. U posledních dvou vládců Kosmas i konkrétně popisuje, kde přesně ve svatostánku byly jejich ostatky uloženy. Naproti tomu o pochování Vratislava II. na Vyšehradě a hrobech knížat Konráda I. a Svatopluka se nic nedozvídáme.⁸²

Zmínky o hrobech mocných v našem díle vypovídají zcela jednoznačně. Dočteme se nejen to, že biskup Menhart byl pohřben „v kostele sv. Víta, Václava a Vojtěcha“, ale nemalou pozornost pokračovatel věnuje i průběhu samotného pohřbu. Zdůrazňuje, jak bylo Menhartovo tělo přivezeno „do hlavního sídla jeho

79 Tamtéž, s. 225–227.

80 Tamtéž, s. 231.

81 Tamtéž, s. 231, 233, 234: „cum mango honore et laetitia rediit ad sua“.

82 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II.17*, s. 108; tamtéž *III. 13, 54, 58*, s. 174–175, 228, 236. Výjimkou je pouze Vladislav I., u něhož Kosmas uvádí, že našel hrob v kladrubském klášteře, který založil.

biskupství“ a jak zde vedl pohřební obřady olomoucký biskup Jindřich Zdík, který prý pronesl srdceryvnou usmiřovací řeč.⁸³ Další pohřeb, o kterém se v celém spisu dočteme, proběhl v srpnu roku 1139 a opět se konal ve svatovítské bazilice. Pochovávaným byl pražský biskup Jan. Nechybí zde ani podrobnější zmínka o umístění jeho hrobu, který se nacházel v už zmiňované nové kapli sv. Gotharda.⁸⁴ Také zde musíme konstatovat, že kronikář lpí na pražských biskupech a jejich kostele více než svatovítský děkan Kosmas, neboť ten zásadně o biskupských pohřbech a hrobech nepíše.⁸⁵

Kromě zprávy o pohřbu svého přítele Boleslava na jakémsi pustém ostrově během pouti do Svaté země⁸⁶ záhadný Kosmův pokračovatel jiným funerálním obřadům pozornost nevěnoval, i když v letech 1126–1141, o kterých podrobně psal, se konaly tři velmi významné panovnické pohřby v kolegiálním chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. V únoru roku 1140 zde bylo uloženo tělo knížete Soběslava I., jak uvádí jeho stejnojmenný syn v listině z roku 1178 a pozdější tradice zachycená ve statutech vyšehradských bonifantů-chorálníků z roku 1326 či v Pulkavově kronice, podle které byl kníže pohřben přímo vedle svého otce krále Vratislava.⁸⁷ Předpokládaný vyšehradský autor letopisu o pochování milovaného knížete ve svém kostele nenapsal ani jediné slovo.⁸⁸ Taktéž bychom zde marně hledali zmínku, že by v bazilice vyšehradských kanovníků byla pochována Soběslavova manželka Adlita, byť smrt ovdovělé kněžny kronikář s úctou připomíná.⁸⁹ Uložení jejích ostatků do hrobky na Vyšehradě je velmi pravděpodobné, zvláště když zemřela pouhých

83 *První Kosmův pokračovatel*, s. 220: „Cuius venerandum funus postquam metropolim pontificatus sui adductum est, Henricus Olomucensis episcopus, qui exequiis eius debitum exhibebat officium, lacrimabiliter obtestatus est ducem Sobieslaum omnesque ibi astantes clericos quam laicos, ut si aliquid maligno potius instinctu quam aliquo iure veritatis commoti, cum misero alienigena, dum vixit, quamlibet dissensionem habuissent, saltem miserando funeri indulgerent. Expleto itaque funeris obsequio, in ecclesia sanctorum martyrum Viti, Wenceslai atque Adalberti decenter sepelivit eum.“

84 Viz poznámka 57.

85 Výjimkou je pouze hrob biskupa Jaromíra, který však Kosmas jen zmínil, když popisoval místo uložení Podivenových ostatků. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III.55*, s. 228.

86 *První Kosmův pokračovatel*, s. 227.

87 CDB I, s. 252, č. 287: „patre meo, qui in eadem ecclesia requiescunt“; RBM III, ed. J. Emler, Praha 1890, s. 463–465, č. 1193; *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae* 52, FRB V, ed. J. Emler, Praha 1893, s. 83: „Cuius corpus Pragam adducitur et in ecclesia Wissegradensi iuxta patrem suum Wratyslaum, primum regem Boemie, sicut decuit, honorafice sepelitur.“

88 Nápadný tento fakt už přišel Juliu Lippertovi, ale nevyvodil z toho žádné závěry. Julius LIPPERT, *Die Wyseshradfrage*. MVGDDB 23, 1894, s. 213–255, zde s. 253.

89 *První Kosmův pokračovatel*, s. 234.

sedm měsíců po svém manželovi. Hrob Soběslavy choti ve svatopetrské svatyni také připomínají zmíněné stanovy bonifantů-choralistů z roku 1326.⁹⁰

Ještě jasnější indicie před námi ovšem vyzvstane, když si uvědomíme, jak se Kosmův pokračovatel vypořádal se zprávou o smrti královny Svatavy, která skonalala 1. září roku 1126. Vlivná vdova po Vratislavovi II. byla nejen fundátorkou vyšehradského kostela, ale především štedrou mecenáškou, která zdejší kapitolu podarovala velmi rozlehlým újezdem na řece Želivce a v září roku 1126 byla dle vlastního nařízení pohřbena na Vyšehradě v královské hrobce, díky čemuž se mezi tamějšími kanovníky těšila značné úctě.⁹¹ Královninu památku a hrob v petropavelském kostele připomíná už listina knížete Soběslava I., ve které je i zdůrazněno, že Svatava přímo nařídila, aby byla pochována na Vyšehradě, a sám Soběslav zde odevzdává kanovníkům za příslib modliteb věnovaných ke spáse Svatavy a svých bratrů vesnici Senětín.⁹² O jejím aniversariu se rozepisuje v listině z 3. září roku 1273 vyšehradský probošt Petr, jenž vzpomínku i přesně časově vymezil „na počátek září“ (*in trante septembri*), kdy Vratislavova choť zemřela. Královna je zde přímo označena jako *fundatrix ecclesie Wissegradensis*.⁹³ Bohoslužbu při výročí smrti zakladatelky zmiňuje i roku 1326 ve statutech choralistů probošt Jan, jenž zároveň připomene i její hrob v hlavním svatostánku kapituly.⁹⁴

Jak Svatava byla na Vyšehradě řazena mezi tři největší dobrodince, nejvýrazněji odráží usnesení kapituly z roku 1328. Podrobně popisuje, že se mají z výnosů kostela v Budči vyplatit kanovníkům tři výroční hostiny (snídaně), takzvané *prandium*, nejen při výročí úmrtí zakladatele Vratislava a jeho syna Soběslava I., ale

90 RBM III, s. 463–465, č. 1193: „in anniversariis autem fundatorum nostrae ecclesiae, videlicet Wratizlay et filiorum suorum ac conjugum eorundem, qui in ecclesia nostra requiescunt.“

91 Dle Rostislava Nového byl Svatavin újezd po Vratislavově zajištění největším majetkem, který vyšehradská kolegiáta získala. Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica monographia 43), s. 129, poznámka 212; dále srov. Václav V. TOMEK, *Újezd Svatavin na řece Sázavě. Drobnůstka ze starého místopisu českého*, Památky archaeologické a místopisné 1, 1855, s. 320–321; Hermengild JIREČEK, *Župy Čech jihovýchodních až do roku 1200*, tamtéž 2, 1857, s. 65–72, zde s. 69; TÝŽ: *Dějepis města Prahy I.*, s. 84, 420; J. PSÍKOVÁ, *Příspěvky k diplomacie vyšehradských listin*, s. 24; Karin PÁTROVÁ, *Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*, ČČH 106, 2008, s. 505–533, zvláště s. 528–229.

92 CDB I., s. 114, č. 111: „Ut autem animam matris meę, que ex hac corrupcione feliciter transiens in eodem monasterio se iussit tumulari, animasque fratrum meorum scilicet Bolezlai et Bracsizlai eorundem canonicorum oracionis participes facerem, redditum quendam, Senacsin nomine dictum [...] cum omni utilitate in ius eorundem fatrum tradendo firmo et firmando trado.“

93 CDB V.2, edd. J Šebánek, S. Dušková, Pragae 1981, s. 362–364, zde s. 364, č. 714.

94 V poznámka 90.

i královny Svatavy. Konkrétně se jednalo o dávku dvou kop grošů kněžím, kteří se účastnili mše za tyto fundátory, nadto bylo stanoveno, že šest chorálních kleriků pohostí děkan.⁹⁵ Dávku zvanou *prandium* už nařizuje výše zmíněné ustanovení z roku 1273, které ji však předepisuje pouze při výročí úmrtí Vratislava a Svatavy.⁹⁶ Zároveň si vyšehradští kanovníci vyhotovili v první polovině 13. století falzum, které potvrzuje kapitule soudcovské pravomoci v takzvaném Svatavině újezdě, při čemž zde neopomněli královnu označit jako donátorku osvobozeného zboží.⁹⁷ Ve stejném duchu si nechali ještě roku 1352 potvrdit Karlem IV. „vesnice újezdu, který za starodávna odevzdala řečenému kostelu blahé paměti královna Svatava“.⁹⁸

Přehlíženou stopu první česká královna zanechala i v rukopise vyšehradské kapituly zmiňovaném jako *Codex portionum*. Takto jej roku 1778 označil František Pubička, jenž byl bohužel posledním, kdo měl manuskript v ruce. O čtyři roky později již po něm marně pátral Gelasius Dobner.⁹⁹ Jedinou útěchou nám

95 RBM III, s. 569–571, zde s. 570–571, č. 1462: „Item quia etiam decet memoriam benefactorum ecclesiae et maxime fundatorum non extingui, et licet ecclesiam in Budecz residentiae canonico-rum propter hospitalitatem et alia multa honora, quae ipsos habere et ferre oportet, incorporari procuravimus, ex cuius bonis tria prandia pro fundatoribus ecclesiae solvebantur, ne autem illa deperant, statuimus, ut in die anniversarii cuiuslibet ipsorum videlicet illustrium principum, domini Wratislai regis et suae consortis reginae Swatauae, ac domini Sobeslay senioris, filii eorum, duae sexagenae inter illos, qui missae interfuerint, more solito expendantur, et ad haec dominus decanus illo die sex clericos chorales pascere teneatur.“

96 CDB V.2, s. 363–364, č. 714: „Recognoscimus eciam ipsis in decem prandiis nos teneri in omnem eventum, quorum terminini in subscriptis melius sunt expressi: primum in anniversario fundatricis ecclesie Wissegradensis intrante septembri [...] in aniversario fundatoris in die Felicis in Pincis.“ K příjmu kanovníků nazývanému *prandium* srov. Karin PÁTROVÁ, *Od servitií k denním podílům. Vývoj podělování kanovníků v českých středověkých kolegiálních kapitulách*, in: Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, edd. J. Hrdina, M. Maříková, Praha 2011 (= Documenta Pragensia supplementa 2), s. 75–99, s. 82, 91.

97 Falzum bylo vyhotoveno na jméno knížete Bedřicha. CDB I, s. 438–440, zde s. 439, č. 406: „circuitum, quem contulit avia mea regina Zuataua sancto Petro“. K samotnému listinnému podvrhu srov. V. HRUBÝ, *Tři studie*, s. 164–165; J. PSÍKOVÁ, *Příspěvky k diplomacie*, s. 6, 9; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století*, *Folia historica Bohemica* 2, 1980, s. 129–173, konkrétně s. 160, poznámka 28.

98 RBM V.3, ed. J. Zachová, Praha 2000, s. 618, č. 1307: „villas circuitus, quem beate memorie regina Suathaua ecclesie predictae contulit ab antiquo“.

99 Gelasius DOBNER: *Annalium Hagecianorum animadversionibus historico-chronologico-criticis emendatarum nec non diplomatibus, re genealogica, numaria, variique generis antiquis aeri incisus monumentis*. 6. Praegae 1782, s. 193. Pubičkovým zápůjčkám starých rukopisů a jejich následné ztrátě se naposledy věnoval Jakub Zouhar, jenž konkrétně připomíná jeho zpronevěření starého rukopisu Kosmovy kroniky (ein schöner uralter Codex von Cosmas Pragensis). Jakub ZOUHAR, *František Pubička S. I. (1722–1807). Barokní historik ve století rozumu*, Praha 2014, s. 106–109.

může být, že František Pubička celý zápis o první české královně ze dnes ztraceného vyšehradského kodexu odcitoval: *Prima Septembris Egidii ob. Svatava Regina, quae contulit circuitum Cralovicensem, solempne prandium in Budecz, servitium in Przustupen. In officio et candela, et lumen nocturnale, et quatuor grossi dentur pro offertorio de communi.*¹⁰⁰ Suma v groších sice poukazuje, že tuto podobu mohl text nejdříve získat ve 14. století. Na druhou stranu datování smrti královny na svátek sv. Jiljí, 1. září, a zmínka o darovaném újezdu zcela koresponduje s citovanými prameny 12. a 13. století, což poukazuje, že noticka zřejmě vychází ze starších záznamů. Jak vyšehradské nekrologické záznamy skutečně přečkaly husitské války, dokládá i soupis písemností a cenností kapituly, který roku 1470 pořídil děkan Jan Kaplíř. Zde je právě zmiňováno jakési *Calendarium mortuorum* a je dosti možné, že se jedná právě o zmíněný ztracený manuskript.¹⁰¹

Citovaný nekrologický záznam na prvním místě uvádí Svatavin újezd s centrem v (Dolních) Kralovicích, podle kterých zde byla država označena přízviskem *Craloviensis*. Možná byl název samotné lokality a vyšehradského zboží právě odvozen z okolnosti, že se jednalo o dar první české královny. Opětovně také zápis připomíná budečskou dávku *solempne prandium*, za kterou se kanovníci měli účastnit výroční mše. Navíc je zde uvedena patrně jakási dávka (*servitium*) v blíže neznámé vesnici *Przustupen*. Závěrem se v záznamu předepisuje, jak při bohoslužbě za Svatavu nesmějí chybět svíčky, noční (věčné) světlo a mají se vyplácet čtyři groše. Celý zápis se jeví jako součást nějakého vyšehradského obituaria, kde byly zaznamenány nejen úmrtí dny zemřelých, jejich dobrodiní a předepsané bohoslužebné úkony, ale i evidence porcí kanovníků za tuto službu, s čímž koresponduje Pubičkovo označení tohoto pramene jako *Codex portionum*.¹⁰²

Nelze pochybovat o tom, že Svatava náležela stejně jako král Vratislav k ústředním bodům vyšehradské memorie. Jenže Kosmův pokračovatel, kterého pokládáme za vyšehradského kanovníka, nejenže nenapsal sebekratší zmínku o tom, že fundátorka a štedrá donátorka vyšehradského kostela byla pohřbena v tamější královské hrobce, ale nenalezneme zde ani jediné slovo o smrti této zakladatelky kolegiáty sv. Petra a Pavla. I když její skon zaznamenávají Mnich sázavský stejně tak jako anály hradištsko-opatovické, nekrologické záznamy v kalendáriu olomoucké-

100 Franciscus PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens von den ersten Königen bis auf Karl den IVten. IV.1. Von Wratislaws Krönung bis auf Ottokarn den Iten*, Prag 1778, s. 236.

101 Stručný vyšehradský inventář z roku 1470 byl zapsán do papírového kodexu *Capitularium decisionum*. Národní archiv. Archiv kolegiátní kapituly vyšehradské, inv. č. 10, kniha 27, fol. 45r.

102 Obecně ke dnešní definici obituaríí Nicholas HUYGHEBAERT, *Les documents nécrologiques*. (= Typologie des sources du Moyen Âge occidental 4.) Turnhout 1972, s. 35.

ho kolektáře a za českými hranicemi i nekrologium kláštera Pegau.¹⁰³ Náš pokračovatel o skonu královny roku 1126 zcela mlčí, byť jeho předchůdce Kosmas, na jehož poslední větu navázal, věnuje Svatavě o pár stránek výše značnou pozornost.¹⁰⁴

Mohl opravdu vyšehradský kanovník psát k roku 1126 o Soběslavově záboru brněnské části Moravy, poplění Olomoucka, odchodu tamějšího knížete Oty ke králi Lotharovi, následně o bitvě u Chlumce, o Soběslavově schůzce s uherským králem Štěpánem, zajetí kněžice Břetislava a jeho následném převezení na hrad Jaroměř, o volbě a vysvěcení olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, přestavbě pohraničních hradů Přimdy, Zhořelce, Tachova a kaple na Řípu, hladomoru, nebeských úkazech, o velkém množství sněhu či o potopách, a zároveň opomenout smrt štedré fundátorky Vyšehradu a její pohřeb ve vlastním chrámu?¹⁰⁵ Tento fakt se zcela vzpírá předpokládanému vyšehradskému původu prvního Kosmova pokračovatele. Pokud i nadále budeme na tomto stanovisku trvat, zbude nám pouze vysvětlení, že v dochovaných pozdějších rukopisech byla zpráva o skonu a pohřbu královny Svatavy vynechána, což nás však staví před další stěžejí zodpověditelnou otázku. Proč by opisovatelé ve 14. století a v následné době vynechali právě záznam o smrti a hrobu první české královny a raději dali přednost jiným spíše marginálnějším (?) či opakujícím se zprávám z roku 1126 o tom, že byly opraveny palisády hradů v hlubokých lesích na hranicích země, či že v zimě napadlo hodně sněhu a stoupla hladina řek?

„Cronica Pragensis“

Na záznamy Prvního Kosmova pokračovatele je ještě možné nazírat z pohledu kruciální otázky nastolené v diskusi mezi Václavem Novotným a Adolfem Bachmanem. Zda je Vyšehrad v *Prima continuatio Cosmae* zmiňován z důvodu, že se jedná o působiště samotného autora, nebo pouze proto, že si tuto rezidenci vybral kníže Soběslav jako své hlavní sídlo. Řešení můžeme hledat v otázce, kolik v letopisu

103 *Monachi Sazawiensis continuatio Cosmae*, s. 257; *Annales Gradicensis et Opatovicenses*, FRB 2, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 393; *Nekrologium Olomucense. Handschrift der königlichen Bibliothek in Stockholm*, ed. B. Dudík, AÖG 59, 1880, s. 639–657, zde s. 649; Lukáš REITINGER, *Nekrologia kláštera Pegau, Pozapomenuté svědectví o Přemyslovcích (nejen) Kosmova věku*, in: *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku, Mocenské souvislosti a paralely*, edd. M. Wihoda, L. Reitinger, Brno 2010 (= *Země a kultura ve střední Evropě* 14), s. 372–415, zde s. 382.

104 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III.37, 58, s. 209, 234–235.

105 *První Kosmův pokračovatel*, s. 203–205.

nalezneme zmínku o vyšehradském a pražském kostele, v nichž aktivně či pasivně nevystupuje autorův favorit Soběslav I. O vyšehradském chrámu či kapitule zprávu takového typu nenalezneme ani jednu, což rozhodně neplatí o pražském svato-stánku. Ke zdejšímu událostem „bez knížete Soběslava“ patří zmínky, jak ve sv. Vítu biskup Menhart obnovil hrob sv. Vojtěcha, jak byli opakovaně pražští biskupové vítáni ve svém sídelním kostele, jak v něm následně byli i pohřbeni, jak se roku 1133 spikli někteří svatovítské kanovníci, jak v pražské bazilice biskupové Jan a Jindřich Zdík slavili vánoční svátky roku 1136. Nechybí zde ani zpráva o svatovítské bazilice bez jakékoliv účasti biskupa. Ta připomíná, že týden po velikonocích roku 1132 udeřil blesk do pražské baziliky a zapálil ji.¹⁰⁶

U zmínky o požáru je pro svatovítský původ díla zcela signifikantní ještě jeden detail. Kronikář píše, že blesk udeřil do věže sv. Václava (*turris sancti Wenceslai*), připomene přímlyvy patronů, díky nimž byl chrám uchráněn před ohněm (*sanctorum martyrum Wenceslai, Adalberti ratione*), ale za samozřejmost, kterou už čtenáři nemusí oznamovat, považuje informaci, že se jedná o biskupský kostel na Pražském hradě.¹⁰⁷

Bez významu také nejsou okolnosti rukopisného dochování. Pro vyšehradský původ tohoto pramene ani nesvědčí, že se vyšehradská redakce Kosmovy kroniky a *Prima continuatio Cosmae* nikdy nedochovaly v jednom rukopise. Vyšehradské doplnění Kosmovy *Kroniky Čechů* glosou k roku 1070 o založení kapituly i s vloženou listinou papeže Alexandra II. obsahovaly pouze rukopisy ze Štrasburku a Mnichova.¹⁰⁸ Kosmova kronika s prvním pokračováním se naopak objevuje v rukopise Dražickém (Kapitulní, G 5), Fürstenberském, Roudnickém, Muzejním a Břevnovském.¹⁰⁹ Jak se vyšehradská kosmovská tradice zcela rozchází s rukopisy *Kroniky Čechů*, k nimž bylo připojeno naše pokračování, poukazuje i rozdílnost

106 *První Kosmův pokračovatel*, s. 207, 213, 215, 216, 220, 222, 231, 234. Pro úplnost dodejme, že Vyšehrad bez jakékoliv „účasti“ Soběslava I. je jen připomenut při popisu zamrznutí Vltavy roku 1134 a povodních roku 1141 (tamtéž, s. 221, 234). V nastolené otázce jsou však obě relace nepoužitelné, neboť je zde stejně tak zmíněn Pražský hrad.

107 Tamtéž, s. 215: „turris sancti Wenceslai, succensa est, sed dei gratia protegente et sanctorum martyrum Wenceslai, Adalberti oratione invante, sola turris tantummodo combusta est, ecclesia autem tuta ab igne permansit“.

108 Bertold BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SRG Nova Series II, Berlin 1923, s. LXCI–LXIX; M. BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly*, s. 14–16. Oba manuskripty obsahovaly jen některé části Kosmovy kroniky.

109 B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. LXXVI–LXXXV; M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 215; TÁŽ, *Druhé pokračování Kosmovo*, Sborník historický 21, 1974, s. 5–39, zde s. 5–10.

jednotlivých textových verzí. Zatímco vyšehradská redakce Kosmovy kroniky náleží k rukopisné skupině A (rukopisy A4, A4a), *Chronica Boemorum* dále psaná neznámým pokračovatelem až do roku 1141 patří ke skupině C (rukopisy C1a, C1b, C2a, C3), jejíž slovní obraty byly stylisticky vylepšeny.¹¹⁰ K rukopisné skupině C také náleží drážďanský fragment Kosmovy kroniky a jejího Prvního pokračování, který je v rozsahu dvojlistu a pochází ze 14. století.¹¹¹ Skutečnost, že právě k těmto „nevyšehradským“ verzím Kosmovy kroniky bylo připojeno *continuatio* s popisem let 1126–1141, odpovídá i obsahu a koncepci. Autor diskutovaného díla bez jakéhokoliv úvodu přímo navazuje na poslední Kosmovy odstavce, na které odkazuje slovy *Sobieslaus dictus*.¹¹² Pokud by náš letopisec pokračoval ve vyšehradské redakci Kosmova spisu, svou odbočkou k roku 1129 o založení Vyšehradu by vlastně zcela nelogicky opakoval to, co bylo napsáno výše. Ke všemu by se při tomto opakování rozcházel s vyšehradským doplňkem k roku 1070 v určitých detailech.¹¹³

Určitou výpovědní hodnotu mají i okolnosti nejstaršího dochování Prvního Kosmova pokračování v manuskriptu svatovítské kapituly G 5, který byl krátce před rokem 1342 vyhotoven pro pražského biskupa Jana IV. z Dražic dvěma písaři. Jeden do druhé části kodexu začlenil kroniku Františka Pražského a jiný písař pořídil v první části na 148 foliích opisy českých kronik a legend. Kromě Prvního pokračovatele zde nalezneme nejdříve tři vojtěšské legendy, pak Kristiánovu legendu a další tři životy sv. Václava, (Gumpoldův, *Crescente fide* a stručný výťah z Gumpoldovy legendy pro breviář), svatovítskou verzi Kosmovy kroniky a svatovítské Druhé pokračování.¹¹⁴ Všech těchto devět textů v první části kodexu náleží svým vznikem či zaměřením k literární tradici biskupského kostela. Marně bychom zde například hledali legendy o sv. Prokopu a sv. Ludmile, byť její *vitae* se nacházely pár metrů za pražskou bazilikou v klášteře sv. Jiří. Život světi- ce dostal jen prostor v rámci Kristiánovy svatováclavské legendy. Když neznámý tvůrce na příkaz biskupa Jana z Dražic pořizoval někdy kolem roku 1340 opisy zmíněných děl, obrazně nemusel učinit jediný krok mimo skriptorium a knihov-

110 B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. LXXXV–XCIV. Bretholzovu filiaci rukopisů zpochybnila Maria Wojciechowska, která však svou argumentaci šířeji nerozvedla. Maria WOJCIECHOWSKA, *Ze studiów nad rękopisami Kosmasa*, Sborník historický 5, 1957, s. 5–20.

111 B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. LXXXV.

112 *První Kosmův pokračovatel*, s. 203.

113 K těmto rozdílům M. BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly*, s. 17.

114 Základní údaje o rukopisu už zpřístupnili Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II*, Praha 1922, s. 995–996; B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. LXXVI–LXXVIII; M. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 5–9.

nu svatovítské kapituly. Do tohoto rámce zapadá i opis Prvního Kosmova pokračování, pokud by vznikl při biskupském kostele. V případě, že by tajemná kronika byla přinesena z Vyšehradu, jednalo by se v rámci celkové koncepce první části rukopisu o jediný cizorodý prvek.¹¹⁵

Přejít bychom ani neměli, že Kosmovu kroniku s jejím prvním a druhým pokračováním označuje František Pražský jako *prima pars cronice Pragensis*.¹¹⁶ Spojení našeho díla s pražským kostelem rozhodně nemusíme jednoduše odsoudit jako nepřesnost či záměr vytvořit pražskou kroniku z cizích zápisků, zvláště když i všechny na předcházejících stranách opsané legendy byly svým zaměřením výhradně spojeny s biskupskou bazilikou, stejně jako Kosmova kronika a její Druhé pokračování.

Jak První Kosmův pokračovatel příslušel k historiografii pražského kostela už před vyhotovením Dražického kodexu na počátku čtyřicátých let 14. století, odráží Muzejní rukopis, jenž vznikl nedlouho před rokem 1411. Manuskript obsahuje vedle Kosmy a *Prima continuatio* i svatovítské Druhé pokračování, nebyl však opsán z Dražického rukopisu, ale z nějaké společné předlohy.¹¹⁷ Tento tříhlavý soubor (svatovítská verze Kosmovy kroniky, První pokračovatel a svatovítské Druhé pokračování) už tedy musel existovat před vyhotovením kapitulního kodexu G 5. Tomu ostatně zcela dává za pravdu i fakt, že zmíněné tři spojené texty užíval už na konci 13. století ve stručné kompilaci neznámý kanovník kostela sv. Blažeje v Brunšviku, jenž oba pokračovatele označil jako *Liber Quartus* své Kroniky Čechů.¹¹⁸

Také autor takzvané Dalimilovy kroniky měl v první polovině druhé dekady 14. století před sebou záhadné záznamy k letům 1126–1141 a jako celek i svatovítské Druhé pokračování Kosmovo.¹¹⁹ Mnohé naznačují i tyto zápisky spojené v 80. či 90 letech 13. století blíže neznámým svatovítským kanovníkem, které líčí stručně i podrobněji události od 12. století až do roku 1283. Kompilátor téměř

115 Že rukopis G 5 shromažďoval ve své první části jen spisy spojené s pražským biskupským kostelem, už upozornila Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343)*, Praha 1991 (= Studie a texty 6), s. 154–155.

116 M. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 7; Jana ZACHOVÁ, *Chronicon Francisci Pragensis* (Předmluva), FRB SN I, Praha 1997, s. VI–XIV, zvláště s. VIII.

117 M. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 9–10. V tomto duchu už B. BRETHEROLZ, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, zvláště s. LXXXIX.

118 *Cronica Boemorum auct. Canonico s. Blasii Brunsvicensis*, MGH SS XXX.1, ed. O. Holder-Egger, Hannover 1896, s. 37–43, s. 40; srov. M. BLÁHOVÁ, *Založení vyšehradské kapituly*, s. 23.

119 M. BLÁHOVÁ, *Poznámka k datování vzniku kompilace Druhé pokračování Kosmova*, in: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. Dr. Rostislava Nového, edd. Z. Hojda, J. Pešek, B. Zilynská, Praha 1992, s. 37–43.

zcela přechází panování Soběslava I., tudíž neměl potřebu navazovat přímo na Kosmu, jenž své vyprávění dovedl k roku 1125. Jako nejpravděpodobnější vysvětlení jeho mezery k letům 1125–1140 se nabízí, že navazoval v závěru 13. věku nejen na rukopis slavné *Kroniky Čechů* uchovávaný ve svatovítské kapitule, ale i na její první pokračování, které se věnuje právě zmíněným letům panování Soběslava I. K těmto časům pouze Druhý pokračovatel doplnil další informace o pouti Jindřicha Zdíka do Jeruzaléma a zprávu o počátcích strahovské kanonie s datací k roku 1140.¹²⁰

Pokud už na konci 13. století připojil kompilátor z řad pražských kanovníků Druhé pokračování ke Kosmově kronice následně dovedené do roku 1141, musel být tehdy uchováván nějaký rukopis Prvního pokračovatele ve svatovítské kapitule. Jeho text dokonce zřejmě ovlivnil svatovítskou historiografii i po stylistické stránce, jak si povšimla Marie Bláhová. V Druhém Kosmově pokračování, konkrétně v pasáži o obléhání Milána datovaném do roku 1159, je vsazen verš „Signo, potestas, cursus, loca, tempora nostri“, který už v *Prima continuatio* uzavírá záznamy k roku 1136.¹²¹ Stejně tak líčení bitvy u Chlumce roku 1126 v Prvním Kosmově pokračování už zřejmě inspirovalo i svatovítského kanovníka, který v Druhém pokračování popsal vítězství u Kressenbrunn roku 1260 nápadně podobným způsobem. I on se zmiňuje o symbolickém letu orla nad vojskem, svatováclavském kopí a také popisuje vidění současníka, jenž spatřil svatého Václava bojujícího na straně Čechů.¹²²

Naopak lze vznést určité pochybnosti, zda se První pokračování nacházelo počátkem 14. století na Vyšehradě. Tehdy totiž pátral v knihovně svatopeterské kapituly po kronikářských záznamech neznámý autor takzvané Dalimilovy kroniky, jenž zde nalezenou vyšehradskou kroniku neuctivě označil za nejhorší pramen, který měl k dispozici (*Vyšehradská mi se nejméne slíbila*).¹²³ Ivan Hlaváček právem pochybuje, že by nekvalitní na Vyšehradě nalezená kronika byla Prvním Kosmovým pokračováním, zvláště když takzvaný Dalimil se při popisu vlády Soběslava I. v 65. kapitole opíral právě o naše zasvěcené líčení let 1126–1141.¹²⁴

120 Taktéž M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 213; TÁŽ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 27. Druhé Kosmovo pokračování se společně s *Prima continuatio Cosmae* objevuje v kapitulním (dražickém) kodexu G 5, fürstenberském, muzejním a z části i roudnickém rukopise.

121 *První Kosmův pokračovatel*, s. 225; *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 278; srov. M. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 16.

122 *První Kosmův pokračovatel*, s. 203–204; *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 318–319.

123 *Staročeská kronika takřečeného Dalimila*, předmluva, (1.), edd. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988, s. 83.

124 Srov. *Staročeská kronika takřečeného Dalimila*, kap. 65, (2.), edd. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988, s. 150–151. K tomu viz I. HLAVÁČEK, *Z dějin vyšehradské kapitulní knihovny*, s. 74; M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*

Proti všem zde uvedeným argumentům by ještě bylo možné postavit tvrzení, že První Kosmovo pokračování vzniklo na Vyšehradě, při čemž některé zprávy s vazbou na tamější kostel byly při opisu v pražské kapitule vynechány (především panovnické pohřby).¹²⁵ Jestli by náš spis byl skutečně vyšehradskou kronikou, která byla při opisování ve svatovítském skriptoriu zcenzurována o určité zmínky vztahující se k petropavelské kapitule, musíme se ptát, proč tomuto zaujatému redaktori nevodily detailní zprávy o přestavbě a velkolepě výzdobě vyšehradského kostela a jeho založení? Proč by při pozdějším vyloučení pohřbů na Vyšehradě vynechal i samotnou zprávu o smrti královny Svatavy, když například skon kněžny Adleity vyloučen nebyl? Stejně tak bychom se museli potýkat s otázkou, jak je možné, že tato vyšehradská kronika je ve svých zprávách o světcích, biskupech a hrobech mocných zásadně propojena s pražskou bazilikou.

Z tohoto začarovaného kruhu bychom mohli vystoupit jen závěrem, že vlastně máme před sebou pouhou kompilaci záznamů obou kostelů. Pokud bychom chtěli tuto tezi rozvíjet, bylo by nutné počítat s náhodou, že ve stejné době vznikly dvojce zápisky na Pražském hradě a Vyšehradě, které zasvěceně popisovaly časy Soběslava I. a následně je někdo spojil. Pro představu jakéhosi svodu různorodých pramenů chybí sebemenší doklad v podobě zdvojených zpráv, nelogičnosti děje či pestrosti pohledů na jednotlivé osobnosti a události. Jednotu díla už velmi přesvědčivě prokázal Václav Novotný, jenž vyvrátil nápad poslední Bachmannovy studie, podle které je první pokračování svodem pěti kronikářských zápisků.¹²⁶ Silným pojítkem spisu s jediným autorem je prosoběslavský postoj, obhajoba biskupa Menharta, zájem o astronomii a stavitelství, či několik vět, ve kterých se odkazuje na jiné pasáže kroniky. Rovněž na řadě míst nalezneme stejné stylistické konstrukce. Všechny tyto shody se prolínají celým dílem.

v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář 3. Praha 1995, s. 170–174, 202–203, 365–367. Marie Bláhová za nekvalitní Dalimilovou kronikou z Vyšehradu přesvědčivě hledá neúplný opis Kosmovy kroniky s vyšehradskou interpolací. TÁŽ, *Založení vyšehradské kapituly*, s. 24.

125 Obdobným způsobem například naložil ve 14. století František Pražský se Zbraslavskou kronikou, kterou očistil od cisterciácké propagandy a její líčení zařadil do svého díla. Na tuto možnou analogii mě upozornil a věnoval ji pozornost Robert ANTONÍN, *Chronicon aulae regiae – neúspěšný pokus o ustanovení oficiální paměti na poslední Přemyslovce*, in: *Memoria et damnatio memoriae ve středověku*, edd. M. Nodl, P. Węcowski, Praha 2014 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 15), s. 91–106, zejména s. 101.

126 A. BACHMANN, *Der erste Fortsetzer des Cosmas*, s. 325–333; V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 70–97.

Podle Marie Bláhové je pokosmovské líčení let 1126–1141 výtvozem jediného autora už na první pohled.¹²⁷

Jelikož máme nejstarší opis Prvního Kosmova pokračování dochován až v kodexech ze 14. století, je oprávněná i otázka, zda takovouto jednotnou uzavřenou podobu nedali textu teprve kompilátoři Druhého Kosmova pokračování na konci 13. věku či redaktoři a písaři dochovaných kodexů 14. století. Hypotézu, že teprve oni zdařilým způsobem bez dějových a logických švů spojili více pramenů v jeden celek Prvního pokračování, bychom mohli rozvíjet v případě, pokud by i navazující jimi sestavené a opsané Druhé pokračování bylo stejně jednotně uspořádanou kronikou na takovéto úrovni. To však rozhodně není. Zápisky k letům 1140–1283 již nejsou provázány, dokonce se i hojně dublují a často si i odporují. Ve srovnání s Prvním pokračováním se jedná se o velmi nezdařilý slepenec.¹²⁸

Kompilátoři a kopisté 13. i 14. století ani nespojili v jeden zápis líčení obou pokračovatelů k roku 1140 a zprávu o pouti Jindřicha Zdíka do Svaté země. Tedy zmínka o biskupově cestě, stejně jako rok 1140, se v jejich opisech opakuje dvakrát, nejdříve v Prvním pokračování a následně v Druhém o pár stránek dále. Při tomto dublování je i zcela porušena chronologie. Jsou vyličeny události let 1140, 1141, 1142 a pak se zase text vrací k roku 1140.¹²⁹ Do očí bijící nesrovnalost kompilátor Druhého Kosmova pokračování a opisovač 14. věku nenapravil, byť by se jednalo o zcela nenáročnou úpravu. S předcházejícím textem prvního kontinuatora se už vůbec nepokoušeli provázat popis povstání roku 1142.¹³⁰ Tyto skutečnosti spíše vypovídají, že respektovali celistvost díla našeho druhého autora *Kroniky Čechů* a nepřistoupili ani k těmto kosmetickým zásahům. Nebývalé stranění Soběslavovi I., despekt k Vladislavovi II., výrazná snaha očistit biskupa Menharta, zmínky o osobní účasti a další pasáže zároveň zrcadlí, že svou podobu dostává pojednání Prvního pokračovatele s nevelkým časovým odstupem, nejpozději na počátku čtyřicátých let 12. století, a nikoliv později.

Provenience Prvního Kosmova pokračovatele ovšem může mít ještě jedno řešení. Záhadný kronikář by současně byl kanovníkem svatovítského a petropavelského kostela. V časech, kdy se pražským biskupem stal vyšehradský probošt Jan a kdy mezi některými duchovními obou kapitul existovalo blízké příbuzenství, by

127 Tamtéž, s. 70–97; M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 197. Jinému relátorovi ovšem přísluší popis povstání roku 1142, které pochází z prostředí svatojiřského kláštera na Pražském hradě.

128 M. BLÁHOVÁ, *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 5–39.

129 *První Kosmův pokračovatel*, s. 227, 231–234; *Druhé pokračování Kosmovo*, s. 271–272.

130 V. NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde I.*, s. 72nn.

tato představa byla dosti možná. Vize o kronikáři mnohoobročníkovi ovšem nesusní s jeho vlastní ostrou kritikou svatovítského kanovníka Herolda, kterého velmi odsuzuje právě za to, že držel více prebend a byl kanovníkem svatovítským, vikářem a kaplanem bamberského biskupa a arciknězem plzeňským, přičemž zároveň zdůrazňuje, že se jednalo o něco zcela nepřístojného.¹³¹

Aby do své relace mohl svatovítský kanovník přiřadit krátký záznam o fundaci vyšehradského kostela králem Vratislavem a popsat obnovu tohoto svatostánku svým oblíbencem knížetem Soběslavem, nemusel nutně být členem vyšehradské kapituly. Stačila pouhá návštěva vyšehradských bratrů a tamějšího dvora oblíbeného knížete, kterou jistě během svého života absolvoval nescetněkrát. V každém případě autor věnuje velmi rozsáhlý prostor pouze patronům pražského chrámu sv. Václavu, sv. Vojtěchu a zejména sv. Gothardovi, rozepisuje se o dvou pohřbech v pražské bazilice a naopak opomine uvést tři panovnické pohřby na Vyšehradě. Především mlčky přejde smrt vyšehradské fundátorky královny Svatavy a uložení jejích ostatků v královské hrobce v bazilice sv. Petra. Samozřejmě nikdy nebudeme moci zcela nahlédnout do hlav středověkých kronikářů a absolutně určit co a proč bylo z jejich optiky hodno k zaznamenání, přesto ale uvedené indicie vskutku svědčí pro vznik Prvního pokračování ve svatovítské kapitule. To v neposlední řadě potvrzuje i fakt, že hojnější pozornosti než Vyšehrad se zde těší pražští biskupové, kteří jsou v centru autorova zájmu v mnohých rovinách více než v kronice pražského děkana Kosmy.

Hledání druhého pisatele *Kroniky Čechů* u kostela sv. Víta na Pražském hradě především objasňuje určitou nelogičnost dosavadních pohledů, podle kterých ve 12. věku pokračovali v Kosmově spisu členové několika českých duchovních ústavů, nikoliv však kanovníci biskupské kapituly, kde psal sám věhlasný kronikář. V této souvislosti nelze opomenout větu pokračovatele o nebeských úkazech roku 1131. Z té plyne, že tehdy *continuator* přerušil psaní pro své zaneprázdnění na 11 let. Záznamy k letům 1126–1131, které se jeví oproti následnému líčení jako podrobnější, glosátor tedy sestavoval zřejmě současně s popisovanými událostmi.¹³² Pokud opravdu některé jeho nejstarší glosy vznikaly ve svatovítském skriptoriu krátce po Kosmově smrti někdy v letech 1126–1131, nelze jednoznačně ani odmítnout možnost, že právě náš vypravěč mohl být tím pražským kanovníkem, který přistoupil

131 *První Kosmův pokračovatel*, s. 213: „Duo de canonicis Pragensis ecclesiae, unus [...] ydiota, qui vocabatur Heroldus, qui vicarius et capellanus Bambergensis episcopi et archipresbyter Pilznensis, quod non decebat, fuit.“

132 *První Kosmův pokračovatel*, s. 213; srov. M. BLÁHOVÁ, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 202; M. WOJCIECHOWSKA, *Kronikarze czeszy*, s. 9–10, 11.

k opuštěnému písařskému pultíku děkana Kosmy a uzavřel dílo svého předchůdce slovy: „Vězte všichni v Kristu věřící, že skladatel této kroniky totiž Kosmas, ctihodný děkan pražského kostela, zemřel 12. den před listopadovými kalendami téhož roku, v němž byl, jak známo, kníže Soběslav povýšen na stolec.“¹³³

Zde sice již vstupujeme na velmi tenký led líbivé – až symbolické – spekulace, rozhodně však krátký epilog odráží, jak se *Chronica Boemorum* v pražské kapitule po roce 1125 těšila úctě a jak zde po děkanově skonu nevyhasla poptávka po nějakém pokračování. Ostatně když Kosmas v jedné ze závěrečných kapitol *Kroniky Čechů* píše, že odevzdává svůj spis učencům, na něž „čeká slovutná ctnost knížete Soběslava“, učencům, „kteří by dovedli jeho podivuhodné skutky zlatým rydlem podivuhodně ozlatit“, směřovala tato slova v první řadě ke členům děkanovy vlastní kapituly. Z výše uvedených důvodů se zdá, že se opravdu našel u svatovítského kostela jeden mladší Kosmův spolubratr, který toto poslední přání staříckého kronikáře – a možná svého učitele – bezezbytku naplnil.¹³⁴

133 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum III.62*, s. 241: „Noverint omnes in Christo fideles, huius chronice compositor, scilicet Cosmam reverentissimum Pragensis ecclesie decanum, XII. kal. Novembris obisse eodem anno, quo duces Zobezlaum constat intronizatum fuisse.“

134 *Tamtéž III.59*, s. 238: „Tales oratores inclita virtus ducis Zobezlai expectat, qui eius mirifica gesta stilo aureo mirifice deaurare queant; quibus et ego senex, quicquid inepte deliro, usque ad ungueum elimandum suplex committo.“

**Did the so-called Canon of Vyšehrad actually
write at Vyšehrad?
The First Successor of Cosmas in the Context
of Historiography of the Premyslid Era**

LUKÁŠ REITINGER

The first continuation of *The Chronicle of the Czechs* by Cosmas, in which a well informed contemporary chronicled the news relating to the years 1126–1141, has been a matter of huge interest for historians primarily for its unclear provenance. While F. Palacký and V. Novotný inclined to the view that the author was a member of the collegiate chapter at Vyšehrad, F. M. Pelcl, J. Dobrovský and A. Bachmann looked for the chronicler amongst the canons of the bishopric church at Prague Castle. Although the extensive and heated discussion between Novotný and Bachmann ended inconclusively, halfway, at the beginning of the 20th century, the view that the work originated at Vyšehrad prevailed in Czech historiography and the designation *Canon of Vyšehrad* completely prevailed. So far, all arguments have not been fully considered.

In the first place, it is not possible to present passages about the reconstruction of the church at Vyšehrad during the reign of Soběslav I and in a retrospective glossa about the foundation of a collegiate chapter there by Vratislav II as clear and undisputed evidence about the Vyšehrad origins of the first successor of Cosmas. Indeed, at the time when this work was written the post of Prague Bishop was held by the former Vyšehrad Provost Jan (1134–1139). In those times some Prague and Vyšehrad canons were also closely related. It would, therefore, be nothing out of the ordinary if in the period of close family relations between the canons of both churches and shortly after the death of the Prague Bishop Jan, the former Provost of Vyšehrad, that one of his subordinate canons of St Vitus, devoted some attention to the beginnings and the restoration of the Church of St Peter at Vyšehrad, where Soběslav I, Duke of Bohemia, whom the chronicler favoured, was, in addition, building his main residence at that time.

On the contrary, many indices do prove the conclusion that the first successor of Cosmas was a St. Vitus canon. On one hand, the author merely devotes much space to the patrons of the Church of St. Wenceslas, to St. Vojtěch, also known as St. Adalbert, to St. Gotthard, especially, yet, he entirely overlooks saints connected

to Vyšehrad. There is not even a single mention of the patrocini-um of the Vyšehrad Collegiate Basilica. Further, the first successor of Cosmas describes funeral services for only two bishops in the Prague Basilica but, on the other hand, he fails to mention three funerals of rulers at Vyšehrad. Primarily, he passes over in silence the death of Queen Svatava, the widow of Vratislav II, Vyšehrad funder and an incredibly generous donor and the placing of her remains in the royal tomb in the Vyšehrad Basilica. These indications, alongside other supporting arguments, testify to the origins of the first continuation of the Chronicle at the St Vitus Chapter. It is, last but not least, also documented by the fact, that Prague bishops are given much more attention, as the author places multiple levels of focus on them than in the very Chronicle of Cosmas, the Dean of the Prague Chapter.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu

MARIE RYANTOVÁ

MARIE RYANTOVÁ: Early Modern Age Revocation Sermons of Converts to Protestantism

This study focuses on the so-called Revocation Sermons (Revocations-Predigte, also referred to as Wiederrufs-Predigte), i.e. the sermons in which their authors, clergymen, publicly renounced their Catholic faith and declared their adherence to a Protestant faith. They are, in fact, a type of primary source which is a component of the contemporary controversy, which was a discourse both theological and ecclesiastical-political in its nature. They highlight the complexity of contemporary religious situations and the issue of conversion (and apostasy), including, to a certain degree, also the problem of confessional violence and the awareness of it.

Key words: religious situation in the 17th and 18th centuries, conversion, exile, sermons, theological controversy, Catholic clergy, apostates

Porážka nekatolické opozice na Bílé hoře a následné vydání Obnoveného zřízení zemského, podle něhož se katolictví stalo jediným povoleným náboženstvím v Českém království, měly za následek rekatolizaci českých zemí, prováděnou mnohdy způsoby, které lze označit jako násilné. Cílem mého příspěvku však je připomenout

nikoli násilí doprovázející přechod ke katolictví, ale právě naopak, skutečnosti, které provázely přestup od katolictví k protestantismu, resp. luterství, a to v německých oblastech, ovšem mj. také ze strany některých osob přicházejících z českých zemí. Chci dát k úvaze, zda i je nelze považovat za násilné. Je nutno mít na paměti, že konverze (a to nejen v rámci křesťanské církve, ale týkající se i judaismu, islámu či jiných konfesí nebo přistoupení k náboženskému vyznání obecně) představovaly – a nadále představují – komplikovaný a komplexní proces, zahrnující nejrůznější vnější i vnitřní důvody či pohnutky, které lze odhalit jen velmi obtížně. Navíc je nutno počítat s velkou individuální různorodostí konvertitů.¹

-
- 1 Z bohaté historické literatury týkající se konverze alespoň: Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Konversisonen*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (edd.), *Die katholische Konfessionalisierung*, Gütersloh 1995, s. 242–257; Friedrich NIEWÖHNER – Fidel RÄDLE (edd.), *Konversisonen im Mittelalter und in der Frühneuzeit*, Hildesheim-Zürich-New York 1999; tam Fidel RÄDLE, *Konversion. Zur Einführung*, s. 1–3, a zejména Dieter BREUER, *Konversisonen im konfessionellen Zeitalter*, s. 59–69; Heinz DURCHHARDT – Gerhard MAY (edd.), *Union – Konversion – Toleranz. Dimensionen der Annäherung zwischen den christlichen Konfessionen im 17. und 18. Jahrhundert*, Mainz 2000; Frauke VOLKLAND, *Konfession, Konversion und soziales Drama. Ein Plädoyer für die Ablösung des Paradigmas der ‚konfessionellen Identität‘*, in: Kaspar von Greyerz – Manfred Jakubowski-Tiessen – Thomas Kaufman – Hartmut Lehmann (edd.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Gütersloh 2003, s. 132–150; Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MISSFELDER – Matthias POHLIG (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2007, tam zejm. TITÍŽ, *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit. Systematische Fragestellungen*, s. 11–32, nebo Detlef POLLACK, *Überlegungen zum Begriff und Phänomen der Konversion aus religionssoziologischer Perspektive*, s. 33–55; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenwechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, *Zeitschrift für historische Forschung* 34, 2007, s. 243–272; Jörg DEVENTER, *Konversion und Konvertiten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Stand und Perspektiven der Forschung*, *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 15/2, 2005, s. 257–270; TÝŽ, *Konversisonen zwischen den christlichen Konfessionen im frühneuzeitlichen Europa*, in: Marlene Kurz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Glaubenswechsel (= Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 7/2, 2007)*, s. 8–24; Jörg DEVENTER – Maria CRĂCIUN – Martin ELBEL, *Confession and Conversion. Transcending Religious Boundaries in Central and Eastern Europe, 1560–1700. Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 48, 2008, Heft 1, s. 192–202; Jörg DEVENTER, *Grenzen überschreiten. Konversisonen zum Katholizismus in Böhmen und Schlesien im späten 16. und im 17. Jahrhundert*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století (= Korunní země v dějinách českého státu 4)*, Praha 2009, s. 670–682; Thomas WINKELBAUER, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, *Frühneuzeit-Info* 10, 1999, s. 9–20; TÝŽ, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, *Český časopis historický (ČČH)* 98, 2000, s. 476–541; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275–296; Jiří HANUŠ – Ivana NOBLE (edd.), *Konverze a konvertité*, Brno

Zajímavý pramen pro sledování konverze od katolictví k protestantismu v německém evangelickém prostředí představují tzv. revokační kázání (Revocations-Predigte, někdy též Wiederrufs-Predigte, tj. odvolací), tedy kázání, v nichž jejich autoři veřejně odvolali své katolické vyznání a přihlásili se k vyznání evangelickému. Těchto kázání se dochovalo nemalé množství, např. v Knihovně vévody Augusta (Herzog August Bibliothek) ve Wolfenbüttelu (kde jsem jich zatím objevila takřka čtyřicet, především od osobností, které přicházely z habsburské monarchie), ale známá jsou i z dalších knihoven. Zahrnují přitom dobu od počátku 17. století až do první třetiny století 18. Nejčastěji zaznívala ve Wittenbergu a Lipsku, ale i dalších městech. Jejich autoři byli zpravidla příslušníci různých církevních řádů – kapucínů, františkánů, dominikánů, karmelitánů. Mezi autoři se objevují i jezuité či cisterciáci, stejně jako jiní (a světští) katoličtí duchovní, přicházející z různých oblastí v Říši, včetně Vídně a českých zemí. (Viz tabulka.) Současně tato kázání představují velmi zajímavý pramen z hlediska výzkumu konverze. Přesto zatím nebyla důkladněji analyzována,² i když

2009; k otázkám konverze od protestantismu ke katolictví kromě T. Winkelbauera ještě alespoň Ines PEPPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, Wien 2010; Ricarda MATHEUS, *Konversionen in Rom in der Frühen Neuzeit. Das Ospizio dei Convertendi 1673–1750*, Berlin-Boston 2012. Pro další konfese např. Maria DIEMLING, *Grenzgängertum: Übertritte vom Judentum zum Christentum in Wien, 1500–2000*, in: M. Kurz – T. Winkelbauer (edd.), *Glaubenswechsel*, s. 40–63; Gesine CARL, *Zwischen zwei Welten? Übertritte von Juden zum Christentum im Spiegel von Konversionserzählungen des 17. und 18. Jahrhunderts*, Hannover 2007; Claire NORTON, *Conversion to Islam in the Ottoman Empire*, in: M. Kurz – T. Winkelbauer (edd.), *Glaubenswechsel*, s. 25–39; Marlene KURZ, *Die Bekehrung zum Islam – eine politische Bekehrung?*, in: Tamtéž, s. 113–122; Markus FRIEDRICH, *„Türken“ im Alten Reich: zur Aufnahme und Konversion von Muslimen im deutschen Sprachraum (16.–18. Jahrhundert)*, *Historische Zeitschrift* 294, 2012, Heft 2, s. 329–360; Marina CAFFIERO, *Eine neue Identität – Konversions- und Assimilationsszenarien von Juden und Muslimen*, in: Ricarda Matheus – Elisabeth Oy-Marra – Klaus Pietschmann (edd.), *Barocke Bekehrungen. Konversionsszenarien im Rom der Frühen Neuzeit*, Bielefeld 2013, s. 21–44; Nicole PRIESCHING, *Taufe als Weg in die Freiheit? Konversionen muslimischer Sklaven im frühneuzeitlichen Rom*, in: Tamtéž, s. 45–62; pro pozdější období a budhismus také Alexander JAKUSCH, *Identitätssuche, Lebensreform und Zivilisationsabkehr: Konversion zum Buddhismus in Deutschland zwischen 1888 und 1918*, in: M. Kurz – T. Winkelbauer (edd.), *Glaubenswechsel*, s. 64–78.

- 2) Základní informaci o nich (či o „Revocation/Revokation“ neuvádí ani *Lexikon für Theologie und Kirche* (dále LThK), i když jinak má obsáhlé heslo „Predigt“ (LThK 8, 1999, sl. 525–534), podobně „Konversion“ in LThK 6, 1997, sl. 338–340, resp. 337–341. Heslo věnované revokaci nebo revokačním kázáním chybí i v Erwin FAHLBUSCH – Ulrich BECKER (edd.), *Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie* – tam jen „Predigt“, díl 3, Göttingen ³1992, sl. 1305–1317, a „Konversion, Konvertiten“, díl 2, Göttingen ³1989, sl. 1422–1427. Podobně „Predigt“ in: *Theologische Realenzyklopädie* (dále TRE) 27, Berlin-New York 1997, s. 225–330, zejm. „VIII. Evangelische Predigt vom 16. bis 18. Jahrhundert“, s. 296–311, a „Konversion“ in: TRE 19, 1990, s. 559–578.

v německé historiografii nejsou na rozdíl od české neznámá; jedním z mála autorů, který jim zatím věnoval pozornost, byl Alexander Schunka.³ Upozornil přitom, že konfesijní rozdíly v rámci konverzí i v revokačních kázáních je nutno sledovat jako konstrukci, která souvisela s aktem přestupu a teprve ho umožňovala. Znamená to, že funkce revokačních kázání nespočívala jen ve vyrovnávání se se změnou vyznání (a v zúčtování s ním), ale že jimi byla spíše konstruována transgrese, tedy překročení konfesijních hranic, ale i rodových a společenských vymezení.⁴ Přitom se nabízí otázka, nakolik lze právě při této konstrukci transgrese uvažovat o konfesijním násilí.

Velmi přitažlivý pro náboženské emigranty byl po třicetileté válce, resp. vestfálském míru, saský prostor – a to nejen pro protestanty z katolických oblastí, zvláště Čech a Saska, jak je dobře známo,⁵ ale i pro četné katolíky, kteří měli

3 Alexander SCHUNKA, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten im mitteleuropäischen Raum im 17. Jahrhundert*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan-Friedrich Missfelder – Matthias Pohlig (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Gütersloh 2007 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), s. 491–516.

4 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 493–494, s odkazem na Hanna HACKER, *Zum Begriff der Transgression. Historische Ansätze und Überschreitung*, L'Homme. Europäische Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft 13, 2002, s. 224–238.

5 Viz zejména Alexander SCHUNKA, *Gäste, die blieben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Hamburg 2006, zvl. kapitola 6. Dále i TÝŽ, *Exulanten, Konvertiten, Arme und Fremde. Zuwanderern aus der Habsburgmonarchie in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, Frühneuzeit-Info 14, 2003, s. 66–78; TÝŽ, *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27, 2003, s. 17–36; TÝŽ, *Autoritätserwartung in Zeiten der Unordnung: Zuwandererbittschriften in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, in: Wulf Oesterreicher – Gerhard Regn – Winfried Schulze (ed.), *Autorität der Form – Autorisierung – institutionelle Autorität*, Münster 2003, s. 323–337; TÝŽ, *Zeit des Exils: Zur argumentativen Funktion der Zeit bei Zuwanderern im Kursachsen des 17. Jahrhunderts*, in: Arndt Brendecke – Ralf-Peter Fuchs – Edith Koller (edd.), *Die Autorität der Zeit in der Frühen Neuzeit*, Münster 2007, s. 149–168; TÝŽ, *Pragmatisierung konfessioneller Autorität. Zuwanderer im Kursachsen des 17. Jahrhunderts im Spiegel des Supplikenwesens*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Glaubensflüchtlinge. Ursache, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Stuttgart 2008, s. 235–256. Zvláště pro české exulanty již starší literatura: Christian Adolph PESCHECK, *Die Böhmischen Exulanten in Sachsen*, Leipzig 1857; TÝŽ, *Die Auswanderung gläubigstreuer Protestanten nach Sachsen im 17. Jahrhundert*, Leipzig 1858; Richard SCHMERTOSCH von RIESENTHAL, *Die böhmischen Exulanten unter der kursächsischen Regierung in Dresden*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde (NASGA) 22, 1901, s. 291–343; TÝŽ, *Adelige Exulanten in Kursachsen nach Urkunden des Dresdner Hauptstaatsarchivs*, Vierteljahrsschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde 30, 1902, s. 66–264; Georg LOESCHE, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen Österreich 42–44,

zájem o konverzi. Přesné počty osob, ochotných v 17. století v Sasku ke konverzi od katolictví k luterství a následně skutečně konvertujících, nelze bohužel z archivních pramenů získat. Konvertité ale rozhodně nebyli okrajovým fenoménem. Mezi žadateli, kteří se obraceli na drážďanskou vrchní konzistoř s prosbou o podporu, se nacházelo např. jen v roce 1659/1660 hned sedm konvertitů, přičemž lze předpokládat, že šlo jen o malou část skutečného počtu.⁶ V sedmdesátých letech 17. století pak z almužen vyplacených saskými obcemi připadly konvertitům a osobám ochotným ke konverzi asi 2 %; zvláště duchovní s teologickým vzděláním přitom získávali vyšší sumy.⁷ V saském mandátu týkajícím se almužen z roku 1715 byl péči o konvertity a exulanty věnován dokonce samostatný paragraf a konvertité podle něho měli oproti jiným chudým dostávat vyšší almužny, aby se jim materiální podporou zabránilo vrátit se zpět k „papeženství“ – což samozřejmě mělo za následek, že se za konvertity vydávalo nemálo lidí (např. když měli na začátku 18. století v Drážďanech všichni neusedlí opustit ulice, bylo takových osob podchyceno šedesát).⁸ Vzhledem k tomu, že konvertité představovali pro místní obyvatelstvo nemalé břemeno, bylo v Lipsku ve stejné době požadováno, aby byli přijímáni jen ti, kteří nepřicházeli ze třetích, ale pou-

Wien-Leipzig 1923; Bedřich ŠINDELÁŘ, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen und der Westfälische Friedenskongreß*, Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university 9, řada historická C7, 1960, s. 215–250; nově Lenka BOBKOVÁ, *Böhmische Exulanten in Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges am Beispiel der Stadt Pirna*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, s. 21–30; TÁŽ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; TÁŽ, *Die Gemeinde der böhmischen Exulanten in der Stadt Pirna 1621–1639*, Herberge der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27, 2003, s. 37–56; Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001; Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen. Böhmische Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007; TÝŽ, *Der Taufbrunnen jenseits der Grenze. Alltagserfahrung, kirchliche Praxis und religiöse Flucht im böhmisch-sächsisch-oberlausitzischen Grenzraum des 17. Jahrhunderts*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Migration und kirchliche Praxis: das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln-Weimar-Wien 2008, s. 203–222.

6 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 494–495 a tam pozn. 13.

7 Tamtéž, s. 495 – při cca 2000 almužnách jde o zhruba 40 osob; dále i TÝŽ, *Exulanten, Konvertiten, Arme und Fremde*. Finanční podporu poskytoval konvertitům také francouzský dvůr již za Ludvíka XIV. (od roku 1677), ale i jiné dvory a církevní instituce v dalších zemích. Rovněž u vídeňského dvora byla založena pokladna na podporu konvertitů (Konvertitenkasse), ale až v roce 1720. Detailně I. PEPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, s. 49–84 (II. *Die Konvertitenkasse des Wiener Hofes im Kontext der habsburgischen Religionspolitik*).

8 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 495 a tam pozn. 16, dále i TÝŽ, *Autoritätserwartung in Zeiten der Unordnung: Zuwandererbittschriften in Kursachsen im 17. Jahrhundert*.

ze ze sousedních zemí.⁹ O něco později byl v Drážďanech zřízen úřad označený jako *Conversen-Informators*, který se staral o příslušné náboženské, tedy luteránské vzdělání lidí ochotných konvertovat.¹⁰

Zájem o konvertity, projevovaný i v dalších protestantských oblastech, byl nepochybně vyvolán snahou o posílení pozic luterské církve, zejména v souvislosti s konverzemi ke katolictví, mnohdy velmi významnými a spektakulárními, které probíhaly od konce 16. století: stačí připomenout původně navarrského krále a bourbonského vévodu Jindřicha III. (1553–1610), který v roce 1593 přestoupil na katolickou víru, aby se mohl v následujícím roce stát jako Jindřich IV. králem Francie,¹¹ nebo švédskou královnu Kristinu (1626–1689), dceru „ochránce protestantů“ Gustava Adolfa, která v roce 1654 abdikovala a poté na cestě do Říma v Innsbrucku konvertovala ke katolicismu, čímž si až do 20. století vysloužila velmi negativní ztvárnění ve švédské a protestantské historiografii.¹² Ke katolictví přestoupili i někteří němečtí vládcí, např. falckrabě Wolfgang Wilhelm von Pfalz-Neuburg (1578–1653) ještě v roce 1613, landkrabě Ernst von

9 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 495 a tam pozn. 17.

10 Tamtéž, s. 496. Naopak v Římě vedly snahy o podchycení osob ochotných po Vestfálském míru konvertovat od protestantismu ke katolictví (existující již dříve, např. zásluhou Filippa Neri na začátku 17. stol.) v roce 1673 ke zřízení hospice (*Ospizio dei Convertendi*), jehož cílem sice bylo především nabízet útočiště zájemcům o konverzi, ale současně jim poskytovat další pomoc; následně jim prošly tisíce protestantů, z nichž mnozí skutečně konvertovali. Srov. např. Bruno NEVEU, *Tricentenaire de la fondation à Rome de „ospizio de' convertendi“: ses hôtes français au XVIIIe siècle*, *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 2, 1973, s. 361–403; Sergio PAGANO, *L'Ospizio dei Convertendi di Roma. Fra Carisma missionario e regolamentazione ecclesiastica (1671–1700)*, *Ricerche per la storia religiosa di Roma* 10, 1998, s. 313–390; R. MATHEUS, *Konversionen in Rom in der Frühen Neuzeit. Das Ospizio dei Convertendi 1673–1750*; TÁŽ, *Entscheidungsräume protestantischer Konvertenden – Ein Modell*, in: R. Matheus – E. Oy-Marra – K. Pietschmann (edd.), *Barocke Bekehrungen. Konversionsszenarien im Rom der Frühen Neuzeit*, s. 63–89, tam s. 66–70.

11 Česky alespoň Petr Claus HARTMANN a kol., *Francouzští králové a císaři v novověku: od Ludvíka XII. K Napoleonovi III. (1498–1870)*, Praha 2005; Edmund DICKERMANN, *The Conversion of Henry IV: „Paris is well worth a Mass“ in Psychological Perspective*, *The Catholic Historical Review* 63, 1977, s. 1–13; *La Conversion au XVIIe siècle. Actes du XIIe Colloque de Marseille*, Marseille 1983; Michael WOLFE, *The Conversion of Henri IV: Politics, Power, and Religious Belief in Early Modern France*, Cambridge, Mass. – London 1993.

12 Česky alespoň Peter ENGLUND, *Sříbrná maska. Pohled na život královny Kristiny*, Praha 2008, jinak ke Kristině existuje velmi bohatá zahraniční literatura. Z dobových tisků alespoň Kurtzer doch *Ausführlicher Bericht, Derer von Ihrer Majest. Christinae Königin aus Schweden [et]c. angestellten Reisen, Von Insbrug nach Rom, was herrliche Einzüge sie gehalten, und wie prächtig sie ist ingeholet worden, und wie sie endlich in die Stadt daselbst angelangt, allwo sie folgendis die Röm. Catholische Religion angenommen*, s. l. 1655 (HAB, sign. A: 17.20 Pol. [10b]), nebo *Apostasia a fide orthodoxa, et professio fidei acatholico-Romanae Das ist: Öffentlicher Abfall von der wahren evangelischen und allein seeligmachenden Religion und Bekänntniß zu dem römischen päbstischen*

Hessen-Rheinfels-Rotenburg (1623–1693) roku 1652 nebo sulzbašský falckrabě Christian August (1622–1708) o čtyři roky později, a další. Každý z nich měl sice pro konverzi své důvody, konverze měly jiné důsledky pro jejich země a poddané a většinou nevedly k rekatolizaci celých příslušných území, ale vždy se setkávaly s reakcemi jak teologů, tak dalších osob.¹³ Velkou pozornost vzbudila také v roce 1707 konverze Elizabethy Christiny z Braunschweigu a Lüneburgu v souvislosti s jejím sňatkem s rakouským arcivévodou Karlem, pozdějším císařem Karlem VI.¹⁴ Významné konverze zažilo ovšem i Sasko, když kurfiřt August II. Silný (Friedrich August I., 1670–1733) přijal v roce 1697 katolickou víru, aby se mohl stát polským králem, a v roce 1712 ho následoval i jeho syn August III. (Friedrich August II., 1696–1763).¹⁵ Vlna konvertitů k luterství však v Sasku neskončila ani poté, opadla teprve s vyrovnáváním konfesijní situace v 18. století.¹⁶

Sasko představovalo přednostní cíl pro zájemce o konverzi nejen z řad laiků, ale i v raném 17. století poměrně početných duchovních. Cena těchto

Glauben, der durchläuchtigsten, großmächtigsten Königin Christinae, weiland Königin in Schweden, etc., s. l. 1655 (HAB, sign. A: 17.20 Pol. [14]).

- 13 Viz např. Eric-Oliver MADER, *Die Konversion Wölfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg: Zur Rolle von politischem und religiös-theologischem Denken für seinen Übertritt zum Katholizismus*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Mißfelder – M. Pohlig (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 107–146; TÝŽ, *Reiseziel, Referenzrahmen, Konversionsort: Rom und die deutschen Fürstenkonvertiten*, in: R. Matheus – E. Oy-Marra – K. Pietschmann (edd.), *Barocke Bekehrungen. Konversionsszenarien im Rom der Frühen Neuzeit*, s. 91–114; Matthias SCHNETTGER, *Die römische Kurie und die Fürstenkonversionen – Wahrnehmung und Handlungsstrategien*, in: Tamtéz, s. 117–148; obecně dále Günther CHRIST, *Fürst, Dynastie, Territorium und Konfession. Betrachtungen zu Fürstenkonversionen des ausgehenden 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts*, Saeculum 24, 1973, s. 367–387; TÝŽ, *Hof – Territorium – Untertanen. Beobachtungen zur Stellung zum Katholizismus konvertierter Fürsten im 17. und 18. Jahrhundert*, Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 13, 1994, s. 25–61; Hermann TÜCHLE, *Zum Kirchenwesen fürstlicher Konvertiten des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Wilhelm Baum (ed.), *Kirche und Staat in Idee und Geschichte des Abendlandes. Festschrift für Ferdinand Maaß*, Wien-München 1973, s. 231–247; I. PEPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, s. 29–48 (*Fürstenkonversionen und Kirchenreunionsverhandlungen in ihrem Verhältnis zur kaiserlichen Reichspolitik nach 1648*).
- 14 Ze starší literatury Franz SCHAUERTE, *Die Conversion der Prinzessin Elisabeth Christina von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel. Eine historische Studie*, Frankfurt am Main 1885 (Frankfurter zeitgemäße Broschüren N. F. 6/1); nově I. PEPER, *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*, s. 113–184.
- 15 Augustin THEINER, *Geschichte der Zurückkehr der regierenden Häuser von Braunschweig und Sachsen in den Schoß der katholischen Kirche im 18. Jahrhundert*, Einsiedeln 1843; nověji obecně Karl CZOK, *Am Hofe Augusts des Starken*, Leipzig ²1990; TÝŽ, *Der sächsische Kurfürst Friedrich August I. (1694–1733)*, in: Heinz Duchhardt (ed.), *Der Herrscher in der Doppelpflicht: europäische Fürsten und ihre beiden Throne*, Mainz 1997, s. 189–205; Jacek STASZEWSKI, *Der polnische König August II. (1697–1733)*, tamtéž, s. 207–222.
- 16 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 496.

osobností (jak naznačovala již zmíněná nařízení o almužnách) nepochybně spočívala i v tom, že již dříve získali jisté, byť „nevhodné“ teologické vzdělání, současně jejich konverze nabývala dalšího, propagandistického významu. Právě oni byli autory zmíněných revokačních kázání, která vycházela tiskem, někdy dokonce i několikrát, a došla nadregionálního rozšíření. Pro oblast Saska a středního Německa uvádí A. Schunka asi sedmdesát kázání.¹⁷ Zvláště oblíbenými místy pro provedení revokace a pro pronesení kázání byla, jak již bylo zmíněno, města Wittenberg a Lipsko. Souviselo to jednak s jejich tradičním významem pro luterství, jednak to byla i univerzitní města, kde mohla proběhnout náležitá teologická „převýchova“ katolických duchovních k luterské konfesi. Takové vzdělání trvalo zpravidla rok a konalo se na teologických fakultách, poté mělo následovat ještě poučení v otázkách víry prostřednictvím vrchní konzistoře. Až po něm se vydávalo povolení k veřejné revokaci.

Svědectví o tom podal například jeden z autorů kázání, Thomas Strobel, původně světský katolický kněz pocházející z Bavorska a působící v okolí Neuburgu an der Donau, který odešel 24. ledna 1646 do Coburgu v Horních Francích a byl přijat tamním superintendentem a následně konzistoři: „Allda ich in die 14. Wochen in articulis fidei bin informiret, wie dann das Examen vor Empfangung des heiligen Abendmals, und der heiligen Beichte, vor dem gantzen Venerabili Ministerio ist vollbracht.“ Mezitím se už 4. února oženil, poté byl poslán do Drážďan, kde jej přijal kurfřívův vrchní dvorský kazatel spolu s dalšími členy konzistoře, „die mir in allen Väterliche milde Handreichung gethan, wie sie denn mich anhero mit einem Churfürst[ichen] Gnäd[igen] Befehl als an das hochlöbliche Consistorium, wie auch an die löbliche Theologische Facultet einen Ehrnveste[n] Hochweisen Rath zu meiner Information in articulis fidei und alimentionation genädigst haben verweiset. Bin darauff vor 32. Wochen anhero angelangt, auch allen geneigten Willen ipso facto erfahren“.¹⁸ Revokační kázání pak zaznělo 7. ledna 1647 v kostele sv. Tomáše v Lipsku.¹⁹

17 Tamtéž, s. 496.

18 Thomae STROBELS, *Von Pöthmes in Beyern bürtig, Gewesenen Pübstischen Layen-Priesters zu Ehekirchen, Schenesberg und Handzell im Pfaltz-Neuburgischen, Wiederkunfft aus Egypten und Heimkunfft zum Kripplin Jesu, Da man die unverfälschte Augspurgische Confession predigt. In einer öffentlichen Revocation-Predigt angezeigt*, Leipzig 1647 (HAB, sign. A: 183.35 Theol. [6], VD17 23:327929F). (Poznámka k citacím tisků: pro lepší přehlednost uvádím autora obvyklým způsobem na začátku, i když je zmíněn i v názvu, často s dalšími údaji; název cituji vzhledem k jeho výpovědní hodnotě pokud možno v nezkrácené podobě.) Pöthmes (a jeho část Handzell) a Ehekirchen (s místní částí Schönesberg) se nacházejí jihozápadně od Ingolstadtu, nedaleko města Neuburg an der Donau. Coburg je vzdálen přes 200 km, jakým způsobem se tam T. Strobel dostal, ale nelíčí.

19 Tamtéž. Bývalý františkán Johann-Friedrich Rehbacher, působící u sv. Antonína v Mnichově (a předtím v St. Pölten v Dolních Rakousích), zmínil ve svém kázání, které zaznělo 7. červ-

Jiný konvertita, Jakob Reihing (1579–1628), který odešel již předtím, na samém začátku roku 1621 z Neuburgu do Stuttgartu, představoval pro protestantskou stranu mimořádný úspěch: byl třiaadvacet let příslušníkem jezuitského řádu a proslul horlivým postupem proti nekatolíkům po konverzi již zmíněného falckraběte Wolfganga Wilhelma, jehož byl dvorním kazatelem. I on nejprve vystoupil před rady vládnoucího württemberského vévody Johanna Friedricha (1582–1628) a před konzistoří, tedy nejvyššími duchovními autoritami, jimž svěřil svůj úmysl. Byl přijat sice s nadšením, ale i s úzkostnou opatrností, a následně podroben zkoušce, která trvala několik dní a württemberští teologové při ní hájili „římské učení“, zatímco Reihing měl zastávat evangelické stanovisko. Výsledkem bylo, že byl shledán učeným mužem, o jehož čistých úmyslech není pochyb, jeho oponenti dokonce obdivovali, že je tak zběhlý v Písmu, jako kdyby měl evangelické vzdělání.²⁰ Přesto byl poslán za dalším vzděláním do Tübingen, kde jej čekal další výslech a poté následovala (s podporou v podobě vévodského stipendia) ještě doba „delšího tichého ponoření se do evangelické pravdy“, revokační kázání pak zaznělo 23. listopadu 1621.²¹

na 1634, dobu dvou let. Viz Johann-Friedrich REHBACHER, *Christliche Revocations Predig* [sic]. *Auß den Worten unsers Seeligmachers JESU Christi, Iohan. 14. Cap. v. 26. Der Tröster der heilige Geist, welchen mein Vatter senden wirdt in meinem Namen, derselbige wirds euch alles lehren, und euch erinnern alles deß, das ich euch gesagt habe. Gehalten bey sehr Völskreicher Versammlung, in der Evangelischen Kirchen zu S. Anna, in Augspurg, den 7. Junij dises 1634. Jahrs*, Augspurg (Johann Schultes) 1634 (HAB, sign. A: 312.26 Theol. [2]).

20 V oslavném duchu Julius SCHALL, *Doktor Jakob Reihing, einst Jesuit, dann (Konvertit) evangelischer Christ (1579–1628)*, Halle 1894, s. 16; střízlivěji Kurt SCHWINDEL, *D. Jakob Reihing. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation*, München 1931, s. 78. K osobě J. Reihinga dále LThK 8, 1999, sl. 1004.

21 Příslušný tisk měl poněkud odlišnou formu „vzpomínky“, kterou sepsal významný evangelický teolog, profesor teologie a kancléř university v Tübingen Lucas Osiander ml. (1571–1638), proslulý svými spisy proti kalvinistům, novokřtěncům a jezuitům (tyto názory lze pak zachytit i u J. Reihinga). Navíc připojil i dosti rozsáhlou (s. 31–88) revokaci („Widerruff“) Petra Paula Vergeria (1497/1498–1565), původně biskupa v Koperu (Capodistria), který se stal příznivcem protestantismu, rezignoval na biskupský stolec, začal působit jako protestantský farář a v roce 1553 odešel na výzvu württemberského vévody do Tübingen, kde sepsal řadu spisů namířených proti papežství, kromě toho pomáhal slovinskému reformátorovi Primoži Trubarovi (Primus Truber, 1508–1586) s překladem Nového zákona do slovinštiny (viz LThK 10, 2001, sl. 660–661; TRE 34, 2002, s. 690–694); Lucas OSIANDER, *Christliche Erinnerung Bey dem Revocations-Actu, Als in Persönlicher Gegenwart, der Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herrn Johann Friderichen Hertzogen zu Württemberg und Teckh, Graven zu Mümpelgart, Herrn zu Heydenheim, [et]c. Auch ihrer Fürstlichen Gnaden Gebrüder, Herrn Friderich Achillis, und Herrn Magni Hertzogen zu Würtemberg, [et]c. Nebenen Herrn Frantz-Heinrichen Hertzogen zu Sachsen, Engern und Westphalen, [et]c. Ettlicher vornemer Rächte, gantzer Ritterschafft, So*

Revokace představovala přinejmenším pro duchovní vysoce formalizovaný akt: konala se veřejně a sestávala z kázání ve spojení se zkouškou svědomí, což revokující učinil v kostele před shromážděnou obcí;²² právě veřejný charakter odvolání předchází víry a přihlášení se k víře nové byl velmi důležitý. Jazykem kázání byla takřka výlučně němčina, což odpovídalo potřebě oslovit širokou veřejnost, a o něco později vyšla, jak už bylo uvedeno, tiskem (jen zcela výjimečně byla vytištěna latinsky, ale snad rovněž proslovena a zejména poté vydána německy²³). I to přispívalo

-
- dann, Rectoris und aller UniversitetsVerwandten, und Anderer Völkreichen versamlung, den 23. Novembris, Anno 1621. zu Tübingen, in der Kirchen zu S. Georgen, D. Jacob Reybing, Patritius Augustanus, gewেষter Jesuit und Pfälzt Neüwburgischer Hoffprediger, Die Papistische Lehr öffentlich Widerruffen, und sich zu der Reinen Evangelischen Lehr, obngeenderter Augspurgischer Confession bekennet. Sampt angehängter Revocation Petri Pauli Vergerii gewesten Bischoffen zu Justinopel in Istria, Venedischer Herrschafft, Tübingen (Dieterich Werlin) 1622 (HAB, sign. 189.57 Theol. [1], VD17 12:117592U).*
- 22 Bývalý kapucín P. Basilides, jinak Meinolph Viart zmiňuje ve svém kázání, proneseném 30. července 1702 v Hildesheimu (tj. již v pozdějším období), „*allgemeinen Zulauff so vieler tausend [sic!] Menschen, welche sowoll aus dem Völkreichen Stiff Hildesheim, als auch andern benachbahnten Fürstenthüern sich in, und vor dieser Hauptkirchen, mich zu sehen und zu hören, versam[m]let haben*“ (i když je nutno počítat se zveličením), podobně již v názvu: *Meinolphi VIARTs, Warburgensis, Gewesenen 22jähriigen Capuciners und Thum-Predigers in Paderborn und Hildesheimi, Sonst P. Basilides genannt, Erleuchtungs- und Revocations- Predigt, Welche Er nach seinem, durch Göttl[iche] Gnade, auss Drang seines Gewissens, gethanen Abtritt von dem Pabstthum und seinem Orden, In der Haupt-Kirchen S. Andreae der Löblichen Stadt Hildesheim, In Gegenwart eines grossen Volcks, so wohl Einheimischen als Frembden, den 30. Julii Anno 1702. gehalten, Und darinne den Anfang seiner Motiven gleich als zu einer kleinen Probe, schlecht und recht eingeführet, und fürgestellet, Hildesheim (Michael Geissmarn) [1702] (HAB, sign. M: Th Kapsel 9 [3]).*
- 23 Např. Wenceslaus ALTWASSER, *Oratio Revocatoria Tractatione dicti ex epistola priore Petri cap. primo petiti, constans: Unde inprimis porismata elenktika, h.e. ad confutandum Papatum summe idonea sunt extracta : Eo in lucem edita; quo omnes vere pii cognita immota certitudine Doctrinae Evangelice Lutheranae... Autore Wenceslao Altwassero Sil[esio] Olsnense, Olsnae Silesiae 1611 (HAB, sign. M: Ts 118 [4]).* Současné byly ale revokační spis i kázání vydány v němčině (*Christliche Einfältige Confession Oder Bekenntnusschrifft und predigt: Uber den Kurtzen, aber Hochwichtigen, Spruch des Hoherleuchten Apostels Pauli, auß seiner Ersten Epistel an die Corinthen, am Ersten Capitel: Derowegen gestellet, und in Druck verfertiget: daß Männiglich sehen kan, das wir reinen Evangelische Lutherische, und also recht Catholische, allein die Rechtschaffene Himlische Warheit Göttliches Wortes haben... Durch Wenzesflaum Altwasser von der Olß in Schlesien, gewesenen Bápstischen Priestern des Ordens der Creutzherren mit dem Rotten Sterne... Itzo aber dem Vermaldehyten Bapstthumb mit Herten, Sinn, Mundt und Feder renunciuret, und abgesaget, Olsse (Bössemesser) 1612 – HAB, sign. Ts 118 [1], VD17 23:671428T*). Sám Altwasser byl velice zajímavou postavou, po roce 1616 pobýval a studoval v Praze, v roce 1618 se stal farářem v Kašperských Horách a o tři roky později získal faru poblíž Sušice, odkud musel v roce 1622 odejít a poté se pohyboval v česko-sasko-středoněmeckém prostoru a živil se získáváním almužen. Zachoval se i jeho deník – viz A. SCHUNKA, *Exulanten, Konvertiten, Arme und Fremde*, s. 66, dále i Georg BUCHWALD, *Wenzeslaus Altwasser, evangelischer Pfarrer in Bergreichenstein, dann in Schüttenhofen, vertrieben im Jahre 1622, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 12, 1891, s. 55–71. –*

k dalšímu rozšíření povědomosti o tom kterém přestupu. Ve většině případů se přitom jednalo o sotva změněný text, jehož průměrná délka byla dvacet až padesát stran (nejčastěji v kvartovém formátu, ale s různou hustotou řádek); některá kázání však byla ještě přepracována a zahrnují i přes sto stran²⁴ – např. kázání Theodora Rummerskirchena, bývalého dominikána, který vystoupil 9. února 1655 v Bielefeldu, zahrnuje 108 stran, i když se jedná spíše o výjimku.²⁵ I u kázání čítajících „pouze“ desítky stran se nabízí otázka, zda skutečně zaznívala v plném rozsahu (záleželo ovšem také na hustotě tisku), přestože právě v titulu Rummerskirchenova kázání je uvedena i délka jeho trvání (*Nachmittags, von 1. biss 4. Uhren*).²⁶ Revokační spis byl před vytištěním posouzen příslušnou teologickou fakultou, která vydávala své povolení.²⁷

Původně v latině koncipoval a vydal své kázání také M. M. von Parasin (*Petra salutis, quam post diuturnam in diluvio aquarum multarum Babylonicae Meretricis demersionem, tandem... emergens fidei corde apprehendit, et... coram multis testibus confessus est D. Matthias Maximilianus a Parasin, in... urbe Norimberg, die 4. Martii Anno 1638, Schlesingae 1639*) – viz dále pozn. 32, a rovněž uherský šlechtic Martin Schimschalck, který své kázání, pronesené latinsky 20. dubna 1654 v Řezně, zopakoval německy 13. prosince 1656 v Lipsku: Martin SCHIMSCHALCK, *Kurtze Revocations Predigt: In welcher Dem abgöttischen Pabstthum und seinem gantzen verführischen Anhang öffentlich abgesaget, hingegen dem Eckstein der wahren Evangel[ischen] Lehr und Religion, welcher ist Christus Jesus, gepriesen und erkläret wird. Gehalten in der, des Heiligen Röm[ischen] Reichs Stadt Regensburg, den 20. April[is] Anno 1654. Auß dem Lateinischen Original ins Deutsche versetzt, und öffentlich wieder confirmirt den 13. Decembr[is] zu S. Nicolai in Leipzig, im Jahr 1656, Leipzig (Bauch) 1659 (HAB, sign. H: J 387.4° Helmst. [5]; VD17 23:631441Q).*

24 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 497.

25 Theodor RUMMERSKIRCHEN, *Vinea Deperdita, Das ist: Verderbter Weinberg, In einer Revocations-Predigt beschrieben, und in der löblichen Stadt Bilefeld, der Graffschafft Ravensberg, in grosser Versammlung Christlicher Gemein daselbst fürgetragen Von Theodoro Rummerskirchen, gewesenener Prediger- oder Dominicaner Münch, Rinteln 1655 (HAB Wolfenbüttel, sign. J 301.4° Helmst. (15), VD17 23:272117H)*. Kázání R. Rzimskeho (viz dále pozn. 28) mělo rozsah 94 stran, naopak kázání Matthiase von Parasin (viz dále pozn. 32) dokonce 204 stran.

26 T. RUMMERSKIRCHEN, *Vinea Deperdita*. Velmi zajímavý je v tomto ohledu úvod ke čtenáři v tisku kázání bývalého cisterciáka Johanna Martina Möllera, proneseného 18. listopadu 1731 ve Starém Hannoveru, kde autor výslovně uvádí, že chce tiskem podrobněji sdělit to, co „kvůli krátkosti času“ nemohl přednést ústně (s. 2). Toto kázání však představuje již jakýsi dozvuk dřívějších kázání a zejména tisků a vykazuje odlišné rysy, postrádá např. úvodní věnování či dobrozdání a zejména závěrečné vyznání či odvolání. Viz Johannes Martinus MÖLLER, *Christi Weissagung so wohl von dem Greuel, als auch von dem Gericht Des Antichrists zeigte In einer christlichen Revocations-Predigt, An dem 26. Sonntage nach Trinitatis aus dem Matth. 24. und 25. 1731. In der Haupt-Kirche St. Georgii und Jacobi der Alten-Stadt Hannover Bey volck-reicher Versammlung und bey Gegenwart vieler Zuhörer Johannes Martinus Möller, vorzeiten Cistercienser-Ordens gewesenener Professus, Hannover (Nicolaus Försten & Sohn) [1731] (HAB, sign. M: QuN 166.4 [14]; VD18 11681764).*

27 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 497, uvádí zajímavý příklad doktora teologie Paula Helmreicha, který v roce 1622 žádal o povolení, aby mohl své kázání proslavit a vytisknout ve Wittenber-

Někdy k vydanému kázání připojil některý z domácích teologů úvodní přemluvu, v níž potvrdil vytrvalost svého chráněnce v záležitostech víry.²⁸ Častá byla naopak věnování revokujícího kněze různým šlechticům, obvykle mecenášům či jiným příznivcům, nejčastěji významným teologům, ale i vládcům nebo představitelům města, v němž kazatel vystoupil a které si chtěl naklonit.²⁹ Zmíněný Thomas Strobel věnoval své kázání saskému vládnoucímu kurfiřtovi

gu, a současně aby získal finanční podporu na celý rok. Církevní úřad sice nepopřel jeho kvality, ale zároveň vyjádřil skepsi ohledně jeho vytrvalosti v budoucnu. Nakonec získal Helmreich nejen povolení k publikaci kázání, ale i peníze, i když ne na celou požadovanou dobu. Tento případ tak upozorňuje na další častý jev, doprovázející konverze k luterství, přičemž se nelze vyhnout po-
dezení o vypočítavosti.

- 28 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 496–497. Ke kázání bývalého františkánského mnicha a kazatele kláštera v Plzni Raimunda Rzimského, který vydal své kázání v roce 1631 ve Wittenbergu, připojil předmluvu významný teolog a profesor tamní university Johann Hülsemann – viz i další vydání: Raimundus RZIMSKY, *Christliche Motiven oder Ursachen, Warumb Raimundus Rzimsky, gewesener Papistischer Prediger zu Pilsen im Kloster, Das Geistliche Babylon, Oder Abgöttische Pabstthumb, dero falsche Lehre, durch die Gnade Gottes verlassen, und sich zu der ubralten Catholisch- und Apostolischen Kirchen begeben, Durch eine Widerruffs-Predigt zu Wittenberg bey ansehnlich und volckreicher Gemeine, geprediget und vorgetragen, Sampt einer Vorrede dess hochberühmten Theologi, Herrn Iohannis Hülsemanni*, Rinteln 1649 (HAB, sign. 189.57 Theol. [10], VD17 23:326305A).
- 29 Např. již zmíněný T. Rummerskirchen (pozn. 25), který se svým kázáním vystoupil v Bielefeldu, je dedikoval tajnému radovi braniborského kurfiřta a současně místodržiteli knížectví Minden a hrabství Ravensperg, tedy příslušné oblasti; Johannes Andreae, původně bernardin Bernard Glogovius z Poznaně (viz dále pozn. 75) proslovil kázání ve Starém Štětíně a jeho představitelům také věnoval své kázání; kázání Joachima Rennera (viz dále pozn. 74), které zaznělo v Dinkelsbühlu, bylo určeno tamní městské radě a württemberskému vévodovi; někdejší benediktin z kláštera v Amorbachu a farář mj. v Aschaffenburgu Martin Diettmar dedikoval svůj spis purkmistrům, radům i celému magistrátu města Frankfurtu nad Mohanem (i když kázání zaznělo v Lipsku) jakožto „Meinen Grossgünstig-Hochgeehrten und mächtigen Patronen, Fautorn und Promotorn“, apod. Viz Martin DIETTMAR, *Praeclara Haereditas. Ein schön Erbtheil. Das ist: Revocations-Predigt, Nach dem der Author Martinus Diettmar von Miltenburg am Mayn, welcher in der Abtey Amorbach, Marien Münster genandt, Benedictiner Ordens, und Würtzburger Bis-thums, in die 18. Jahr Professus und Conventualis gewesen, und in die 8. Jahr unterschiedliche Pfarr, unter andern auch in der Churfürst[ichen] Mäyntzis. Residents-Stadt Aschaffenburg die Pfarr zu unser Lieben Frawen zwey Jahr und drey Monat administrirt, durch sonderbahre Gnade Gottes, und Erläuchtung dess H[eiligen] Geistes, sich auss den Päpstlichen Irrthumen, Greweln und Abgöt-terey zum hellscheinenden Liecht dess Heiligen Evangelii begeben, und das wahre schöne Erbtheil gefunden und erlanget hat. Zu Leipzig in Meissen, in Gegenwart und grosser Frequenz, so wol In-als Ausländischer Personen in der Pfarr-Kirchen zu S. Niclas, an der Mitwoche nach dem 9. Sontag Trinitatis, welcher war der 14. Augusti veteris Styli, dess lauffenden Jahrs 1650. Und Diesem nach dem Allerhöchsten zu schuldigster Danckbarkeit, und dem Heiligen Evangelio zu Ehren, in öffentli-chen Druck zu männiglichen Wissenschaft an Tag gegeben*, Halle 1650 (HAB, sign. 189.57 Theol. [11], VD17 23:326354A).

Janu Jiřímu (1585–1656), přičemž z formulace věnování vyplývá poměrně jednoznačně jeho pragmatický účel.³⁰ Další revokant, Michael Faber, který vystoupil se svým kázáním v Mergentheimu 10. listopadu (*Am Tag Martini Lutheri*, tj. 21. neděle po Nejsvětější Trojici) 1633, uvedl v tištěné verzi dedikaci Axelu Ochsenstiernovi (1583–1654), proslulému a uznávanému kancléři švédského krále a jeho vyslanci v Německu, a švédskému polnímu maršálovi Gustafu Hornovi (1592–1657).³¹ Jiný konvertita, Matthias Maximilan von Parasin, původně provinciál paulinského kláštera Jasna Góra v polském městě Čenstochová (Częstochowa), neváhal v roce 1639 věnovat své kázání samotnému dánskému a norskému králi Kristiánovi IV. (1577–1648).³² Úvod, ale nezřídka závěr ká-

-
- 30 T. STROBEL, *Wiederkunfft aus Egypten* (pozn. 18): „Dannenhero ich auch mit dieser meiner gethanenen Revocation zu Ewer Churfürstlichen Durchläuchtigkeit meinen Access und unterthänigsten dienstlichen Zutritt nehmen, und mich in dero fernern gnädigsten Schutz allerdemüthigst verbitte, zu E[uren] Churf[ürstlichen] Durchl[äuchtigkeit] hochlöbliche[n] Oberrn Consistorii Erkenntnuss un[d] judicio gehorsamlich stellende: Ob sie meine arme Person gnädiger Promotion in E[uren] Churfürstlichen Durchläuchtigkeit Landen würdig achten.“ Janu Jiřímu Saskému věnoval své kázání také bývalý dominikán Gerhard Schmetz, pocházející z Cách, jehož kázání zaznělo 10. října 1649 v Lipsku – viz Gerhard SCHMETZ [Schmitz], *Das gestümmelte Pabsthumb, Das ist: Revocations-Predigt, H[errn] Gerhardi Schmetz, gewesenener Dominicaner-Münchs, welcher in gedachtem Orden in die 18. und im Predig-Ampt in die 10. Jahr, theils zu Aachen, theils zu Coblentz und Maintz gewesen; Sich aber durch sonderliche Gnade und Erleuchtung des H[eiligen] Geistes aus dem P[ä]bstischen Irrweg zum Licht des H[eiligen] Evangelii funden hat*, Leipzig 1649 (HAB, sign. 189.57 Theol. [9], VD17 1:078302W). Podobně věnoval kurfiřtovi a jeho manželce své kázání barnabita Johann Joachim Schober (viz dále pozn. 67).
- 31 Michael FABER, *Vale papa, Tu salve Luthere, Das ist: P[ä]pstisch Valet und Evangelischer Antritt zu Mergentheimb, Oder Christliche Revocations Predigt. Mein M. Michaelis Fabri, Ehedessen P[ä]pstischen, Nunnehro aber durch Gottes Genad und Erleuchtung bestellten Evangelischen Statt Pfarers zu Mergentheimb. Bey Volckreicher frequentz: daselbst gehalten. Am Tag Martini Lutheri, den 21. Sonntag nach Trinitatis Anno 1633*, Heilbronn 1634 (HAB, sign. 344.4 Theol. [8], VD17 12:202465U).
- 32 Matthias Maximilian von PARASIN, *Fels dess Heils, Welchen, Nach lanwiriger [sic] Versenkung, auss der grossen Wasserfluth der Babylonischen Huren durch Gottes Gnad und Barmhertzigkeit heraussschwimmend, endlich mit glaubigem Hertzzen ergriffen, und mit danckbarem Mund, im Gegenwart vieler Zeugen, den 4. Martij Anno 1638. in dess H. Römischen Reichs-Stadt Nürnberg bekant hat Der Hoch- und Volgeborne Herr Matthias Maximilianus von Parasin, vor seiner Erleuchtung und Bekehrung gewesenener Praelat und Provincialis zu Claremont in Polen, sonsten Jasna-gora genant, Nürnberg 1639* (HAB, sign. 189.57 Theol. [3], tam i digitalizováno – <http://diglib.hab.de/drucke/189-57-theol-3s/start.htm>; VD17 23:326258A). Kázání obsahuje výjimečně i autorův portrét (viz i HAB <http://www.portraitindex.de/documents/obj/34015622/haba-15929>). Parasin se později dostal do švédských služeb, v roce 1648 vydal ve Stockholmu latinskou práci *Systema Mundi* a o rok později oslavný spis věnovaný královně Kristině. Těto osobnosti bych ráda věnovala alespoň dílčí samostatnou pozornost.

zání někdy ještě doplňovaly básně různých spřátelených autorů, obvykle dalších kněží či studentů.³³

Revokační kázání, která měla deklarovat přestup k luterství, se výrazně neliší od jiných luterských kázání, představujících spojovací článek mezi teologií a zbožnou praxí, v němž se odrážejí jak teoretické učené postuláty, tak potřeby církevní obce. Jestliže funkce kázání a kázajícího faráře nespočívala jen v tom, hlásat Boží slovo, ale i plnit další úkoly, platilo to pro revokační kázání tím spíše. Jejich úkolem bylo vyvrátit stále přítomný argument konfesijní nejistoty a oportunistu, a současně dokázat špatnost původní víry a učení.³⁴ Rozhodnutí o konverzi muselo být vysvětleno jednak důrazem na poznání všech deficitů staré víry, jednak podpořeno i životní cestou a zkušeností konvertujícího, která ho s Boží pomocí dovedla k rozpoznání špatné a naopak i správné víry. Zvláště důležité bylo dosáhnout, aby přestup byl pro publikum přijatelný a srozumitelný. Za podstatnou se považovala identifikace s novou konfesí a vymezení vůči staré, která musela být kvalifikována jako špatná, ovšem nejlépe na pozadí konkrétní biografické situace; proto revokační kázání obsahují nejen homiletický, ale především autobiografický aspekt (lze je chápat jako specifické ego-dokumenty s propagandistickým působením i kontroverzně teologickou funkcí).³⁵

Stejně jako jiná luterská kázání zachovávají i ta revokační rétorické schéma, které se diferencovalo v průběhu raného novověku a bylo zpracováváno i na základě různých pomůcek, sbírek a příruček. Podle luterského teologa Johanna Benedikta Carpzowa toto schéma tvořilo (s oporou v aristotelské rétorice) 1. *Exordium* (úvod do tématu), 2. *Propositio* (argument), 3. *Partitio* (rozdělení více témat), 4. *Confirmatio* nebo *Tractatio* a 5. *Epilog*.³⁶ Právě epilogu přitom příslušela zvláštní funkce,

33 Např. ke kázání M. Fabera (pozn. 31), bývalého bernardina Johanna Andreae (Bernarda Glogovia, viz dále pozn. 75), františkána Johanna Samsona (viz dále pozn. 37), dominikána Gerharda Schmetze (pozn. 30), františkána Waltera Busche, působícího mj. v Českém Krumlově (viz dále pozn. 87), františkána Raimunda Rzimského z Plzně (pozn. 28) nebo benediktina M. Diettmara (pozn. 29; M. Diettmarovi věnovalo své verše kromě superintedenta a arciděkana sv. Mikuláše v Lipsku celkem osm studentů teologie).

34 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 498, mj. s odkazem na Norbert HAAG, *Predigt und Gesellschaft. Die lutherische Orthodoxie in Ulm 1640–1740*, Mainz 1992, a Gerhard RAU, *Pastoraltheologie. Untersuchungen zur Geschichte und Struktur einer Gattung praktischer Theologie*, München 1970.

35 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 498.

36 Tamtéž, s. 499. Mínen je zvláště Johann Benedict CARPZOW, *Hodegeticum brevibus aphorismis olim pro collegio concionatorio conceptum*, Leipzig 1656, 1675, aj. V řadě kázání jsou výslovně označeny zejména úvodní články schématu (tj. Exordium, Propositio) – např. Bernhard RITTER, *Greuliche Verblendung der Irr- und Ungläubigen, wollte, zur grösseren Ehre Gottes, und Auf-*

protože přinášel vlastní odvolání staré víry, které většinou obsahovalo četné autobiografické prvky, případně i celý životopis (i když autobiografické prvky se nacházejí i v jiných částech kázání, a to v rozdílné podrobnosti a rozsahu).³⁷ Pozoruhodné je líčení pochybností, které předcházely konečnému rozhodnutí, doprovázených úvahami o opuštění vlasti a rodiny.³⁸

Jedním ze základních rysů protestantských revokačních kázání ovšem bylo vedení polemiky s katolickým učením – a to velmi silným a zřetelným způsobem, přičemž lze napočítat hned několik okruhů, z nichž některé se vyskytují takřka univerzálně, jiné spíše zřídka. Zvláště první z nich mají charakter často se opakujících a v podstatě předvídatelných topoi.³⁹ Pořadí těchto okruhů a tedy jejich předpokládané místo v „hierarchii výhrad“ konvertitů vůči některým postulátům či prvkům katolického učení a jejich význam byly různorodé a tudíž nijak pevně stanovené. Všechny okruhy se ani nevyskytují ve všech kázáních. Některé pasáže přitom měly evidentně propagandistický význam. Ten umocňovalo i již zmíněné opakované vydání některých kázání, a to i na různých místech – jako příklad může sloužit Godefridus Rabe, bývalý augustinián u sv. Tomáše v Praze na Malé Straně, který „dem Römischen Bapstumb vrlaub gegeben, desselben Abgöttereyen vnd Anti-christischen Greweln, darinn er zuuor gesteckt, freywillig vnd öffentlich widderruffen, vnnnd sich zu der Evangelischen Kirchen der Augspurgischen Confession bekannt hat“, a to ve svém kázání, které pronesl ve farním kostele ve Wittenbergu *Am Sontag Misericordias Domini, Anno 1601*, tj. 26. dubna 1601, za přítomnosti

munterung seiner Evangelischen Glaubens-Genossen schriftlich, in gegenwärtiger Revocations-Predigt vorstellen, s. l. 1722 (HAB, sign. M: Th Kapsel 8 [5]).

37 Autobiografické údaje se nacházejí např. u již zmíněného T. Strobela (pozn. 18), dále i u bývalého františkána J. Samsona: Johannes SAMSON, *Illuminatus Samson, Das ist: Erleuchtungs- oder Revocations-Predigt, Nach dem der Author Johannes Samson, gewesenen Franciscaner Münch, in die vier und zwanzig Jahr an vornehmen Orthen, als Trier, Münster, Cöln, Wien in Oesterreich, auch endlichen zu Bresslaw fast in die drey Jahr publice e Cathedra mit dem (Titul) Herrn Doctore Anania Webero controvertiret, und sich überwunden befunden, aus sonderbarer Schickung, Gnade und Erleuchtung des heiligen Geistes, zu Grossglogaw in Schlesien, in Gegenwart des Königlichen Schwed[ischen] Herren Reichs und General Feld-Zeug-Meisters Wittembergs Excell. des Herren Commendanten daselbst, Herrn Commissarien, und andern ansehnlichen vornehme[n] hoch und niedrigen Officirern, und Standes, sowol Intz- als Ausländischen Personen in grosser frequente gehalten, und diesem nach in öffentlichen Druck, zu männigliches Wissenschaft an Tag gegeben worden: Gehalten Den ersten Sontag in der Fasten, welcher war der erste Martii lauffenden Jahrs 1648*, Frankfurt an der Oder (Nicolaus Kochen) 1648 (HAB, sign. 189.57 Theol. [7], VD17 23:272315D). Dále i u T. Rummerskirchena (pozn. 25), B. Glogovia (viz dále pozn. 75) a především G. Rabeho (viz dále pozn. 40 a 41) a J. Weinbergera (viz dále pozn. 60).

38 Např. M. Faber (pozn. 31).

39 Viz i A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 499.

mnoha univerzitních studentů i měšťanstva. Kázání v rozsahu čtyřiceti stran, opatřené předmluvou děkana a doktorů wittenberské teologické fakulty, vyšlo tiskem nejprve přímo ve Wittenbergu (samostatně i spolu s dalším, už nikoli revokačním kázáním, které zaznělo 18. května v tamním zámeckém kostele, ale do něhož byly rovněž začleněny „protipapeženské“ výhrady),⁴⁰ dále v témže roce v Lauingen.⁴¹ Magdeburgu,⁴² Erfurtu,⁴³ Mühlhausen,⁴⁴ Norimberku,⁴⁵ Hildesheimu,⁴⁶ Stuttgartu

-
- 40 Goddefridus RABE, *Christliche Revocation Predigt. Des Ehrwürdigen Godefridi Raben, Gewesenen Augustiner Münchs, und Predigers zu Prage bey S. Thomas auff der kleinen Seiten. In welcher er dem Römischen Bapstumb urlaub gegeben, desselben Abgöttereyen und Antichristischen geweltn, darin er zuvor gesteckt freywillig und öffentlich widerruffen, und sich zu den Evangelischen Kirchen der Augspurgischen Confession bekandt hat; Gehalten in der Pfarrkirchen zu Wittenberg, Am Sontage Misericordias Domini, Anno 1601. Itzo... in öffentlichen Druck verfertigt, mit einer Vorreden der Theologischen Facultet daselbst*, Wittenberg (Zacharias Lehmann) 1601 (HAB, sign. A: 202.59 Quod. [11], H: J 12.4° Helmst. [8], H 222.4° Helmst. [10]; VD17 23:249384N, VD17 23:262001X; dále i VD17 3:307192Y, VD17 3:308626Q, VD17 1:076273L, VD17 12:623938U, VD17 32:628950T, VD17 14:679321U), další samostatné vydání tamtéž, tj. 1601 u Lehmana a Helwicha (VD17 14:679321U, VD17 12:623938U); *Zwo Christliche Revocation Predigten... in welcher er dem Römischen Bapstumb urlaub gegeben... des... Godefridi Raben*, Wittenberg (Zacharias Lehmann) 1601 (HAB, sign. H: T 341.4° Helmst. [3], VD17 23:331956E); Godefridus RABE, *Eine Christliche Predigt, Vom Gebet, Vber das Euangelium am Sontage Vocem Iucunditatis, Johann. am 16. Gehalten in der Schloßkirchen zu Wittenberg... den 18. Maii, Anno 1601. Durch Herrn Gottfried Raben, gewesen Augustiner Münch zu Prage*, Wittenberg (M. Georg Müller) [1601] (HAB, sign. H: T 341.4° Helmst. [3], VD17 23:331956E, VD17 23:249374F).
- 41 Godefridus RABE, *Christliche Revocation Predigt, des Ehrwürdigen Godefridi Raben, Gewessnen Augustiner Münchs, vnnnd Predigers zu Prage bey S. Thomas auff der kleinen Seiten. In welcher er dem Römischen Bapstumb urlaub gegeben, desselben Abgöttereyen vnd Antichristischen Greweltn, darinn er zuuor gesteckt, freywillig vnd öffentlich widerruffen, vnnnd sich zu der Evangelischen Kirchen der Augspurgischen Confession bekandt hat; Gehalten in der Pfarrkirchen zu Wittenberg, Am Sontag Misericordias Domini, Anno 1601. Jetzo... inn öffentlichen Druck verfertigt, mit einer Vorred der Theologischen Facultet daselbst*, Lauingen 1601 (Gedruckt erstlich zu Wittenberg, bey Zacharias Lehman: setz wider nachgedruckt zu Laugingen in der Pfaltzgräuischen Druckerey, Anno M.DCI.) (HAB, sign. A: 466.47 Theol. [3], A: 435.13 Theol. [10], A: 230.49 Theol. [6], A: 511.57 Theol. [11], A: 128.15 Theol. [14], A: 202.59 Quod. [10], H: H 222.4° Helmst. [10], H: J 12.4° Helmst. [7]; VD17 23:634156F, VD17 23:631741F, VD17 23:328437Z, VD17 23:323724Q).
- 42 Magdeburg (Johan Francke) 1601 (HAB, sign. M: Tm Kapsel 4 [28], H: S 65.4° Helmst. [9]; VD17 3:315392D, VD17 3:304062L).
- 43 Erfurt (Wittel) 1601 (VD17 547:689805S).
- 44 Mühlhausen (Spieß) 1601 (HAB, sign. M: QuN 1122 [3], A: 236.3 Theol. [10]; VD17 23:330495S).
- 45 Nürnberg (Wagenmann) 1601 (HAB, sign. A: 500 Theol. [25], 128.15 Theol. [13]; VD17 12:113317B, VD17 39:136118T; dále VD17 12:206628U, VD17 3:613831G, VD17 1:076307A), další vydání z téhož roku u Knorra (VD17 14:083836E).
- 46 Hildesheim (Hantzsch) 1601 (HAB, sign. Xb 10048; VD17 23:732107Z).

tu⁴⁷ a Lipsku.⁴⁸ (Roli snad sehrálo i to, že toto kázání patří mezi nejstarší zatím nalezená.)

Rabe, který v roce 1582 vstoupil jako zhruba osmnáctiletý do augustiniánského kláštera ve Würzburgu, složil v květnu 1584 řeholní sliby, o tři roky později byl vysvěcen na kněze a sloužil v Mnichově svou první mši. V roce 1593 se stal kazatelem a několik let nato přišel do Prahy. Podle svých slov poznal díky čtení Písma pomýlenost papežského učení, a když zjistil, že už omylnost papežství nechce dále snášet, rozhodl se odejít k evangelíkům, a to přes Drážďany do Wittenbergu. Na tisk jeho revokačního kázání přitom navázaly tisky další, protože proti němu vystoupil údajný student teologie Theodor Cycneus (či též Cygnaeus), ve skutečnosti Valentin Leucht (1550–1619), v té době již kanovník a farář ve Frankfurtu nad Mohanem.⁴⁹ Ten vydal dosti ironický a urážlivý spis, v němž nejen postupně reagoval na Rabeho výhrady vůči katolicismu, uvedené v kázání (týkající se mnišských slibů, zpovědi, vzývání svatých a provádění bohoslužby), ale kriticky se vyjádřil i k jeho původu a dřívějšímu chování, zejména v augustiniánském klášteře ve Würzburgu. Tam se Rabe měl tajně stýkat s jakousi děvečkou (rovněž oblíbené topoi, tentokrát druhé strany, i když paradoxně zaznívá i v kritice klášterního života ze strany samotných revokantů, jak bude dále uvedeno) a navíc připravit klášter o nějaké peníze a knihy, takže se ho rádi zbavili a nechali jej odejít do Mnichova. Po odchodu do Prahy měl pak údajně obtěžkat dvě mladé služky a poté utéct s dcerou dvorního drabanta.

Cycneus/Leucht nešetřil ani wittenberské teology, kteří podle něj „chytli výtečného ptáčka“ (Rabe = havran, krkavec), nazvali ho urozeným a blahoslavným, dali mu knihy ke čtení, nechali ho pronést revokační kázání a ještě je pak rozkázali vytisknout na všech možných místech, „damit ja alle Landt und Leut

47 Stuttgart (Fürster) 1601 (VD17 12:623965R).

48 Leipzig (Gaubisch) 1601 (HAB, sign. A: 435.10 Theol. [8], A: 110 Quod. [7]; VD17 23:000431N; dále VD17 3:303836L, VD17 32:693224S).

49 Theodor CYCNEUS, *Kurtzer doch Gründtlicher Gegenbericht, auff dess Gottfrid Raben, eines aussgesprungenen Augustiner Münchs Reuocation Predigt. Mit welchem die wittenbergische Theologi so hoch prangen, als ob sie einen vortrefflichen Vogel gefangen, und herrlichen Mann bekommen betten. In welchem so wol dess Raben, als der Wittenbergischen Theologen gewel unnd bawfellige sachen für die Augen gestellt werden. Jetzo allen guthertzigen Christen zur besserer Nachrichtung in öffentlichen Druck verfertigt. Durch Theodorum Cycneum Theol[ogie] Studiosum*, Mainz [Frankfurt am Main] (Stein) 1601 (HAB, sign. 466.47 Theol. [5], VD17 12:110638A; dále VD17 547:682859Z, VD17 12:112053B). K autorovi viz LThK 6, 1997, sl. 861 – již od 1593/1594 spolupracoval s císařskou a apoštolskou knižní komisí při frankfurtském veletrhu a od roku 1597 byl jejím vedoucím.

erfahren, und männiglich wissen möge, was für ein grosses wunderwerck sich zu Wittemberg begeben unnd zugetragen“. Přitom Cycneus vyslovil podezření, zda právě wittenberští teologové už kdysi Rabeho nevyslali do kláštera. Obvinil je i z toho, že odstranili části Bible, napadl je v souvislosti snad se všemi Rabem vyslovenými výhradami a zejména zpochybnil jejich kompetence, protože podle něho nejsou vysvěcení a ordinovaní, nemají ani moc konsekrovat a udělovat „andělský pokrm“ a co se týče odpouštění hříchů a udílení rozhřešení, mají k tomu údajně „tolik pravomocí jako husa nebo havran, což je tak jasné, jako že husa má zobák a havran černé peří“. Na závěr přidal upozornění, že všechna potupná slova, která ve svém textu uvedl, nejsou z jeho hlavy, ale právě z Rabeho kázání a jeho přemluvy. Spis pak završil dalším příměrem využívajícím konvertitovo jméno, a sice že „Raab ein schwarzer Vogel bleibt, und kan[n] ihn weder die Elb zu Wittemberg, noch der grosse Oceanus weiss und schön waschen“. Již těmito různými příměry Cycneus/Leucht nepopřel své poetické nadání (byl činný i jako básník), které potvrdil i připojením závěrečného epigramu, zejména se ale projevil jako zdatný teolog, orientující se v různých otázkách (včetně např. znalosti různých sekt) a přinášející zajímavé argumenty.⁵⁰

Cycneus vydal svůj spis znovu o rok později, Rabe současně nelenil a připravil rozsáhlou *Nothwendige Antwort und Defensionschrift der Christlichen Revocation-Predigt* (Wittenberg 1602),⁵¹ v níž nejen označil Cycneův spis jako „allerhand Schmach- und Spott-Reden“ (i když stejná slova použil pro jeho kázání už jeho odpůrce) a pokusil se všechna nařčení důkladně vyvrátit, ale navíc připojil i „krát-

50 Na výhrady týkající se mnišského života tak např. uvedl, že sice v Písmu není ani slabika o mnišském slibu, ale není to v něm ani zakázáno, přičemž zmínka chybí i o Nejsvětější Trojici, a přesto ji Rabe jistě nechce zahrnout podobně jako ariáni, navíc poustevnícký mnišský život, s cudností, chudobou a poslušností, vedl již sv. Jan Křitel. Ke kritice zpovědi a požadavků, aby při ní bylo vylíčeno, „čím, kolikrát, kde a proč“ někdo zhřešil, uvedl příměr, že pokud někdo chce od lékaře, aby mu vyléčil rány, nemůže je zakrývat, ale ukázat a nechat ovázat, apod.

51 Godefridus RABE, *Nothwendige Antwort vnd Defensionschrift. Der Christlichen Revocation Predigt des Ehrwürdigen Godefridi Raben, Weiland Augustiner Münchs, vnd gewesenen Predigers zu Prag etc. Wider die anzügige vnd lesterliche Famoßschriff, eines Bepstischen, Antichristischen Scriptorculi, der sich Theodorum Cygneum nennet, Sampt einem kurtzen Bericht, was man von der Münch stand, vermeinter Religion, auch verbühten Gottlosen Leben, mitten im Bapsthumb gehalten habe. Proverb. 26. Responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur*, Wittenberg (Helwig-Müller) 1602 (HAB, sign. 466.47 Theol. [6], 317.10 Theol. [17]; VD17 23:621246P, dále VD17 3:003433K, VD17 547:694062W). Další vydání pochází ze stejného roku z Halle (Hall im Sachsen, Gräber, HAB, sign. 318.14 Theol. [4]; VD17 23:626569N, dále VD17 3:304065H).

kou zprávu o mnišském stavu a bezbožném životě uvnitř papeženství“.⁵² Ani tento spis ovšem nezůstal bez Cycneovy/Leuchtovy odpovědi,⁵³ k níž přibyla i další⁵⁴ a k polemice se připojili ještě jiní autoři,⁵⁵ jeden z nich údajně i z Prahy.⁵⁶ Vydání polemického spisu přitom, jak vyplývá i z některých kázání, předcházela snaha získat „zbloudilou ovcí“ zpět, zejména prostřednictvím výše postavených církevních i světských činitelů.⁵⁷ Výše zmíněný Jakob Reihing byl z těchto důvodů, ale i z obav

52 Tamtéž, o autorovi viz i Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 30, Halle-Leipzig 1741, sl. 450.

53 Theodor CYCNEUS, *Replica Oder Beweißliche Ableinung der Nichtwerdigen Defension Schrifft, wegen der schlimmen Lügen Revocation Predigt, mit welcher die Wittenbergische Theologi sampt ihrem fantastischen Raben abermals brangent daher gedrolt kommen*, Mainz [Frankfurt am Main] (Stein) 1602 (HAB, sign. A: 130.3 Theol. [1]; VD17 12:110643U, dále VD17 547:671750T).

54 Theodor CYCNEUS, *Abermal Bericht, Von der Praedicandten Sacramentischen Form, so wol jrer Tauff-Ordnung, als auch jhres Nachtmals wunderbarlichen Administration: Wie dann auch von jrem grossen und kleinen, alten und neuwen Rabengeschrey, der außgesprungenen Mönchen, und deß bekandten Antichrists: Mehrentheils auß jren Bücher und Relationen, Historischer weise beschrieben, und an Tag geben*, Mainz [Frankfurt am Main] (Nicolaus Steinius) 1603 (HAB, sign. A: 280.3 Theol. [11]; VD17 3:601598W).

55 Např. Richard PRUMBAUM, *Eigentliche Ursach und Bericht, Warumb Godfried Raab den süssen Joch deß Herrn, und den Orden deß heiligen Augustini verlassen, und sich gen Wittenberg begeben. Mit sampt der Widerlegung der Wittenbergischen Vorred, so die Theologische Facultät daselbsten, deß meynydigen Raabens Predig vorgestellt, unnd Vernichtungung der Argumenten, so in der Predig fürgebracht werden. Alles den guthertzigen Christen zur Warnung gestelt, durch Fratrem Ricardum Prumbaum Coloniensem, S. T. B. Augustiner Ordens*, Mainz (Johann Albin) 1602 (HAB, sign. A: 231.21 Theol. [6]; VD17 12:113201U, dále VD17 3:605325K).

56 Spis je pojat velmi ironicky, jakožto „gratulace“ děkanovi a doktorům wittenberské university ze strany jednoho z příslušníků „unsere Lutherische, Picardische, Hussitische Kirch“, který přináší vyčíslení všech lží, jichž se G. Rabe ve svém kázání dopustil (dochází ke stovce): *Christliche Gratulation an den Dechant Senior unnd andere Doctores der Theologischen Facultet zu Wittenberg, wegen dess herrlichen Mans Gottfriedens Rabens, so auss einem Münch (dem Namen nach) ein Evangelischer Bruder worden. Mit angehenckter hertzlicher Klag, was massen die Papisten zu Prag und anderwärts desselben Bruders Gottfriedens Bekehrung auss seinem vorgeübten Leben für ein lauter fleischlichen Mutwill, und so wol der Wittenbergischen Präfat, als dess Bruders Raben Predigt für schandliche grobe Gottsesterung, Lügen und Bachanterey halten... Gestelt eilendts in Böhemischer Sprach in grosser Bekümmernuss von Herrn Vladisla Prunitzki Dienern dess Worts zu Prag. Aber jetzund auss dem Böhemischen in das Teutsch allen Lutherischen Brüdern zum Trost durch einen Christlichen Teutschen Bruder versetzt*, Prag 1602 („in Officina Steiniana“, tj. fingované impresum). (HAB, sign. A: 231.21 Theol. [5], 189.9 Theol. [13]; VD17 12:113208X). Autor mj. podává poměrně detailní svědectví (i s uvedením jmen osob) o Rabeho chování v Praze a kromě celkového ladění spisu na různých místech prozrazuje „papeženské smýšlení“ (např. při vylíčení Rabeho odchodu z Prahy den po účasti na svatbě, kde měl vést hanebné řeči a tančit víc, než nějaký mladík, s. 14–15; v reakci na informace o působení „papeženců“ v Štýrsku, Korutanech a Kraňsku „wider unser Lutherisch Euangelium, oder, wie sie sagen, Affangelium“, s. 28–29, aj.).

57 Viz např. níže J. Weinberger (pozn. 60).

o jeho odstranění (alespoň na základě informací, které jsou k dispozici, ovšem pouze z evangelické strany) dokonce na příkaz württemberského vévody z konce ledna a února 1621 stržena a kromě návštěvy kázání a teologických přednášek a disputací nesměl bez příčiny vycházet, zvláště mimo město.⁵⁸

Reakce, odpovídající dobové polemice mezi katolictvím a luterstvím, následovaly i na další kázání (včetně J. Reihinga),⁵⁹ mnohem později také na obranu Johanna Baptisty Ferdinanda Franze Weinbergera z Hemmersdorfu, rakouského provinciála karmelitského řádu, který byl synem rakouského říšského rady a příbuzným řady příslušníků rakouské, štýrské a slezské šlechty. Narodil se (podle údajů, které uvedl) asi v roce 1647 nebo 1648 ve Vídni, kde vstoupil v sedmnácti letech do řádu a „již několik dní nato“ jej v únoru 1665 poslali do noviciátu v osmdesát mil vzdáleném Neuburgu an der Donau. Ve svém revokačním kázání, s nímž vystoupil blíže neurčeného data (ale zřejmě v září) 1687 v Lipsku,⁶⁰ líčil, jak jeho matka jen bolestně souhlasila s jeho odchodem do řádu (proto byl také poslán tak daleko), ale bylo mu vysvětleno, že kdyby mu bránila, měla by velký smrtelný hřích. Když pak chtěl z řádu odejít, odkazovali jej právě na matčiny žádosti, aby zůstal,

58 J. SCHALL, *Doktor Jakob Reihing, einst Jesuit, dann (Konvertit) evangelischer Christ (1579–1628)*, s. 17.

59 Např. kázání W. Altwassera (pozn. 23) vyvolalo o rok později vydání spisu, jehož autorem byl Balthasar STEGMAN, *Gespräch zwischen einem Lutherischen und Bächtistischen von Wenzel Altwassers Revocations- und Confessionsschrift*, Neisse 1612; další konvertita, Johannes Samson (pozn. 37), publikoval rok po své konverzi reakci na hanlivý spis, který byl vůči němu namířen (Johannes SAMSON, *Waaltherus, Oder... Uhr-alte Saw. Das ist: Des Allerblindesten Brefs-lawischen Dom-Meß-Clericks Martin Philips Waalthers Gebühr-mäßige Abschwemmung Der gantz unverdienten Schmach... welches er Martin Philipp Waalther... wider meine Erläuchtungs- oder Revocationspredigt... ausgeschlutert hat*, Leipzig 1649). Viz i A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 502 (pozn. 47). K polemikám vůči J. Reihingovi J. SCHALL, *Doktor Jakob Reihing, einst Jesuit, dann (Konvertit) evangelischer Christ (1579–1628)*, s. 19–20.

60 Johannes WEINBERGER, *Mortuus Resuscitatus, Oder Principal-Ursachen, Warum Joannes Baptista Ferdinandus Franciscus Weinberger, Des H. R. Reichs Edler von Hem[m]ersdorff Oesterreichischen Provincial, aus dem Strengen Carmeliter-Orden Theologus, in unterschiedlichen Orten Prediger, Secretarius, Feld-Prediger und Missiopnarius, &c. Aus der Römisch-Catholischen zu der allein seeligmachen den Evangelischen Religion, welche er als ein anderer Saulus vorherho verfolgte, nunmehr getreten ist, und aus einem Verfolger, ein Nachfolger, durch öffentliche Revocation und Glaubens-Bekänntniss in der Welt-berühmten Stadt Leipzig worden ist*, Leipzig (Georg) 1687 (HAB, sign. Xb 125; VD17 12:203953D; dále VD17 14:071784E, VD17 3:308641Q, VD17 1:078818A, VD17 12:000366W, VD17 3:305107U, VD17 3:301063E; další vydání Leipzig 1688 VD17 32:693237W, VD17 1:081292X, VD17 3:004005N). Ke kázání byl připojen i na pergamentu vymalovaný erb. Datum lze přibližně odvodit z dalšího tisku (viz dále pozn. 66), který je datován 29. ledna 1688 a uvádí se v něm, že kázání zaznělo „in S[ancti] Nicolai Kirchen vor voer Monathen und etlichen Tagen“.

protože jinak by to údajně byla velká ostuda. Až když složil řeholní sliby, prozradil mu provinciál, že matka naopak v několika dopisech naléhavě žádala, aby z řádu odešel, ale karmelitáni jí psali, že je velmi horlivý a chce vytrvat.

Poté podle svých slov absolvoval studia filozofie a spekulativní, morální i kontroverzní teologie (své vzdělání také v kázání doložil mnoha odkazy nejen na Bibli, ale i teologickou literaturu), ale podle regulí řádu nemohl získat doktorát a v roce 1677 se stal knězem a současně kazatelem a zpovědníkem ve Würzburgu. Sám přiznal, že byl velký horlivec a fanatik a právě díky své horlivosti a učenosti získal povolení číst zakázané knihy (což lze označit za jeden ze styčných bodů osudů řady konvertitů). Svůj předchozí život vylíčil v kázání jako dosti úspěšný a honosný: zmínil, že často pobýval v Innsbrucku „u mladého prince lotrinského“, mohl cestovat do Říma i jiných zemí, stoloval u panských a hraběcích tabulí a jezdil spíše se šesti, než dvěma koňmi (tj. spřežením), ještě rok předtím byl hofmistrem dvou synů tajného císařského rady hraběte von Pötting, kteří ho propustili jen s lítostí. Už v roce 1682 byl ale vyslán jako „Missionarius“, a procestoval tak Slezsko, Braniborsko, Mecklenbursko, Dánsko a Švédsko, část Uher a Pruska.

Na svých cestách se dostal k „velkému světlu luterské víry“, zmínil dokonce jmenovitě dva muže, M. Benjamina Gerlacha, pastora evangelické církve ve Svidnici, a dr. Augusta Valeria z Rostocku v Mecklenbursku, kteří ho „dovedli tak daleko, že už tenkrát měl chuť se obrátit [tj. k luterství], ale nebyl ještě takové milosti hoděn“. (Rovněž setkání s někým, kdo byl evangelického vyznání a budoucího konvertitu významně ovlivnil, je v kázáních zmiňováno často.) Nadále četl evangelické knihy, ale „neměl klid, dokud neučinil rozhodnutí, že přijme evangelickou víru, ať to stojí, co to stojí, vše opustil a na nic se neohlížel, ale jako by vstal z hrobu, spěchal jako jelen k čerstvé vodě“ – a odešel přes Drážďany do Lipska, kam byl poslán, aby získal poučení, současně označil toto město za „matku mnoha vznešených, velmi učených, vysoce urozených a vyléčení duše dychtivých mužů“. Právě na průměru probuzení ze smrti a citátu o vzkříšení naimského mladíka Kristem (Lk 7,14)⁶¹ vystavěl své kázání (proto název *Mortuus resuscitatus*): prohlásil, že byl dlouhou dobu vlastně mrtvý, protože když vstoupil do řádu, stal se duševně mrtvým (což označil za mnohem horší, než přirozenou smrt, kterou musí zemřít všichni a budou pochováni na tomto světě, zatímco ti, kteří zemřou duševní smrtí, budou pochováni do pekel) a od té doby se propadal do smrti stále více a více, dokud nebyl, podobně

61 V kázání je ovšem spolu s větou: „Chlapče, pravím ti, vstaň!“ (ekumenický překlad) uvedena citace Lk 7,15.

jako naimský mladík, zachráněn⁶² – a podobně jako byl tento mladík vzkříšen, protože ho matka oplakávala, byl vzkříšen i sám revokant, za něhož prosila „diese liebste Mutter die Evangelische Lutherische Kirche“.⁶³

O rok později pak vyšla rovněž v Lipsku Weinbergerova „důkladná odpověď na tak zvané krátké, ale přesto dlouhé, nesmyslné, nerozumné a nestoudné vyvrácení revokačního kázání, plné zhanobení a zbavení cti, nezodpovědného jak u Boha, tak u lidí“, které dal veřejně vytisknout „nějaký anonym, nebo nejmenovaný, ale... dostatečně známý odpadlý luterán, nyní ale bezohledný papeženc z Neuss“.⁶⁴ Reakce byla rozsáhlejší, než předchozí kázání, čítala osmdesát stran a vyšla v poněkud výpravnější podobě, doplněné mědirytinou Weinbergerova erbu, autor také na svou obranu začlenil do textu celou řadu kopií různých dokumentů, zejména potvrzení od různých církevních činitelů, ale i od již zmíněného hraběte von Pötting.⁶⁵ Jinak neznámého autora (kterého nazývá „paskvilantem“) i obsah tohoto „vyvrácení“ naznačil ještě další, tentokrát naopak dosti stručný Weinbergerův tisk, vydaný na konci ledna 1688 a věnovaný dr. Paulu Wagnerovi, asesorovi vrchního dvorního soudu i juristické fakulty a současně stávajícímu purkmistrovi města Lipska, jehož Weinberger označil za svého „velkého patrona a příznivce“.⁶⁶ Ve spise, namířeném proti faráři kostela sv. Ulricha v Řezně, dosti urážlivě reagoval

62 J. WEINBERGER, *Mortuus Resuscitatus* (pozn. 60): „Er wurde in einem Sarck aus Holz zum Grab der Erden getragen, ich wurde in dem Sarck meiner vorigen bösen Sitten, meiner Laster, meiner Hartknäckigkeit des finstern Pabsthums, welche mein Sarck seyn gewesen.“

63 V jinak barvitěm a poutavěm Weinbergerově líčení se ovšem nacházejí některá nejasná místa, např. „Weit unglückseliger ich, massen der Nainitische Jüngling eine kurzte Zeit todt gelegen, ich aber lage in Sünden und Irrthümen etlich 30. Jahr todt.“ – Tato číslovka však nesouhlasí, pokud by se jednalo jak o dobu od sedmnácti let, tak od narození.

64 Zřejmě obec u Düsseldorfu.

65 Johannes WEINBERGER, *Vita Resuscitati Mortui oder Gründliche Antwort auf Die so genannte kürtzliche, jedoch lange, Sinn, und Vernunftlose, unverschembte, Lästerungs, auch bey Gott, und Menschen unverantwortlicher Ehren-abnehmungs volle Widerlegung der Revocations-Predigt, Herrn Johann Baptist Ferdinandt Frantz Weinberger, des Heil[igen] Röm[ischen] Reichs Edlen von Hemmersdorff, Oesterreichischen Provincial. etc. welche Ein Anonymus, oder Ungenanter, doch aus seinen Blut, und Ehbrenbegierigen Brüllen, auch armseeligen Schmieden genugsamb bekannter abtrünniger Lutheraner, nun aber Gewisenloser Papist zur Neuss, hat inoffentlichen Druck heraus geben durch. Ob genannten Herrn von Hemmersdorff, zur grösserer Ebr Gottes, auferebauung der Rechtgläubigen, Rettung seiner selbst eigner Ehre, in Eil klar entworfen*, Leipzig 1688 (HAB, sign. Xb 125 [2]; VD17 3:007249T). Texty dokumentů se nacházejí na s. 20–43.

66 Johannes WEINBERGER, *Epitaphium positum, Per Curatorem Ecclesiae S[ancti] Walrici Ratisbonae. Anno MDC LXXXIIX. contra Johannem Baptistam Ferdinandum Franciscum Weinberger, de Hemmersdorff ad S[anctam] fidem Evangelicam Neo-Conversum unà cum suo Anti-Epitaphio Autore Ejusdem De Hemmersdorff. Das ist: Grab-Schrift, welche der Curat- oder Pastor zu S[anct] Walrich in Regensburg gemacht hat Anno 1688. wider Johann Baptist Ferdinand Frantz Weinber-*

na zpochybnění svého šlechtického původu, osočení z odpadlictví či připomínku členství v řádu a vyjádřil rozhořčení nad rozšířením příslušného „paskvilu“ nejen v Řezně, ale i mimo ně. Nakonec prohlásil, že „celý paskvilantův koncept je plný slámy“, a v reakci na jeho „kulhavé a křivé verše, které by každý sedlák zvládl lépe“, tj. i v titulu práce zmíněný epitaf, sepsaný v latině a němčině, který současně otiskl, připojil vlastní (rovněž dvoujazyčné) „Anti-Epitaphium“.

Dokladem toho, že nedůvěra protestantských teologů vůči konvertitům nebyla neopodstatněná, je případ původně františkána (resp. barnabity) Johanna Joachima Schobera, pocházejícího z Vídně, který i podle svého vyjádření zastával „mnohé úctyhodné a vysoké úřady“ (byl např. sekretářem rakouské provincie řádu) a po dobu jedenácti let působil jako hlavní kazatel v různých zemích (a „v různých jazycích“), nejen ve Vídni, Štýrském Hradci a Lublani (Laibachu), ale i v Itálii a Španělsku, kam byl poslán jako řádový vyslanec, navíc byl na základě bully papeže Innocence X. pověřeným misionářem („reformátorem“).⁶⁷ V roce 1651 však přišel s doporučujícím dopisem z Norimberku pro kurfiřta do Drážďan, s tím, že poznal omyly a ohavnost papežství a chce přestoupit k evangelickému náboženství.⁶⁸

ger von Hemmersdorff, zu Evangelischer Religion Neubekehrten samt Selbiger Widerlegung, Leipzig (Wittigau) 1688 (HAB, sign. Xb 125 [3]; VD17 3:007252W).

67 Joannes Joachim SCHOBER, *Barnabas Segregatus Actor. XIII. v. 2. Das ist: Erleuchtung- und Revocations-Predigt Nach dem der Autor Joannes Joachimus (sonsten P. Barnabas) Schoberus, gewesener Discalceat- oder Baerfüsser, Franciscäner Ordens der Strengen Observanz, und der Provinz Oesterreich Professus in die 16. Jahr Nach Bedienung und Verwaltung vieler ansehnlichen und hohen Aempter in seinem Orden, als Lectoris Generalis, seu Doctoris, Secretarii, Guardiani, Definitoris, Commissarii, Visitoris. In die eilff Jahr lang durch unterschiedliche Länder, und in unterschiedlichen Sprachen, durch Italien, Hispanien, Wien in Oesterreich, Grätz in Steyr, und Leybach der Haupt Stadt in Crain Hochberühmten Hauptprediger Amts. Auch noch, von jetzigem Römischen Pabst Innocentio X. conferireter, und mit Päbstlicher Bull bekräftigter Missionarii (oder Reformirers) und Concionatoris Apostolici dignitat und hoher Würde: durch gnadenreiche Himlische Erleuchtung Gottes des H[eiligen] Geistes, sich aus den Päbstischen Irrthümen und Verführungen, zum Liecht des heiligen Evangelii mit freudigem Hertzzen, und verlangeten Eyster funden und begeben hat, öffentlich gehalten In der Haupt- oder Pfarrkirchen der Hoch- und Weitberüh[m]ten Chur- und Universitets Stadt Wittenberg in Sachsen, in gegenwart grosser Frequenz allerhand Nationen und Standes Personen. Den Sonntag und Freytag nach der H. drey Königen Tage, welche waren der XI. und XVI. Januarii Veteris Styli lauffenden Jahrs 1652, Wittenberg (Michael Wendt) 1652 (HAB, sign. H: J 95.4° Helmst. [7], 216.19 Theol. [4]; VD17 23:268440P, VD17 23:327838Z, dále VD17 3:003676U, VD17 3:004003X). Kromě toho bylo ještě kázání vydáno v Drážďanech (Seyffert 1652, sign. HAB Xb 4092; VD17 23:268063C, dále VD17 39:131804X, VD17 12:620594T) a v Hannoveru (Grimm cca 1652, „nach dem Wittenbergischen Exemplar“, HAB, sign. H: G 145.4° Helmst. [8], J 106.4° Helmst. [16]; VD17 23:267051B).*

68 Detailně o celém případě s využitím archivního materiálu A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 507–515.

Na začátku následujícího roku, a to hned ve dvou termínech (v neděli a pátek po svátku Tří králů, tj. 11. a 16. ledna 1652) pronesl ve farním kostele ve Wittenbergu revokační kázání, které brzy vyšlo tiskem. Poté se oženil s dcerou kurfiřtského hudebníka a měl s ní dítě, podařilo se mu získat i církevní úřad v městečku Schmiedeberg, ale na vlastní přání se nechal přeložit do Altendresden, protože tvrdil, že ve Schmiedebergu blízko u hranic Čech a katolické Evropy by mu „papeženci nadbíhali“.

Současně se však již v roce 1653 objevily první stížnosti, že měl v kostele číst z katolické modlitební knihy, a také pochybnosti, zda jeho konverze byla skutečná a zda jej nelze klást do souvislosti s jezuitou, o nichž se proslýchalo, že podporují ty, „kteří žijí navenek jako kacíři a simulují náboženství, aby získali od evangeliků peníze a šířili papežství“. Přesto nové místo získal, o dva roky později se však zapletl do jednoho sporu a měl být přeložen, ale právě v den, kdy mu bylo toto rozhodnutí oznámeno, opustil svou ženu a dítě a utekl přes Litoměřice a Prahu zpět do Vídně, aby tam mohl „činit pokání poté, co poznal omyly luterství“. Ještě cestou poslal do Drážďan několik dopisů, určených kantorovi, purkmistrovi a manželce, v nichž mj. požádal o anulování svého manželství, aby se jeho žena mohla znovu vdát; anonymní edice těchto dopisů vyšla o tři roky později tiskem, doplněná o luterskou polemiku proti konvertitovi a papežství.⁶⁹ Celá záležitost se ovšem pochopitelně dotkla kurfiřta, který se cítil zlostuzen, a proto hned několik dní poté požadoval na císaři Schoberovo vydání (zatímco jindy přicházely žádosti o vydání uprchlého poddaného z druhé strany). Žádost však byla bezvýsledná, Ferdinand III. odpověděl, že P. Barnabas, který se předtím vydával za dr. Johanna Joachima Schobera, mezitím z pověření svého řádu vycestoval mimo zemi (pobýval v Římě a v jednom pozdějším dopise se podepsal jako „Pater Barnabas Schober apostolischer Reformator durch Teutschland“), slíbil pouze, že může se vším důrazem zabránit, aby byly Schoberovy činy vydány tiskem a kurfiřtova čest tak byla pošpiněna. Celý případ vyvolává dojem J. J. Schobera jako hluboce rozpolcené osobnosti, ale součas-

69 *Barnabas fugitivus, Das ist: Johannis Joachimi Schoberi, gewesenen Pfarrers zu Alten Dressden, nach seiner Widerkehr, zur Römischen Catholischen Kirchen, zurückgesendete Vier Schreiben, Nebenst kurtzen Gegen-Sätzen, Einer Antwort auff das letzere, und Intercession des Kirch-Vatters zu Loretta. Allen, der Wahrheit liebenden zu fernern nachdencken in Druck gegeben, s. l. 1658 (HAB, sign. 1278.4 Theol.; VD17 39:118163Q).* Kromě toho vyšel již v roce 1656 rovněž anonymně spis *Barnabas segregatus glossatus. Das ist: Kurtze Erinnerungen, was bey dess Joannis Joachimi Schoberi, aussgesprungenen Barfüser Franciscaner Ordens der strengen Observantz, im Jahr 1652. auff Sonntag nach der heyligen drey König Tag, in der Haupt- und Pfarrkirchen zu Wittenberg in Sachsen gehaltener Revocations-Predigt, zu mercken, s. l. 1656 (HAB, A: 156.27 Theol. [4]; VD17 23:323998B).*

ně vzbuzuje otázky i o případném působení katolických agentů, stejně jako úvahy o možnostech transgrese a vypovední hodnotě revokačních kázání.⁷⁰

Co tedy obsahovaly a proti čemu směřovaly výhrady autorů revokačních kázání?⁷¹ Velmi častým terčem kritiky byla katolická ušní zpověď: podle některých revokantů má sice vyznání hříchů podklad v Bibli, ale pouze jako dobrovolné, zatímco papež je prohlásil za povinné, a to v Velikonocích.⁷² Související terč kritiky představovala skutečnost, že Písmo nebylo považováno za jediný prostředek spasení, ale že bylo třeba prostředníka, protože (např. podle R. Rzimského) se má hříšník zpovídat jen Bohu, nikoli jinému člověku.⁷³ Autoři kázání napadali, že se při zpovědi mají vylíčit nejen hříchy, ale i jejich okolnosti, byla zpochybněna i možnost rozeznání všech hříchů i samotné rozhrěšení a následné přijímání svátostí, někdy bylo připojeno také přiznání vlastních nedobrych zkušeností z pozice zpovědníka.⁷⁴

Luterské víře bylo vzdálené uctívání svatých, proti němuž revokanti uváděli argumenty jak ze Starého, tak z Nového zákona, někteří se ironicky vyjadřovali k počtu světců a zejména k „rozdělení jejich kompetencí“ (tj. k tomu, že např. sv. Šebestián je označován za patrona proti moru, sv. Apolonie proti bolestem zubů, apod.), či kritizovali, že jsou zobrazováni, navíc v sametu a hedvábí. V souvislosti

70 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 513.

71 Viz i A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 500–506. Práce konvertitů od luterství ke katolicismu pochopitelně naopak obsahovaly potvrzení a uznání příslušných postulátů – viz např. Andreae FROMMEN, *Der H[eiligen] Schrift Licentiaten, Der Sr. Churf[ur] Durchl[uchtigkeit] zu Brandenburg 10. Jahr als Consistorial-Rath gedienet, auch die Prediger ordiniret; 15. Jahr Probst zu S. Peter in Cölln an der Sprew, und Inspector dess Cöll[nischen] Dioecesis, und ins 8. Jahr im Gymn[asium] allda Theol[ogiae] Lector, wie auch vor 17. Jahren im Königl[ichen] Gymnasio zu Stettin Professor in Philosophicis gewesen, Wiederkehrung zur Catholischen Kirchen*, Cölln (Freissem) 1669 (HAB, sign. Xb 6764, 1271. 10. 1 Theol; VD17 39:144898C).

72 G. RABE, *Christliche Revocation Predigt* (pozn. 41).

73 Viz R. Rzimsky (pozn. 28).

74 G. Rabe (pozn. 41, 72): „Nun habe ichs auss der Erfahrnuss, dann ich im Bapsthumb ein Dreyzehnjähriger Beichtvatter gewesen, was sich offft für ungereimbte sachen zügetragen haben.“ Své působení v roli zpovědníka přiznal i J.-F. Rehbacher (pozn. 19), který se zmiňuje o „tortuře zpovědi“. Viz i pozn. 50, ke zpovědi dále i T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 24–29; nebo J. Renner: Joachim RENNEN, *Revocation, deß Päpstischen Grewels unnd Irrthumbes, Joachimi Renneri ab Almendingen, beeder Rechten Licentiaten, und dess Stiffts Herrieden gewesenenen Canonici, Welcher sich zu der Evangelischen Kirchen Augspurgischer Confession hertzlich bekehrt und bekennt. Hiemit er sonderliche Ursachen, die ihne von dem irrigen Papsthumb abgewendet, und zu ernstlicher Bekehrung bewegt, gegen menniglich an Tag bringen wollen. So den 11. 21. Augusti, der ist post Trinitatis Dominica XIII. in der Pfarrkyrchen vor der gantzen Gemein, in dess H[eiligen] Reichs Statt Dincckelsbühel von ihme abgelesen worden*, Dincckelsbühel (Johann Lentz) 1633 (HAB, sign. 189.57 Theol. [2], VD17 12:113418Q), s. 34–35.

s uctíváním svatých je zajímavá také zmínka o kalendáři a svátcích v kázání bývalého bernardina Bernarda Glogovia z Poznaně (jinak Johanna Andreae), proneseném v zámeckém kostele ve Starém Štětíně v roce 1639: „Wie man denn für die Pfaffen und Münche mus von Jahr zu Jahr, von Tage zu Tage Calender machen, auff das sie wissen möchten, was sie vor Heiligen werden feyren sollen. Etliche jagt man auss dem Calender, und setzt andere auff ihre stelle, etliche transferrirt man, etlichen sein in classe Majori, Minori, Duplici, Semiduplici, Simplici, prima, secunda, und dergleichen, manche nur gar in Commemorazione.“ Tentýž autor rovněž vytýkal, že „[E]in jeder Land, Reich, Stadt, Handwerck, Kranckheit hat eine[n] [Heiligen]“.⁷⁵ V některých kázáních zaznívala také silná kritika uctívání Panny Marie.⁷⁶

S uctíváním svatých (označovaným za jedno z „Abgötterey“, modlářství) souvisely také další výhrady, vztahující se k provádění katolické mše: revokanti kritizovali, že jsou slouženy za konkrétní osoby, za duše v očistci či za svaté, nebo že jsou svatí žádáni o odpuštění hříchů. Především ale napadali katolické učení o transsubstanciaci a část mše, při níž dochází k obětování.⁷⁷ Odtud nebylo daleko ke kritice přijímání pod jednou způsobou, které bylo označováno za provinění proti Božímu příkazu, jeden z autorů kázání, již zmíněný Jan Křtitel František Ferdinand Weinberger v roce 1687 prohlašoval, že přijímání pod jednou je kacířské a kdo to činí, je kacíř.⁷⁸ Další kněz, Raimundus Rzimsky, označil přijímání pod jednou za „strašnou krádež“, při níž papeženci ukradli

75 Bernardus GLOGOVIUS, *Bäpstlicher Phariseer, Das ist, Revocation-Predigt, Auff den Eilfften Sontag nach Trinitatis, öffentlich zu Alten Stettin in der Schloßkirchen, bey grosser menge Volcks, gethan und gehalten, Durch P. Bernardum Glogovium, Ordinis Minorum S. Francisci de observantia, (vulgo Bernardiner) in Conventu Posnaniensi, Regni Poloniae, Praedicatorum Germanorum, & Promotorem Confraternitatis Sanctissimae Trinitatis, genandt, welcher im gedachten Orden Achtzeben, und im Predigamt, in die Zehen Jahr zu Posen gewesen. Sonst aber dem Tauffnahmen nach, Johannem Andreae, Padelgarensem, Silesium, in den Druck gegeben*, Stetin (Rhetian) [1639] (HAB, sign. 283. 13 Theol. [6]; VD17 1:078460A). Podobně i R. Rzimsky (pozn. 28).

76 Např. u J. Weinbergera (pozn. 60), s. 23, dále u T. Rummerskirchena (pozn. 25), s. 45, 48, R. Rzimského (pozn. 28).

77 Celý průběh obětování během katolické mše velmi detailně svým posluchačům přiblížil G. Rabe (pozn. 41), který kritizoval např. i lámání chleba („Die Heyden waren nit so frech, das sie dem todtten Leichnam des Herrn am Creutz hangend hette[n] ein Bein gebrochen... Die Papisten aber brechen jn in drey stück. Ist das nit ein gewel zu hören?“). Další výhrady ke katolické mši uváděl např. T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 38–42, 97–105 (zmiňuje „vybájenou“ transsubstanciaci, kterou neznal např. ani sv. Pavel, podobně R. Rzimsky, pozn. 28), M. Faber (pozn. 31), s. 34–36.

78 J. Weinberger (pozn. 60), s. 26; dále i T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 97–103.

kalich jako největší útěchu.⁷⁹ Při zdůrazňování požadavku přijímání pod obojí se autoři kázání mnohdy zaštiťovali požadavky bývalých obcí.⁸⁰

V souvislosti s prováděním bohoslužeb, ale i udělováním svátostí, je zajímavá také kritika užívání latiny, i když spíše ojedinelá.⁸¹ Požadavek srozumitelného jazyka byl ale zmiňován rovněž ve vztahu ke čtení Bible,⁸² přičemž byl kladen důraz na svobodný přístup k ní a současně kritizováno její údajně „převrácení“ ze strany katolíků.⁸³

Kritice neušla ani víra v očištěc, doprovozená někdy důmyslnou argumentací,⁸⁴ napadáno bylo uctívání relikvií a obrazů, poutnické cesty a procesí,⁸⁵ ale i vyžadování půstu.⁸⁶ Zvláště kritizovány byly také odpustky, což souviselo jak s chápáním odpouštění hříchů, tak s výhradami vůči bohatství, kterým podle autorů kázání oplývala katolická církev – zatímco „die wahre Kirche Gottes“ je chudá a trpí strádáním. Velmi časté tak je srovnávání protestantské církve se situací pronásledovaných prvotních křesťanů a raně křesťanských mučedníků. Např. konvertita Walther Busch, bývalý františkánský mnich, „der H[eiligen] Schrifft Doctor und gewesener Lector“, který působil v Českém Krumlově a Kladsku, kázal 28. května 1649 v Lipsku o Lazarovi a zdůvodňoval chudobu těch, kteří se rozhodli pro pravou víru, takže v rámci toho na sebe museli vzít materiální nedostatek.⁸⁷ Připomínka

79 R. Rzimsky (pozn. 28), s. 90an.

80 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 500.

81 T. Strobel (pozn. 18): „Man predigt, man täufft, man absolvirt, man communicirt, und segnet in Lateinischer Sprach, d[a]z oft mancher zweiffelt, ob sein Kind im Namen Gottes oder in des Teuffels sey getaufft worden, wie zu meiner Zeit zu Eichstädt, und zu Elwang, auch anderswo mehr in Francken geschehen ist, dass etliche hundert Kinder in des Teuffels Namen seynd getaufft worden, welche hernach anders haben müssen getaufft werden.“

82 R. Rzimsky (pozn. 28) zdůrazňoval, že každý má mít právo číst Písmo v mateřském jazyce; B. Glogovius (pozn. 75) vyjadřoval vděk M. Lutherovi za jeho překlad Bible do němčiny.

83 Např. T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 42–47 (podle něj byla dokonce Bible pro katolíky „kacířskou knihou“).

84 Např. J. Weinberger (pozn. 60) se odvolával na absenci zmínky o očištcí nejen v Písmu, ale i u sv. Augustina, označil jej za papežský výmysl, protože „po smrti následuje věčnost a nemůže tam být něco dočasného“, apod. Dále i T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 31–34; J. Renner (pozn. 74), s. 33.

85 Např. R. Rzimsky (pozn. 28), T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 55–60, B. Glogovius (pozn. 75), J. Weinberger (pozn. 60), s. 18–20, aj.

86 Např. J. Weinberger (pozn. 60), s. 22; R. Rzimsky (pozn. 28); J. Renner (pozn. 74).

87 Wáltherus BUSCH, *Clypeus Veritatis Evangelicae, Das ist: Erleuchtung- und Revocations-Predigt, Nach dem der Authör Waltherus Busch, gewesener Franciscaner Münch, in die dreyzehnen Jahr, der H[eiligen] Schrifft Doctor und gewesener Lector: Prediger zu Crumaw in Böhmen, und Glatz, beneben auch Gwardian daselbst, durch sonderliche Gnade und Erleuchtung des H[eiligen] Geistes, sich aus dem Päbstischen Irrweg zum Liecht des heiligen Evangelii funden hat. Zu Leipzig in Meissen, in Gegenwart und grosser Frequenz so wol in- als ausländischer Personen gehalten, und Diesem*

chudoby přitom nebyla náhodná: Busch poukazoval i na situaci zájemců o konverzi a konvertitů v Sasku, kteří se kvůli změně vyznání a vystěhování museli vzdát svého majetku a ve velké míře byli odkázáni na saskou péči o chudé, případně chtěli právě jejich požadavek na almužny ospravedlnit jejich emigrací a konverzí.⁸⁸

Velmi kritickými a hanlivými výrazy byl napadán nejvyšší představitel katolické církve – papež. To, že by měl být zástupcem Krista na zemi a hlavou všech věřících, bylo označováno za falešné. Již zmíněný Johann Joachim Schober, který na několik let zaměstnal saskou konzistoř i kurfiřta, vylíčil v revokačním kázání sedm zastavení na své cestě k „čisté pravé katolické augšpurské konfesi“, přitom polemizoval s katolickým učením o transsubstanciaci a ušní zpovědi, pranýřoval Řím jakožto hříšný močál a papeže jako hamižného hédonistu, který se potlouká po „Venušinych domech a chlapeckých školách“, místo aby plnil úkoly dané Bohem.⁸⁹ Kritika ovšem patřila i svěcení kněží a apoštolské posloupnosti⁹⁰ nebo vydávání různých nových nařízení a zavádění „nových ceremonií“.⁹¹

Zvláště ze strany příslušníků církevních řádů zaznívaly velmi kritické a do značné míry skandální výhrady ke klášternímu a mnišskému životu. Autoři kázání se někdy pouze odvolávají na údajná svědectví mnoha mužů a žen, které ale nemožnou zmínit, jindy naznačují nebo přímo kritizují zneužívání dívek a žen či mladých spolubratrů,⁹² většinou ale argumentují, že v Písmu není ani slovo o „mnišských sli-bech“, přičemž k cudnému životu nelze nikoho nutit.⁹³ Napadána byla už samotná

nach in öffentlichen Druck zu männliches Wissenschaft an Tage gegeben. Gehalten den Montag nach dem ersten Sonntag Trinitatis, welcher war der 28. Mäy, veteris styli des laufenden Jahrs 1649, Leipzig-Freiberg 1649 (HAB, sign. A: 280.19 Theol. [4], J 323.4° Helmst. [11], 177.10 Theol. [2]; VD17 23:272560K, VD17 23:324538V). Viz též digitální kopie <http://diglib.hab.de/drucke/280-19-theol-4s/start.htm>. Kritiku odpustků dále uvádí např. T. Rummerskirchen (pozn. 25, s. 34–37); J. Renner (pozn. 74); M. Viart (pozn. 22).

88 A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 500.

89 Viz J. J. Schober (pozn. 67), zejm. s. 16–23, dále i A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 508.

90 Např. J. Weinberger (pozn. 60); velmi detailně T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 105–117.

91 Zejména B. Glogovius (pozn. 75): „Ein jedweder Babst hat was Newes geschmiedet, und etwas Menschentandes hinter sich gelassen, und kombt noch heutigs Tages was newes immer auff die Bahn. Der Babst der jetzt lebet, verwirfft der vorigen Traditiones, gibt andere, dieser mutiret, jener mutiliret, der dritte limitiret. Die vorigen Breviaria, Missalia, Ceremonialia, Legenden, Agenden, das muss alles reformiret, renoviret, und approbiret werden. O verätherische Traditiones!“ Podobně T. Strobel (pozn. 18) porovnával (hned v šesti bodech) názory sv. Pavla a papeže, který si podle něj nevážil původní apoštolské církve, ale „zavedl nové učení a ceremonie“.

92 J. Weinberger (pozn. 60), s. 20–21, na vylíčení hříchů s mladými dívkami i vdanými ženami by podle něj nestačila kniha. V tomto ohledu nastávala shoda s katolickými oponenty, kteří z těchto přčinů osočovali právě odpadlé kněze.

93 Např. G. Rabe (pozn. 41) se odvolává na sv. Pavla 1 Kor 7 a Mat. 19.

označení církevních řádů,⁹⁴ nebo existence různých řádových odnoží (nazývaných „sektami“ – B. Glogovius), odsuzována byla lenivost, obžerství, porušování slibů či flagelantství,⁹⁵ překvapivě spíše ojediněle bylo podrobena kritice i odebrání dětí a jejich posílání do kláštera (B. Glogovius).

Velmi častým argumentem konvertitů k luterství byl celibát. Jeho odvozování z Písma se označovalo jako mylné a pomýlené, naopak bylo zdůrazňováno, že manželství nemůže být nikomu zakázáno (např. již zmíněný Bernard Glogovius uváděl: „Ist gewiss, dass die Priester selbst mit München und Pfaffen auff der Welt nicht sein würden, wenn sie auss dem Ehstand nicht weren herkommen. Der Ehstandt ist ein guter heiliger Standt, keinen Menschen auff der Welt von Gott verboten.“), žili v něm i svatí otcové (např. Melchisedech, Abraham), proroci a i sám Ježíš Kristus „hat den caelibat nirgends befohlen, sondern dem freyen willen des Menschen ubergeben.“⁹⁶ Podle Glogovia byl ženatý i sv. Petr a měl dceru Petronillu, ženy měli i kněží ve staré církvi – podobně jako i v té době řečtí kněží. Ruku v ruce s tím jde poukazování na porušování šestého přikázání či na zvrácenost kněží nucených k celibátu v Říši či jiných zemích (opět oblíbené v řadě kázání): Bernard Glogovius zmiňuje kanovníka, který se mu zpovídal a jemu vstávaly vlasy, Theodor Rummerskirchen zase položil řečnickou otázku: „Wer ist unter ihnen, der da rein und Keusch lebet?“ – a sám si odpověděl: „Unter 50. nicht einer.“⁹⁷ Nebylo výjimkou, když někteří autoři kázání uváděli, že důvodem jejich konverze není snaha oženit se, případně se již v kázání (a ještě více v případných „obránných spisech“) ohrazovali vůči různým nařčením v tomto smyslu⁹⁸ (včetně již zmíněných nařčení ze zneužívání dívek a žen, která tak zaznívala na obou stranách), ale mnozí si hned přiváděli ženu a uzavírali sňatek, jiní k tomu přistoupili brzy poté, pokud se neoženili ještě před pronesením kázání (jako např. již zmíněný Thomas Strobel).

Vývrcholením kázání bylo závěrečné vyznání a přihlášení se k evangelickému náboženství a Augšpurské konfesi („die uhralte, Römische, Apostolisch-Catholische und Evangelische Religion, nach ungeenderter Augspurgischen Confession“⁹⁹), které obsahovalo i odvolání či popření dřívějších názorů, případně

94 J. Weinberger (pozn. 60), s. 20–21, odsuzoval, že se příslušníci řádů (dominikáni, františkáni, augustiniáni, benediktini) nazývají podle lidí, ale ne podle Ježíše Krista, podobně B. Glogovius (pozn. 75), který označoval řády za farizejství a zaměřil svou kritiku zvláště proti jezuitům.

95 T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 61–86; proti flagelantství R. Rzimsky (pozn. 28).

96 B. Glogovius (pozn. 75).

97 T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 89.

98 Tamtéž; podobně např. i M. Viart (pozn. 22), aj.

99 Např. T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 118.

kritiku vlastní pomýlenosti, a bylo obvykle zakončeno prosbou za odpuštění,¹⁰⁰ ale i poděkováním Bohu, že revokantovi dopřál tuto milost, případně určitou formou oslavy toho, komu je kázání věnováno. Nejen v těchto pasážích, ale i v předchozích částech kázání jsou přitom velmi častá přirovnání zejména k sv. Pavlovi, který se změnil z někdejšího Šavla, když poznal pravou víru, stejně jako paralely o povolání zbloudilé ovce zpět ke stádu, vyvedení Židů z Egypta nebo odvolávání se na někdejší apoštolskou církev.¹⁰¹ Působivé byly ostatně už některé názvy kázání – kromě již zmíněného „vzkříšeného mrtvého“ (*Mortuus Resuscitatus*, J. Weinberger) např. *Vinea Deperdita, das ist Verderbter Weinberg* (T. Rummerskirchen), *Wiederkunfft aus Egypten und Heimkunfft zum Kripplin Jesu* (T. Strobel), *Fels dess Heils* (M. M. von Parasin), *Illuminatus Samson* (J. Samson) či *Bäpstlicher Phariseer, Durch Gottes Wort wunderlich bekehret* (M. Panthera).

Většina argumentů uváděných v kázání proti katolické církvi a ve prospěch evangelického vyznání je podpořena odkazy na biblická exempla či citáty odkazujícími na Písmo nebo další zdroje, především patristická díla nebo i další teologickou literaturu. Je patrné, jak výrazně kázání odrážejí vzdělání a intelektuální úroveň svých autorů. Jak ukázal již výše zmíněný Weinbergerův případ, biblické citáty se ostatně objevují již v názvech kázání a korespondují s obsahem, resp. jej určují. Vzácné není ani uvádění různých předobrazů ze Starého zákona. V některých kázáních lze právě vzhledem k předchozímu vzdělání nalézt i odkazy na známého Lutherova odpůrce dr. Ecka nebo jezuity a kontroverzní teology Roberta Bellarmina či Martina Becana.¹⁰²

100 Bývalý barnabita J. J. Schober poprosil za odpuštění i ty, které odvrátil od evangelického učení a přivedl k papežství, přičemž současně přiznal, že jich byl velký počet. Viz J. J. SCHOBER, *Barnabas segregatus* (pozn. 67), s. 94.

101 Přirovnání ke zbloudilé ovci u G. Rabeho (pozn. 41) a M. Fabera (pozn. 31), odvolávání se na apoštolskou církev např. u M. Fabera (pozn. 31) nebo R. Rzimského (pozn. 28), přirovnání k Židům v Egyptě zejména u J. Samsona (pozn. 37) a T. Strobela (pozn. 18), dále Johannes Wilhelmus FREYMÜLLER, *Aegyptus Papistica, Das ist: Päpstisches Egypten, Aus welchem der grundgütige Gott, aus lauterer Güte, seinen lieben Sohn, die werthe Christenheit, durch seinen treuen Diener, Herrn Doct. Martinum Lutherum, wunderlich hat beruffen und ausgeführt. Entworfen und erwiesen in einer Revocation und Wiederruffs-Predigt, Dadurch dem leidigen Papstthumb öffentlich entsaget hat. Gehalten zu Leipzig, in der Kirchen zu S. Nicolai... dem 7. Januarii, in dem jüngst angefangenen... Gnad- und Friedenreichen 1642. Jahr, Leipzig* (Ritzsch) 1642; VD17 3:607568C).

102 Johannes Eck (1486–1543), kontroverzní teolog, profesor univerzity v Ingolstadt, která se pod jeho vedením stala jedním z center protireformace – viz LThK 3, 1995, sl. 441–443; TRE 9, 1982, s. 249–258. Martin Becanus (1563–1624), jezuita, profesor filozofie v Kolíně n. R. a teologie ve Würzburgu, Mohuči a Vidni, zповědník Ferdinanda II., vedle R. Bellarmina jeden z nej-

Současně je ale nutno přihlídnout k tomu, že revokaci předcházelo výše uvedené dlouhodobější evangelické poučení, které se mělo odrazit a nepochybně odrazilo i v následném veřejném vystoupení. Texty kázání jsou přitom nezdídky nejen velmi kritické, ale i dehonestující a používají velmi expresivní výrazy. Na tomto místě nelze pochopitelně uvádět obsáhlé, mnohdy komplikované citace, snad pro ilustraci lze však uvést alespoň některé: např. již zmíněný T. Rummerskirchen při kritice uctívání obrazů zmínil Tomáše Aquinského („Thomas Aquinas bewehret die Anbetung des Bilder“), a namítl: „Der Esel hat auch Christum angerühret – warumb beten sie de[n] auch nicht an?“ Další z duchovních příšlých z Čech, bývalý františkán a kazatel v Plzni Raimundus Rzimsky, který proslovl kázání v roce 1649 v Rinteln, kritizoval opovrhování Božím slovem, proměnění svatého přijímání, uctívání hostií nebo oplatky, obrácení přijímání v modlářskou mši, dovolávání se zemřelých svatých, uctívání obrazů, „die schreckliche Verkleinerung“ zásluh Ježíše Krista, odsuzoval „nejhnusnější chování“ nejen obyčejných mnichů, ale i kardinálů a papežů, používal výrazy jako *die Päbste Hurer, Ehebrecher, etc.*, tyrani a vrazi, bezbožní epikurejci, *Hencker und Todtschläger, Kirchenräuber und Zauberer, Hurentkinder und Arianer*. Zmínka o Římu jako hříšném močálu již byla uvedena, vzácná nebyla vyjádření o hrůzách římského Babylonu a římské Sodomy, o „tyranství římského faraona“ a temnotách papežství.

Bylo by možno namítnout, že autoři kázání tímto způsobem ventilovali svou předchozí frustraci, kterou prožívali v rámci katolické církve nebo zejména v klášterech, ale je nutno si uvědomit, že kázání nezaznívala bezprostředně po příchodu

významnějších kontroverzních teologů své doby, autor díla *Manuale controversiarum huius temporis* (Würzburg 1623) – viz LThK 2, 1994, sl. 113. Kardinál Roberto Bellarmino (1542–1621), významný kontroverzní teolog, jeho základním dílem jsou čtyřdílné *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos* (Ingolstadt 1586–1593, 1596²) – viz LThK 2, 1994, sl. 189–191. Zmínky o četbě Becana a Bellarmina, uvedl ve svém kázání M. Faber (pozn. 31), J. Weinberger (pozn. 60) přiznal nijak překvapivě znalost Ecka a Bellarmina, Bellarmina citoval i bývalý karmelitán M. Panthera v roce 1647: Marcus Anthonius PANTHERA, *Bäpstlicher Phariseer, Durch Gottes Wort wunderbarlich bekehret, und von einem heuchlichen Scheinheiligen zum wahren Christen und Gerechten gemacht. Das ist: Confirmation-Predigt, Des angenommenen Evangelischen Glaubens. Auff den 6. Sonntag nach Trinitat[is] zu Alten Stettin in S. Marien Stiffts Kirchen öffentlich gehalten, Durch P. Joannem à Visitatione Fratrum Carmelitarum Discalceatorum, Ordinis Beatissimae Mariae Virginis de Monte Carmelo & Congregationis S. Eliae quondam Professum, Praedicatorum & Confessarium genand welcher in gedachtem Orden 24. Jahr an unterschiedlichen Oertern des Römischen Reichs, wie auch in Niederland unnd Polen Abgöttisch gelebt und bey 16. Jahr in unterschiedenen Plätzen und Städten ein Prediger und Beichtvater gewesen; Sonst aber dem Tauffnahmen nach, Marcum Antonium Pantheram Agrippinatem, s. l., 1647 (HAB, sign. 189.57 Theol. [6]; VD17 23:326281S).*

do protestantského prostředí, ale až po určité době, kterou vyplňovalo vzdělání, ale i čekání na revokaci.¹⁰³ Frustrace sice mohla přetrvávat i po takové době, svou roli nepochybně sehrávalo i patřičné působení v duchu nové konfese, přesto je zřejmé, že expresivní vyjádření byla pro úspěch kázání žádoucí, i když nebyla každému vlastní.

Jak již bylo uvedeno, některá kázání byla vydána vícekrát a jejich propagandistickou funkci tedy nelze podceňovat. Většina kázání obsahovala silné invektivy nejen proti papežství, ale i vůči jednotlivým osobám, takže některé vyvolávaly již zmíněné polemické reakce nebo dokonce mohly mít politickou dohru: např. na konci 17. století se do jedné záležitosti vložil i císařský fiskus a požadoval na saských kurfiřtských úřadech cenzuru spisu *Mortuus Resuscitatus*¹⁰⁴ a potrestání jeho autora, jímž byl již několikrát zmíněný rakouský karmelitán Johannes Baptista Ferdinand Franz Weinberger, protože údajně hanobil a nactiutřhal představitele Říše a katolické náboženství. Lze pokládat za dosti symptomatické, že saská vrchní konzistoř naopak v následném šetření dospěla k závěru, že se v kázání nic neodpovídajícího, nechutného a hrubého nedá najít, že sice obsahuje některé „citlivé“ pasáže (např. že papežství je římský Babylón a Sodoma nebo že římská církev odpadla od pravé víry), ale jen v míře obvyklé pro luterské učení a odpovídající zvyklostem revokačních spisů, protože sami autoři nemohou k ničemu jinému dospět.¹⁰⁵ Revokační kázání tak těsně korespondují nejen s legitimací konverze a s legitimitou luterství jakožto konfese, ale také s chápáním Saského kurfiřtství jakožto útočiště luterství a ochránce luteránů, přičemž konfesijně-polemická rétorika revokačních

103 Viz výše, zvl. Johan-Friderich Rehbacher (pozn. 19), který pronesl své kázání 7. června 1634 v Augspurgu: „Datum Augspurg den 7. Junii, an welchem Tag ich vor zweyen Jahren, neben andern so wol Geist- als weltlichen Geiseln, von München hieher geführt worden“ (HAB, sign. A: 312.26 Theol. [2]).

104 Viz výše pozn. 60.

105 S detailními odkazy na pramenný materiál A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 502–503, tam zejm. pozn. 49. Ve zprávě konzistoře kurfiřtovi z 12. září 1688 se uvádí: „Weinberger in allen solchen nichts geredet oder geschrieben, daß nicht bis daher einhellig von den meisten Unsern Theologis mit gleichen oder empfindlichen Worten, der Römischen Kirche vorgeworffen, undt mit stattlichen Gründen, die Gerechtigkeit solches Vorwurffs dargethan worden, Ja es ist nichts anders, alß was die von unser ganzen Evangelischen Kirchen publice angenommene symbolische Bücher, damit wenn sie den Pabst vor [= für] den Antichrist undt also sein Reich vor [= für] ein Antichristisch Reich erclären in effectu lehren undt ungescheut bekennen undt wo es recht erwo-gen wirdt, nicht anders Zuthun vermögen Sie wolten denn ihre trennung von der Römischen Kirchen (welche denn diese in solchen stücken unschuldig wehren nicht mit recht fortgesetzt werden könnten) selbst verdammen.“

kázání je vnímána jako jejich nedílná součást.¹⁰⁶ Již tyto momenty tak představují limitující prvky, které lze vnímat jako určitou formu násilí.

Nabízí se otázka, nakolik byla revokační kázání povinná – například u bývalého dominikána Jiřího Holíka, který odešel v roce 1666 do Žitavy a v roce 1669 se stal kazatelem české exulantské obce v Barby u Magdeburgu, na panství knížete von Sachsen-Weissenfels,¹⁰⁷ není revokační kázání doloženo, dochovalo se ovšem jeho vstupní kázání z 26. září 1669, jímž zahájil své kazatelské působení.¹⁰⁸ Kromě toho ale J. Holík ještě v témže roce vydal ve Wittenbergu velmi silně protikatolicky zaměřený spis *Fünffacher Geistlicher Spiegel*, jehož obsah ani formulace se od revokačních kázání příliš neliší, obsahuje i četné autobiografické prvky.¹⁰⁹

Lze tedy namítnout, že pronesení revokačních kázání nebylo nezbytnou podmínkou,¹¹⁰ a dotázat se, z jakého důvodu je označovat za prostředek konfesijního násilí, jestliže jejich autoři odcházeli z katolické církve a přestupovali k luterství dobrovolně a ve svých kázáních či textech nechávali zaznít pouze své rozčarování, frustraci a rozhořčení, které v nich vyvolávala katolická církev? Někteří také výslovně zdůrazňovali, že své přihlášení k evangelickému vyznání a odvolání papežského učení činí bez donucení. Ani tato vyjádření však nelze chápat absolutně. Přísluš-

106 Tamtéž, s. 503.

107 Zatím Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík – nelehký osud uvnitř i vně řádu*, Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 233–245; TÁŽ, *Der Konvertit und Exulant Jiří Holík und seine antikatholischen Schriften*, Acta Comeniana 25 (XLIX), 2011, s. 199–219; TÁŽ, *Z Čech do Žitavy, Budýšina a Wittenbergu. Cesta exulanta Jiřího Holíka za uplatněním protestantského kazatele*, in: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí. / Trotz der Grenze. Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet, Plzeň 2013, s. 107–118; ze starší literatury zejména Josef VOLF, *K literární činnosti Jiříka Holíka, býv. dominikána, později exulanta českého*, Časopis musea Království českého (dále ČMKČ) 83, 1909, s. 152–155; TÝŽ, *Holík českým kazatelem ve Vsi Páně*, ČMKČ 84, 1910, s. 146–149; nověji stručně Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha 2005, s. 58–59; TÁŽ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004, s. 120–121, 284–290.

108 HAB, sign. Xb 1886 (Wittenberg 1669, VD17 3:632300E) – v současné době je připravována jeho edice.

109 *Fünffacher Geistlicher Spiegel* (Wittenberg 1669, VD17 39:149052K). Stejný charakter (a částečně totožné znění) mají další Holíkovy spisy – *Päbstliche Geißel* (Wittenberg 1673, v databázi VD17 neuvedeno), *Blutige Tränen des hochbedrängten Böhmerlandes* (Wittenberg 1673, VD17 39:134451Y) a *Kurtze und wahrhaftige Erzählung des betrübten und gar traurigen Zustandes des Königreichs Böhmen* (Amsterdam 1679, VD17 14:017135D), i když poslední je vydán již bez jména autora. Srov. i Josef VOLF, *Jiříka Holíka „Päbstische Geißel“ a „Fünffacher Geistl. Spiegel“*, ČMKČ 83, 1909, s. 308–313. Rovněž edice těchto spisů je připravována.

110 Viz výše i informace v úvodu kázání J. M. Möllera (pozn. 26), které však zaznělo a bylo vydáno až v poslední fázi existence tohoto fenoménu. A. SCHUNKA, *Transgressionen*, se k této otázce bohužel nevyjadřuje.

né pasáže navíc zní velmi stereotypně, ba vykazují shodné znění.¹¹¹ Je zřejmé, že demonstrace zavržení staré víry a příklonu k víře nové, včetně zdůvodnění tohoto kroku, a to působivým, mnohdy velmi expresivním způsobem, byla nanejvýš žádoucí.¹¹² Přes předpokládanou předchozí frustraci a rozčarování nemusela být pro všechny jedince jednoduchá. Jakýkoli projev pochybnosti o správnosti zvolené cesty přitom v podstatě nebyl myslitelný, představoval by značné nebezpečí i z hlediska dalšího působení a osudu. Konvertité se tak mohli ocitát v mnohdy obtížné či trýznivé psychické situaci.

Velmi zajímavý pramen z hlediska průběhu revokace představuje *Christliche Revocatio Dess Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn, Henrici Beelen Aquensis, gewesnen Dominicaner-Mönchs: In welcher er dem Papstumb freywillig Urlaub gegeben, und sich mit Mund und Hertzen zu der Evangelischen Kirchen der ungeendereten Augspurgischen Confession bekannt hat*, spojená ovšem s kázáním pohřebním, které nad nebohým Beelenem pronesl 3. března 1646 v Tübingen tamní farář Johann Ulrich Pregitzer (tisk vyšel v roce 1648).¹¹³ Heinrich Beelen byl příslušníkem

111 Ve svém kázání je použit např. T. Rummerskirchen (pozn. 25), s. 118; R. Rzimsky (pozn. 28), J. J. Schober (pozn. 67), J. Samson (pozn. 37), M. Diettmar (pozn. 29), G. Schmetz (pozn. 30), W. Busch (pozn. 87). Poslední tři proslovi svá kázání v letech 1649 a 1650 v Lipsku, R. Rzimsky a J. J. Schober ve Wittenbergu (1649 a 1652) a J. Samson 1648 ve Frankfurtu nad Odrou, T. Rummerskirchen v Bielefeldu roku 1655, příslušné pasáže jsou přitom v podstatě totožné: „Dass ich diesen öffentlichen Widerruf der verführischen Pöpstischen Lehre, (vor dieser gantzen Christlichen Gemein und aller Welt,) nicht gezwungen noch gedungen, sondern freywillig, aus eigener Liebe der erkanten Wahrheit, und zur Ehre Gottes, (seiner wahren Kirchen, Erhöhung und Auffebawung des Nechsten, und Errettung meiner Seelen) hiermit verrichte, und verrichtet haben wolle, und verwerffe hiermit alle und jede Pöpstische (falsche Lehr und) Grewel.“

112 Zajímavá v této souvislosti je zmínka již v titulu kázání, které vydal L. A. de Maccors z roku 1730, kde je uvedeno, že kázání bylo proneseno ve Wolfenbüttelu dvacátou nedělí po Nejsvětější Trojici 1729, tj. 30. října, „auf Hoch-Fürstl[ichen] gnädigsten Befehl“ (vévody Augusta Viléma z Braunschweigu a Lüneburgu), a tato informace je pak zopakována i v úvodním oslovení: „Dass ich diesen geringen Blättern, so diejenige Rede in sich fassen, welche Eu[re] Eu[re] Durch[euchtigkeit] Durch[euchtigkeit] [druhou oslovenou je vévodova manželka Elisabetha Sophie Marie] zu halten gnädigst befohlen...“. Viz Ludovicus Augustus de MACCORS, *Die liebreiche Vermählung Christi mit uns. Zum öffentlichen Zeugnis der göttlichen Liebe, Die sich meiner Seelen so herzlich angenommen, Dass sie nicht zu Grunde ging, Und mich aus dem blinden Pabsthum heraus- in das erleuchtete Lutherthum geführt. In einer Revocations-Predigt Auf Hoch-Fürstl. Gnädigsten Befehl In der Haupt-Kirche B[eatae] M[ariae] V[irginis] zu WolfFenbüttel Dominica XX Trinit[atis] Anno 1729 aus dem ordentlichen Evangelio vortragen*, Wolfenbüttel (Christian Bartsch) 1730 (HAB, sign. M: Th 4° Kapsel 1 [1]). Nejspíše právě vzhledem k pozdější době jsou již výhrady vůči „Herren Papisten“ v tomto kázání stručnější a mírnější.

113 *Christliche Revocatio, Dess Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn, Henrici Beelen Aquensis, gewesnen Dominicaner-Mönchs: In welcher er dem Papstumb freywillig Urlaub gegeben, und sich mit Mund und Hertzen zu der Evangelischen Kirchen der ungeendereten Augspurgischen Confession bekannt hat. Sambt der Predigt. So bey seiner Leicht-Begängnuss Dienstag den 3. Mertzten, im Jahr*

dominikánského řádu. K úmyslu vystoupit z něj a odejít z Říše jej podobně jako jiné přivedla četba Bible. Do Tübingen přišel v roce 1645 (tři čtvrtě roku před svou smrtí) a navštěvoval pilně kázání, a to přesto, že byl nemocný – utrpěl údajně zranění od vojáků.¹¹⁴ Získal stipendium württemberského vévody Eberharda III. (1614–1674, tj. další důkaz podpory konverze z nejvyšších míst), stačil absolvovat revokaci, ale 1. března 1646 zemřel.

Tisk je mimořádně cenný tím, že obsahuje *Glaubwürdig Instrument, Ubergethone Revocation, und Glaubens-Bekantnuss*,¹¹⁵ tj. v podstatě přetištěný úřední záznam (s uvedením jmen všech osob, které se podepsaly „manu propria“ a připojily své pečeti – místo nichž se v tisku nacházejí obvyklá „Loci sigillis“), z něhož vyplývá, kdo byl v případech revokace kompetentní nebo alespoň přítomný a jak celý konkrétní akt probíhal. Oněch kompetentních či alespoň přítomných osob bylo celkem sedm, a to 1. Daniel Sturmb, císařský notář (imatrikulovaný u císařského komorního soudu) a v té době přísežný notář university v Tübingen, 2. Melchior Nicolai, doktor a profesor teologie, děkan tübingenského kostela a kancléř university, zodpovědný za stipendia, 3. Johann Ulrich Pregitzer, profesor a pastor tübingenského kostela, 4. Joachim Wibel, doktor a profesor práva v tübingenské akademii, 5. Balthasar Raith, a 6. Johannes Höllwagen, diákon tübingenského kostela, „kandidáti Písma“, a 7. Matthaeus Esenwein jako uchazeč o zmíněné vévodské stipendium. K vlastnímu *Actu Revocationis, und gethoner Glaubens-Bekantnust* došlo v pátek 2. ledna 1646, přičemž instrument velice přesně popisuje i dobu a místo konání (*Freytags den andern Januarii, zwischen acht, neün, und zehen Uhren, vormittag, in der Fürstlichen Württembergischen Statt Tübingen, unnd daselbsten in dem Fürstlichen Theologischen Stipendio, und desseleben Stuben auff der undern Speer, gegen dem Necker hinauss, der Welschen-Stuben genant, in den Hoff gegen dem Bachhauss hinab gehend*) i samotného adepta revokace (*auff einem Banck, in schwartzen Kleydern angezogen, an dem Tisch sitzendt, gleichwolten etwas schwachen, krancken Leibs, jedoch guten Verstands, richtiger Vernunft, wolverständigen Gemüts, und Gesprächs, auch gebräuchlichkeit aller Sinnen*).¹¹⁶

Christi 1646. zu Tübingen Gehalten durch Johan-Ulricum Pregitzerum D. Professorn und Pfarrhern daselbsten, Tübingen 1648 (HAB, sign. A: 189.57 Theol. [5]; VD17 23:326271L).

114 Bližší informace o tomto zranění se v textu uvádějí, ani kdy k němu došlo, pouze je poznamenáno: „Von den Soldaten ist er ubel tractirt worden, also dass er nicht viel gesunder Tag gehabt, sonder von tag zu tag an Leibskräfften abgenommen.“ *Christliche Revocatio* (pozn. 113), s. 18.

115 *Christliche Revocatio* (pozn. 113), s. 20–35.

116 Velmi detailní je i uvedená roční datace, která uvádí nejen rok po narození Krista („im Jahr, als man zahlt nach Christi, unsers einigen Heyllands, Erlösers und Seeligmachers, gnadenreicher

Poté, co Beelen oznámil svoji připravenost, následovalo vlastní vyznání, zahrnující několik okruhů. Předně revokant jednonačně vyjádřil, že věří a vyznává s „pravou katolickou evangelickou církví“ (*mit der Recht-Catholischen Evangelischen Kirchen*), že existuje jediný, věčný, všemohoucí Bůh (*Einiger, Ewiger, Allmächtiger, Barmhertziger Gott*), a to ve třech osobách. V dalším bodě potvrdil, že nikdo jiný nemá být uctíván a vzýván modlitbami, než právě trojjediný Bůh, a proto „z celého srdce vyznal a potvrdil“, že upřímně zavrhuje modlitby k Matce Boží a všem svatým, jakož i vše proti příkazům Písma a božím příslibům. Za třetí se přihlásil k dvanácti článkům křesťanské víry a jednomu každému z nich zvláště (*zu den zwelff Articuln dess Christlichen Catholischen Glaubens, und zu einem jeden derselben insonderheit* – tj. k Apoštolskému vyznání víry¹¹⁷), a prohlásil, že na nich hodlá setrvat až do konce.

Další prohlášení se týkalo deseti přikázání, které revokant označil za dokonalé vyhlášení spravedlivé boží vůle, následně zavrhl „veškeré papeženské způsoby, jak si zasloužit boží milost a blaženost, tj. řádové sliby, klášterní život a odpustky“. Obsahem šestého bodu bylo přiznání se k přijímání podobojí, tj. těla i krve Páně, které jediné spolu s křtem adept označil za pravou svátost; současně se vyjádřil k otázkám transsubstanciace. V sedmém bodě uznal všechny pravomoci evangelické církve, tj. udělování svátostí, povolávání, ustanovování a řízení božích služebníků, provádění všech „ceremonií, zvyků a bohoslužeb“, právo je měnit i trestat jejich zneužití, v čemž nemá nepodléhat žádné monarchistické hlavě a moci, jen té, kterou má od Krista (*keinem andern Monarchischen Haupt unnd Gewalt, als dene Sie selbsten von Ihrem Haupt Christo habe*). Poslední bod vyznání se vztahoval k celibátu a revokant v něm doznal, že je dovoleno, aby biskupové a duchovní měli ženy, zplodili děti a žili v manželství, protože je to přikázáno a povoleno ve Starém

Gebuhr, Ein Tausendt, Sechshundert, Viertzig und Sechse“), ale velmi nezvykle v té době i indici („in der Vierzehenden Römer-Zinsszahl, zu Latein Indictio genant“) a navíc i léta panování Ferdinanda I. („dess Römischen im zehenden, dess Hungarischen im Ein und Zwaintzigisten, und dess Böhmischen im Neunzehenden Jahrs“), v dataci uváděného jako III., se všemi jeho tituly (viz *Christliche Revocatio* – pozn. 113, s. 21–23.) I to zřejmě mělo dodat vážnost celému aktu, resp. jeho tištěné podobě.

117 Apoštolské vyznání víry (Credo) je připisováno dvanácti apoštolům, kteří se společně sešli, aby se shodli na základních bodech křesťanského učení, proto sestává z dvanácti „článků“ (výpovědí). Tento vznik je sice nepravděpodobný, přesto je původ tohoto vyznání velmi starý. Z něj bylo následně odvozeno nicejské a nicejsko-konstantinopolské vyznání (podle koncilů v letech 325 a 381), platnost druhého z nich potvrdil i koncil tridentský (a nově druhý vatikánský) a je užíváno i v pravoslavné církvi. V evangelické církvi bylo od reformace používáno právě Apoštolské vyznání víry (tzv. Apostolikum – a dnes se používá i v německých katolických diecézích). Detailně zejména LThK 1, 1993, sl. 878–881; TRE 3, 1978, s. 528–571.

i Novém zákoně.¹¹⁸ Na stvrzení a utvrzení provedené revokace a vyznání víry, kdy H. Beelen prohlásil, že při něm chce horlivě a vytrvale setrvat a zůstat až do úplného konce, přijal (poté, co se veřejně vypovídal ze svých hříchů a bylo mu uděleno rozhrěšení) tělo a krev Páně a tím byl revokační akt (*Actum Revocationis*) ukončen.

Vyznání tedy proběhlo oficiálním a důstojným způsobem, podobný charakter měla nejspíše i podobná prohlášení přednesená veřejně, ostatně je někdy zachycují i příslušné pasáže revokačních kázání. To v tomto případě chybělo, a tak se revokant, navíc zřejmě zesláblý nemocí (i když revokaci si podle tisku právě s ohledem na to sám vyžádal) obešel bez expresivních vyjádření, obvyklých v kázáních – což je dalším dokladem jejich nemalé propagandistické funkce. Použité výrazové prostředky stejně jako tiskem vydaný záznam celého aktu měly v tomto případě přispět k posílení jeho významu. V textu „instrumentu“ bylo poté ještě znovu uvedeno, v čí přítomnosti akt proběhl (před připojením jejich podpisů), a nakonec následovalo notářské potvrzení výše uvedeného Daniela Sturma, který vše důkladně zaznamenal, zrevidoval a potvrdil svým notářským signetem a pečeti.¹¹⁹

I tento případ naznačuje, že skutečný průběh revokace mohl být ovlivňován různými skutečnostmi, přičemž ideální by bylo, kdyby bylo možné podniknout ještě další výzkum a konfrontovat obsah kázání s jinými archivními prameny (např. korespondencí mezi konvertity a úřady, účetními materiály, městskými kronikami, deníkovými záznamy, prameny pocházejícími z proveniencí původních katolických institucí konvertitů, apod.). Tento výzkum by však byl velmi náročný a je

118 *Christliche Revocatio* (pozn. 113), s. 29–30.

119 Notářova důkladnost si zaslouží citaci: „Und dieweil Ich Daniel Sturm, auss Römischer Kayserlichen Majestat Macht und Gewalt offenbahrer, adprobirter, an dem Hochlöblichen Kayserlichen Cammer Gericht Immatriculierter, und dieser Zeit Löblicher Universität Tübingen geschwornen Notarius, bey obgeschribenem erscheinen gedachts Herrn Henrici Beelen Mundtlich beschehenem vorbringen, gethoner Revocation, un[d] Glaubens Bekantnuss, verrichter Beicht, darauff gesprochener Absolution, unnd empfangenem Nachtmahl, auch allem anderm, so hieob geschriben stehet, sambt denen ob ehrengedachten gebetteten Herrn Gezeügen, selbst Persönlich zugegen gewesen, solches alles und jedes also ergangen, und geschehen zuseyn, gesehen, gehört, und in gemerck genommen: Hierüber habe Ich diss offen Instrument in authentica forma begriffen, und auffgericht, selbiges auff hievorstehende vier Papyrne Blätter, selbsten getrewlich mündi-ert, hernacher fleissig revidiert, dise [sic] meines Tauff: unnd Zunamens hiehergesetzte Subscription mit aygener Hand verfertigt, und so wohl mein gewöhnlich Notariat Signet, als eigen Innsigel, zu grundtlicher Gezeügnuss, Urkund, und Bekräftigung aller, und jeder hieobbe-griffener Sachen und Handlungen, zu Ende dieses Instruments öffentlich auffgetruckt; Tragen-den Notariat-Ampts halben hierzu insonderheit gebührendes Fleisses requirirt, erforderet, und erbetten, auch haben nicht weniger die erbettene Herrn Gezeügen, sich hierunden ebenmässig mit eigenen Händen unterschrieben.“ *Christliche Revocatio* (pozn. 113), s. 32–34.

otázkou, zda úspěšný – právě uvedený případ někdejšího dominikána J. Holíka prozrazuje, že pátrání po dokumentech k podobným „choulostivým a ožehavým“ otázkám odpadlictví není právě snadné.

Revokační kázání představují přes svou specifčnost jeden z mála pramenů, z nichž lze získat zprávy o osobních důvodech, které vedly ke změně vyznání, nebo o bližších okolnostech, které k němu přispěly.¹²⁰ Přesto pro ně tím spíše platí, že „je v osobních svědectvích konvertitů třeba počítat s (auto)biografickou stylizací“. Je třeba si uvědomit, že „úhrn skutečných motivů při změně vyznání... byl zřídka totožný s těmi, které byly vědomě zachyceny nebo uplatňovány“.¹²¹ Kromě již uváděné propagandistické funkce revokačních kázání je navíc nutno počítat nejen s individuální odlišností jednotlivých konvertitů (a různou mírou přijetí nové a zejména odpoutání se od původní konfese), ale i jejich nelehkou osobní situací, vedoucí k nouzovému jednání či přímo uplatnění jisté formy „strategie přežití“. V každém případě představuje tento typ kázání ne zcela známý druh pramenů, který tvoří součást dobového kontroverzně teologického, ale i nábožensko-politického polemického diskursu, a upozorňuje jak na složitost dobové náboženské situace a problematiky konverze (a odpadlictví), tak alespoň do určité míry i na problém konfesijního násilí a jeho vnímání.¹²²

120 Bernd ULMER, *Konversionserzählungen als rekonstruktive Gattung, Erzählerische Mittel und Strategien bei der Rekonstruktion eines Bekehrungserlebnisses*, Zeitschrift für Soziologie 17, 1988, s. 19–33; TÝŽ, *Die autobiographische Plausibilität von Konventionserzählungen*, in: Walter Sparr (ed.), *Wer schreibt meine Lebensgeschichte? Biographie, Autobiographie, Hagiographie und ihre Entstehungszusammenhänge*, Gütersloh 1990, s. 287–295; Kai BREMER, *Conversus, confirma fratres tuos. Zum „Ich“ in Konversionsberichten in den ersten Jahrzehnten nach der Reformation*, Zeitenblicke 1, 2002, Nr. 2, <http://www.zeitenblicke.de/2002/02/bremer/index.html>; obecněji k Ego-dokumentům Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996 (Selbstzeugnisse der Neuzeit 2).

121 T. WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, s. 493. Podobně A. SCHUNKA, *Transgressionen*, s. 507.

122 Studie vznikla v rámci projektu GA ČR č. P405/12/0554 „Konvertita a exulant Jiří Holík. Příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze, heterodoxie a disidence v období raného novověku“ a díky stipendijnímu pobytu v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel v letech 2012, 2013 a 2014 (stipendium Dorothee-Wilms-Stiftung/HAB/Andrew Mellon).

Přehled revokačních kázání z let 1601–1731 (HAB Wolfenbüttel)

Jméno a příjmení	Řád, příp. původ a místo působení	Místo kázání	Datum kázání
Gottfried RABE	Augustiner Mönch und Prediger zu Prag bei S. Thomas	Wittenberg	Sonntag Misericordias Domini 1601 (26. 4.)
Christophorus GROSPITSCHIUS	Nissenus Silesius, Pfarrer zu Waldaschach im Stift Würzburg	Jena, Pfarrkirchen	am H[eiligen] Pfingstdinstag 1608 (17. 5.)
Jacob REYHING	Patritius Augustanus, Jesuit und Pfaltz Neuburgischer Hofprediger	Tübingen, zu S. Georgien	23. 11. 1621
Valentin BIRNSTIHL	Neuer Münster in Würzburg	Leipzig	am Tag S. Thomae 1626 (21. 12.)
Johann SUBGIUS	–	Gross Glogaw	10. Sonntag nach Trinitatis 1626 (13. 8.)
Joachim RENNEN ab Almendingen	J. U. Lic., des Stifts Herrieden Canon[iker]	Dinckelsbühl	11./21. 8., der ist Dominica XIII. post Trinitatis 1633
Michael FABER	–	Mergentheimb	am Tag Martini Lutheri, 21. Sonntag nach Trinitatis 1633 (10. 11.)
Johan-Friderich RECHBACHER	Franciscaner Mönch zu S. Antoni in München	Augspurg	7. 6. 1634
Walter AVERDUNCK	von Wern aus Westphalen, Capuciner Orden	Frankfurt am Main, S. Bartholomaei	13. Sonntag nach Trinitatis vormittag 1634 (31. 8.)

Joannes Christophorus VINEBERGERUS	Franziskaner Augspurg, Wien zu S. Hieronymo	Hamburg, bey S. Michael in der Neustadt	1. Sonntag nach Ostern 1637? (16. 4.)
Matthias Maximilianus von PARASIN	Praelat und Provincialis zu Claremont in Polen (Jasna Gora) (Polsko)	Nürnberg	4. 3. 1638
Johannes ANDREAE (P. Bernard GLOGOVIUS)	Padelgarens Silesius, Ordinis Minorum S. Francisci de observantia (vulgo Bernardiner) in Conventu Posnaniensi (Polsko)	Alt Stettin, Schloßkirche	11. Sonntag nach Trinitatis 1639 (25. 8.)
M. Johannes Wilhelmus FREYMÜLLER	aus der Graffschaft Oettingen, anfänglich in Beyern, hernach in der Kron Böhmen zu Niclasdorff, in der Herrschafft Hanspach (13 Jahre Pfarrer und Leyen-Priester)	Leipzig, in der Kirchen zu S. Nicolai	7. 1. 1642
Henricus BEELEN	Aquensis, Dominikaner-Mönch	Tübingen	2. 1. 1646
Thomas STROBEL	Laien-Priester, Pfaltz	Leipzig, St. Thomas	7. 1. 1647
Marcus Antonius PANTHERA (P. Joannes à Visitatione)	Ordinis Fratrum Carmelitarum Discalceatorum, an unterschiedlichen Oertern des Römischen Reichs, wie auch in Niederland und Polen	Alt Stettin, in S. Marien Stifts Kirchen	6. Sonntag nach Trinit[atis] 1647 (25. 7.)

Johannes SAMSON	Franciscaner Mönch an vornehmen Orten, als Trier, Münster, Köln, Wien in Oesterreich, auch endlichen zu Bresslau	Frankfurt an der Oder	1. Sonntag in der Fasten, tj. 1. 3. 1648'
Gerhard SCHMETZ	Dominicaner Mönch, Aachen, Coblenz, Mainz	Leipzig, S. Nicolai	10. 10. 1649
Walther BUSCH	Franciscaner Mönch, Prediger zu Crumaw in Böhmen, und Glatz	Leipzig	Montag nach dem 1. Sonntag Trinitatis 1649 (28. 5.)
Raimundus RZIMSKY	Franciscaner Mönch und Prediger des Klosters zu Pilsen	Wittenberg	1649?
Martin DIETTMAR	von Miltenburg am Mayn, in der Abtey Amorbach Benedictiner Ordens, und Würztburger Bisthums Professus und Conventualis	Leipzig, S. Niclas	Mittwoch nach dem 9. Sontag Trinitatis 1650 stylo veteris (14. 8. 1650)
Johann Joachim SCHOBER (P. Barnabas Schoberus)	Discalceat- oder Baerfüsser, Franciscaner Ordens der Strengen Observanz, der Provinz Oesterreich Professus	Wittenberg, Haupt- oder Pfarrkirche	Sonntag und Freytag nach den H. drey Königen Tage, styli veteris (11. a 16. 1. 1652)
Ferdinand Wilhelm von HORSHEIM und WENCKHEIM	–	Nürnberg	1654
Martin SCHIM-SCHALCK	Ungarischer vom Adel	1) Regensburg 2) Leipzig	1) 20. 4. 1654 2) 13. 12. 1656
Theodor RUMMERS-KIRCHEN	Prediger- oder Dominicaner Mönch	Bielefeld	Sonntag Septuagesima nachmittag 1655 (9. 2.)

Anastasius SORGFREY	Prediger und Beichvater	Leipzig, in Niclaskirchen	4. 5. 1659
Johann Georg CRUSIUS	Studiosus Monachiensis Bavarus	Wittenberg	Freytag nach der H[eiligen] drey König Tage 1661 (11. 1.)
Johann Friderich FREYSTEINER	–	Bresslau, S. Elisabetha	1. 3. 1662
Johann Albert JACOBI	–	–	1662
Andreas WIGAND	Jesuit	Jena, Hauptkirche	9. 7. 1671
Johannes BELLA	Nobil[is] Hungar[icus] O[r]dinis Sancti Pauli Primi Eremitae in Nieder-Ungarn	Altenburg?	12. 7. 1685
Johann Baptist Ferdinand Franz WEINBERGER von Hemmersdorff	Oesterreichischer Provincial, aus dem Strengen Carmeliter-Orden	Leipzig, St. Nicolai	September 1687
Johannes von WINCKLER	Nobil[is] Silesius Profisor Monasterii Fraustadii Ord[inis] Min[orum] Franc[iscanorum]	Wittenberg	1693
Meinolph VIART (P. Basilides)	Capuciner in Paderborn, Hildesheim	Hildesheim, Haupt-Kirche S. Andreae	30. 7. 1702
Constantin HERTZIGH	Ord[inis] Eremitarum S. Augustini, bürtig von Cölln	Hannover, Kirche Sanctae Crucis	am 20. Sonntag nach Trinitatis 1713 (29. 10.)
Bernhard RITTER	Cistercienser Mönch	s. l.	1722

Ludovius Augustus de MACCORS	–	Wolfenbüttel, Hauptkirche Beatae Mariae Virginis	Dominica XX Trinitatis 1729 (30. 10.)
Johannes Martinus MÖLLER	Professus Cistercienser Ordens	Alt-Stadt Hannover, Haupt-Kirche S. Georgii u. Jacobi	26. Sonntag nach Trinitatis 1731 (18. 11.)

Poznámka: Přehled vychází z katalogu HAB a studia jednotlivých kázání, ale neklade si nárok na úplnost.

Early Modern Age Revocation Sermons of Converts to Protestantism

MARIE RYANTOVÁ

The so-called revocation sermons (Revocations-Predigte, also referred to as *Wieder-rufs-Predigte*), namely the sermons in which their authors publicly renounced their Catholic faith and declared their adherence to a Lutheranism, represent a very interesting primary source for observing conversion to Protestantism from Catholicism in the German, or Evangelical environment. They cover the period from the beginning of the 17th century to the first third of the 18th century, and were primarily heard in Wittenberg and Leipzig, yet in other towns as well. Their authors were often members of different religious orders – the Capuchins, the Franciscans, the Dominicans, the Carmelites, but also others (even the Jesuits and the Cistercians appear amongst their authors). In addition, there were other authors, (mundane) Catholic clergymen, coming from various parts of the Empire, including Vienna and the Czech Lands. This study provides greater knowledge and understanding about the history of sermons and their publication in print; it introduces their authors; it mediates their contents as well as some consequent polemical responses stirred. It is evident that the interest in Catholic converts and support shown to them, were motivated by an endeavour to strengthen the position of the Lutheran Church, primarily in connection with conversions to Catholicism, which were often of major importance and spectacular events, and were taking place from the end of the 16th century onwards. Sermons which can be seen as specific ego-documents, comprise not merely the homiletic aspect but the autobiographical one, also. In addition to their function as theological controversies, their propaganda function cannot be overlooked either. Indeed, distinctive confessionary-polemical rhetoric of revocation sermons was, to some degree, understood to be an inseparable part of them and the vocal demonstration of rejecting the old faith and declaring one's adherence to the new faith, including a rationale for it in a convincing, often very expressive manner, was seen as the most desirable – although despite the assumed previous frustration and disillusionment of the converts, it cannot have been an easy step to take for any of the individuals involved. Any manifestation of doubt about the correctness of the chosen path was, in fact, unthinkable and it would have represented a considerable risk, also from the point of the converts' further work and fortunes, as in such a case, a weight of despair and remorse would

have pressed on their state of mind. It is also important to consider not merely the individual differences of each and every convert (and their different degrees of embracing the new faith and especially detaching themselves from the original confession), yet also their arduous personal circumstances, leading to rash reactions or directly resorting to a form of “survival strategy”. All these moments may then logically lead to deliberations about the use of confessional violence. In any case, this type of sermon represents a less well-known type of primary source, which forms an integral part of the contemporary controversy, which was a discourse both theological and ecclesiastical-political in its nature, and highlighted both the complexity of the contemporary religious situation and the issue of conversion (and apostasy), as well as, at least to a degree, the problem of confessional violence and the awareness of it.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Diplomatická mise jako nejistá investice. Antonín Jan z Nostic u stockholmského královského dvora (1685–1690)

MARTIN BAKEŠ

MARTIN BAKEŠ: The Diplomatic Mission as a Non-guaranteed Investment. Antonín Jan of Nostitz at the Stockholm Royal Court (1685–1690)

This article analyses diplomatic activities of one of the foremost Hapsburg noblemen, the Count Antonín Jan of Nostitz in Sweden between the years 1685–1690. This mission differed in many aspects from other diplomatic legations in the second half of the 17th century and it largely influenced the consequent career development of the young ambassador. A large range of problems and varied issues, which had greater or lesser impacts, which Count Nostitz had to address in his post, indicate the incredible dynamics of international relationships in the period following the Thirty Years' War.

Key words: the history of diplomacy, diplomatic missions, 17th century, Antonín Jan of Nostitz, Sweden, conflict

Předkládaná studie je příspěvkem k intenzivně se rozvíjejícím kulturním dějinám raně novověké diplomacie a nabízí alternativu k textům, které upřednostňují studium několika vybraných fenoménů, na jejichž pozadí se rýsuje poněkud generalizovaná osoba ambasadora.¹ Na diplomatické mise je především nazíráno jako

1 Z nejnovějších prací například Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006; Jeannette FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen am*

na důležitý předpoklad kariérního vzestupu jak v zemských, tak i ve dvorských úřadech či dokonce v armádě a církvi.² Správně se poukazuje na vzájemné propojení diplomatické a úřednické služby. Je také evidentní, že se panovník ambasadorovi nějakým způsobem snažil kompenzovat vynaložené finanční prostředky. Mezi suverénem a jeho vyslancem se tedy vytvořil pomyslný vztah dlužníka a věřitele. Hovoříme-li však o diplomatické misi jako o dobré investici, myslíme tím především výhody, které vedly k navýšení ambasadorova sociálního kapitálu. Kdybychom zkoumali pouze finanční stránku celé mise, nikdy bychom nemohli diplomatickou misi charakterizovat jako dobrou investici. Každá mise byla v tomto ohledu pro vyslance ztrátová a dokonce mohla zapříčinit značné finanční problémy.³

Ponechme však na chvíli stranou finanční otázku diplomatické mise. V současných pracích je vyslanecká činnost interpretována jako něco, co se muselo z kariérního hlediska šlechtici vždy vyplatit, pokud se již rozhodl, že od panovníka při-

brandenburgisch-preußischen Hof im 17. und 18. Jahrhundert, Berlin 2006; Arno STROHMEYER, *Kulturtransfer durch Diplomatie. Die kaiserlichen Botschafter in Spanien im Zeitalter Philipps II. und das Werden der Habsburgermonarchie (1560–1598)*, in: Wolfgang Schmale (Hrsg.), *Kulturtransfer. Kulturelle Praxis im 16. Jahrhundert*, Wien 2003, s. 205–230. Z výrazně menší česky psané produkce k tomuto tématu viz např. Jiří KUBEŠ, *Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století*, *Folia Historica Bohemica* (v tisku); Pavel MAREK, *Klientelní strategie španělských králů na pražském císařském dvoře konce 16. století a počátku 17. století*, ČČH 105, 2007, s. 40–89; Lenka VINTROVÁ, *Cesty císařských diplomatických poselstev do Caribradu mezi polovinou 17. a polovinou 18. století*, in: Jiří Kubeš – Radmila Pavličková (edd.) *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscellanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Pardubice 2008, s. 125–159. Souhrn studovaných tematických okruhů v rámci dějin raně novověké diplomacie v domácí a zahraniční literatuře sumarizuje nejnověji Jiří Hrbek. Více viz Jiří HRBEK, *Cesty evropské historiografie k diplomacii raného novověku*, *Theatrum historiae* 13, 2013, s. 7–30.

- 2 Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der böfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt 2003, s. 46. Na příkladu švédského dvora dokázal Heiko Droste mimořádné propojení mezi diplomatickou službou a pozdějším ziskem úřadu u stockholmského dvora; srov. Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006, s. 93–99; z české literatury naposledy Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 500–501.
- 3 Na pokraji finančního bankrotu byl na konci své mise Jan Václav hrabě z Gallasu. Srov. Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové (1634–1757)*, in: Týž (ed.), *Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura – výzdoba – život residence*, Praha 2007, s. 11–30. Ke skutečnému bankrotu došlo v případě Františka Antonína Berky z Dubé. Hrabě musel například v roce 1693 rozprodat podstatnou část své obrazové sbírky. Srov. Lubomír SLAVÍČEK, *Paralipomena k dějinám berkovské a nostické obrazové sbírky (Materiál k českému baroknímu sběratelství II.)*, *Umění* 43, 1995, s. 448. K podobným případům však docházelo mnohem častěji. Více příkladů viz Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 162–180.

jme tento nejistý a často nepohodlný úkol.⁴ V množství případů tomu tak skutečně bylo, ale rozhodně bychom neměli tento úhel pohledu aplikovat na všechny diplomatické mise. Především však musíme zvážit průběh služby při studiu kariérních postupů bývalých ambasadorů. Někteří vyslanci totiž během výkonu svého úřadu fatálně upozornili na osobní nedostatky a negativní povahové rysy, což mohl být jeden z podstatných důvodů, proč se nenaplnila jejich očekávání budoucího vyrovnání. Mluvíme-li pak o náhradách za vynaložený finanční kapitál, měli bychom v těchto případech daleko více uvažovat spíše o jakýchsi kompenzacích z milosti.

Z této nastíněné teze se odvíjí celá řada dalších otázek. Diplomát především zosobňoval průsečík mnoha informačních a komunikačních sítí. Vyplývá však z toho fakt, že fungoval jen v roli pasivního vykonavatele zahraniční politiky? Můžeme o něm skutečně říct, že byl jen nástrojem svého suveréna? Na následujících stranách si budeme na několika příkladech demonstrovat, že tomu tak nebylo a ani být nemohlo. V tomto ohledu představovala každá mise dobrou příležitost k navázání nových společenských kontaktů, především skrze korespondenční síť. Využíval diplomat cíleně této příležitosti nebo zde nedocházelo k žádným výraznějším snahám?

Švédský královský dvůr představoval v raném novověku ideální místo, kde mohl mladý, dosud nezkušený aristokrat demonstrovat své schopnosti, ale také se zaučit a poté se stát uznávaným rádcem a odborníkem na skandinávskou problematiku u vídeňského dvora. Dalším z klíčových témat tohoto článku bude výklad, jak probíhalo předávání privátních informací mezi bývalým a budoucím ambasadorem ve Švédsku, tedy jak vypadal proces a strategie zaučování příštího vyslance. Výše nastíněné otázky si zodpovíme na příkladu poněkud dramatické diplomatické mise hraběte Antonína Jana z Nostic, avšak neopomeneme ani komparaci s jeho předchůdci a následovníky na postu císařského vyslance ve Stockholmu.⁵

4 K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 180–204; Christian LACKNER, *Johann Ferdinand Portia als Kaiserlicher Botschafter in Venedig 1647–1652*, in: Sabine Weiss (Hg.), *Historische Blickpunkte. Festschrift für Johann Rainer zum 65. Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, Innsbruck 1988, s. 373–382; William James ROOSEN, *The Age of Louis XIV. The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge 1976, s. 59–64; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, Praha 2004, s. 470–473.

5 Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka: Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, 2014, s. 33–62; V tomto směru je unikátní švédská práce Andrease Fryxella, který provedl edici diplomatických relací habsburských diplomatů ve Stockholmu z let 1667–1699. Tématu habsburko-švédských vztahů v druhé polovině 17. století se od té doby nikdo systematicky nevěnoval. Srov. Andreas FRYXELL, *Handlingar rörande Sveriges historia. Tredje delen*, Stockholm 1839, s. 79–236.

Literatura nám nabízí hned několik letopočtů narození Antonína Jana z Nostic.⁶ Většina autorů se přiklání k roku 1652, tedy přesně k době, kdy jeho otec Jan Hartvík převzal správu české dvorské kanceláře. Druhá skupina historiků uvádí rok 1659.⁷ My se přidržíme tohoto mladšího letopočtu, a to z jednoho prostého důvodu. Když mladý hrabě z Nostic dospěl do patřičného věku, i on byl poslán na svoji kavalírskou cestu po Evropě. Itinerář nám bohužel není znám, avšak v létě roku 1677 se Antonín Jan objevuje v matrice univerzity v Sieně.⁸ Z tohoto zápisu vyplývá, že pokud by se hrabě narodil až v roce 1659, bylo by mu na kavalírské cestě okolo osmnácti let, což bylo v této době standardem.

Antonín Jan byl od nejtělejšího věku spoután s císařským dvorem, jenž na něho měl samozřejmě obrovský vliv, patrný především v pozdějším období, kdy musel vyměnit Vídeň za Prahu. Po návratu z kavalírské cesty byl jmenován komorníkem a o něco později také přísedícím v české dvorské kanceláři. V roce 1680 si vzal za ženu Marii Terezi z Herbersteinu, dámu z početného fraucimoru třetí manželky Leopolda I. Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské.⁹ V rychlém

6 Základní informace k osobě Antonína Jana a sokolovské větvi rodiny Nosticů přináší např. Jiří HÁŠ – Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Genealogie Nosticů z Nostic*, Heraldika a genealogie. Zpravodaj Klubu pro českou heraldiku a genealogii 182, 2002, s. 3–34; Gottlob Adolf von NOSTITZ und JÄNCKENDORF, *Beiträge zur Geschichte des Geschlechts von Nostitz, Bd. I–III*, Leipzig-Chemnitz 1874–1935; Romana BERANOVÁ-VAICOVÁ, *Nosticové. = Nostitz. 13. 6.–9. 11. 2007 Krajské muzeum Karlovarského kraje, p.o. Muzeum Sokolov*, Sokolov 2007. Důležitým zdrojem jsou také přehledové příručky. Nejobsáhleji zpracované je heslo Nostic v Zedlerově lexikonu. Srov. Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon, Bd. XXIV*, Leipzig 1740, sl. 1365–1384. Kvalitní informace přináší také Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Bd 20*, Wien 1869, s. 391–404; *Genealogisches Taschenbuch der Ritter- und Adelsgeschlechter*, Brünn 1883, s. 361–373.

7 Např. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 347.

8 Ve stejnou dobu se do matriky sienské univerzity zapsal společně s Antonínem Janem z Nostic i Leopold Montecuccoli, mladší syn slavného vojévůdce a politika knížete Raimonda Montecuccoliho. Díky svatbě Františka Antonína Berky z Dubé s jednou z dcer Raimonda Annou se Nosticové nepřímou dostali do příbuzenského poměru s rodem Montecuccoli. Je proto pravděpodobné, že oba šlechtičtí synové Leopold a Antonín Jan podnikli svoji kavalírskou cestu společně. Srov. Fritz WEIGLE, *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena (1573–1738) Band I*, Tübingen 1962, s. 337.

9 O této události svědčí korespondence Antonína Jana z Nostic se svým bratrancem z rokytnické větvě rodu Nosticů, Kryštofem Václavem. Svatba se konala hned po návratu císařského dvora do Vídně v druhé polovině roku 1680. V tomto období opustil dvůr kvůli moru sídelní město a Antonín Jan proto doprovázel císaře Leopolda do Čech. Na slavnost byl pozván i bratranec Kryštof Václav, který se však do Vídně pravděpodobně nedostavil. Viz Státní oblastní archiv Plzeň, pracoviště Klášter, Rodinný archiv Nosticů (Planá), inv. č. 89, kart. 33, dopis Antonína Jana z Nostic svému bratranci Kryštofu Václavovi z 11. 10. 1680 (Vídeň).

sledu několika měsíců roku 1683 přišel Antonín Jan o oba rodiče a tím i o mocné patrony u vídeňského dvora. Hned po pohřbu svého otce následoval Nostic Leopoldův dvůr, který utíkal do Lince před osmanskou hrozbou, a do sídelního města se vrátil až v prosinci roku 1684. Přesně v těchto měsících se chystal k odjezdu ze Stockholmu i Nosticův nevlastní bratr František Antonín Berka z Dubé a říšská kancelář hledala vhodného nástupce v tomto úřadu. Antonín Jan z Nostic se zdál být ideálním aspirantem. Výběr ulehčilo hned několik předností. Nostic dosud nezastával žádný vysoký úřad, a proto nebylo nutné shánět odpovídajícího zástupce, což velice často představovalo problém především u zasloužilých hodnostářů a nepostradatelných dvořanů. Po smrti otce získal finanční nezávislost, když se stal majitelem rozsáhlého majetku v Čechách a dokonce i v Římsko-německé říši. Jako syn velkého otce mohl tedy ukázat své kvality a touto výzvou mu k tomu byla dána příležitost. Nevýhodou ovšem byl jeho nízký věk. Teprve šestadvacitiletý hrabě dosud neměl zkušenosti v mezinárodní politice ani v diplomatickém aparátu. Jak ovšem bylo zvykem, nezkušenost budoucího diplomata nemohla zabránit získání postu císařského vyslance ve Švédsku, a proto bylo v létě roku 1685 u dvora rozhodnuto v Nosticův prospěch.¹⁰

Před odjezdem dostal nově jmenovaný vyslanec opisy nejdůležitějších smluv, které byly se Švédskem podepsány nebo minimálně projednávány v průběhu posledních několika let. Mezi dokumenty, které si Nostic na cestu připravil, bychom dokonce našli i italský překlad závěrečné zprávy o Švédském království, kterou nechal po svém návratu do Vídně sepsat hrabě Adolf Vratislav ze Šternberka roku 1674. V polovině října roku 1685 Nostic obdržel od říšské dvorské kanceláře hlavní instrukci, klíč k šifře a důležité dokumenty, které měl odevzdat na cestě a u švédského dvora.¹¹ Pamatováno bylo také na patřičnou reprezentaci, a proto hrabě

10 Bez předchozích ambasadorských zkušeností vyjel do Stockholmu v roce 1673 i hrabě Adolf Vratislav ze Šternberka nebo Nosticův nástupce František Otakar ze Starhembergu či například Gotthard Helfried Welz v roce 1700. Švédské království podobně jako většina oblastí Římsko-německé říše sloužily jako ideální místa pro získání prvních zkušeností v diplomatickém aparátu. Martin BAKEŠ, *Habsbursko-švédské diplomatické vztahy v období vlády Karla XI. (1672–1697)*, Pardubice 2014 (diplomová práce). K misi Gottharda Helfrieda Welze více Zdeněk HOJDA, *Dva jezuitské deníky z diplomatických misí. K úloze členů jezuitského řádu v mezinárodní diplomacii 17. století*, *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, s. 315–328.

11 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, hlavní instrukce pro Antonína Jana z Nostic císařského vyslance do Stockholmu ze 12. 10. 1685 (Vídeň). Studium instrukcí se těší zájmu historické obce, avšak doposud chybí ucelené zpracování. Viz nejnověji Jan Paul NIEDERKORN, *Diplomaten-Instruktionen in der Frühen Neuzeit*, in: Anita Hipfinger (Hg.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 2012, s. 73–84.

na poslední chvíli nakoupil nové paruky a oblečení pro služebnictvo v hodnotě 500 zlatých. Jakmile zařídil vše nejnnutnější, vyrazil v doprovodu rodiny na cestu. Kromě hraběte z Nostic jela do Stockholmu i jeho manželka Marie Tereza s jejich teprve čtyřletým synkem Karlem Josefem.

O tom, že císařský vyslanec z Vídně neodjížděl zrovna ve velkém stylu, svědčí celkový doprovod. Kromě tří pážat, která měla zajistit pohodlí manželského páru, a jediného syna, nalezneme v legaci už jen osobního kuchaře a především hofmistra Františka Josefa Modera, jenž měl na starosti chod vyslancovy domácnosti.¹² Muž číslo dvě každé mise, legační sekretář a kněz v jedné osobě, Daniel Josef Mayer, se připojil až v průběhu cesty. Další služebníci císařského ambasadora byli najímáni a propouštěni v průběhu mise. Šlo především o nezbytné doktory, osobní stráž, pážata, vrátné, námořníky nebo posly. Zapomínat bychom samozřejmě neměli ani na řadu agentů, kteří byli verbováni z nejrůznějších vrstev společnosti a měli zajišťovat oficiální i neoficiální zprávy, příležitostnou propagaci císařské politiky v tištěné podobě, možnosti výhodného úvěru, ale i nákup předmětů historické či umělecké hodnoty.¹³

Antonín Jan z Nostic se vydal nejdříve do Prahy, kde se setkal se svým nevlastním bratrem Františkem Antonínem Berkou z Dubé. Nutnost vzájemné schůzky obou mužů byla také jedním z hlavních bodů císařské instrukce. Tak jako měl před lety hrabě Berka z Dubé povinnost spojit se prostřednictvím korespondence s bývalým vyslancem ve Švédsku Michalem Františkem z Althannu, musel se i Nostic dopředu osobně poradit s hrabětem Berkou z Dubé. Podobně o pět let později v Hamburku rozmlouval o švédských záležitostech také on sám s nově zplnomocněným císařským vyslancem Františkem Otakarem ze Starhembergu.¹⁴ Předání informací tímto způsobem, nebo minimálně prostřednictvím korespondence, bylo nejdůležitějším motivem vzájemných schůzek a císař je v instrukcích striktně vyžadoval.

Hrabě z Nostic se v Praze setkal také se svým legačním sekretářem. Stal se jím farář ze západočeského města Hroznětín Daniel Josef Mayer.¹⁵ To představo-

12 Hofmistr František Josef Moder byl v Nosticových službách pravděpodobně po většinu svého života. S tímto mužem se setkáváme ještě v roce 1729, kdy z titulu hofmistra zastupoval hraběte ve finančních záležitostech. Viz Národní archiv Praha, Staré české místodržitelství, inv. č. 14575, uvalení záповědi na pohledávku žida Abrahama Šimona Presburga.

13 Rekonstrukce počtu členů legace je v současnosti možná na základě rozboru zlomků účtů, které se dochovaly z Nosticovy mise do Švédska. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 1000 AL 3, kart. 151, účty za švédskou misi 1684–1694.

14 A. FRYXELL, *Handlingar rörande*, relace Františka Otakara ze Starhembergu císaři z 29. 11. 1690 (Stockholm).

15 Daniel Josef Mayer pocházel z chudé rodiny řezníků ze Stráže pod Ralskem. Studoval jezuitské gymnázium v Jičíně a posléze byl přijat na Karlo-Ferdinandovu univerzitu, kde po absolvování

valo v porovnání s ostatními císařskými legacemi ve Švédsku skutečnou vzácnost. Všichni sekretáři, kteří spolupracovali s vyslanci císaře ve Švédsku, se narodili nejčastěji jako příslušníci patricijských měšťanských rodin a jejich vzdělání bylo zaměřeno především na právo. Někteří sekretáři, kteří se po odjezdu svého pána stali ve Švédsku zplnomocněnými císařskými zástupci, jako například Jean Baptista de Lancier či Hermann Basserode, absolvovali dokonce kavalírskou cestu. Sekretář také často představoval nejzkušenější článek celé mise, který byl v konkrétní zemi součástí klientelních sítí, jak to můžeme demonstrovat na příkladu mise Adolfa Vratislava ze Šternberka, jehož sekretář Jan Eberhard Hövel strávil ve Švédsku před Šternberkem několik měsíců.¹⁶

Mayer jako sekretář vykonával i funkci zpovědníka a kaplana a v luteránském království zůstal až do roku 1692. Po svém návratu se stal jedním z členů svatovítské kapituly v Praze, kde si vybudoval skvělou kariéru, jejímž vrcholem byl zisk arcibiskupského titulu v roce 1732.¹⁷ Faktem ovšem zůstává, že v roce 1685 se v Praze sešla legace, která neměla ve svých řadách zkušenějšího člena. To vysvětluje některé prvopočáteční problémy, o kterých bude řeč na následujících stranách.¹⁸

Antonín Jan z Nostic vyjel z hlavního města Českého království nejprve do Hamburku a odsud do Lübecku, kde se i s rodinou nalodil a po pěti týdnech od

filozofické fakulty přešel na studia teologie. Po studiích přijal kněžské svěcení a odešel do Hroznětína. Zde se poprvé proslavil, když údajně obrátil pět set luteránů z Krušných hor na katolickou víru. Město Hroznětín leželo v těsné blízkosti nostických panství a jméno Daniela Josefa Mayera se stalo v 80. letech 17. století v těchto oblastech pojmem. Je pravděpodobné, že si devětatdacetiletého Mayera na svou misi vyžádal sám Antonín Jan z Nostic. Silné pouto mezi nimi setrvalo i po návratu Nostice ze Stockholmu v roce 1690.

16 M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 45. Více o legačních sekretářích také K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 94–97; W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV*, s. 44–50.

17 Ačkoliv se stal Daniel Josef Mayer pražským arcibiskupem, nenajdeme o jeho životě podrobnější informace. Nepatrné údaje encyklopedického charakteru přináší Erwin GATZ – Stephan M. JANKER (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches : ein biographisches Lexikon, Bd. III (1648–1803)*, Berlin 2001, s. 302–303; Anton FRIND, *Die Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag*, Prag 1873, s. 240–243. *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, Praha 1994, s. 78. Drobné informace nalezneme také v práci Jiřího Havlíka. Viz J. HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682–1694)*, Praha 2008 (disertační práce), s. 131–134 a 174.

18 Mayer spolupracoval v letech 1690–1692 s jezuitským legačním kaplanem Martinem Gottseerem, který do Švédska přijel s císařským vyslancem Františkem Otakarem ze Starhembergu. Jezuitský řád často zaštiťoval pod patronací vyslance rekatolizační snahy na švédském území. O těchto aktivitách toho však bohužel moc nevíme. Drobné postřehy ale například přinesly jednotlivé části deníku dalšího jezuitského kaplana Caspara Paschkeho v misi hraběte Gottharda Hellfrieda z Welzu z roku 1700. Srov. Z. HOJDA, *Dva jezuitské deníky*, s. 315–328.

opuštění Vídně dorazil do Stockholmu.¹⁹ Těsně v závěsu za císařským vyslancem přišly zprávy o vyhnání hugenotů z Francie, což prohloubilo dosavadní antipatie Karla XI. vůči jeho pařížskému protějšku. Švédskému králi nepřineslo zklamání jen mezinárodní dění, ale především tři veliké rány v osobním životě. Během jediného roku přišel Karel s manželkou Ulrikou Eleonorou o tři syny Gustava, Ulrika a Frederika. Jediným mužským potomkem se tedy definitivně stal nejstarší Karel, který byl striktně separován na Karlsbergu. Hrabě z Nostic proto přijel do nezáviděníhodné situace a svou první soukromou a neoficiální audienci u královského páru a královnyn-vdovy Hedviky Eleonory začínal trojitou kondolencí.²⁰

Rok 1685 měl ovšem přinést dalekosáhlé změny v dosavadních mocenských táborech. Na vídeňském dvoře vznikl nový projekt, který měl defenzivní charakter a byl namířen proti hegemoniálním snahám francouzského krále v Rýnské Falci. Tento projekt se později stal základem tzv. Augsburské ligy.²¹ Ve Španělsku, Švédsku, Anglii a mezi říšskými stavy se začalo jednat o bodech nové smlouvy. Ke dvorům jednotlivých suverénů byli posíláni císařští diplomaté, aby ve jménu Leopolda I. představili možnosti nové aliance. Tak se dostáváme k nejdůležitějšímu motivu Nosticovy mise. I on měl králi a politickým elitám země navrhnout spolupráci, která neměla doposud v habsbursko-švédských mezinárodních vztazích obdoby.

Začátky nového císařského vyslance ve Švédsku byly poněkud krkolomné, což je evidentní z obsahu císařských instrukcí a reskriptů. Nostic byl opakovaně napomínán, aby více psal zahraničním diplomatům. Především Burkhard Fridag von Goedens si u říšské kanceláře několikrát stěžoval na laxnost císařského vyslance ve Stockholmu. Fridag von Goedens byl totiž v roce 1685 na císařovo naléhání delegován do Braniborska, aby zde uzavřel tajnou smlouvu s kurfiřtem Fridrichem Vilémem.²² K tomu tento zkušený diplomat žádal perfektní informace o postojích

19 Zvolení takovéto cesty bylo poněkud neobvyklé. Stejnou trasu zvolil pravděpodobně už jen František Otakar ze Starhembergu. Naopak legace pod velením Františka Antonína Berky z Dubé nebo Gottharda Helfrieda Welze zvolily cestu přes dánské úžiny na švédský poloostrov Skåne. Srov. Z. HOJDA, *Dva jezuitské deníky*, s. 316.

20 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 106 KK 6, kart. 21, koncept relace Antonína Jana z Nostic z 29. 11. 1685 (Stockholm).

21 Základní práci k Augsburské lize a jejímu postupnému vývoji až v transformaci na Velkou alianci v roce 1689 představuje Richard FESTER, *Die Augsburger Allianz von 1686*, München 1893. Opis celé augsburské smlouvy dostal k dispozici také hrabě z Nostic v roce 1686. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H 3, kart. 18, opis Augsburské smlouvy podepsané 9. 7. 1686 (Augsburg).

22 Alfred PRIBRAM, *Oesterreich und Brandenburg 1685–1686*, Innsbruck 1884; Ludwig BITTNER, – Lothar GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648–1715)*, Berlin 1936, s. 128.

Švédského království, které mu měl zajistit právě Nostic. Dále byl Antonín Jan několikrát instruován a povzbuzován, aby psal podrobnější relace a pokud možno ve větší frekvenci.²³ Stížnosti říšské kanceláře ve Vídni byly rozhodně na místě. Prvních několik Nosticových relací je psáno maximálně na dvou stranách, přičemž byly odesílány pouze jednou za čtrnáct dní a obsah byl v porovnání s jinými císařskými vyslanci ve Švédsku až zoufale obecný.²⁴

Nostic byl také opakovaně vyzýván, aby nešetřil na reprezentaci a aby předčil ostatní vyslance u švédského dvora okázalostí svého vystupování. V jedné instrukci byl císařský vyslanec důrazně napomínán, že ve své relaci poněkud odbyl popis slavnostního vjezdu. Hrabě Antonín Jan z Nostic byl v historii habsbursko-švédských diplomatických vztahů pravděpodobně první, kdo uskutečnil tento ceremoniál u švédského dvora ve Stockholmu, a ve Vídni chtěli znát průběh a podrobnosti vjezdu i slavnostní audience. Svědčí o tom skutečnost, že oproti Nosticovým předchůdcům se pouze v jeho hlavní instrukci hovoří o nutnosti podniknout tuto významnou ceremonii na půdě Švédského království.²⁵ Právě v roce 1685 došlo poprvé v historii k užší a důvěrnější spolupráci mezi Habsburskou monarchií a Švédskem na nejvyšší úrovni, tedy v zastoupení ambasadorů. Tento významný odklon Švédského království od dosavadní, především profrancouzské zahraniční politiky byl symbolicky zpečetěn právě slavnostním vjezdem císařského vyslance. Demonstrace tohoto ceremoniálu před zraky stockholmského obyvatelstva a zahraničních diplomatů utvrdila nový kurz skandinávského království.

Nosticův slavnostní vjezd se příliš nelišil od dobového standardu tohoto ceremoniálu v ostatních evropských zemích. Císařský vyslanec absolvoval jízdu ve vypůjčeném a slavnostně vyzdobeném kočáře se šestispřežím za asistence ceremoniáře a početného doprovodu z řad jiných vyslanců, šlechty a vojska. Tato, často nedílná, součást vyslancovy služby však měla ve Švédsku oproti ostatním zemím západní Evropy jedno podstatné specifikum. Vyslancův vjezd a oficiální audience nebyly samostatnými slavnostmi, ale byly sjednoceny do jednoho aktu a dne. Nosticův ko-

23 Drobná i důraznější napomínání nalezneme v několika prvních reskriptech, které hrabě z Nostic dostal v roce 1686. Zde např. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, císařské reskripty pro Antonína Jana z Nostic z 24. 2. a 27. 3. 1686 (Videň).

24 Do protikladu můžeme položit dochované dopisy Adolfa Vratislava ze Šternberka. Korespondence byla až puntičkářsky podrobná. Šternberk odesílal v některých obdobích jednu až dvě oficiální relace týdně. Zvláště zarážející byl potom rozsah, který v průměru dosahoval okolo osmi stran. Viz Archiv Národního muzea, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka ze Švédska (1673–1674).

25 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, císařský reskript pro Antonína Jana z Nostic z 27. 3. 1686 (Videň).

čár proto přijel místo na císařskou ambasádu na nádvoří královského zámku Kungliga slottetu, kde již na schodišti čekal královský maršálek, aby zavedl císařského vyslance do přijímacích pokojů krále, kde proběhlo slavnostní přijetí.²⁶

O tom, že byl Nostic ve svých dvaceti šesti letech nezkušeným diplomatem, svědčí celá řada dalších drobných upozornění, která postupovala doslova všemi počátečními císařskými reskripty. Hrabě byl následně vybízen k častějšímu využívání šifer či vyzván k opatrnosti při dopisování s císařským vyslancem v Paříži Václavem Ferdinandem Popelem z Lobkovic.²⁷ Z císařských instrukcí číselna nedůvěra k novému ambasadorovi, která se s Nosticem táhla po celou dobu jeho pětileté diplomatické mise ve Stockholmu. Nostic byl ještě mnohokrát nepřímě obviňován z laxnosti a lenosti. Unikátní zprávu nám v této souvislosti podává švédský vyslanec Friedrich Christoph hrabě von Dohna,²⁸ který u vídeňského dvora v roce 1689 zachytil zprávy o velké nespokojenosti některých členů císařského dvora s výkonem diplomatické služby Antonína Jana z Nostic: „Vedle toho mi bylo od dalších [císařských] ministrů řečeno, že pan hrabě z Nostic není ve svém úřadu příliš pilný a mnohdy za celé čtyři týdny nic nenapiše. Jeho císařská milost se vyjádřila, že by znovu vyslala do Švédska Berku, jestliže by to ovšem on [František Antonín Berka z Dubé] sám přijal.“²⁹ Z tohoto citátu, který vyjadřuje silnou nespokojenost u vídeňského dvora s frekvencí odesílaných relací, a z předchozího líčení začátků

26 Tématika slavnostních vjezdů je v současnosti poměrně dobře prozkoumaný fenomén. Mimořádnou pozornost věnovala slavnostním vjezdům například německá historička Harriet Rudolph. Viz H. RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaiseraufritten (1558–1618)*, Köln 2011. Dále např. Jan Paul NIEDERKORN, *Das Zeremoniell der Einzüge und Antrittsaudienzen der venezianischen Botschafter am Kaiserhof*, in: R. Kauz – G. Rota – J. P. Niederkorn (Hg.), *Diplomatisches Zeremoniell*, s. 79–96; Bernhard JAHN – Thomas RAHN – Claudia SCHNITZER (Hg.), *Zeremoniell in der Krise. Störung und Nostalgie*, Marburg 1998; Andrea ZANNINI, *Economic and Social Aspects of the Crisis of Venetian Diplomacy in the 17 and 18 Centuries*, in: Daniela Frigo (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice, 1450–1800*, Cambridge 2001, s. 109–146; Juliusz CHROŚCICKI, *Ceremonial Space*, in: Allan Ellenius (ed.), *Iconography, Propaganda and Legitimation*, Oxford 1998, s. 193–216.

27 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, císařský reskript pro Antonína Jana z Nostic z 29. 11. 1685 (Vídeň).

28 Více o tomto předním švédském diplomatovi s českými kořeny H. DROSTE, *Im Dienst der Krone*, s. 388.

29 „Sonst aber nebst andern ministris mir zu verstehen gegeben, da weilen der h[err] G[raf] Nostitz sehr unfleiß und mannichmahl in gantzer 4 wochen nicht schreibe, I[hre] K[aiserliche] M[ajestät] woll resolviret wäre, den h[errn] Gr[afen] Berka wieder nach Schweden zu schicken, fals er daselbst nicht ungern gesehen würde.“ Petr MAŤA, *Nové prameny k českým dějinám ve švédských knihovnách a archívech*, Sborník archivních prací 51, 2001, s. 294, pozn. 77.

Nosticovy mise je patrné, že nešlo pouze o zákulisní dvorské intriky, jak císařského vyslance zdiskreditovat před jeho návratem zpět do Vídně. Vznesené výtky se s největší pravděpodobností zakládaly na pravdě a poskytovaly některým dvořanům ze zneprátelených frakcí proti Antonínu Janovi z Nostic nebezpečné argumenty. Nosticova nedůslednost při výkonu jeho služby představovala pravděpodobně jeden z několika důvodů, proč byl nakonec po návratu ze švédské mise odvolán a přeložen z centra na periferii, kde se zhostil méně významných zemských úřadů v Čechách, ačkoliv usiloval o dvorské posty.³⁰

Zjednodušeně řečeno proběhla první polovina Nosticovy mise ve znamení císařových úspěchů na válečném i diplomatickém poli. Hrabě měl dostatek času, aby se naučil být „dobrým diplomatem“ a odborníkem ve svěřeném úřadu. Jeho nejdůležitější povinností bylo informovat. Svědčí o tom soupis Nosticovy odeslané i příchozí korespondence z let 1685–1687. Nejčastějšími adresáty se stali jiní vyslanci u předních evropských dvorů, mezi kterými dominuje Jindřich František Mansfeld jako vyslanec ve Španělsku. Mansfeld měl podobně jako Nostic na starosti vyjednávání o Augsburské lize, a proto nutně potřeboval zprávy o postojích Švédska. Mezi dalšími diplomaty, s nimiž si Nostic nejčastěji dopisoval, byli například Václav Ferdinand z Lobkovic (vyslanec v Paříži) Ludvík Gustav z Hohenlohe (delegát v Augsburgu) nebo hrabě Dominik Ondřej z Kounic (vyslanec v Haagu a Londýně).

Jak bylo obvyklé i u jiných vyslanců, psal si Antonín Jan z Nostic též s předními členy vídeňské vlády. Diplomatická mise představovala v tomto případě výjimečnou příležitost, kdy mohl ambasador navázat nové důležité kontakty s doposud nedostupnými adresáty, což je poměrně nedocenený rozměr každé zahraniční mise. Nostic pravidelně posílal zprávy o stavu dění ve Švédsku nejvyššímu hofmistrovi císaře Leopolda I. Ferdinandovi z Dietrichštejna, říšskému vicekancléři Leopoldu Vilému z Königseggů či dvorskému kancléři Theodoru Heinrichu von Strattmannovi. Korespondenční síť však byla daleko rozsáhlejší. Nostic psal osobní dopisy například svému bratranci Kryštofu Václavovi z Nostic či nevlastnímu brat-

30 Jeho touha po dvorské kariéře je patrná z několika dopisů. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 106 KK 6, kart. 21, koncept relace Antonína Jana z Nostic z 3. 12. 1688 (Stockholm); Tamtéž, RA Nosticů (Planá), inv. č. 213, kart. 57, korespondence mezi Kryštofem Václavem z Nostic a Danielem Josefem Mayerem, dopis z 10. 3. 1691 (Stockholm). Mayer i po svém návratu ze Stockholmu v roce 1692 udržoval blízký osobní styk s Antonínem Janem z Nostic. Byl tedy velice dobře informován o kariérních snahách hraběte i o těžké finanční situaci. Tyto často podrobné informace poté posílal svému patronovi z vedlejší větve rodu Nosticů, Kryštofu Václavovi.

rovi Františku Antonínu Berkovi z Dubé.³¹ Posílal samozřejmě instrukce správcům vídeňských a pražských domů nebo hejtmanům, s kterými konzultoval mimo jiné postup a vyúčtování škod při průtahu císařských armád skrz sokolovské panství v letech 1685, 1686 a 1689.³²

Jak již bylo naznačeno, byla diplomatická mise dobrou příležitostí k rozšíření korespondenční sítě. Poskytování kvalitních informací představovalo pro druhou stranu určitý druh závazku, který byl samozřejmě pro ambasadora dobrým ziskem. Nostic jako císařský diplomat ve Švédsku si byl této skutečnosti dobře vědom, což je evidentní z jeho zvolené strategie. Nejpravděpodobnější korespondence je vedena s předními aristokraty, kteří v tomto období zastupovali císaře na předních evropských dvorech ve Španělsku a Francii. Poněkud v menší frekvenci byly odesílány osobní dopisy předním vídeňským dvořanům. Tyto dopisy byly psány jako doplněk k oficiálním relacím a představovaly důležitou alternativu, jak ovlivňovat průběh jednání ze vzdáleného území a výrazně se tak podílet na procesu utváření zahraniční politiky habsburské monarchie. Všichni tito adresáti byli vysoce urozeného původu a korespondence s nimi představovala skutečně dobrou investici. Minimální počet dopisů pak od Nostice chodil diplomatickým úředníkům s nižší hodnotou (resident či sekretář). Ačkoliv někteří z nich byli pro zahraniční politiku císaře nepostradatelní, představovali důležitý článek při vytváření oboustranných smluv a byli navíc zplnomocněni tyto smlouvy podepisovat, přesto se nedočkali větší pozornosti ze strany Antonína Jana z Nostice. Tím se hrabě poněkud lišil od některých jiných císařských vyslanců této doby, kteří s residenty a sekretáři vedli daleko pravidelnější korespondenci. Minimální počet dopisů odeslal císařský ambasador ve Švédsku například do Haagu, kde vedl jednání Johann Daniel Kramprich, do Varšavy, kde císaře zastupoval ve funkci residenta Josef Kryštof Zierowsky nebo do Berlína baronu Burkhardu Fridagovi von Goedens.

V porovnání s jinými diplomaty mohla být Nosticova korespondenční síť také o něco rozsáhlejší. V seznamu Nosticových adresátů například úplně chybí korespondence s cizími zahraničními diplomaty. Například Adolf Vratislav ze Šternberka si vyměnil několik dopisů se švédským vyslancem u vídeňského dvora

31 Dochovaný soupis bohužel nepostihuje celé období Nosticovy diplomatické mise. Byl ovšem veden pečlivě i s drobnými anotacemi obsahů jednotlivých příchozích a odeslaných dopisů, relací, či instrukcí. Na základě tohoto soupisu je možné rekonstruovat celou síť adresátů. Pro účely této práce jsem vybral pouze osoby, s kterými hrabě korespondoval nejčastěji. Více viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 106 KK 6, kart. 21, soupis odeslané a přijaté korespondence z let 1685–1687.

32 Tamtéž, inv. č. 634 SS 2, kart. 111, průtahy vojsk skrz nostická panství 1683–1689.

Esaiasem von Pufendorf.³³ Podobnou aktivitu vyvíjel například i zkušený diplomat Gottlieb z Windischgrätzu během svého pobytu v Dánsku.³⁴ Velice dobře máme podobné snahy zdokumentované v edici dopisů Bulstroda Whitelocka, anglického diplomata ve Švédsku, který se opakovaně radil, nejprve osobně a posléze skrze poštu, se švédským rezidentem v Anglii.³⁵ V této souvislosti můžeme poukázat na výjimečnou funkci panovnického dvora jako sociálního prostoru, kde se mohly nejčastěji utvářet vztahy mezi zahraničními diplomaty a budoucími ambasadory před jejich odjezdem do cizí země. Zahraniční diplomat jednoduše představoval základní a často nejlepší zdroj informací a bylo v zájmu budoucího vyslance s tímto člověkem navázat společenský kontakt a popřípadě ho nadále udržovat.

Pětiletá diplomatická mise hraběte z Nostic má však jedno podstatné specifikum: Jde o množství konfliktů, do nichž se tento vyslanec dostal jak nepřízní osudu, tak často vlastním přičiněním. Hned pár měsíců po příjezdu do Stockholmu na konci června roku 1686 se stali Nostic a jeho rodina obětmi vloupání do prostor ambasády. Čin spáchali čtyři muži pod vedením jakéhosi Martina Grelsona, což byl paradoxně jeden ze služebníků císařského vyslance (*hausknecht*). Lupiči, mezi kterými byl i malý chlapec, v noci pronikli do vyslancova domu, kde se pohybovali v budoáru a na schodišti. Vloupání však bylo odhaleno a Grelson byl na místě chycen. Městská milice ho vsadila nejdříve do šatlavy a následně se dostal před stockholmský magistrát, jenž ve městě řešil podobné drobné přečiny.³⁶

V tomto případě je však zásadní, že ač se soudní řízení táhlo několik týdnů, nenalezneme o této události zmínku v žádné oficiální relaci. Pokud by totiž Grelson nebyl obyčejný zloděj a z ambasády se ztratily některé důležité dokumenty, přerostl by hned tento drobný čin v problém s mezinárodním dopadem. Ze strany císařského vyslance šlo tedy o úmyslné zamlčení informací, čímž Nostic nemálo riskoval. Pravděpodobně si nechtěl dělat další problémy v době, kdy v oficiálních

33 ANM, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka ve Švédsku (1673–1674).

34 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, kart. 192–193, inv. č. 123, diplomatická mise Gottlieba z Windischgrätzu v Dánsku (1673).

35 Henry REEVE, *A Journal of the Swedish Embassy in the Years 1653 and 1654, Volume I.–II.*, London 1855.

36 Tento incident můžeme rekonstruovat jen na základě korespondence stockholmského magistrátu, která se dochovala v rodinném archivu Nosticů. Z dopisů získáme i další detaily. Například formu uložených trestů pro zbylé tři zloděje nebo předchozí Grelsonův konflikt s místním ševcem těsně před vloupáním do vyslancova domu. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, kompilát výslechových protokolů stockholmské radnice z 21. 7. 1686 (Stockholm).

instrukcích gradovaly stížnosti říšské kanceláře, nepřímo ho obviňující z nedůslednosti při výkonu svěřeného úřadu. Z korespondence vedené mezi magistrátem a vyslancem poté vyplývá ještě jedna skutečnost. Hrabě měl pravděpodobně oproti svým předchůdcům pronajatý celý dům a ne jenom jedno patro, což svědčí o různém důrazu kladeném na reprezentaci mezi jednotlivými císařskými vyslanci během uplynulých let.³⁷

Co se však již v tajnosti udržet nedalo, byla druhá nepříjemnost, která hraběte z Nostic roku 1686 postihla. V říjnu zemřela po déletrvajícím nemoci jedna z členek hořtátu Nosticovy manželky, hraběnka Marie Polyxena Kuronská (*frejle Maria Polixena von Churland*). Povinností císařského vyslance bylo zajistit pohřeb hodný takto vysoce postaveného člena vyslancova doprovodu. V luteránském Švédsku však vznikl zásadní problém v tom, že hraběnka Kuronská byla katolického vyznání. Do věci se po delším čase vložil sám Karel XI. a nakonec za použití nátlaku vyhradil speciální místo v druhém nejdůležitějším stockholmském kostele u svatého Jakuba, jen několik kroků od královského paláce. Takovému ústupku napomohly hned dvě důležité skutečnosti. Právě v roce 1686 se definitivně rozhodlo o nové, státem řízené reformě protestantské církve ve Švédsku, kdy si výsadní právo na rozhodování uzurpoval právě absolutisticky vládnoucí Karel XI.³⁸

Druhá událost, jež výrazně napomohla královi rozhodnutí, se stala ve své podstatě do budoucna precedentem, podle kterého se měly řešit podobné problémy mezi Habsburskou říší a Švédskem. Na jaře roku 1686 totiž zemřel ve Vídni švédský vyslanec hrabě Karel Gustav Oxenstierna. Po jeho smrti Leopold I. dovolil tělo švédského vyslance pochovat ve Vídni i se všemi poctami a značně velkým průvodem. Ve stejném duchu se proto rozhodl i Karel XI. Také pohřeb hraběnky Kuronské byl uspořádán na neobyčejně vysoké úrovni, za účasti mnoha členů nejen Nosticovy legace, ale i několika představitelů švédské vlády. Nákladná funerální slavnost byla placena z prostředků císařského vyslance. Prodražila se pak především proto, že před pohřbem – již na začátku listopadu – napadlo ve Stockholmu množství sněhu. Pronájem několika saní navýšil celkové náklady na

37 M. BAKEŠ, *Habsbursko-švédské diplomatické vztahy*, s. 86.

38 O změnách církevního práva píše Hilding PLEIJEL, *Svenska kyrkans historia. Femte bandet. Karolinsk kyrkofrombet, pietism och herrnhutism 1680–1772*, Stockholm 1935, s. 15–16; Göran RYSTAD, *The King, the Nobility and the Growth of Bureaucracy in 17th Century Sweden*, in: Týž (ed.), *Europe and Scandinavia: Aspect of the Process of Integration in the 17th Century*, Lund 1983, s. 59–70; Alexandr Sergejevič KAN, *Dějiny skandinávských zemí*, Praha 1983, s. 106.

1 500 rýnských tolarů.³⁹ Veškeré podrobnosti a ceny jednotlivých položek hrabě nezapomněl vypsát na stránkách své relace. Šlo o standardní prostředek, jak upozornit na mimořádné výdaje v cizí zemi a jednu z mála možností, jak získat určité prémie k pravidelné finanční podpoře dvorské komory, která pro císařské vyslance v severní Evropě obnášela přibližně 500 zlatých měsíčně.⁴⁰

Smrt jednoho z členů vyslancovy legace nebyla žádnou výjimkou. Například hrabě Michal František z Althannu musel během své mise ve Švédsku v roce 1682 uspořádat pohřeb pro jednoho člena svého doprovodu. Jednalo se však pouze o služebníka, a tak se celý obřad odehrál v klidu, bez problémů a s minimálními náklady ze strany Althanna. Hrabě dokonce ani nežádal jakýkoliv druh povolení od švédského panovníka.⁴¹ Avšak v cizích zemích umírali také urození vyslanci. Samotný hrabě z Althannu měl během své mise veliké zdravotní potíže a skonal nedlouho po svém návratu domů. Na rodné statky se již například nevrátil Václav Ferdinand z Lobkovic, jenž zemřel během diplomatické mise ve Španělsku v roce 1697 nebo císařský vyslanec ve Švédsku František Otakar ze Starhembergu. Hrabě ze Starhembergu se však nechtěl nechat pohřbít v luteránském Švédsku, a proto musely být rodinou jeho ostatky převezeny.⁴²

Mezi nejdůležitější povinnosti ambasadora patřila propagace suverénovy politiky na zahraničním dvoře.⁴³ Do let Nosticovy mise spadají slavná vítězství císařských armád proti Turkům. Dobytím Budína a Bělehradu nebo vítězstvím

39 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatiche Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic z 2. 11. 1686 (Stockholm).

40 K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 162–170.

41 A. FRYXELL, *Handlingar rörande*, relace Michala Václava Františka z Althannu z 5. 12. 1682 (Stockholm). Podobnou situaci musel řešit i hrabě Jan Marek z Clary-Aldringenu v roce 1686, když během mise v Sasku zemřel jeho kaplan. V tomto případě však bylo tělo zemřelého odvezeno zpátky do Čech. Srov. Jiří KUBEŠ, *Jan Marek z Clary a Aldringenu jako vyslanec Leopolda I. u saského kurfiřtského dvora na konci 17. století*, ČČH 113, 2015, č. 2, s. 346–380.

42 Klaus Müller uvádí i další případy vyslanců, kteří zemřeli během výkonu své služby v cizí zemi. Kromě Starhemberga a Lobkovic se ze své mise nevrátili císařští vyslanci ve Španělsku Francesco Carretto di Grana (zem. 1651), Paul Sixt hrabě Trautson (zem. 1678) a dva vyslanci z dolnosaských oblastí Haro Burkhard hrabě Fridag (zem. 1692) a Christian hrabě z Ecku a Hungersbachu (zem. 1706). Viz K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 204.

43 Opravdu výjimečně postavení si v tomto směru získal císařský diplomat František Pavel svobodný pán von Lisola. Srov. Markus BAUMANNS, *Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674). Ein Beitrag zum Verhältnis von Absolutistischem Staat, Öffentlichkeit und Mächtepolitik in der Frühen Neuzeit*. Berlin 1994; Alfred Francis PRIBRAM, *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, Archiv für österreichische Geschichte LXX, 1887, s. 3–571. František Pavel von Lisola si kvůli tomuto přístupu udělal i množství vlivných nepřátel. Srov. Zámek Rychnov nad Kněžnou, RA

v bitvě u Moháče získal císař Leopold I. mimořádně důležitý politický kapitál, kterého měli využít jednotliví diplomaté na cizích dvorech. Mimořádně se při této příležitosti činil i císařský vyslanec ve Stockholmu, který v tamní tiskárně nechal vydat série oslavných letáků na počest habsburských vojsk, v jejichž řadách operoval také menší švédský sbor. Nadšení z oslav sdílela především královská rodina. Po bitvě u Moháče si Karel XI. nechal zavolat Nostice hned po svém příjezdu ze sídla Kungsör. Audience byla naplánovaná na desátou hodinu večer a oba muži spolu hodinu rozmlouvali mimo jiné o přípravě oslav, na kterých se měl částečně podílet i císařský vyslanec. Také vdova po Karlu X. Gustavovi Hedvika Eleonora přislíbila uspořádat slavnostní bál. Příští neděli zaznělo ve stockholmských kostelech oslavné *Te Deum* a za přítomnosti cizích diplomatů vypálilo třicet kanónů dvě salvy do hlubin moře.⁴⁴

V září roku 1688 narušil další oslavy vítězství nad Turky zvrat na Rýnu. Dobyť Bělehradu znamenalo pro Ludvíka XIV. pádný důvod k odvetě. V druhé polovině září vstoupila francouzská vojska do kolínského kurfiřtství, překročila Rýn a oblehla falcké město Philippsburg, vstupní bránu na území Římsko-německé říše. Začala válka, která měla s různou intenzitou trvat dlouhých devět let.⁴⁵

Mír v severní části Evropy a prevenci proti dánským hegemoniálním snahám mělo zabezpečit spojení Švédského království s Brunšvicko-Lüneburským vévodstvím. Vévoda Arnošt August Brunšvicko-Lüneburský pocházející z hannoverské dynastie byl mocný politický hráč a jeho dědičné země ležící u západní paty Jutského poloostrova patřily pro svůj strategický význam do sféry diplomatického zájmu Dánska i Švédska. Politická důležitost vévody Arnošta Augusta se odrazila na konci roku 1688 ve velkoleposti slavnostního vjezdu brunšvicko-lüneburského vyslance ve Stockholmu. Karel XI. vyprovokoval uvnitř tábora Augsburské ligy konflikt, aby tak dokázal své preference a výjimečnou náklonnost Arnoštu Au-

Kolowratů, kart. 4, inv. č. 133, nedůvěra polského krále vůči Františku Pavlovi von Lisola vyslovená vyslanci Františku Karlovi Libštejnskému z Kolowrat z 22. 4. 1660 (Oliva).

44 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic z 6. 9. 1687 (Stockholm). Oslavy vítězství proti Turkům měly dvě roviny. Jednu představovaly poměrně bouřlivé oslavy u jednotlivých katolických dvorů. Druhou rovinu symbolizovali např. prostí kazatelé, kteří znevažovali vítězství katolíků na uherském bojišti, což se projevilo i na stránkách oficiálních relací, kde jsou popisovány vlašné a dokonce odmítavé postoje místního obyvatelstva. Srov. Jiří KUBEŠ, *Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století*, FHB, (v tisku).

45 Útok francouzských vojsk byl již delší dobu očekáván. V této souvislosti lze poukázat např. na dopis mezi švédským králem a císařem otištěný na stránkách *Theatrum Europaeum*. Viz *Theatrum Europaeum (1679–1687)*, Frankfurt am Main 1691, s. 35.

gustovi. Fridrich Vilém von Görtz, jenž reprezentoval vévodu ve Švédsku, byl navzdory vžitým a obecně respektovaným pravidlům Karlem XI. přijat jako zástupce královské moci. Za doprovodu ceremoniálního mistra a dalších šesti slavnostních vozů táhlo jeho kočár koňské šestispřeží. Na schodišti byl poté uvítán nejvyšším maršálkem, který ho zavedl do přijímacích prostor krále a později královny.⁴⁶ Takovéto symbolické porušení hierarchie evropských panovníků, kterou zosobňovali jednotliví diplomaté na cizích dvorech, sice nebylo v raně novověké diplomatické praxi výjimkou, avšak i tentokrát na sebe reakce nenechala dlouho čekat.⁴⁷ Rozhořčené relace psali všichni vyslanci přítomní tou dobou ve Stockholmu a povinně tak bránili práva svých suverénů. Zástupce braniborského kurfiřta si vymohl u Karla XI. oficiální audienci, na níž veřejně protestoval proti takovému počínání. Svoji nevoli dal najevo i hrabě z Nostic, avšak rozkazy z Vídně zněly nekompromisně. Císařský vyslanec měl jako hierarchicky nejvýše postavený ambasador zamezit šarvátkám uvnitř spojeneckého tábora v době začínající války a připravovat se na řešení dalších, daleko závažnějších problémů přicházejících postupně ze strany Dánského království.⁴⁸

Na konci roku 1688 bylo evidentní, že s příchodem nové vojenské sezony bude chtít Dánsko opět zpochybnit mocenské uspořádání na severu Římsko-německé říše a zaútočí především proti největšímu nepříteli v tomto prostoru, Holštýnsku-Gottorpsku.⁴⁹ Vídeň projevila ochotu o celém sporu jednat a vyhnout se tak vojenskému střetu v severní Evropě, jenž by navíc neumožnil naplno využít všech zbraní jednotlivých spojeneckých zemí. Leopold však paradoxně nevěděl,

46 Přijetí vyslance na schodišti bylo nedílnou součástí každé oficiální audienci. Srov. Jiří HRBEK, *Postavení diplomata v mezinárodním systému poloviny 17. století*, in: Jan Zdichynec (ed.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 228–229.

47 Miloš VEC, *Zeremoniellwissenschaft im Fürstenstaat. Studien zur juristischen und politischen Theorie absolutistischer Herrschaftsrepräsentation*, Frankfurt am Main 1998; Johann Christian LÜNIG, *Theatrum Ceremoniale Historico-politicum I-II*, Leipzig 1719, s. 107–115, 229, 414 a 431.

48 Fridrich Vilém von Görtz (1647–1728) se těšil po celou dobu své mise výjimečnému postavení a i přes ceremoniální rozpory patřil mezi nejbližší spolupracovníky a klienty Antonína Jana z Nostic. Srov. ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic z 27. 10. 1688 (Stockholm). Görtz byl také jako zkušební diplomat hannoverského kurfiřta v roce 1711 přítomen na volbě arcivévody Karla císařem Římsko-německé říše. Viz Jiří KUBEŠ, *Volba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711*, ČČH 111, 2013, č. 4, s. 813.

49 Palle LAURING, *A history of the Kingdom of Denmark*, Copenhagen 1960, s. 168–183; Władysław CZAPLIŃSKI – Karol GÓRKI, *Historia Danii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 218–220.

má-li takto náročný úkol svěřit právě svému vyslanci ve Švédsku. V této souvislosti jsme již poukazovali na antipatie některých členů vídeňského dvora vůči Nosticovi zachycené v relacích švédského vyslance Friedricha Christopha von Dohna. Zplnomocnění hraběte z Nostic se proto v dané situaci mohlo zdát poněkud riskantní.

O stížnostech na svou osobu u císařského dvora se hrabě z Nostic dozvěděl skrze privátní korespondenční síť. S vidinou ostudy a nenaplněných ambicí spojenou s otcovým odkazem odeslal obratem ze Stockholmu obšírnou žádost, v níž psal o své neobyčejné touze zapojit se do budoucích jednání o Holštýnsko-Gottorpském vévodství.⁵⁰ Možná také uposlechl výtek říšské dvorské kanceláře ve Vídni, protože jeho relace konečně nabyly na obsahu a odesílány byly i ve větší frekvenci. Leopold žádosti vyhověl a dal Nosticovi možnost rozhodovat o jednáních v holštýnsko-gottorpských záležitostech. Jeho mise se měla prodloužit o dalšího půldruhého roku.

V období této krize byl hrabě Antonín Jan z Nostic donucen řešit kromě holštýnsko-gottorpských záležitostí ještě jeden významný konflikt. Tentokrát musel hájit svoji šlechtickou čest a navíc čest svého panovníka, kterého symbolicky zosobňoval u stockholmského dvora. Incident se stal v prosinci roku 1688, kdy se hrabě z Nostic vrátil kočárem na ambasádu od královského dvora. Cestou na ambasádu narazil na skupinu královského jezdecktva. Z neznámého důvodu se císařský vyslanec a jeho doprovod dostali do otevřeného sporu především s jezdcem jménem Erik Knöös. Ten hraběte z Nostic slovně napadl a údajně se pokusil císařského vyslance vytáhnout z kočáru na ulici. Agresivní útočník byl však velice rychle zadržen a za svůj delikt vsazen do vězení.⁵¹

Při takovémto závažném přečinění se již do vyšetřování zapojil i Karel XI. a z jeho vůle byl uspořádán vojenský soud, který měl Knööse v co nejrychlejší době odsoudit. Rozsudek se ale dlouho nedařilo vynést. Na konci roku 1688 totiž zrovna vrcholily snahy stockholmského magistrátu o větší suverenitu v otázkách soudnictví, což proces nadále protahovalo.⁵² Tou dobou také začaly přípravy na možný vá-

50 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 106 KK 6, kart. 21, koncept relace Antonína Jana z Nostic z 3. 12. 1688 (Stockholm).

51 „Wie daß in decembri verwichenen jahrs ein schwedischer reütter namens Erik Knöös sich nicht allein vorsezlich an meinen leüthen vergrieffen und selbige gefährlich beschediget, sondern auch nach vergiessung viller schmeheworten mit seinen anhang sich verbunden undt öffentlich betrohet mich selbstnen anzugrieffen undt auß dem wagen herauß zu nehmen.“ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, koncept relace Antonína Jana z Nostic z 27. 4. 1689 (Stockholm).

52 F. UPTON, *Charles XI.*, s. 164.

lečný konflikt s Dánskem a spor takovéhohoto, i když neobyčejně závažného, rozsahu zůstal přece jenom na okraji zájmu.

V únoru zasáhl po písemném naléhání Nostice sám švédský panovník a donutil vojenský soud vyřknout nad Erikem Knöösem rozsudek smrti.⁵³ Nešťastník byl odsouzen za jeden z nejtěžších raně novověkých trestných činů, totiž za zločin urážky majestátu. Král poté diplomaticky pověřil stockholmský magistrát, aby písemně kontaktoval císařského vyslance o dalším postupu. Knöös byl sice odsouzen k smrti, ale o jeho bytí či nebytí měl právo rozhodnout právě hrabě z Nostic. Císařský vyslanec dostal v instrukcích nařízeno, že by nebylo politicky výhodné nechat švédského vojáka veřejně popravít a prohloubit tak pocity animozity švédského obyvatelstva proti císařským služebníkům. Nostic se podle císařovy vůle musel přimluvit za zmírnění trestu pro Erika Knööse. Trest však měl být co nejvíce demonstrativní, aby v budoucnu odradil další útočníky od slovních či fyzických výpadů proti cizím diplomatům u švédského dvora. Po dohodě se stockholmským magistrátem a královským dvorským soudem byl Erik Knöös odsouzen k běžnému vojenskému trestu tzv. uličce (*die Spießrute*), což byl trest natolik krutý, že sám o sobě často končil smrtí zločince. Jak již název napovídá, musel odsouzenec projít uličkou, kterou tvořil určitý počet vojáků s holemi či pruty v ruce stojících naproti sobě v řadě. Navíc, aby nemohl odsouzenec uličkou proběhnout, často před ním pochodoval jeden z vojáků s vytaseným rapírem.⁵⁴ V případě Erika Knööse tvořilo uličku tři sta vojáků a odsouzený ji měl projít celkem devětkrát. Rozsudek byl přitom vykonán až po dlouhých čtyřech měsících od excessu. O tom, že Erik Knöös uličku nakonec přežil, svědčí omluvný dopis, který hraběti z Nostic odeslal z vězení v polovině května roku 1689, v němž mu děkuje za záchranu života.⁵⁵

Jakmile odeznělo dánské nebezpečí a spory o Holštýnsko-Gottorpsko se výrazně uklidnily, snažil se hrabě z Nostic využít možnosti získat něco za své diplomatické úspěchy a mimořádné osobní strasti. Odeslal císaři speciální relaci, kde vyzdvihl své kvality a výjimečnou náklonnost a sympatie švédského krále. Místo toho, aby si stěžoval na útrapy a strasti spojené s výkonem úřadu císařského

53 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, dopis králi Karlu XI. z 15. 3. 1689 (Stockholm).

54 Johann Christoph ADELUNG, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. Band IV*, Wien 1811, s. 207.

55 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, omluva Erika Knööse císařskému vyslanci z 16. 5. 1689 (Stockholm).

vyslance, což byl charakteristický jev raně novověké diplomatické korespondence,⁵⁶ zvolil Nostic postup přesně opačný. Prosil císaře, aby mohl vykonávat svůj post i nadále a neváhal se připodobnit ke skvělým příbuzným svého rodu, především však k otci Janu Hartvíkovi z Nostic, v jehož odkazu chtěl Antonín Jan v budoucnu pokračovat.⁵⁷ Leopold přiznal Antonínu Janovi z Nostic jeho zásluhy a vyznamenal ho především za definitivní rozložení vzájemných vztahů mezi Francií a Švédskem. Císařskému vyslanci se totiž v roce 1689 podařilo přesvědčit švédskou vládu, aby odmítla nabídky francouzských subsidií ve výši 300 000 švédských stříbrných tolarů, které vždy hrály významnou roli ve švédské zahraniční politice a tvořily výraznou část ročních příjmů.⁵⁸ Za příspěvní hraběte z Nostic byl také konečně ze své služby odvolán švédský vyslanec v Paříži Nils Lillieroot.⁵⁹

Jako většina císařských diplomatů, kteří navštívili Švédsko v době panování Karla XI., ani hrabě z Nostic téměř necestoval po rozlehlém, řídko osídleném království. Na konci léta roku 1689 však udělal hned několik výjimek. První cesta dlouhá téměř 500 kilometrů ho zavedla do přístavního města Karlskrona. Tento veliký přístav založený Karlem XI. v roce 1679 se stal díky svému nezamrzajícímu zálivu hlavní základnou pro švédskou královskou flotilu (Kungliga flottan), která zůstávala na konci léta roku 1689 stále v bojové pohotovosti. Nosticovi se tak na-

56 Permanentní stěžování si na útrapy spojené s výkonem diplomatické mise se v obrovské míře objevují v dopisech Kryštofa Václava z Nostic Ferdinandu z Dietrichštejna v roce 1693. Především pro ambasadory působící na území Polsko-litevské unie a Ruska šlo o charakteristický jev, jak upoutat pozornost vídeňského dvora na osobní strasti vyslance. Srov. Martin BAKEŠ, *Kryštof Václav z Nostic a jeho diplomatická cesta na území Polsko-litevské unie v roce 1693*, *Východočeský sborník historický* 24, 2013, s. 99–119.

57 „Gleich wie ich mich aber aller praerogation und specialen gnade wieder i[hre] k[ayerliche] M[ayestät] gantz unwürdig und insufticient erkenne; Also habe auch die hohe könig[liche] recommendation zwar mit underthänigsten respect jedoch dergestalten allein amplectiert, daß ich gänzlich hierinen zurück i[hre] k[ayerliche] M[ayestät] allergnädigsten disposition mich allerunterthänigst submittiren und allergehorsambst resignieren werde, auch falls i[hren] k[ayerlichen] M[ayestät] die hohe könig[liche] recommendation in allerhöchsten gnaden mir solten (welcher gestalt auch immer allergnädigst gefällig seÿe möchte) lassen, solche allerhöchste k[ayerliche] begnadigung nicht meinen eigenen, sondern denen i[hren] k[ayerlichen] M[ayestät] von meinen vatter seeligen lange jahr treugeleisteten und in dero allergnädigsten andenken annoch lebenden diensten, allein zuschreiben, mich aber anbey mit allen meinen kräfte dahin applicieren, daß zu i[hre] k[ayerliche] M[ayestät] diensten ich mein gantzes leben zu sanctificieren mich möglichst stabiliteren möge.“ Tamtéž, inv. č. 106 KK 6, kart. 21, koncept relace Antonína Jana z Nostic z 4. 8. 1689 (Stockholm).

58 Robert I. FROST, *The northern wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, London 2000, s. 208–216.

59 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 91 H3, kart. 18, císařský reskript pro Antonína Jana z Nostic ze 4. 4. 1689 (Vídeň).

skytla příležitost spatřit sílu švédského námořnictva a třetí největší válečnou flotilu té doby v Evropě.⁶⁰ Jako jeho předchůdce v úřadu císařského vyslance hrabě Adolf Vratislav ze Šternberka si i hrabě z Nostic se svými služebníky o patnáct let později počínal v přístavu se zájmem přímo špiónským a výsledky inspekce poté shrnul na stránkách své relace. Přímo v Karlskroně či jiném přístavním městě také zjišťoval možnost rychlé přepravy lodí na kontinent, kterou chtěl podniknout ještě před začátkem zimy.⁶¹

Nostic připlul nazpátek do Stockholmu na začátku září společně s částí královského loďstva. Hned po návratu z této inspekce ve své oficiální relaci poprosil císaře o svolení, zda by nemohl na nějaký čas opustit královský dvůr ve Stockholmu a odjet na své sokolovské panství, které po čtyřech letech jeho nepřítomnosti již nutně vyžadovalo kontrolu. U ambasadora sloužícího v takto odlehlé zemi jde v tomto případě o velice nestandardní a neobvyklý požadavek. Hlavním důvodem žádosti k odjezdu se však stalo částečné finanční vypořádání s mladším bratrem Václavem Desideriem. Antonín Jan z Nostic držel po smrti svých rodičů téměř všechny majetek, který byl v roce 1683 vyčíslen na 603 000 zlatých. Václav Desiderius byl na bratrovi finančně závislý a po návratu ze své kavalírské cesty na začátku roku 1689 pro něho znamenaly nevyřešené dědické záležitosti výraznou překážku.⁶²

Císař na Nosticovo opakované naléhání nakonec přistoupil. Dovolil mu opustit Stockholm a vydat se na krátký čas do střední Evropy.⁶³ Nostic cestu skutečně podnikl, avšak z dochovaných archivních materiálů bohužel nemůžeme rekonstruovat její itinerář. Jisté je, že si na konci října osobně půjčil 3000 zlatých u hamburského věřitele Lieberta Wolterse a poté se setkal se svým bratrem Václavem Desideriem, pravděpodobně v Praze, kde mu vystavil dlužní úpis na 22 000 zlatých. Dědické vyrovnání si vyžadovalo samozřejmě Nosticovu delší přítomnost, a proto se oba bratři domluvili na sérii půjček, které budou prozatím řešit finanční potřeby Václava Desideria před odvoláním Antonína Jana z funkce císařského vyslance a před definitivním vyřízením dědických záležitostí. Antonín Jan se

60 Maren LORENZ, *Schwedisches Militär und seine Justitz: Einblicke in das Verhältnis von Recht-norm und Alltag in der Garnison Stralsund ca. 1650–1700*, in: Ivo ASMUS – Heiko DROSTE – Jens E. OLSEN (Hg.), *Gemeinsame bekannte*, s. 419–439.

61 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic ze 14. 9. 1689 (Stockholm).

62 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 106 KK 6, kart. 21, koncept relace Antonína Jana z Nostic ze 24. 9. 1689 (Stockholm).

63 Přerušení činnosti ve svěřeném diplomatickém úřadu a krátký výjezd na své statky byl sice vzácný, avšak nikoliv raritní. Více K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 293–296.

snažil v této otázce svému mladšímu bratrovi neklást překážky, na což v pozdějších letech fatálně doplatil, jak si ještě ukážeme na následujících stranách.⁶⁴

Když se Antonín Jan z Nostic vrátil zpátky do Stockholmu, došlo k dalším ořesům na poli mezinárodních vztahů. Dánsko, do té doby největší nepřítel Švédského království, požádalo Karla XI. skrze svého vyslance ve Stockholmu o možnost spojenectví, což samozřejmě ochladilo vztahy se zbylými členy Augsburské ligy, především však se sousedním Braniborskem.⁶⁵

S příchodem roku 1690 přišla Nosticovi neočekávaná císařská instrukce, v níž stálo, že nadešla ideální doba na výměnu císařských vyslanců ve Stockholmu. Říšská kancelář ve Vídni zatím zvažovala vhodného nástupce. Nosticovým úkolem bylo o této předpokládané změně zpravit královský dvůr.⁶⁶ Trvalo však ještě půl roku, než byl Nostic odvolán. Byl mu poskytnut dostatečný čas na zařízení všeho potřebného. Před odjezdem si hrabě vypůjčil enormní sumu 11 000 zlatých na nekřesťansky vysoký úrok 12 procent. Věřitelem se stal Abraham Wolters, bratr již zmiňovaného židovského bankéře z Hamburku Lieberta. Abraham požadovanou hotovost přivezl hraběti do Stockholmu, za což si mimo jiné naučtoval poplatek za riziko transportu. Takto vysoká částka byla pravděpodobně použita na vyrovnání všech dluhů, které císařskému vyslanci ve švédském hlavním městě po jeho pětileté misi zůstaly.⁶⁷

Část z vypůjčené sumy mimo jiné pokryla nákup historicky a hospodářsky cenných listin, odvezených švédskými vojsky ze zámku Mikulov v roce 1645 a z Prahy o tři léta později. Tyto zrekvírované písemnosti se dostaly do soukromých sbírek předních švédských šlechticů, nejhodnotnější část si uzurpovala samotná uměnímilovná královna Kristýna a něco obdržela také univerzita v Uppsale. V osmdesátých letech 17. století, kdy Švédské království na pokraji státního bankrotu přistoupilo na politiku redukce (*reduktion*), která podstatně zahýbala s majetkem přední aristokracie, narostl obchod s odvezenou kořistí. Rozpro-

64 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 1000 AL 3, kart. 151, půjčky bratru Václavu Desideriovi z Nostic (1689–1690). Dědické vypořádání se poté protahovalo až do roku 1694. Srov. Tamtéž, inv. č. 933 AH 1, kart. 146, rozdělení dědictví po zemřelém Janu Hartíkovi z Nostic.

65 Sven LUNDKVIST, *The Experience of Empire: Sweden as a Great Power*, in: Michael Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, London 1973, s. 35–36.

66 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic ze 8. 1. 1690 (Stockholm).

67 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 1000 AL 3, kart. 151, nedoplatky a účty za diplomatickou misi ve Švédsku. Dlužní pohledávka Lieberta Wolterse z ledna 1692 (Hamburk).

dávaly se jednotlivé kolekce z dob třicetileté války, ale například i bohatá varšavská kořist z polského tažení Karla X. Gustava.⁶⁸

Antonín Jan z Nostic se nakonec rozhodl vykoupit 133 listin, odvezených Švédy ze zemí Koruny české, které se ovšem svým obsahem nijak nevztahovaly k majetku rodu Nosticů.⁶⁹ Proto není divu, že starší historiografie zdůrazňovala neobyčejně vlastenecký čin, když hrabě z Nostic po svém návratu ze Stockholmu daroval všechny zakoupené listiny stavovskému archivu, aby tak vyzdvihl kvality svého rodu.⁷⁰ Tato tvrzení však nejsou pravdivá. Hrabě dokumenty držel ve vlastnictví až do roku 1712, kdy na přání císaře musel za 1 000 zlatých převážnou část prodat českému místodržitelství. To listiny předalo úřadu spravujícímu desky zemské. Skutečné motivy Nosticova nákupu se proto jeví daleko více jako čistě sběratelské, kdy pro něj zakoupené listiny představovaly spíše luxusní druh suvenýru.⁷¹

V polovině května roku 1690 však došlo k další mimořádné události, která oddálila Nosticův plánovaný odjezd ze Švédského království. Císařský vyslanec byl opět napaden, tentokrát však fyzicky a míra delikventova provinění byla daleko závažnější než v případě konfliktu s Knöösem roku 1688. Ve speciální relaci hraběte

68 Beda DUDÍK, *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852.

69 Na základě anonymního článku z periodika *Für Böhmen von Böhmen*, jehož autorem byl pravděpodobně někdo z okruhu hraběte Jáchyma ze Šternberka, který navštívil Švédsko jako cestovatel v roce 1792, bylo údajně vykoupeno přes dvě stě listin. Viz ANONYM, *Auszug einer Reisebeschreibung eines Schweden im Jahre 1688*, Für Böhmen von Böhmen. Dritte Lieferung, Prag 1793–1794, s. 79.

70 Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, Praha 1921, s. 143. Tento mýtus vytvořil pravděpodobně Josef Dobrovský, který v doprovodu hraběte Jáchyma ze Šternberka navštívil Lund, Stockholm, Linköping a Uppsalu, kde mimo jiné hledal v archivech a knihovnách válečnou kořist odvezenou Švédy ze zemí Koruny české za třicetileté války. Viz Vincenc BRANDL, *Život Josefa Dobrovského*, Brno 1883, s. 78. O cestě a vědeckých objevech viz Josef DOBROVSKÝ, *Literarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Sweden und Russland*, Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. 2, Theil 2, Prag 1795, s. 125–195.

71 Podrobnosti o odevzdání listin a vyhotovení inventárního seznamu přinášejí dva císařské reskripty. Srov. NA Praha, Staré české místodržitelství, inv. č. 341, reskript nařizující odevzdání listin zakoupených Nosticem ve Švédsku ze 17. 10. 1712; Tamtéž, inv. č. 14563, reskript o výplatě za odkoupené listiny z 11. 7. 1713. Zakoupené archiválie v následujících letech čekal rozličný osud. Část si nechal hrabě z Nostic a v současnosti jsou součástí Majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rhieneka, kterou spravuje Národní museum v Praze. Několik listin se nachází i ve fondu Sbírká rukopisů v ANM v Praze. Největší část je poté uložena v NA Praha ve fondech Archiv České koruny a Úřad desk zemských. Srov. Jindřich OBRŠLÍK – Jan ŘEZNÍČEK – Vladimír VOLDÁN, *Rodinný archiv Ditrichštejnů*, Brno 1979, s. 55. Seznam 133 listin vypracoval Johann Joseph Ignaz Loew von Erlsfeld, významný právník a nejvyšší písař Království českého.

z Nostic se nám dochoval podrobný záznam celé události.⁷² Opravdu detailní zprávu, včetně výsledků všech svědků a zúčastněných, vypracovala také komise ustanovená Karlem XI. speciálně pro tento případ.⁷³

Hrabě byl pozván na oběd k říšskému maršálkovi Johanu Gabrielu Stenbockovi a cestou do jeho paláce byl u paty mostu vedoucího na ostrov Kungsholm zastaven hlídkou třech trabantů, příslušníků elitní vojenské jednotky podléhající přímo králi. Císařský vyslanec jel v kočáře za asistence dvou pážat a čtyř lokajů, kteří doprovázeli povoz pěšky. Spor měl jednoduchý důvod. Trabanti měli prikázáno nepouštět za svoji linii žádného pěšího, takže by císařský vyslanec musel pokračovat bez doprovodu. Když hrabě z Nostic vystoupil z kočáru a takovéto rozkazy opakovaně odmítl, poukazujíc přitom na svoji hodnost, byl jedním trantem jménem Frantz Gardemain natlačen na zábradlí mostu a zavalen množstvím hanlivých slov. Lokajové, kteří byli drženi v povzdálí zbylými dvěma trantami, se nezmohli na účinný odpor. Antonín Jan z Nostic byl Gardemainem několika ranami povalen k zemi a musel snést i tradiční dehonestující sražení klobouku z hlavy. Po několika minutách se hrabě dostal ke svým dvěma pistolím schovaným v kočáře a na dorážejícího tranta vypálil. Útočníkovi se nic nestalo, avšak Nostice podle pozdější interpretace velice tížilo svědomí, že se musel dopustit takového hříšného činu, když usiloval člověku o život. Asi po čtvrt hodině nakonec přispěchala na pomoc císařskému vyslanci jiná stockholmská vojenská jednotka, která útočníka zpacifikovala. Hrabě vzápětí sedl do svého kočáru a odjel na císařskou ambasádu.⁷⁴

Podobně jako v případě s Erikem Knöösem jsme svědky střetu dvou rozdílných světů. Na jedné straně stál urozený šlechtic z přední aristokratické rodiny, jehož povinností bylo vystupovat na cizím území co nejokázaleji, aby vyhověl požadavkům svého suveréna, římsko-německého císaře. Této povinnosti musel dostát,

72 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic ze 21. 6. 1690 (Stockholm).

73 Výsledky šetření a popis události sepsal na téměř 70 foliantech královský písař Erick Sparman. Na 26 foliích je popsána událost z 10. května na jednom z mostů na ostrov Kungsholm. Dále jsou v rukopisu popsány následující události z 12.–19. května, včetně výsledků jednotlivých zúčastněných. Tento objemný extrakt je v současnosti uložen v Majorátní knihovně hrabat z Nostic. Srov. Národní muzeum Praha, Majorátní knihovna hrabat z Nostic a Rienecka, inv. č. MS e 25 (317 o), extract vhur kongl. Swea Håffrätz Protocoll hållit av 10, 12, 13, 14, 15, 16, 19 Maj 1690, fol. 1–69. Technické podrobnosti přináší ve svém katalogu Josef Vitězslav Šimák. Srov. J. V. ŠIMÁK, *Rukopisy Majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rbienecka v Praze*, Praha 1910, s. 97.

74 Tato mimořádná událost byla hrabětem zachycena do nejmenšího detailu na sedmi stranách speciální relace, což poměrně ztěžuje přímou citaci originálu. Viz ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic ze 21. 6. 1690 (Stockholm).

a to i za cenu konfliktu nebo rozvázání vzájemných vztahů se švédskými dvořany.⁷⁵ V opozici se nacházel švédský voják, pravděpodobně důstojník, podléhající přímo rozkazům krále, které pro něho měly být posvátné. Tento konflikt byl navíc umocněn mnohaletou nenávisť pramenící jak z odlišné konfese, tak i z tradičně špatných vztahů mezi oběma státy, které nemohlo spravit několikaleté utilitární přátelství na úrovni vysoké politiky. Proto tedy ani jedna ze skupin nedokázala vyřešit spor diplomaticky. Nezvládnutí této situace je daleko více zarážející ještě z jednoho důvodu. Švédský gardista musel vědět velice dobře, jak dopadl proces s Erikem Knöösem před půldruhým rokem. I přesto se rozhodl dostat rozkazům a bránit svoji čest, a to i za cenu ztráty hrdla.

Vyšetřování se rozběhlo velice rychle za přispění speciálně ustavené komise. Nostic dostal k dispozici advokáta Carola Eritze, jenž mohl obhajovat zájmy císařského vyslance. Konflikt se brzy přenesl na politické pole, kde ho využila především profrancouzská frakce u stockholmského dvora. Za primárního agresora byl považován (možná oprávněně) hrabě z Nostic a někteří královi favorité záměrně protahovali vyšetřování. Důsledně se také zdůrazňovalo, aby zadrženého Gardemaina odsoudili na základě švédského zákoníku, jenž by trest zmírnil. Císařský vyslanec ve své relaci navrhol exemplární potrestání, aby nedošlo k nepříjemnému precedentu.⁷⁶ V Nosticově zprávě o útoku na jeho osobu můžeme poté sledovat dvě roviny. Na začátku sice popisuje tento konflikt jako symbolický útok na samotného Leopolda I., ale velice brzy vyzdvihne svoji vlastní osobu, která v odlehlé zemi musí trpět neobyčejná příkoří pro slávu nejen svého panovníka, ale i celého habsburského domu. Je evidentní, že se hrabě snažil z této extrémní situace vytěžit vyšší panovníkovu přízeň s možností budoucích kompenzací a zastínit tak nespokojenost některých členů vídeňského dvora s výkonem jeho pětileté služby ve Stockholmu.

Císařova odpověď na Nosticovu relaci přišla za dva měsíce. Švédský vyslanec ve Vídni Fredrik Wilhelm Horn, jenž byl do celé věci samozřejmě zapojen, následně dostal přesnou instrukci od císaře. Leopold I. žádal exemplární potrestání

75 Na straně ambasadora stálo i mezinárodní právo, které se v tomto období začalo kodifikovat. Se studiem mezinárodního práva úzce souvisí také problém vyslanecké imunity. O vývoji tohoto fenoménu blíže K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 145–146; Gerald HARTUNG – Fiammetta PALLADINI, (Hrsg.), *Samuel Pufendorf und die europäische Frühaufklärung. Werk und Einfluss eines deutschen Bürgers der Gelehrtenrepublik nach 300 Jahren (1694–1994)*, Berlin 1996; Dieter HÜNIG (Hrsg.), *Naturrecht und Staatstheorie bei Samuel Pufendorf*, Baden-Baden 2009.

76 ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilungen, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, relace Antonína Jana z Nostic ze 21. 6. 1690 (Stockholm).

útočníka, o čemž měl Horn zpravit svého krále. Obsah reskriptu pro Antonína Jana z Nostic však zněl odlišně. Císařský vyslanec byl seznámen s rozkazy, které obdržel hrabě Horn od vídeňského dvora, ale rozřešení celého konfliktu se mělo pokud možno lišit. Hraběti z Nostic se doporučovalo, aby ani tentokrát „nepotřásl svou misi krví“. Pro vzájemné švédsko-habsburské mezinárodní vztahy nebylo rozhodně prospěšné, aby příslušník královny gardy skončil na popravišti. V tomto případě byla císařskému vyslanci ponechána nevídaně vysoká svoboda v rozhodování, což představovalo bezprecedentní případ. Jednotlivé body většiny císařských reskriptů v raném novověku sice byly striktní a vyslanec se od nich neměl odklonit, ale na takovou vzdálenost, kdy výměna pošty jen se štěstím trvala méně než dva měsíce, se určitá míra samostatnosti v rozhodování vyslance předpokládala. V reskriptu z konce srpna se však císař rozhodl, že definitivní rozhodnutí o životě či smrti královského gardisty náleží výhradně Nosticovi, který měl výsadní právo na satisfakci.⁷⁷ Nedochovala se zpráva o tom, jaké bylo nakonec Nosticovo rozhodnutí, můžeme však předpokládat, že doporučení císaře uposlechl, čímž mohl dokázat nejen své politické, ale především morální kvality jak dobrého vyslance, tak katolíka. Milost, kterou by odsouzenému udělil, se také mohla stát dalším důvodem očekávání kompenzací od Leopolda I. v pozdějších letech.

Tímto ojedinělým konfliktem, který na úrovni vysoké diplomacie 17. století nemá v zemích západní Evropy obdoby, skončila pětiletá mise Antonína Jana z Nostic. Několik dní po zamýšlené popravě přišel hraběti reskript, v němž byl oficiálně odvolán z funkce. Na jeho místo císař jmenoval Františka Otakara ze Starhemburgu, jenž poté ve Švédsku setrval dlouhých devět let. Nostic byl instru-

77 „Betrefend nun das gegen deine person verübte attentatum hast du in alle weeg jedoch mit gebührenden glimpf die satisfaction zu begehren, dan die impunitet ist von gar zu gefährlicher consequenz und dießfall das völkern recht so klar, daß wir umb soviel mehr uns zu versehen haben, daß des könig[liche] M[ayestät] hierunter den gebührenden ernst vorkehren werden, alß wir uns zu entsinnen wissen, wie eiferig sie sich noch unlängst in einem nicht so schweren casu erwiesen haben. Es ist zwar species satisfactionis, daß man dir den delinquenten völlig übergeben will; weilen aber dir nicht zuestehet, einige execution der orthen zu führen, auch uns mit dem bluth nicht gedienet ist; so haben wir gleichwohl dem alhiesigen könig[lichen] schwedischen abgesandten insinuiren lassen, daß des deliquenten verbrechen vor der welt, alß höchst criminal und capital werde geachtet werden, wir dannenhero an rigoroser bestrafung, so wir des könig[lichen] M[ayestät] anheimb stellenen, nit zweifleten, jedoch der meinung weren, daß mit zuviel geschehen wurde, so der thäter zum schwerdt verdammet und auf dem richtplatz geführt wurde, du aber zu rechter zeit vor ihne den pardon erhalten könntest, welche intention dem graf Benck [Oxenstierna, pozn. autora] du bekant zu machen haben wirst.“ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 107 KK 7, kart. 22, reskript pro císařského vyslance Antonína Jana z Nostic z 30. 8. 1690 (Viedeň).

ván, aby si podle tehdejšího zvyku vyjednal závěrečné audience u královského páru a královnou-vdovu Hedviky Eleonory.⁷⁸ Na začátku listopadu roku 1690 se už společně se svou manželkou a devítiletým synem Karlem Josefem vydal na zpáteční cestu do Vídně. V Hamburku setrval několik dní podle instrukcí říšské kanceláře s novým vyslancem Starhembergem, kterému předal důležité a tajné informace o chodu ambasády.⁷⁹ V tomto přístavním městě se sešly také obě hraběcí rodiny. Stejně jako hraběte z Nostic i Františka Otakara ze Starhembergu doprovázela manželka s malým synkem.⁸⁰

Diplomatická mise Antonína Jana měla několikaletou dohru v jeho osobních financích. Mnohokrát byla v textu naznačena výsadní pozice židovské rodiny Woltersů, jež ve Stockholmu a Hamburku císařskému vyslanci půjčovala nemalé částky na 6–12 procentní úrok. Hamburský bankéř Abraham Wolters, jenž vyřizoval korespondenci s Antonínem Janem z Nostic, pravidelně každý rok připomínal svému dlužníkovi, o kolik narostly jeho nesplacené částky. Jen z kapitálu 11 000 zlatých, který si hrabě půjčil v roce 1690, plynulo každoročně rodině Woltersů 1 320 zlatých. Pohledávky židovských bankéřů byly umořeny až v roce 1694, celé čtyři roky po odjezdu Nostice ze Stockholmu. Peněžní závazek hraběte u rodiny Woltersů nebyl na jeho možnosti rozhodně zanedbatelný. V květnu roku 1694 byl spočítán na 27 643 zlatých.⁸¹

Další velice důležitou okolností, proč se hrabě z Nostic navzdory svému přání nakonec neuchytil u vídeňského dvora, byl právě rozsah dluhů, do kterých se dostal hned po svém návratu ze Švédského království. Jenom dluh za švédskou

78 O závěrečných audiencích pojednává např. W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV.*, s. 125–126.

79 Setkání proběhlo 25. listopadu a o čtyři dny později odeslal hrabě ze Starhembergu svoji první relaci ze Stockholmu. Srov. A. FRYXELL, *Handlingar rörande*, relace Františka Otakara ze Starhembergu z 29. 11. 1690 (Stockholm).

80 Hrabě ze Starhembergu potom se svou ženou Marií Cecílií rozenou z Rindsmaul zplodil ve Stockholmu dalších pět dětí. Druhorozený vyslancův syn byl pojmenován Leopold Ansgar, což bylo pro středoevropský prostor jméno poněkud kuriózní. Jméno Ansgar je do češtiny překládáno jako Oskar. Starhembergův syn byl tedy pojmenován po významném světci, který se v 9. století nebyvalou měrou zasadil o christianizaci Skandinávie. Tímto gestem nový vyslanec nanejvýš očividně prezentoval své katolické postoje v přísně luteránském království. Avšak nabízí se i hypotéza, že císařský vyslanec dal toto charakteristické jméno svému synovi na počest a z úcty ke Švédskému království. Jisté ovšem je, že šlo o promyšlený politický tah. Srov. C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, Bd 37, Wien 1878, s. 176.

81 Pro srovnání můžeme uvést, že jen průměrný roční výnos z pardubického komorního panství mezi lety 1671–1678 činil 25 530 zlatých. Srov. Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1975, s. 146.

misí byl spočítán na více než 75 000 zlatých.⁸² Vídeňský dvůr jako centrum moci představovalo místo náročné na sebereprezentaci a mladý hrabě v těchto letech nedokázal a ani nemohl zmobilizovat dostatek peněz, aby zde plnohodnotně naplnil tuto nezbytnou potřebu raně novověké aristokracie. Brzy se z centra přesunul na své statky v severozápadních Čechách a posléze do Prahy. Finanční situace Antonína Jana však byla daleko závažnější a komplikovanější kvůli provázanosti kapitálu mezi jednotlivými členy rodiny. Velice časté diplomatické mise Františka Antonína Berky z Dubé přivedly tohoto aristokrata na prahu roku 1693 k vyhlášení bankrotu.⁸³ Naneštěstí měl hrabě Berka z Dubé půjčené značné obnosy jak u Antonína Jana, tak u mladšího Václava Desideria. S Berkovým krachem se tedy dostal do těžkých finančních nesází i Václav Desiderius. Dědické záležitosti mezi oběma bratry z Nostic nebyly dosud vyřešeny, a proto musel v celé věci zasáhnout nejstarší Antonín Jan. V tomto důležitém období, kdy se u vídeňského dvora rozhodovalo o budoucí kariéře Antonína Jana, musel hrabě navíc rozhodovat o majetkových přesunech hraběte Berky z Dubé, který se zrovna nacházel na Apeninském poloostrově ve funkci vyslance.⁸⁴

Kromě osobních finančních problémů si v těchto letech pravděpodobně hrabě narušil i množství sociálních vazeb. Někteří jeho přátelé jako například Tomáš Zachariáš Černín z Chudenic nebo Ferdinand Vilém z Lobkovic byli zároveň jeho věřiteli a v roce 1693 vyvíjeli silný tlak na vrácení svých pohledávek.⁸⁵ Navíc jako zplnomocněný zástupce hraběte Berky z Dubé v Čechách musel jednat s dalšími věřiteli, což nepochybně velice poškodilo jeho jméno. Finanční nesáze rodiny Nosticů byly proto dalším důvodem, který nemalou měrou zapříčinil podobu následného vyrovnání za švédskou misi.

82 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 67EE2, kart. 8, císařské dekrety a nařízení pro Jana Hartvíka a Antonína Jana z Nostic 1633–1730.

83 V roce 1693 byl Berkův dluh v Království českém spočítán na 248 032 zlatých. Takováto suma představovala pro šlechtice, jehož alodní majetek byl odhadován na 330 000 zlatých, nepřekonatelný problém. Berka z Dubé se v roce 1692 nacházel v Benátkách, a o dluhy se tedy musel postarat jeho nevlastní bratr Antonín Jan z Nostic. Ne náhodou spadá do roku 1692 rozprodějí části obrazových sbírek Františka Antonína Berky z Dubé v hodnotě 34 603 zlatých. Srov. Lubomír SLAVÍČEK, *Paralipomena k dějinám berkovské a nostické obrazové sbírky (Materiál k českému baroknímu sběratelství II.)*, Umění 43, 1995, s. 448. Dále také NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – Administrace toskánských statků – spisové pododdělení společné, inv. č. 349, kart. 700, Dluhy hraběte Františka Antonína Berky z Dubé.

84 Ludwig BITTNER – Lothar GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648) I. (1648–1715)*, Berlin 1936, s. 173.

85 SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Planá), inv. č. 213, kart. 57, korespondence mezi Kryštofem Václavem z Nostic a Danielem Josefem Mayerem, dopis z 19. 8. 1693 (Praha).

Až v letech 1694 a 1695 došlo ze strany císaře k dlouho očekávaným náhradám, když byl hrabě z Nostic nejprve jmenován skutečným tajným radou a posléze dosazen do úřadu nejvyššího sudí Království českého, který si podržel třináct let až do roku 1708. Je také pozoruhodné, že o tento český zemský úřad hrabě ze začátku nestál a několik měsíců se rozhodoval, jestli ho má přijmout.⁸⁶ Ačkoliv si hrabě přál setrvat u vídeňského dvora po vzoru svého otce, byl nakonec „přeložen“ z centra na okraj a zbytek života spojil s výkonem zemských úřadů v Čechách.⁸⁷

Antonín Jan z Nostic byl skutečným aristokratem své doby. Vysoké životní standardy a příslovečná okázalost nesmírně zatěžovaly nostickou domácí pokladnu. Dluhy byly placeny novými půjčkami a hrabě pravidelně rozprodával po částech své obrovské dědictví, které nabyl nejprve po smrti otce Jana Hartvíka v roce 1683 a v roce 1706 po Františku Antonínu Berkovi z Dubé. Po nevlastním bratrovi navíc „zdedil“ úřad nejvyššího maršálka v Království českém. Již o dva roky později se ho však hrabě z Nostic vzdal a definitivně přijal post nejvyššího hofmistra v Království českém.⁸⁸

Znamé a v současnosti dobře prozkoumané jsou Nosticovy mecenášské aktivity.⁸⁹ Na sokolovském zámku shromáždil na svou dobu úctyhodnou obrazovou sbírku a jako sběratel se těšil patřičnému renomé.⁹⁰ V souvislosti se švédskou misí a Švédskem obecně je třeba upozornit na dva obrazy, které byly součástí Nosticovy sbírky. Dozajista sloužily jako určité memento jeho diplomatické služby a představovaly významnou součást sebeprezentace. První obraz zdobil zeď sokolovské jídelny a znázorňoval švédskou královnu Kristýnu. Ještě zajímavější je druhá malba s vyobrazením Karla XII., která byla (jako jediný obraz v místnosti) součástí

86 Tamtéž, dopis z 19. 5. 1695 (Praha).

87 František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (red.), *Dílo Františka Palackého I.*, Praha 1941, s. 396–397.

88 Kromě výše zmíněných funkcí vykonával hrabě z Nostic od roku 1700 také úřad hejtmana chebského kraje. O jednotlivých úřadech Antonína Jana z Nostic více Bohuslav BALBÍN, *Gerichtsböfen des Königreiches Böhmen. Erster Band*, Prag 1810, s. 76, 111 a 114–115.

89 Asi nejucelenější obraz představují práce Lubomíra Slavíčka, které se zaměřují především na obrazové sbírky sokolovské větve hraběcí rodiny pánů z Nostic. Viz L. SLAVÍČEK, *Příspěvky k dějinám nostické obrazové sbírky. (Materiál k českému baroknímu sběratelství)*, *Umění* 31, 1983, s. 219–243; TÝŽ, „Sobě, umění, přátelům.“ *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007, s. 57–79.

90 Císařský diplomat a nejvyšší dvorní maršálek Leopolda I. Leopold Josef z Lamberga například velice litoval toho, že při návštěvě Karlových Varů v roce 1694 nenavštívil obrazárnu sokolovského zámku. Srov. Friedrich POLLEROSS, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Wien 2010, s. 255.

Nosticovy pracovny ve vídeňském paláci.⁹¹ Tyto sběratelské aktivity a mnohé další záliby nakonec zapříčinily, že hrabě z Nostic po své smrti v roce 1736 zanechal svému synovci Františku Antonínovi z Nostic obrovský dluh ve výši 436 834 zlatých.⁹²

V privátní korespondenci dvou zkušených císařských residentů Gebroedera van der Goese a Johanna Daniela Krampricha si prvně jmenovaný stěžoval na špatný až nesmyslný přístup při volbě vyslanců u dvora císaře Leopolda I.⁹³ Podle jeho názoru nezáleželo na schopnostech daného jedince, ale na protekci či věhlasu jména té či oné aristokratické rodiny. Ačkoliv jde o mínění dvou mužů, kterým předurčení na společném stupni sociálního žebříčku vždy bránilo v rozvoji jejich talentu, přece se Goesovy výtky často zakládaly na pravdě, což je evidentní při výběru císařských diplomatů do Švédska. Pro barokní diplomacii byla určující míra a nákladnost reprezentace na jednotlivých dvorech a tyto předpoklady nemohl zajistit nikdo jiný než nejurozenější vrstva společnosti.⁹⁴

Švédské království se jeví jako místo, kde mohl začínající diplomat nasbírat své první zkušenosti. Ačkoliv stockholmský královský dvůr představoval pro Habsburky v období velmocenského postavení Švédska spíš periferní destinaci, nepatřila služba ve Skandinávii k vysloveně neoblíbeným a zatracovaným povinnostem, což rozhodně nemůžeme říci například o výkonu diplomatické služby v Polsko-litevské unii nebo Rusku.⁹⁵ Stockholm byl za vlády Karla XI. rozrůstajícím se městem s několika výstavnými barokními paláci předních švédských dvořanů s vyhlášenými zahradami a moderně zařízenými interiéry. V oficiálních relacích císařských vyslanců nacházíme daleko více obdivu než kritiky a korespondence zdánlivě působí dojmem, že jediný problém představovala pro Středoevropana tužší zima a výkyvy slunečního svitu.⁹⁶ Pravděpodobně největší nepříjemnost spojenou s výkonem di-

91 Srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, České Budějovice 2005 (disertační práce), s. 196 a 243.

92 P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 224.

93 Volker JARREN, *Europäische Diplomatie im Zeitalter Ludwigs XIV. Das Beispiel Johann Daniel Kramprichs von Kronenfeld (1622 – 1693)*, *Jahrbuch für Europäische Geschichte* 3, 2002, s. 109.

94 O procesu profesionalizace diplomatického aparátu a profesních kvalitách vice Heidrun R. I. KUGELER, „*Le Parfait Ambassadeur*“ *The Theory and Practice of Diplomacy in the Century following the Peace of Westphalia*, Oxford 2006 (disertační práce). Zásadní práci představuje sborník Hillard von THIESEN – Christian WINDLER (Hg.), *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, Köln 2010.

95 K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 183.

96 Christian von WINDLER, *Diplomatie als Erfahrung fremder politischer Kulturen. Gesandte von Monarchen in den eidgenössischen Orten (16. und 17. Jahrhundert)*, *Geschichte und Gesellschaft* 32/1, 2006, s. 5–44. Při studiu vnímání jinakosti je zásadní německy psaný sborník zaměřující se především na 16. století. Viz Michael ROHRSCHEIDER – Arno STROHMEYER (Hrsg.),

plomatické služby ve Švédsku však znamenalo jiné vyznání víry a přeplutí moře. Ne všechny mise totiž putovaly do Švédska přes Dánsko, kde stačilo překonat pouze několik úžin. Zřejmě častější, a především rychlejší, byla cesta lodí z Lübecku přímo do Stockholmu, kterou absolvovali i členové Nosticovy legace.

Zdá se být až neuvěřitelné, jak mimořádně nezkušení a mladí byli tři nejdůležitější členové císařské ambasády ve Stockholmu na konci roku 1685. V rané novověké diplomacii bylo téměř pravidlem, že nového budoucího ambasadora zaučoval zkušený diplomat často s titulem vyslanec, jenž již nějaký čas operoval na cizím území. Takovýto model vidíme na příkladu francouzského diplomatického sboru ve Švédsku.⁹⁷ U konkurenčních Habsburků však podobná strategie v této zemi neexistovala. Žádný císařský vyslanec v průběhu druhé poloviny 17. století nezaučoval alespoň nějaký čas budoucího vyslance, který by do Stockholmu přijel v dostatečném předstihu. Problém byl řešen odlišně, než jak můžeme vidět na příkladu francouzské diplomacie. Adolf Vratislav ze Šternberka, jeden z prvních aristokratů s titulem císařský vyslanec ve Švédsku vůbec, měl k dispozici zkušeného sekretáře Johanna Eberharda Hövela. Na Františka Antonína Berku z Dubé čekal zase ve Stockholmu císařský resident Johann Baptista de Lancier. U mise Františka Otakara ze Starhembergu byla tato otázka pravděpodobně vyřešena skrze osobu kněze a bývalého sekretáře Daniela Josefa Mayera.

Diplomatická mise Antonína Jana z Nostic se vymykala dobovému standardu v mnoha směrech, což bylo způsobeno především povahovými vlastnostmi samotného hraběte. Z toho také vyplývá, že budoucí studium Nosticových relací z let 1685–1690 má smysl právě pro jejich charakteristickou formu a z ní vyplývající nedostatek rutinních informací. Rozdíl, v porovnání s běžnými diplomatickými relacemi této doby, tkví v tom, že zde téměř nenalezneme záznamy o jednotlivých frakcích uvnitř švédského královského dvora, dokonce zde neobjevíme ani klientské sítě a jména klientů.⁹⁸ Chybí zde i další typická témata jako obdarování nebo

Wahrnehmung des Fremden. Differenzfabrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert, Münster 2007. O vnímání jinakosti v dobové literatuře více Wolfgang HARMS – Stephen C. Jaeger (Hrsg.), *Fremdes wahrnehmen – fremdes Wahrnehmen*, Stuttgart–Leipzig 1997.

97 L. BITTNER – L. GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, s. 234; Lorenzo MAGALOTTI, *Sverige under år 1674*, Stockholm 1912.

98 Tato problematika patří v českém prostředí k poměrně studovaným problémům, a to především z důvodu mimořádné spolupráce rakouské a španělské větve rodu Habsburků. Více P. MAREK, *Klientelní strategie*, ČČH 105, 2007, s. 40–89; K této tématice například velice přispěl Ivo Cerman. Viz I. CERMAN, *Raimundo Montecuccoli a „válečná strana“ na dvoře Leopolda I.*, *Historie a vojenství* 51, 2002, s. 568–603; TÝŽ, *Systém stran na dvoře Leopolda I. Politická organizace habsburských dvořanů ve Vídni a Madridu ve světle korespondence císařského vyslance Franze Euse-*

uplácení.⁹⁹ Scházel by zde i popis slavnostního vjezdu, kdyby si ho císař ve speciálním reskriptu na Nosticovi nevyžádal.

Na závěr musíme podotknout, že diplomatická mise nemusela vždy představovat dobrou investici a rozhodně nemusela navýšit míru sociálního kapitálu daného jedince, což je přímo očividné v případě švédské mise Antonína Jana z Nostic. I když byla nakonec Nosticova pětiletá služba ze zahraničně politického hlediska poměrně úspěšná, tak přesto si hrabě během těchto let nezískal větší míru důvěry vídeňského dvora, což je například evidentní při sporech mezi Dánskem a Švédskem ohledně Holštýnsko-Gottorpského vévodství. Při řešení této krize se poměrně dlouho uvažovalo, má-li být Nostic tímto úkolem pověřen. Souhrnně řečeno: Nostic ve Švédsku poukázal na svoji nezkušenost a nedůslednost při výkonu svěřeného úřadu samotným císařem. Také z veliké finanční ztráty, kterou zapříčinila právě mise ve Stockholmu, se mu nepodařilo vytěžit maximum ve svůj prospěch. Naopak vyvolala jen další důsledky v narušení sociálních vazeb s věřiteli.

Uvažování mladého hraběte v začátcích jeho úřední dráhy se neslo přímo v duchu slov Baldassara Castiglioneho: „Kdežto pro šlechtice je pohanou už to, nedosáhnou-li aspoň úrovně svých otců.“¹⁰⁰ To, že hrabě toužil pokračovat v odkazu svého zesnulého otce, nepochybně nasměrovalo jeho kroky k přijetí postu vyslance ve Švédsku v roce 1685. Tato služba mu nepochybně přinesla určité kompenzace za vynaložené finanční prostředky, avšak odměna rozhodně neměla takovou podobu, jakou si hrabě představoval. Během devadesátých let 17. století se Nostic ještě několikrát snažil prosadit u vídeňského dvora, ale s postupujícími lety se smířil se svojí situací a upřel větší pozornost na jiné, především nepolitické aktivity.¹⁰¹

bia z Pöttingu, Praha 2000, (diplomová práce); Hana ZÍTKOVÁ, *Madridský královský dvůr a jeho odraz v korespondenci Ferdinanda z Dietrichštejna a Pavla Sixta Trautsona 1677–1678*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1999, s. 89–104.

99 Dary jako kulturně historický fenomén diplomatické praxe studují především zahraniční historičky. Více Jeannette FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen am brandenburgisch-preussischen Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2006; Aaron GUREVICH, *Historical Anthropology of the Middle Ages*, Cambridge 1992, s. 177–189; Mark HÄBERLEIN – Christof JEGGLE (Hg.), *Materielle Grundlagen der Diplomatie. Schenken, Sammeln und Verhandeln in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. München 2013; Natalie ZEMON-DAVIS, *The Gift in the 16th century France*, Oxford 2000.

100 Baldassare CASTIGLIONE, *Dvořan*, Praha 1987, s. 46–47.

101 Dochovalo se několik dopisů Antonína Jana z Nostic z let 1690–1695, kde hrabě císaře prosí o kompenzaci za vynaložené finanční náklady během švédské mise. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Sokolov), inv. č. 67EE2, kart. 8, císařské dekrety a nařízení pro Jana Hartvíka a Antonína Jana z Nostic 1633–1730.

Množství problémů a různých střetů, které se dostaly na stránky Nosticových zpráv, představují kapitolu samu o sobě. Záznamy jsou často vyčerpávající a dosud z nich byl zužitkován pouze zlomek. Můžeme se už jen dohadovat, jaká byla skutečná role hraběte Antonína Jana z Nostic v těchto konfliktech. Otázkou také zůstává, kolik drobnějších konfliktů se na stránky oficiálních relací nedostalo, a to nejenom v případě Antonína Jana z Nostic, ale také u ostatních císařských diplomatů, kteří navštívili Švédské království v průběhu druhé poloviny 17. století. Teprve komplexní a podrobnější zpracování této tematiky nám pomůže utvrdit některé zde položené otázky.¹⁰²

102 Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu GA ČR Nr. 13-12939S: Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640–1740).

The Diplomatic Mission as a Non-guaranteed Investment. Antonín Jan of Nostitz at the Stockholm Royal Court (1685–1690)

MARTIN BAKEŠ

Several legations led by prominent aristocrats of the Hapsburg Monarchy headed to the Scandinavian Peninsula in the second half of the 17th century. The Kingdom of Sweden rose to prominence as an empire and the foremost European hegemon of this period. It attracted the attention and interest of other monarchs. Although the Swedish ruler was a recognized and powerfull ally in recurring multiple wars, due to the outcomes of the Peace of Westphalia, diplomatic service in Stockholm did not carry such a degree of responsibility as at the other royal courts of Europe. For this reason the Swedish Royal Court was an ideal place where a young, embryonic, inexperienced ambassador might find one's feet and gain the initial skills in the diplomatic apparatus. Indeed, one of such debutant diplomats was Count Antonín Jan of Nostitz. This gentleman represented the *crème de la crème* of the Hapsburg Monarchy's aristocratic society and as the son of a powerful father was predestined to hold high office. One's acceptance of a diplomatic post was a convenient methods of developing a career. Antonín Jan of Nostitz made use of this opportunity and spent five years (1685–1690) at the court of King Charles XI of Sweden in Stockholm. The negative character traits and huge debts of Count Nostitzt, combined with his inexperience in the questions of foreign policy led to displeasure at the Viennese Court and they partially blocked the Count's future deployment in the Court hierarchy. In addition, the diplomatic mission of Antonín Jan of Nostitz is characterised by a large range of lesser or greater conflicts, which the Count had to address during his five-year long posting. The pages of his official reports mention, for example, a break-in at the Embassy, the death of a high-ranking Hofstaat official, his wife and the incident when a Swedish soldier verbally attacked Count Nostitz. This series of conflicts even culminates in the Ambassador himself being physically assaulted by a member of the Royal Guard, which resrepresents a really unique case in the history of Baroque diplomacy. This present study depicts the course and consequences of the diplomatic mission of Antonín Jan of Nostitz and contributes to the expanding knowledge of Baroque diplomacy.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století

JAN ŽUPANIČ

JAN ŽUPANIČ: Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations in the Second Half of the 19th Century

A deep transformation of Austrian society, and consequently that of the aristocratic community occurred during the reign of Franz Joseph I. They lost their role as mediator between the Monarch and his subjects, i.e. their nobility rights, serfdom was also abolished. The aristocratic title as such was, however, preserved and the granting of it continued to be an important means of creating a group of inhabitants loyal to the sovereign and the state. This study interprets in detail the reasons for the change of Austrian aristocratic society after 1848 and the consequences of this situation for both the aristocratic community and the monarchy as a whole.

Key words: aristocracy, Austria, nobilitation, the 19th century

„České šlechty není, její vlastní vinou jí není. Musíme si toho být vědomi a smířiti se s nutností, že jest nám obejít se bez ní. Každý jednotlivý z jejího středu, kdo upřímně vstoupí mezi nás a podá důkazy, že stejně s námi cítí i smýšlí a snahy naše přijímá za své, bude nám vítán. Ale toho nebude, abychom se šlechtické přízně dožebravali. (...) Sám český národní původ jest jaksi aristokratický, či superiorný. Avšak sám

původ nedostačuje více, aby člověk zaujal ve společnosti místo přední, vynikající, náčelné. (...) Morální osud české šlechty v naší užší společnosti národní budiž národu našemu výstražným příkladem, že není dosti honositi se předky, minulostí, a že musí velkost a slávu svou hledati v přítomnosti a budovati ji do budoucnosti. Neuznáváme žádných privilejiů, nežádáme jich ani pro sebe, ale nechceme jako národ státi za žádným druhým. Po takovém očištění půdy pro obnovu společenské organisace národa bude možná, aby se vytvářela česká aristokracie nefeudální, bezerbová, aristokracie podobná, jakou Čechové mívali původně: soubor mužů, které národ uznává za nejlepší ze sebe, kteří nejvíce vynikají ve veřejném životě, ve vědě, literatuře a umění.“¹

Tato slova napsal krátce před rozpadem Rakouska-Uherska novinář a spisovatel Josef Holeček (1853–1929). Potomek selského rodu z Vodňanska, nadšený vlastenec a slavjanofil, měl možná radikální názory, rozhodně však jeho slova korespondovala s názorem velké části českého obyvatelstva a našla také odraz v oficiální, silně protišlechtické rétorice první Československé republiky.²

Je otázkou, zda lze tyto Holečkovy myšlenky vztáhnout také na tzv. novou šlechtu, nobilitu, která za svůj vznik vděčí zejména osvícenským reformám, nebo zda hovořil pouze o rodové aristokracii, jež hrála jak z mocenského, tak ekonomického hlediska v českých zemích mnohem významnější úlohu. Bez jakýchkoli pochyb ale kritizuje instituci takové šlechty, jaká se vytvořila (či měla vytvořit) v podunajské monarchii: Habsburkům loajální, transnacionální a celorakousky smýšlející skupiny.

Pro velkou část radikálně-liberálně či demokraticky smýšlejícího obyvatelstva byly šlechtické kategorie v 19. století již pasé. Vždyť dokonce i jedním z prvních důsledků Francouzské revoluce, jednoho z hlavních mezníků moderní doby, bylo zrušení šlechtických titulů a privilegií, které se setkalo s všeobecným nadšením. Jak již v polovině 19. století napsal republikánsky smýšlející historik Jules Miche-

1 Josef HOLEČEK, *Česká šlechta. Výklady časové i historické*, Praha 1918, s. 160 a 164.

2 To se ukázalo ihned po vzniku Československa. Jak konstatoval v debatě nad přijetím zákona o rušení šlechtictví, titulů a řádů JUDr. František Weyr: „Státu se má vzít možnost do budoucnosti, aby uděloval šlechtictví, aby uděloval řády a aby uděloval určité druhy titulů. Já myslím, že tento názor je zcela správný, neboť, velevázení pánové, opravdová záruka, že tento zákon bude účinný, podle mého názoru nemůže spočívat v trestní sankci neb stanovení peněžitých pokut, vězení atd., nýbrž v opravdové demokratickém smýšlení obyvatelstva naší republiky. Pokud tomuto obyvatelstvu bude nějaké šlechtictví, titul hraběcí nebo knížecí atd. imponovati více, než obyčejný občan, potud, pánové, ani trestní sankce nám nepomůže.“ Cit. dle: *Těsnopisecká zpráva o 7. schůzi Národního shromáždění československého v Praze v úterý, dne 3. prosince 1918*, online in: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/007schuz/s007002.htm>, cit. dne: 4. 6. 2015. Šlechtictví bylo následně zrušeno zákonem č. 61/1918 Sb. ze dne 10. 12. 1918.

let: „Všeobecné nadšení [z federalizace země – pozn. J. Ž.] nakazilo i Shromáždění. Jednoho horkého červnového večera na okamžik našlo inspiraci roku devětaosmdesátého, rozmach roku devadesátého. Jeden poslanec z Franche-Comté prohlásil, že ve chvíli, kdy federovaní přicházejí, by se jim mělo ušetřit ponížení pohledu na provincie ukované v řetězech u nohou Ludvíka XIV. na Vítězném náměstí, že by se ty sochy měly odstranit. Jeden jižanský poslanec využil velkodušného pohnutí, jež tento návrh v Shromáždění vzbudil; a navrhl navždy smazat honosné tituly, zraňující rovnost, názvy jako markýz, hrabě, erby a livreje. Proti návrhu, podporované mu Montmorencym, Lafayettem, se postavil takřka jen jeden odpůrce: Maury (syn ševce, jak známo). Než zasedání skončilo, zrušilo Shromáždění dědičnou šlechtu (19. června 1790). Většina těch, kdo to večer odhlasovali, ráno litovala. Zrušení jmen podle panství, návrat zapomenutých příjmení kdekoho máty; Lafayette se smutně stal panem Motierem a Mirabeau se vztekal, že je z něho pouhý Riquetti. Tato změna nebyla jenom dílem náhody, vrtochu, byl to přirozený a nutný důsledek samotného principu Revoluce. (...) Co dokázali vaši předkové, je věc vašich předků, ne vaše. Vy jedněte za sebe! V takové soustavě se nepřenášejí předchozí zásluhy ani urozenost.“³

Myšlenka rovnosti se šířila Evropou společně s revolučními vojsky. Co na tom, že dekretem císaře Napoleona z roku 1808 bylo šlechtictví ve Francii obnoveno a mezi rytíře, barony, hrabata či vévody císařství se propracovaly stovky někdejších příslušníků třetího stavu, první krok byl učiněn a po něm záhy následovaly další. Roku 1821 tak norský sněm (storting) přijal zákon odstraňující šlechtictví a to přesto, že s ním král Karel XIV. Jan (dříve francouzský maršál Jean Baptiste Bernadotte) rozhodně nesouhlasil.⁴

V německých státech závisel pokles vlivu šlechty na několika faktorech. Hlavním pochopitelně byl zájem panovníka, který usiloval o zachování či lépe posílení vlastních pravomocí, druhým pak pozice měšťanstva – čím byl jeho vliv vyšší, tím menší byla role rodové šlechty. Například v Bavorsku byl roku 1808 navržen jako dodatek k ústavě z 1. května téhož roku edikt zavádějící osobní šlechtictví pro vyšší civilní a vojenské hodnostáře. Ministr Maximilian hrabě von Montgelas ale jeho přijetí 7. července 1808 v ministerské radě zabránil, protože ústava všechna šlechtická privilegia až na predikát zrušila. V souvislosti s refor-

3 Cit. dle: Jules MICHELET, *Francouzská revoluce*, Praha 1989, s. 94–95.

4 Zákon byl přijat již roku 1815, ale panovník jej odmítl schválit. Stejná situace nastala i roku 1818. Protože ale král měl v Norsku jen právo suspensivního veta, vstoupil zákon v platnost poté, co byl roku 1821 téměř jednomyslně přijat. Miroslav HROCH – Helena KADEČKOVÁ – Elisabeth BAKKE, *Dějiny Norska*, Praha 2005, s. 136.

mami realizovanými zejména během napoleonských válek pak zároveň došlo (zejména v Bavorsku a Württembersku) k výraznému poklesu dědičných nobilitací na úkor osobních šlechtictví.⁵

Ve střední Evropě se ale zdánlivě nic neměnilo. To se týkalo především Rakouska, kde šlechtický titul zůstal stále velmi prestižní, a kde výsadní postavení nobilitovaných elit ve společnosti nikdo nezpochybňoval. O to větší ale muselo být překvapení, když se po svolání sněmu roku 1848 stalo jedním z důležitých bodů nejen zrušení šlechtických privilegií, ale také titulů! Přestože zákon nakonec nebyl přijat, svědčil o názorech a prioritách velké části měštanských vrstev, pro které se erb a šlechtický titul stal jen zbytečným dědictvím feudální epochy.

Jak je ale možné, že právě ve druhé polovině 19. století prodělala rakouská nobilita největší nárůst v dějinách? Jak to, že se mezi šlechtici začali objevovat lidé, jejichž společenský statut by to v předběznové éře jen těžko umožňoval? Šlo o náhodu, důsledek korupce na nejvyšších místech či o promyšlený plán rakouských vlád nebo panovníka?

Cílem této studie je proto zachycení příčin hluboké proměny rakouského šlechtického stavu a kroků, které k tomu vedly. Zaměříme se přitom na pozadí celé situace, jež je nutné hledat nikoli jen ve společensko-politických změnách druhé poloviny 19. století, ale již v osvětských reformách Marie Terezie. Předmětem našeho zájmu ale bude též vytvoření pečlivě hierarchizovaného systému státních vyznamenání, které v důsledku představovalo jeden z nejdůležitějších faktorů tzv. inflace titulů v éře Františka Josefa.

* * *

Pro vývoj šlechtické obce habsburské monarchie (především pozdějšího Předlitavska) v moderní době měly zásadní význam reformy Marie Terezie. Nedlouho po vytvoření společného správního úřadu pro české a rakouské země, *directorium in publicis et cameralibus* (1749), roku 1752 totiž došlo k ukončení vydávání listin s českou majestátní pečeti, jež *directorium* v českých záležitostech stále užívalo, a následně reskriptem z 29. listopadu 1752 Marie Terezie nařídila nadále všechny dokumenty pro teritoria podléhající *directoriu* (tedy české a rakouské dědičné země) vydávat v jednotné podobě jednotně a opatřovat je novou majestátní pečeti. V tuto chvíli se *de facto* zrodila jednotná šlechta dědičných zemí (*erbländischer*

5 K této otázce viz Berndt WUNDER, *Der württembergische Personaladel (1806–1913)*, *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 40, 1981, s. 494–518.

Adel).⁶ Uher se ovšem tyto změny nedotkly. Zdejší šlechtické tituly byly kontinuálně udílány až do roku 1918.

Přibližně ve stejné době, v padesátých a šedesátých letech 18. století, došlo ke sjednocení a zjednodušení titulatury. Nejprve byla z obsahu nobilitačních listin odstraněna adjektiva starý resp. starožitný (*alter*) stav,⁷ jehož udělení dávalo i nově povýšeným osobám privilegia starobylých rodin se třemi generacemi šlechtických předků, a následně se počet udílených šlechtických titulů omezil na pět: Knížata (*Fürst*), hrabata (*Graf*) a svobodní pánové (*Freiherr*) tvořili podle předbělohorské tradice potvrzené i Obnoveným zřízením zemským panský stav (a později byli pokládáni za vyšší šlechtu⁸), zatímco mezi nižší šlechtu patřili rytíři (*Ritter*) a šlechtici bez titulu (*einfacher Adelstand*). Skutečná šlechtická práva, především nárok na místo mezi zemskými stavy, ale náležela jen osobám od rytířů výše, prosté šlechtictví nositeli podobná privilegia neposkytovalo. Podmínkou příslušnosti k zemským stavům byl kromě rytířského titulu (v rakouských zemích též tzv. starého šlechtického stavu – *rittermäßiger Adelstand*) také získ obyvatelského práva (inkolátu), za který se platila poměrně vysoká taxa. Příslušnost k rytířskému stavu byla totiž vysoce prestižní a předpokládala stavovsky přiměřený životní styl, ale na prosté šlechtice podobné nároky kladeny nebyly. To byl také důvod, proč tereziánské nařízení z roku 1757 zavádějící systematizované šlechtictví pro důstojníky (velmi často nezáměrně) počítalo jen s udělením prostého šlechtictví. Požádat o rytířský titul sice tito jedinci mohli, ale byl jim udělen až po zaplacení nobilitační taxy.⁹

6 K problematice titulů před tereziánskými reformami podrobně Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační řízení české dvorské kanceláře v 1. polovině 18. století a jeho písemnosti s přihlédnutím k dalšímu vývoji do zániku habsburské monarchie*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (eds.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 203–223; TÝŽ, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712–1740)*, Sborník archivních prací 56, 2006, č. 1, s. 69–111; TÝŽ, *Conforme es arti et statui. K barokní heraldické tvorbě v první polovině 18. století na příkladech udělování šlechtických titulů a erbů*, *Czieszyńskie Studia Muzealne – Těšínský muzejní sborník* 4, 2010, s. 145–180 (zejména s. 147–148).

7 Na počátku 18. století se panský stav dělil do čtyř stupňů (knížecí stav, hraběcí stav, starý panský stav a panský stav), zatímco rytířský do dvou (starý rytířský stav a rytířský stav). Mimo tuto hierarchii stáli prostí šlechtici, kterým nebylo dovoleno zasedat na sněmu, zastávat zemské úřady a nabývat deskové velkostatky, ovšem na druhé straně mohli vykonávat „nešlechtická“ povolání (zejména se zabývat obchodem apod.).

8 Tato skutečnost byla potvrzena roku 1873 a následně výnosem c. k. ministerstva vnitra z 5. 3. 1877. Reinhard BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*, Frankfurt am Main 2000, s. 28.

9 Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 119–123.

Pravidlo, které by nařizovalo, aby nešlechtici nejprve nabyli prostého šlechtictví a teprve vyššího titulu, nebylo nikdy kodifikováno. Panovník totiž mohl udělit libovolný titul jen na základě vlastního rozhodnutí.¹⁰ Navíc v polovině 18. století, za vlády Marie Terezie, došlo k zavedení tzv. systematizovaného řádového šlechtictví (*systematisierter Adelstand*),¹¹ na jehož základě bylo možné dosáhnout baronátu (stavu svobodných pánů), který pro většinu osob nešlechtického původu představoval až do konce monarchie nejzazší hranici vzestupu. Výše postavený hraběcí titul byl již velmi exkluzivní a získávaly jej pouze vysoce postavené osoby.¹² Většinou byl udílen příslušníkům starošlechtických rodů, jedincům měšťanského původu jen vzácně. Za vlády Františka Josefa I. šlo tři osoby. Prvním byl Anton Prokesch (1795–1876), c. k. důstojník a později diplomat, který roku 1830 získal rytířský titul s predikátem „z Osten“, v roce 1845 se stal baronem a roku 1871, při odchodu z funkce velvyslance v Istanbulu, mu císař udělil hraběcí titul. Druhým mužem byl císařův dlouholetý pobočník Friedrich Beck (1830–1920), od roku 1913 Beck-Rzikowsky, jenž se stal v roce 1861 rytířem, roku 1878 baronem a v roce 1906 hrabětem. Jako poslední byl takto vyznamenán diplomat Alexander Hübner (1811–1892), údajně nemanželský syn kancléře Metternicha, který se v roce 1854 stal baronem a roku 1888 hrabětem. Karel I., přestože byl v udílení hraběcích titulů štedřejší, udělil tento stav pouze jedinému nešlechtici, generálplukovníkovi Viktoru Danklovi (1854–1941), od roku 1917 svobodnému pánovi Danklovi z Krasníku, a to pouhý den před rezignací na výkon panovnických privilegií (10. listopadu 1918).

Knížecí stav se v Rakousku udílel jen opravdu výjimečně – v letech 1848–1918 šlo jen o patnáct případů. Většinu přitom představovali morganatičtí potomci panujících (nebo dříve panujících) rodů (Hanau, Teck, Montenuovo, Hohenberg, Weikersheim), bývalí příslušníci těchto dynastií (Noer) nebo se jednalo rakouské konfirmace zahraničních titulů (Poniatowski, Beaufort-Spontin, Radziwiłł).

10 Řadě nešlechticů tak byl udělen rovnou baronát: např. roku 1777 finančníkovi Carlu Abrahamu Wetzlarovi (1715/1716–1799) či roku 1789 textilnímu podnikateli Wilhelmu Mundyemu (1751–1805).

11 Díky zřízení Řádu Marie Terezie a následně Řádu sv. Štěpána. Srov. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Adelsarchiv, Adelsgeneralia 33, 21290/1819. Jaromír HIRTENFELD, *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*, Wien 1857, s. 12; Attila PANDULA, *Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden*, in: Johann Stolzer – Christian Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996, s. 114–134.

12 Srovnej: AVA, Adelsarchiv, Adelsakt Prokesch von Osten, Adelsakt 1830–1872, AVA, Adelsarchiv, Friedrich Beck, Adelsakt 1861–1913, AVA, Adelsarchiv, Josef Alexander Hübner, Adelsakt 1854–1888. Daklova hraběcí nobilitace v AVA není.

V jednom případě šlo o kurtoazní udělení titulu manželovi bývalé rakousko-uherské korunní princezny (Lónyay), ve třech o přenesení knížecího stavu na příbuzné (Dietrichstein-Nicolsburg, Battyány-Strattmann, Pálffy-Daun-Teano).¹³ Po roce 1848 tak došlo jen ke dvěma „skutečným“ povýšením do knížecího stavu (k oběma kupodivu roku 1911) a to rodu Thun-Hohenstein v Předlitavsku a Festetics v Zalitavsku.¹⁴

Naprostá většina novošlechtických rodů, tedy těch, jež byly nobilitovány po roce 1700, získala jen prosté šlechtictví nebo rytířský titul, nárůst příslušníků panského stavu byl výrazně nižší. Rok 1848 v tomto ohledu nepředstavuje výraznější předěl, pouze (z důvodu existence systematizovaného řádového šlechtictví) výrazně stoupl počet nově povýšených rytířů. Poměr mezi udělenými tituly nižší (proští šlechtici, rytíři) a vyšší (svobodní pánové, hrabata, knížata) šlechty ale zůstal konstantní a činil přibližně 85 : 15.¹⁵ To ilustruje i následující graf zachycující počet nobilitací realizovaných v prvním půlstoletí vlády Františka Josefa I.¹⁶

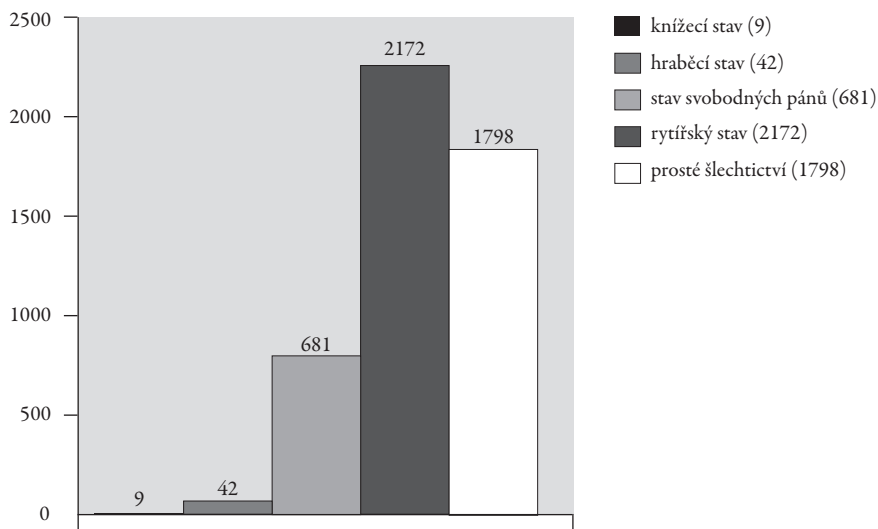
13 Povýšení rodu Pálffy-Daun do knížecího stavu je ovšem mimořádně sporné. František Josef I. Ferdinandu Leopoldu Pálffymu (1807–1900) udělil erb, ve kterém ale knížecí plášť nevycházal z knížecí koruny, ale ze dvou přílebo stojících na koruně hraběcí (podobně jako u hrabat Zierotinů či Waldstein-Wartenbergů). V listině je navíc uvedeno, že knížecí titul byl udělen celému rodu nikoli jen jeho hlavě, co by v případě skutečné nobilitace bylo mimořádné privilegium. Celá podoba jména navíc zněla „Graf Pálffy-Daun ab Erdöd, Fürst von Teano“. Uvedení knížecí hodnosti na druhém místě až za hraběcím titulem naznačuje, že šlo o pouhé čestné důstojenství, uznání nároku na zahraniční titul, které nemělo se skutečným povýšením nic společného. O tom svědčí i taxa za predikát „Teano“ ve výši 630 zl. V případě knížecí nobilitace by totiž Pálffy musel uhradit 1260 zl., taxa 630 zl. byla vyhrazena hrabatům. Srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 162.

14 Viz J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, 95–97; Georg FRÖLICHSTHAL, *Enttäuschte Hoffnungen*, „ADLER“ – Zeitschrift für Genealogie und Heraldik 27, 2013, č. 4, Wien 2013, s. 153–154.

15 Srov. Hanns JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918*, in: Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1, Neustadt an der Aisch 1963, s. 3–16.

16 Johann Baptist WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, in: Festschrift zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I. (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich), Wien 1898, s. 59–91.

Nobilitace v letech 1848–1898

K udělení titulu docházelo buď zdarma (*taxfrei*) nebo za poplatek, jehož výši stanovil *Stempel- und Taxgesetz* z roku 1840.¹⁷ Taxy musely být uhrazeny do jednoho roku, v opačném případě ztrácelo nejvyšší rozhodnutí (a tím i udělení šlechtictví) platnost. Panovníkovi (resp. státu) z toho plynul jistý příjem, hlavním důvodem byla ale obava, aby mezi šlechtu nepronikly osoby, které si nemohly dovolit vést stavovsky přiměřený život. Zaplacení nikoli nízké taxy tak představovalo první „zkoušku“ schopnosti povýšeného proniknout mezi vyšší společnost.

Protože se ale výše tax do konce monarchie neměnila, poplatek za titul s postupující inflací stále klesal. Nepřekvapí proto, že od druhé dekády vlády Františka Josefa I. byla povinnost uhradit povyšovací taxu stále častěji odpouštěna. Na přelomu století pak bylo udělení titulu bez úhrady poplatku spíše pravidlem. Snad proto nebyla jejich výše stanovená roku 1840 do konce monarchie zvyšována. Poplatky za nobilitaci navíc nemusely platit osoby, které své tituly získaly na základě systematizovaného řádového šlechtictví (něm. *systematisierter Adel*) a systematizovaného šlechtictví důstojníků (něm. *systemmäßiger Adel*).¹⁸ Jedinou jejich povinností bylo

17 *Stempel- und Taxgesetz* vom 27. Jänner 1840, Erster Abschnitt (Von den Taxen für landesfürstliche Gradenverleihungen), § 134–154, výši tax určoval § 137; Matouš TALÍŘ, *K dějinám rakouského taxovníctví*, díl II., Praha 1912, s. 16.

18 § 144 a 145 *Stempel- und Taxgesetz* vom 27. Jänner 1840. K odlišení obou pojmů viz níže. Také J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 119–143.

uhradit náklady za zhotovení majestátu, případně taxu za predikát, které se neodpouštěly nikdy, protože výtěžek za zhotovování listiny byl rozdělován mezi úředníky šlechtického odboru c. k. ministerstva vnitra (dříve Spojené dvorské kanceláře resp. Státního ministerstva).

Výjimečně panovník zaplatil tento poplatek z vlastních zdrojů, což bylo považováno za mimořádný projev přízně. Např. c. k. generální konzul a židovský velkoobchodník v Aleppu Raphael Piccioto (též Picciotto) byl za své služby monarchii 18. listopadu 1806 povýšen do rytířského stavu. Kromě zlaté tabatěrky s císařským monogramem v hodnotě 6000 zlatých mu císař František I. uhradil i zhotovení listiny, přičemž, jak sám připsal na okraj jeho nobilitačního spisu, šlo o panovnickou odměnu za dar šesti arabských hřebců.¹⁹ O půlstoletí později daroval císař František Josef I. nobilitační listinu Josefu Ettenreichovi (1800–1875), který mu při atentátu na vídeňských hradbách 18. února 1853 zachránil život. Rytířský titul mu udělil 23. dubna 1853 a stejné datum nese i majestát.²⁰

* * *

Šlechtický titul bylo v Rakousku možné získat několika způsoby. Nejznámějším, ale v prvních desetiletích vlády Františka Josefa I. nikoli nejčastějším způsobem byla nobilitace prostřednictvím panovníkova nejvyššího rozhodnutí. To mohlo mít v zásadě dvě podoby. První představovalo udělení titulu prostřednictvím osobního panovníkova osobního listu či kabinetního listu. Ten byl sepsán jím samým nebo jeho kanceláří (*Allerböchtes Handschreiben* resp. *Kabinettschreiben*) a císař v něm rozhodnutí o nobilitaci oznámil ministroví vnitra. Rakousko nemělo zvláštní šlechtický (heroldský) úřad jako např. Prusko (*Heroldsamt*) a tuto agendu vyřizovalo ministerstvo vnitra (dříve Spojená dvorská kancelář), resp. jeho šlechtický odbor (*Adelsdepartement*). Kabinetní list byl ale spíše výjimečný a většinou k němu docházelo tehdy, pokud chtěl panovník udělit titul někomu ze svého bezprostředního okolí či osobě, jež mu byla blízká. Mnohem častější byla nobilitace nejvyšším rozhodnutím (*Allerhöchste Entschließung*), tedy císařovým schválením nobilitačních návrhů ministerského předsedy či rezortních ministrů, někdy

19 Picciotovo povýšení má ale i další specifika: byl jediným židem, jenž před rokem 1848 nobilitaci získal rovnou rytířský titul bez předcházejícího udělení prostého šlechtictví a jeho diplom byl napsán latinsky. Všechny ostatní jsou totiž v němčině. Srov. přípisý Františka I. na memorandech Spojené dvorské kanceláře z 11. 8. 1806 a 9. 10. 1806. AVA, Adelsarchiv (Hofkanzlei), Raphael Piccioto, Ritterstand 1806.

20 AVA, Adelsarchiv, Joseph Ettenreich, Ritterstand 1853.

také místodržících. Ti ale byli podřízeni ministru vnitra, který musel jejich návrh doporučit. Vzácněji mohl být návrh na nobilitaci podán některým z nejvyšších dvorských úředníků. Návrh pak musel být odsouhlasen na zasedání ministerské rady.

Od vlády Marie Terezie se ale stával častějším zisk titulu na základě výše zmíněného systematizovaného šlechtictví (*systematisierter* či *systemmäßiger Adel*).²¹ K takové situaci docházelo, pokud jakýkoli občan monarchie splnil stanovené podmínky, kterými bylo buď nabytí některého řádu, nebo odsloužená léta vojenské služby. Nobilitace byla v tomto případě pouhým důsledkem administrativního procesu, jenž se nastartoval podáním žádosti příslušným úřadům, a panovník ji žádným způsobem neovlivňoval.

Zvláštní případ nabytí šlechtictví představovalo propojení církevní prebendy s držbou knížecího titulu. Šlo o výjimečnou poctu, která náležela jen některým katolickým biskupům a arcibiskupům, abatyši Savojského ústavu šlechtičen a od roku 1881 českému velkopřevorovi řádu maltézských rytířů.²²

Starší formu systematizovaného šlechtictví představuje *systemmäßiger Adelstand*, nárok důstojníků na nejnižší šlechtický titul, který byl zaveden nařízením Marie Terezie z 12. ledna 1757. Podle něj měli všichni důstojníci bojových jednotek po třiceti letech služby a účasti na válečném tažení možnost získat prosté šlechtictví bez nutnosti zaplatit povyšovací taxu.²³ Předpis byl několikrát novelizován a liberalizován. Roku 1896 František Josef I. dokonce zrušil podmínku účasti na vojenském tažení a k zisku titulu nadále postačovala jen čtyřicetiletá bezúhonná služba.²⁴

Jen o málo mladší je řádové šlechtictví (něm. *systematisierter Adelstand*), které bylo původně spjato jen s Vojenským řádem Marie Terezie založeným v červnu 1757.²⁵ Jeho zisk nositelům automaticky bez ohledu na jejich původ a majetek

21 Jako první systematizované šlechtictví tímto způsobem dělí teprve R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 51n. Berthold WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht 1804–1918*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 17/18, 1964/1965, s. 127–128 hovoří ve své práci jen o systematisierter Adelstand (nároku důstojníků na šlechtický titul) a vlivu řádů na udělení titulů si nevšimá. To zmiňuje až Peter FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien-Freiburg-Basel 1989, s. 605–610 a 642–644, který ovšem ještě nepoužívá označení systemmäßiger Adelstand.

22 V těchto případech ani nedocházelo k nobilitaci. Nový držitel beneficia s nabytím úřadu automaticky získal i knížecí titul. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 108.

23 R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 53n.; Andreas CORNARO, *Nobilierungen ohne Diplom und Ausfertigungsgebühr*, *Scrinium – Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare* 43, 1990, s. 128.

24 AVA, *Adelsarchiv, Adelsgeneralialia*, 382a/1896.

25 V pramenech se obvykle jako den založení řádu uvádí 18. 6. 1757, i když někteří autoři tvrdí, že by bylo správnější uvažovat až o 22. 6. 1757, kdy se císařovna poprvé o řádu zmínila v listu maršálu

přinášel rytířský titul a na požádání pak (prostřednictvím listiny) stav svobodných pánů. Když byl o něco později (1764) zřízen uherský Řád svatého Štěpána, primárně určený k oceňování zásluh vysokých byrokratů o Uherské království, byl i do jeho statut zakomponován princip dvojího odměňování: prostřednictvím udělení řádu a nárokem na titul.²⁶ Neurozeným osobám měl být udílen jen vzácně a pro nešlechtice tak byla původně určen jen jeho nejnižší třída (malý kříž). Nárok na komandéřský kříž a velkokříž měli pouze jedinci, kteří prokázali původ od čtyř šlechtických předků.²⁷

Stejný systém byl pak na počátku 19. století zaveden i u dvou záslužných řádů určených pro oceňování všech druhů zásluh o monarchii: Leopoldova řádu (založen 1808) a Řádu železné koruny (založen 1815). Oba se dělily do třech tříd, ze kterých nejnižší umožňovala požádat o udělení rytířského titulu, prostřední o stav svobodných pánů a nejvyšší byla spojena s hodností tajného rady.²⁸

S výjimkou Řádu Marie Terezie, který byl udílen výlučně důstojníkům za statečnost v boji a počet jeho nositelů nebyl omezen, měly ostatní řády ve statutech zakotven numerus clausus omezující počet držitelů řádu na 20 první, 30 druhé a 50 třetí třídy. V předbřeznové době byl ovšem dodržován jen v případě Řádu svatého Štěpána, u zbylých dvou méně. Železná koruna se navíc do roku 1848 udílela takřka výlučně za zásluhy o Lombardsko-Benátské království, a obyvatelé všech ostatních provincií monarchie proto byli většinou odměňováni prostřednictvím Řádu Leopoldova. Není překvapivé, že v jeho případě byl numerus clausus překročen nejvíce.²⁹ Zpočátku ovšem dominovali mezi příjemci tohoto řádu šlechtici, podíl neurozených se začal zvyšovat až od konce třicátých let – ovšem jen v případě

Daunovi a jmenovala jej spolu vévodou Karlem Lotrinským prvním nositelem velkokříže. První řádová promoce se ale konala až 7. 3. 1758. Georg LUDWIGSTORFF, *Der Militär-Maria Theresien-Orden*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 90–91; Václav MĚŘIČKA, *Řád Marie-Terezie (Der Maria Theresien-Orden)*, Praha 1990, s. 29.

26 Igor GRAUS, *Pramene faleristiky a možnosti ich využitia v genealogickom, heraldickom a archontologickom bádání*, *Genealogicko-heraldický hlas* 23, 2013, č. 1–2, s. 52.

27 Proto byl také nárok na baronát spojen jen s malým křížem, jenž byl udílen nejčastěji a nejnižší postaveným osobám. Vyšší třídy byly primárně určeny pro aristokracii a vysoký klérus, a proto byla s jejich získáním spojena jiná privilegia: velkokřížníkům náležel titul skutečného tajného rady a komandéři se stávali titulárními tajnými rady. (V 19. století, kdy toto dělení zaniklo, získávali nositelé obou stupňů hodnost tajných radů, nejvyšší důstojensví rakousko-uherské monarchie.) Pokud ale mezi nositele těchto stupňů „pronikl“ nižší šlechtic, měl samozřejmě nárok na baronát.

28 J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 123–143.

29 Průměrně se před rokem 1848 u Leopoldova řádu jednalo o 2,5 násobek počtu stanoveného numerem clausum. Řád železné koruny dodržoval cenzus až do roku 1838, kdy bylo v souvislosti s lombardsko-benátskou korunovací Ferdinanda I. uděleno 53 dekorací všech tříd. K této otázce:

nositelů rytířského a komandérského kříže. Velkokříž zůstal vyhrazen aristokracii a vysokému duchovenstvu.

* * *

Zásadní zlom v udílení řádů v Rakousku představují revoluční roky 1848 a 1849. Teprve od této doby, díky prosazení rovnosti před zákonem, jimi mohli být dekorováni všichni obyvatelé monarchie bez ohledu na sociální status, původ a víru. V předbřeznové éře bylo udílení řádů a vyznamenání vázáno na křesťanskou (když už ne přímo katolickou) víru. Izraelité tímto způsobem oceňování být nemohli a zákaz byl dodržován i u nejvýše postavených osob.³⁰

V roce 1849 navíc nový císař založil Řád Františka Josefa. Jako důvod uvedl, že byl „veden přáním prostřednictvím veřejného uznání oceňovat vynikající zásluhy bez rozdílu stavu s cílem povzbudit a posílit touhu všech skupin obyvatelstva pro obecně prospěšnou a blahodárnou činnost v zájmu naší velké vlasti“.³¹ Tento řád byl jako vůbec první v monarchii koncipován jako záslužný, nikoli rytířský. Na rozdíl od předchozích jeho statuta neznala numerus clausus, neexistoval řádový kroj a jedinou odměnou pro držitele řádu byl jeho zisk – nikoli nárok na nobilitaci či hodnost tajného rady jako u dříve založených dekorací monarchie.

Po roce 1848 se ale výrazně liberalizovalo také udílení Leopoldova řádu a Řádu železné koruny, který byl nyní udílen obyvatelům všech provincií říše. U obou (v menší míře u Svatého Štěpána) přestal být definitivně dodržován (byť

Vladimír POUZAR, *Rakouské záslužné řády v době předbřeznové*, in: Heraldická ročenka 2007, s. 118–134 (zejména s. 123, 128–130).

30 Státní úřady proto doporučovaly jejich ocenění jiným způsobem. Když např. roku 1809 požádal známý bankéř Nathan Adam svobodný pán Arnstein (1749–1838) o přenesení titulu na svého (již pokřtěného) zetě Heinricha Pereiru (1774–1835), prezident dvorské komory Josef hrabě O'Donell 12. 3. 1810 jeho prosbu doporučil a zároveň vyzdvihl, že by měl být oceněn i dalším způsobem. Neopomněl ovšem zdůraznit, že mu jako židovi nemůže být udělen řád a doporučil „udělení drahocené zlaté schránky s monogramem Jeho veličenstva“. Vyřízení tohoto návrhu není ve spise zachyceno, na Pereiru byl ale tchánův baronát nakonec přenesen (nejvyšším rozhodnutím z 6. 5. 1810 a listinou z 24. 5. 1812). Cit. dle: Prezidiální návrh z 12. 3. 1810, AVA, Adelsarchiv, Heinrich Pereira, Freiherrnstandübertragung (Pereira-Arnstein), 1812. Podobně již zmíněný generální konzul v Aleppu Raphael Piccioto získal kromě rytířského titulu (18. 11. 1806) také tabatěrku s císařským monogramem (viz výše).

31 Einleitung zum kaiserlichen Patent vom 25. 12. 1850, cit. dle: Karl GATTINGER, *Der kaiserlich österreichischer Franz Joseph-Orden*, in: J. STOLZER – Ch. STEEB (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 170. Roku 1850 byl řád rozšířen ještě o zlatý a stříbrný Záslužný kříž ve čtyřech stupních, který ale nebyl řádem, ale vyznamenáním.

nikoli oficiálně zrušen) numerus clausus, díky čemuž postupně získaly stovky obyvatel monarchie šlechtický titul. Po polovině 19. století navíc tyto řády ztratily charakter rytířských bratrstev, když odpadlo ceremoniální přijímání a nošení řádových krojů. Symbolická role nobilitačního kapitálu a jeho prezentace, která hrála důležitou roli v předbřeznovém období, tedy odpadla a řády byly zakomponovány do pečlivě vystavené stupnice záslužných dekorací reformované monarchie, patřičně hierarchizovány a nárok na ně spojen s konkrétními zásluhami a společenským postavením.

Nepřekvapí proto, že se počet příjemců rychle zvyšoval: např. v roce 1856 tak bylo napočítáno již 1501 nositelů Leopoldova řádu a 1952 rytířů Řádu železné koruny.³² Nárůst se sice týkal v podstatě jen nejnižších tříd, to ale nic nemění na skutečnosti, že šlo o výrazné porušení řádových zákonů a že díky tomu začal počet šlechticů v podunajské monarchii narůstat závratným tempem.

* * *

Hlavní slabinou rakouské nobilitační politiky (a v důsledku příčinou krize vážnosti šlechtického titulu) se kupodivu ukázala být právě dokonalá byrokratická propracovanost systému odměňování zásluh, vyprecizovaná po roce 1849 skutečně do detailů, a s tím spojené široké spektrum příjemců řádů. Mezi lety 1848–1884, kdy došlo ke zrušení nobilitačních paragrafů, byla hierarchie rakouských řádů a vyznamenání následující:³³

Řádový stupeň (ŘS)	Řád
1	<i>Velkokříž Řádu svatého Štěpána</i>
2	<i>Velkokříž Leopoldova řádu</i>
3	<i>Řád železné koruny I. třídy</i>
4	<i>Velkokříž Řádu Františka Josefa</i>

32 Michael HAHN, *Handbuch für den Adel und für Ordensritter*, Pest 1856, s. 80.

33 Mario LAICH, *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte*, Innsbruck-Wien 1993, s. 27–115. Komandéřský a malý kříž Řádu svatého Štěpána se v západní části monarchie (Předlitavsku) v této době téměř neudílely a byly jimi odměňovány převážně jen zásluhy o uherskou část monarchie. Velkokříž tohoto řádu byl v Rakousku propůjčován vzácně, většinou vysoce postaveným úředníkům (ministrům, diplomatům apod.).

5	<i>Komandérský kříž Leopoldova řádu</i>
6	<i>Řád železné koruny II. třídy</i> <i>Komturecký kříž Řádu Františka Josefa s hvězdou (od roku 1869)</i>
7	<i>Rytířský kříž Leopoldova řádu</i>
8	<i>Komturecký kříž Řádu Františka Josefa</i>
9	<i>Řád železné koruny III. třídy</i>
10	<i>Rytířský kříž Řádu Františka Josefa</i>
11	<i>Zlatý záslužný kříž s korunou</i>
12	<i>Zlatý záslužný kříž</i>
13	<i>Stříbrný záslužný kříž s korunou</i>
14	<i>Stříbrný záslužný kříž</i>

Zároveň bylo stanoveno, kdo může který řádový stupeň (ŘS) získat. Nejvyšší (ŘS 1 až 3) tak byly určeny jen pro nejvyšší státní úředníky (I. až III. hodnostní třídy) a generalitu. ŘS 12 až 14 byly naopak určeny jen pro málo významné jedince: úředníky nejnižších hodnostních tříd a osoby s menšími zásluhami o veřejné blaho (ŘS 12) či pro sloužící, pomocné úřední síly, dělníky apod. (ŘS 13 a 14).³⁴

Hodnostní řazení řádů a vyznamenání totiž vycházelo jednak z jejich stáří a prestiže, jednak z jejich vnitřní hierarchie. K privilegiím, které statuta některých z nich obsahovala, se při udílení nepřihlíželo. Výše postaven tak byl např. velkokříž Řádu Františka Josefa (ŘS 4), který ale svému držiteli nepřinášel žádné další výhody, zatímco o stupeň nižší komandérský kříž Leopoldova řádu (ŘS 5) umožňoval požádat o baronát.

Nemalý vliv na nárůst počtu šlechticů v monarchii měl i fakt, že až do první světové války mohl být Řád Františka Josefa udílen jen za civilní zásluhy. Důstojní-

³⁴ Původně nebylo příliš časté, aby později nobilitovaná osoba získala dříve Záslužný kříž. ŘS 12 získal např. generální sekretář (od 1864 ředitel) Rothschildy kontrolované Severní dráhy císaře Ferdinanda Heinrich Sichrovský (1794–1866). Byl mu udělen roku 1850, ale nešlo o jeho poslední ocenění. Následoval ŘS 10 (1859) a konečně ŘS 9 (1866), na jehož základě byl v témže roce povýšen do rytířského stavu. AVA, Adelsarchiv, Heinrich Sichrovský, Ritterstand 1866. Stejně tak byl nositelem ŘS 11 továrník Josef Inwald (1837–1906), od roku 1901 šlechtic z Waldtreu. Tamtéž, Josef Inwald, Adelstand (Edler von Waldtreu) 1901; Österreichischen Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv (dále jen HHStA, KK), 1577/1901.

ci proto místo ŘS 10 či ŘS 8 získávali výše postavené ŘS 9 nebo 7 přinášející nárok na rytířský titul.³⁵

ŘS 7 byl ovšem již vysoce prestižní a býval nejčastěji udílen výše postaveným státním úředníkům, vyšším důstojníkům a jiným vynikajícím osobnostem. „Za vědecké a pedagogické zásluhy“ jej roku 1868 získal např. Jan Evangelista Purkyně (1787–1869) v následujícím roce povýšený do rytířského stavu, v roce 1874 pak c. k. důstojník, polárník a kartograf Julius Payer „za zásluhy prokázané při expedici k severnímu pólu“, jenž o rytířský titul požádal v roce 1876.³⁶ Totéž platilo pro ŘS 5, mezi jehož příjemci ale vzácně nacházíme i významné průmyslníky a finančníky. ŘS 5 tak kupříkladu získal roku 1878 viceprezident banky Creditanstalt doživotní člen předlitavské panské sněmovny Simon svobodný pán Winterstein (1819–1883).³⁷ Střední třída, ze které se rekrutovala většina nové šlechty a již tvořili zejména úředníci, intelektuálové, umělci, lékaři, právníci, důstojníci a podnikatelé, získávala většinou jen ŘS 6 a ŘS 8 až 11, přičemž logicky nejvíce nobilitací bylo spojeno s ŘS 9 (Řád železné koruny III. třídy).³⁸

Až do rakousko-uherského vyrovnání bylo opakované vyznamenávání jedné a téže osoby spíše výjimečné. Na základě podrobného rozboru nobilitací osob židovské víry z materiálů vídeňského šlechtického archivu můžeme např. konstatovat, že jen čtyři z dvaceti³⁹ nobilitovaných židů let 1850–1867 bylo oceněno

35 Např. základě ŘS 7, jež mu byl roku 1870 udělen „jako ocenění jeho horlivých a vynikajících služeb“, získal roku 1871 rytířský stav Moriz Funk (1831–1905), kapitán řadové lodi (Linien-schiffskapitän) a přednosta ústřední kanceláře námořní sekce říšského ministerstva války. Podobně byl udělen ŘS 9 roku 1879 Sigmundu Bernsteinovi (1812–1886), vrchnímu štabnímu lékaři I. třídy a vojenskému sanitnímu náčelníkovi při generálním velitelství v Praze. O rok později byl na jeho základě povýšen do rytířského stavu. Viz AVA, Adelsarchiv, Moriz Funk, Ritterstand 1871; tamtéž, Sigmund Bernstein, Ritterstand 1879.

36 Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň – šlechtický archiv, kart. 42 – Purkyně; AVA, Adelsarchiv, Julius Payer, Ritterstand 1876.

37 Constantin von WURZBACH, Biographisches Lexicon des Kaiserthum Österreich, Bd. 57, Wien 1889, S. 97 (zde chybí informace k jeho nobilitaci). AVA, Adelsarchiv, Simon Winterstein, Adelsakt 1867–1874.

38 Některé významné osobnosti stojící mimo vládnoucí elitu získaly ale i vyšší ocenění. Např. roku 1906 byl velkopřemyslník Max rytíř Gomperz (1822–1913) vyznamenán ŘS 4. Leo HIRSCH (Hrsg.), *Der kaiserlich Franz Joseph-Orden und seine Mitglieder*, Wien 1912, s. 13; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012, s. 277–270.

39 Židovských nobilitací ale v této době proběhlo 23. Z tohoto počtu byli Philipp (1798–1881) a Friedrich (1815–1881) Schey von Koromla nejprve povýšeni do šlechtického (1859) a následně (1863) na základě ŘS 9 do rytířského stavu; Elio von Morpurgo (1805–1876) získal nejprve díky ŘS 9 rytířský stav (1853) a následně díky ŘS 6 baronát. AVA, Adelsarchiv, Schey von Koromla, Adelsakt 1858–1874; tamtéž, Elio Morpurgo, Adelsakt 1853–1867.

vícekrát: v jednom případě třikrát, ostatní dvakrát.⁴⁰ Z těchto dvaceti jedinců jich sedmáct dosáhlo nobilitace na základě ŘS 9, jeden díky ŘS 7 a jen pět prostřednictvím panovníkova nejvyššího rozhodnutí.

Po roce 1867 bylo opětované vyznamenávání častější: nejběžnější bylo udělení ŘS 10 a následně ŘS 9, po kterém následovala nobilitace, vzácněji se setkáme s udělením ŘS 8 následovaným ŘS 6 (a nobilitace), předchozím udělením ŘS 11 či s jinými oceněními (Zlatá medaile za umění a vědu, vojenská vyznamenání).

Pro početní nárůst rakouské šlechty bylo důležité pravidlo, podle kterého musela podruhé vyznamenána (byť za podobné zásluhy) osoba získat vyšším řádový stupeň nebo stejný stupeň jiného řádu (jen u ŘS 6).⁴¹ A právě díky tomu začal rychle stoupat nejen počet nižší nových rytířů, ale také baronů.

Je sice pravda, že ne všichni vyznamenání využili práva nobilitace – z 5109 osob, kterým byl v letech 1848–1884 udělen ŘS 7 či ŘS 9, jich požádalo o povýšení do rytířského stavu 2051 (40 %) a ze 723 nositelů ŘS 5 a ŘS 6 získalo baronát na základě řádových statut 354 (49 %) – i tak ale narůstal počet rakouských šlechticů závratnou rychlostí.⁴²

Jak se záhy ukázalo, systematizované řádové šlechtictví začalo ohrožovat po staletí zažitý systém hierarchie rakouské šlechty. Šlo především o časté udělení ŘS 9 (Řádu železné koruny III. třídy) spojené s nárokem na rytířský titul, jež zatlačovalo do pozadí vážnost nejnižšího titulu rakouské stavovské hierarchie: prostého šlechtictví.

Prosté šlechtictví tvořilo od 17. století zajímavý mezistupeň mezi stavy a svobodnými obyvateli Českého království bez šlechtických výsad. Šlo v podstatě o „následníka“ erbovního měšťanství předbělohorské éry. Tyto osoby sice měly nárok na erb, titul a jisté šlechtické výsady, mohly ovšem i nadále vykonávat měšťanská povolání. Nedisponovaly navíc inkolátem, nesměly zasedat mezi zemskými stavy, nabývat zemských úřadů a po dlouhou dobu (až na výjimky) získávat velkostatky.⁴³

40 Třikrát byl vyznamenán Heinrich Sichrovsky: ŘS 12, ŘS 10 a ŘS 9. Dvakrát pak Philipp Schey von Koromla (ŘS 11 a ŘS 9), Elio Morpurgo (ŘS 9 a ŘS 6 – Železná koruna II. třídy) a Friedrich Boschan (ŘS 11 a ŘS 9). Viz výše a AVA, Friedrich Boschan, Ritterstand 1867.

41 Nebo mohlo dojít k vyznamenání této osoby prostřednictvím šlechtického či radovského titulu či panovníkům nejvyšším uznáním. Všechna tato ocenění stála mimo výše zmíněnou řádovou hierarchii.

42 J. B. WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen*, s. 59–91; Vladimír POUZAR, *Rok 1848, přelom v udělení rakouských záslužných řádů*, in: Heraldická ročenka 2006, s. 149–162 (zejména s. 160).

43 J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 52–54.

Když byl v důsledku změn let 1848–1849 inkolát zrušen, padl také důvod lpět na rozlišování mezi prostou šlechtou a rytíři.⁴⁴ Přesto však dělení zůstalo zachováno. Představovalo totiž vítanou možnost, jak odstupňovat projevy panovnické milosti a odměňovat další zásluhy. Proto i když prosté šlechtictví v Rakousku stálo mimo jakoukoli systematizovanou hierarchii, bylo do tohoto systému de facto začleněno a v šedesátých až osmdesátých letech představovalo „mezistupenň“ ŘS 9 a ŘS 10. V řadě případů totiž bylo zřejmé, že osoba, pro kterou je navrhován Řád železné koruny III. třídy, bezprostředně po vyznamenání požádá o povýšení do rytířského stavu. A udělení prostého šlechtictví této možnosti předešlo.

Tímto způsobem byl odměněn např. velkopřemyslník Čeněk (Vinzenz) Daněk (1826–1893). Již roku 1866 byl za zásluhy prokázané během prusko-rakouské války oceněn rytířským křížem Řádu Františka Josefa (ŘS 10) a při příležitosti Světové výstavy ve Vídni roku 1873 doporučil český místodržitel jeho vyznamenání Řádem železné koruny III. třídy (ŘS 9). Návrh ale nebyl schválen a Daněk tak získal „jen“ nejvyšší uznání (*allerhöchste Anerkennung*). Když jej o pět let později český místodržitel opět navrhl za zásluhy o rozvoj průmyslu a dobročinné aktivity na udělení ŘS 9, c. k. ministr vnitra baron Lasser jeho přání korigoval a císaři doporučil Daňkovi udělit jen prosté šlechtictví. František Josef I. souhlasil a Daňkovi titul udělil nejvyšším rozhodnutím z 5. června 1878.⁴⁵

Podobně byl nobilitován pivovarník Ignaz Kuffner (1822–1882), v letech 1869–1882 starosta Ottakringu. Měl mimořádné zásluhy o rozvoj obce, které kromě jiného poskytoval velké finanční částky a na své náklady zde vybudoval malou nemocnici, knihovnu i školkou. Roku 1867 mu byl udělen ŘS 10 a v roce 1872 navrhl dolnorakouský místodržitel jeho nobilitaci, která ale byla zamítnuta. O šest let později dolnorakouské místodržitelství opět doporučilo ocenit „pokračující záslužnou Kuffnerovu činnost a jeho sociální postavení“ ŘS 9. I v tomto případě c. k. ministerstvo vnitra, nadřízený orgán místodržitelství, návrh upravilo a navrhlo Kuffnera vyznamenat prostým šlechtictvím. Titul mu byl udělen 11. dubna 1878.⁴⁶

⁴⁴ Tak tomu bylo vždy v Uhrách, kde byla nižší vždy jednotná.

⁴⁵ Listina byla vydána s datem 25. 8. 1878. HHStA, KK, 4025/1873; tamtéž, 1938/1878; AVA, Adelsarchiv, Vinzenz Danek, Adelstand (Edler von Esse) 1878; J. ŽUPANIČ, *Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873*, in: Jiří Brňovják a Aleš Zářický (eds.), *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*, Ostrava 2008, s. 261–286.

⁴⁶ Majestát byl vydán s datem 6. 5. 1878. HHStA, KK, 1214/1878; AVA, Adelsarchiv, Ignaz Kuffner, Ritterstand (Ritter von) 1878. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 423–424.

Zásluhy o stát byly během let (zejména od poslední čtvrtiny 19. století) stále častěji panovníkem odměňovány také prostřednictvím radovských titulů, které byly samozřejmě také hierarchizovány. Nejvýše stáli tajní radové (*Geheimer Rat*). Šlo o nejvyšší, poměrně vzácně udílené důstojenství a pouze tento titul otevíral v Rakousko-Uhersku cestu do dvorské společnosti i neurozeným, protože nebyl vázán na průkaz původu. Mezi tajnými rady dominovali politici a diplomaté, počet důstojníků byl výrazně nižší, a je typické, že podnikatelé všech kategorií v této skupině absentují.⁴⁷ Až do roku 1884 bylo možné tento titul získat nejen přímo od císaře, ale také automaticky spolu s nejvyššími třídami řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny.⁴⁸ Mnohem častěji byly udíleny nižší stupně radovských titulů, jejichž hierarchie byla následující: dvorní rada (*Hofrat*), vládní rada (*Regierungsrat*) a rada (*Rat*). Poslední titul mohl být specifikován i profesně – školní, komerční, lékařský rada (*Schulrat, Kommerzialrat, Medizinalrat* etc.).⁴⁹ Byly udíleny buď za poplatek, který se lišil podle příslušného titulu, nebo jako projev zvláštní milosti zdarma.⁵⁰

Přestože vážnost těchto titulů byla poměrně vysoká, nedosahovala prestiže řádu či dokonce šlechtického titulu. Pro některé šlo jen o předstupeň pozdější nobilitace a není překvapivé, že mnoho z nich (byť často neúspěšně) později o získání šlechtictví usilovalo. Lesk panovnického dvora a atributů spojených s existencí monarchie (včetně šlechtictví) byl i v nové liberální společnosti mimořádný a možnost dědičného pozdvižení vlastní rodiny získkem dědičného titulu všechna ostatní v monarchii udílená významenaní zastíňovala.

* * *

Neobyčejný nárůst nobilitací spojených s existencí řádového systematizovaného šlechtictví začal být považován za značný problém nejpozději na počátku šedesátých let 19. století, kdy na hrozící devalvaci hodnoty urozenosti upozornil bývalý

47 Ivan Ritter von ŽOLGER, *Der Hofstaat des Hauses Österreich, Wiener staatswissenschaftlichen Studien 14*, Wien-Leipzig 1917, s. 146–147.

48 Konkrétně na základě velkokřížů Řádu sv. Štěpána, Leopoldova řádu a Řádu železné koruny I. třídy. Vzácněji mohl být tento titul přiznán i „zvlášť zasloužilým komandérům“ Řádu sv. Štěpána. Ferdinand PETROSSI, *Das Heerwesen der österreichischen Kaiserstaates. Ein Handbuch für Officiere aller Waffen nach authentischen Quellen systematisch dargestellt*, Bd. 2, Wien 1865, s. 154–156.

49 Tituly dvorní rada a vládní rada tak mohly být nejen označením úřednických hodnostních tříd (V. resp. VI. hodnostní třída), ale také jen čestnými tituly.

50 Taxa činila: 6300 zlatých (12 600 korun) v případě tajných radů, 630 zl./1260 K u dvorních radů, 315 zl./630 K u vládních radů a 157,50 zl./315 K u radů ostatních. M. LAICH, *Altösterreichische Ebrungen*, s. 169nn.

ministerský předseda Franz von Pillersdorff (1786–1862). Vinou své angažovanosti během let 1848 až 1849 byl ale u císaře v nemilosti a jeho kritika nebyla vzata v potaz.⁵¹

Neřešená otázka se rychle vyostřovala po polovině šedesátých let, kdy začal být *numerus clausus* (zejména u Železné koruny) porušován do té doby nevídaným způsobem. V letech 1868 a 1884 se Řád železné koruny III. třídy uděloval v průměru každý šestý den a podle toho také rakouská šlechtická obec vypadala. Ze statistiky nobilitací let 1848 až 1898 vyplývá, že v této době bylo mezi svobodné pány, rytíře či šlechtice povýšeno celkem 4651 osob. Přitom plných 65 procent baronských a 94 procent rytířských titulů bylo uděleno na základě některého z řádů monarchie, což byla záležitost dosud nevídaná.⁵²

	kníže	hrabě	svobodný pán	rytíř	prosté šlechtictví
Leopoldův řád	–	–	66	355	
řád Železné koruny	–	–	288	1696	–
řád Sv. Štěpána	–	–	38	–	–
řád Marie Terezie	–	–	55	–	–
<i>celkem nobilitováno na základě řádů</i>	–	–	447	2051	–
nobilitace bez udělení řádů	6	42	234	121	1798
<i>v letech 1848–98 celkem</i>	6	42	681	2172	1798

51 R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 57–58.

52 J. B. WITTING, *Statistik der Standeserhöhungen*, s. 59–91. Podle Wittinga došlo v tomto období jen ke čtyřem udělením knížecího stavu. Podle výzkumu autora v AVA, Adelsarchiv jich ale bylo šest.

Je ovšem zvláštní, že pokud odhlédneme od struktury nobilitací a zaměříme se jen na čísla, zjistíme, že o radikální změnu nešlo. Víme-li, že v období 1701–1918, tedy během 217 let, došlo k celkem 12 408 stavovským povýšením, znamená to, že panovník udělil ročně přibližně 57 titulů. V letech 1848 až 1898 přitom došlo k nárůstu, ale pouze jeden a půl násobnému: na cca 93 titulů.⁵³ Rozdíl tedy není nijak závažný a koresponduje s výrazným nárůstem populace monarchie i zvyšováním prestiže někdejšího třetího stavu. Zásadně se ale změnila podoba nobilitací. Zatímco před rokem 1848 byla naprostá většina titulů udělena panovníkem, v následujícím období převažovaly nobilitace na základě systematizovaného šlechtictví.

* * *

Až do počátku osmdesátých let 19. století se kompetentní místa záležitostí nobilitací nezabývala. Důvodů může být několik. Až do roku 1879 (s krátkou přestávkou Hohenwarthovy vlády z roku 1871) byli u moci liberálové a od ministrů, kteří se opírali převážně o bohaté měšťany, se dalo jen těžko čekat odstranění privilegií představujících významný nástroj společenského vzestupu jejich hlavních stoupenců.

Minimálně stejnou roli sehrál konzervativismus císaře Františka Josefa I., který jen nerad měnil zažitě způsoby a tradice. Například Řád železné koruny byl svou podstatou svázán s Lombardsko-Benátským královstvím a po ztrátě těchto provincií nebyl žádný důvod, proč by jej rakouský monarcha dále propůjčoval. František Josef I. si však na Itálii 3. října 1866 vymohl souhlas, aby mu právo udílet tuto dekoraci zůstalo zachováno až do smrti.⁵⁴ Pod tímto úhlem pohledu není pozdní zrušení nobilitačních paragrafů překvapivé. Například systematizované šlechtictví důstojníků, jež bylo zavedeno hlavně proto, aby ve stavovské společnosti vylepšilo sociální status neurozených výše postavených vojáků, František Josef nejen nikdy nezrušil, ale dokonce roku 1896 liberalizoval.⁵⁵

Dalším důvodem mohla být také panovníkova neochota smířit se se změnami spojenými s rakousko-uherským dualismem, jež statuta Leopoldova řádu a Řádu železné koruny významně narušovala. Podle nových zákonů totiž mohl rakouský

53 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 14–16.

54 Rudolf VOGL, *Der österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone*, in: Johann Stolzer – Christian Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996, s. 160–161.

55 Došlo ke zrušení povinné účasti na válečném tažení. Důstojník bez válečných zásluh mohl být po tomto roce nobilitován jen na základě čtyřicetileté bezúhonné vojenské služby. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 121.

občan získat jen rakouské šlechtictví a uherský pouze uherské, ale statuta obou těchto dekorací umožňovala jen udílení rakouského šlechtictví. Peštská vláda s tímto stavem nesouhlasila, trvalo ale několik desítek let, než se jí podařilo své zájmy prosadit.

Cestou ze začarovaného kruhu mohlo být udílení osobního šlechtictví spojeného přímo s propůjčením řádu a platného jen pro vyznamenaného. To by však představovalo radikální novum. V podunajské monarchii sice osobní šlechtictví existovalo, bylo však tradičně spojeno jen se získáním některých významných církevních beneficií.⁵⁶ Šlechtickým privilegiím se (zejména v 17. a 18. století) také mohli těšit i držitelé některých úřadů či radní významných měst, ovšem těž jen v době výkonu funkce.

Šlechtictví ad personam udílené jako vyznamenání Rakousko neznalo a stejná situace vládla ve Svaté říši římské. K zásadní změně došlo až pod francouzským vlivem v nově vytvořeném Rýnském spolku, a to (jak již bylo zmíněno) především ve Württembersku a Bavorsku. V těchto zemích vliv tradičních elit nejpozději na přelomu 18. a 19. století významně poklesl. Vnitřní politika těchto království totiž byla zaměřena právě proti dědičným právům šlechty a provázela ji násilná mediatizace dosud suverénních říšských stavů a rytířů. V obou zemích mělo navíc silné pozice měšťanstvo a v obou byla také (podle francouzského vzoru) zrušena všechna šlechtická privilegia s výjimkou práva na titul a predikát. Právě vytvoření institutu osobního šlechtictví bylo součástí opatření, které měly sloužit k sociálnímu vzestupu nového úřednického stavu rekrutovaného z neurozených vrstev.⁵⁷

Vzorem se stala pochopitelně Francie, kde císař Napoleon I. dekretem z 1. března 1808 obnovil šlechtické tituly. Ty přitom mohly být jak dědičné, tak udílené ad personam. V tomto případě byl jejich získání většinou spojen s výkonem určité funkce nebo s nabytím Řádu čestné legie (v Italském království s Řádem železné koruny).⁵⁸ Osobní šlechtictví zůstalo v Bavorsku a Württembersku zachováno i po Napoleonově pádu. V obou zemích se jeho udílení v detailech lišilo. Zatímco v Bavorsku se vázalo především na získání některých záslužných řádů, ve Württembersku byl systém mnohem propracovanější a titul byl přiznáván úředníkům i vojákům po dosažení určité hodnostní třídy.

56 Srov. Rudolf GRANICHSTAEDTEN-CZERVA, *Ein Amtadel für Frauen in Österreich*, „ADLER“ – Zeitschrift für Genealogie und Heraldik 4 (XVIII.), 1957, s. 121–122; B. WALDSTEIN-WARTENBERG, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 126.

57 B. WUNDER, *Der württembergische Personaladel*.

58 François VELDE, „Chevalier“ under Napoleon, in: „Chevalier“ in the French nobility, online in: <http://www.heraldica.org/topics/france/chevalier.htm#Napoleon>. Cit. dne: 20. 1. 2015; Rudolf VOGL, *Der österreichisch-kaiserliche Orden der Eisernen Krone*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 146–148.

Tato instituce samozřejmě nezůstala omezena na zmíněné země. Setkáváme se s ní i v dalších monarchiích, kde ovšem vycházela buď z jiných tradic (Velká Británie, Rusko), nebo z odlišně cílené nobilitační politiky (Prusko). Příklad Pruska je zajímavý, protože teoreticky měla být nobilitační politika tohoto státu jako německé země stojící mimo napoleonský blok podobná rakouské. Na rozdíl od podunajské monarchie zde ale měla na šlechtickou politiku výrazný vliv zdejší konzervativní šlechta, tzv. junkeři, kteří neměli zájem o výrazné navýšení počtu osob se šlechtickým titulem. K nobilitacím tak zde docházelo výrazně méně často než v podunajské monarchii a sociální struktura příjemců titulů byla odlišná. Například v letech 1870/1871–1918 došlo k 1315 nobilitacím. Z tohoto počtu připadalo 1094 (83 %) na udělení prostého šlechtického stavu; poměr mezi vyšší a nižší šlechtou byl tedy podobný jako v Rakousku. (Ve skutečnosti ale bylo nobilitací výrazně méně – 857. Zbytek představoval zisk šlechtictví prostřednictvím adopce či konfirmace dosud nepotvrzeného šlechtického stavu.) Mezi novošlechtici dominovali důstojníci, v případě civilistů se ukazovala jako nejdůležitější držba velkostatku a stavovsky přiměřený životní styl. Podíl nové šlechty z řad úředníků (v Rakousku velmi vysoký) zde od počátku dvacátých let 19. století stále klesal a podíl podnikatelů nepřekročil 15 procent. Takřka základní podmínkou pro povýšení do řad titulované šlechty (svobodného pána, hraběte, knížete) bylo vytvoření fideikomisu s doporučeným a podle titulu odstupňovaným ročním výnosem. V jiných případech byl titul udílen ad personam. Titul ale nemusel být ani po zřízení svěřenectví udělen všem členům rodu, mohl být vázán na fideikomis a udílen primogeniturně.⁵⁹

* * *

Není snadné vysvětlit, proč šel vývoj v Rakousku jiným směrem. Nermalou roli hrála jistě averze vůči Francii, na které nic nezměnilo ani nucené spojenectví zavržené sňatkem Napoleona I. s arcivévodkyní Marií Luisou. Přestože se monarchie modernizovala a moc ústřední vlády významně posílila na úkor tradičních elit, šlechta si své výsady ponechala až do roku 1848, vliv měšťanstva na politické dění byl v předběžnové době mizivý a pozice panovníka jak před rokem 1848, tak po něm

59 Srov. Harald von KALM, *Das preußische Heroldsamt (1855–1920). Adelsbehörde und Adelsrecht in der preußischen Verfassungsentwicklung*, Berlin 1994, s. 84–87. Viz též nobilitace rodu Goldschmidt-Rothschild in: J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 267–269; Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin – Dahlem, HA Rep. 176 Heroldsamt, Nr. 2993 (Goldschmidt-Rothschild).

výrazně silnější než v Bavorsku a Württembersku. Habsburkové byli navíc v udílení šlechtických titulů vždy poměrně liberální. Je také nutné zdůraznit, že jeden z hlavních pilířů monarchie představovala kontinuita a udílení titulů ad personam by znamenalo hluboký zásah do tradic země, kde byly šlechtické výsady vždy dědičné. Nobilitace tu hrála významnou úlohu při vytváření nové, trůnu zcela loajální elity.

V tomto ohledu se císař František Josef I. nelišil od svých předchůdců a nebyl v této otázce ochoten přistoupit ke kompromisům. To se jasně ukázalo během dlouhého jednání o budoucnosti systematizovaného řádového šlechtictví na počátku osmdesátých let 19. století. Císař se sice nakonec rozhodl statuta záslužných řádů monarchie reformovat, ale zároveň byl rozhodnut ponechat nobilitační záležitosti výlučně pod svou kontrolou. Proto také vypracováním návrhu nepověřil ministerské úředníky, nejkuli nezávislé odborníky, ale nejvyšším listem daným 7. září 1883 v v Gödöllő přímo ministra c. a k. domu a zahraničních věcí Gustava hraběte Kálnokyho.⁶⁰

O jednání se bohužel nedochovaly podrobné informace, znám je pouze výsledek. Kálnoky po zralé úvaze (a nepochybně také na základě přání panovníka) zamítl možnost udílet prostřednictvím řádů osobní šlechtictví a to ze dvou důvodů: jednak tvrdil, že je v rozporu s rakouskou tradicí, jednak byl přesvědčen, že každý proces má mít své hranice, tedy i nobilitace. Nemalou roli přitom hrál argument zbytečného zdvojení císařské milosti – tedy odměna vyznamenáním a zároveň titulem. Kálnoky zdůrazňoval, že doba se změnila a udělení řádu již neznámá přijetí do určitého společenství, ale prosté ocenění zásluh. Ministr si dobře uvědomoval důležité vnitropolitické souvislosti a také to, že po uzákonění dualismu je nepřijatelnou anomálií, aby řády umožňovaly jen získání šlechtictví dědičných zemí (resp. Rakouského císařství), nikoli také uherského šlechtictví.

Výsledkem jeho práce bylo memorandum ze 17. července 1884, kterým navrhl zrušit příslušné nobilitační paragrafy řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny a tím i nárok vyznamenáných na tajného rady či nobilitaci. František Josef I., jenž byl o průběhu jednání nepochybně dobře informován, předlohu schválil již 18. července 1884.⁶¹ Výnos následně 5. srpna 1884 publikoval oficiální vládní list Wiener Zeitung.⁶² Po tomto datu s držbou výše uvedených řádů nebyly spojeny žádné další výsady, ovšem osoby, kterým byly vyznamenány dříve, o no-

60 HHStA, KK (Separatakten), B 32 s/1883 (koncept nejvyššího listu ze 7. 9. 1883).

61 Návrh hraběte Kálnokyho císaři ze 17. 7. 1884, císařův souhlas z 18. 7. 1884. HHStA, KK, 2597/1884.

62 Wiener Zeitung, 5. 8. 1884, s. 1. Nařízení bylo jako dodatek včleněno do statut příslušných řádů.

bilitaci žádat mohly. Nobilitace na základě těchto řádů tak probíhaly nejméně do konce 19. století.

Např. staročeský politik František Ladislav Rieger (1818–1903) získal Řád železné koruny II. třídy 26. června 1881, titul svobodného pána ale získal až po svém víceméně nuceném odchodu na odpočinek 12. dubna 1897.⁶³ Ještě déle váhal nad podáním žádosti o nobilitaci profesor pražské německé polytechniky Emanuel Ringhoffer (1823–1903), mladší bratr velkopřemyslníka Franze svobodného pána Ringhoffera (1817–1873), který při příležitosti odchodu do penze získal 30. srpna 1881 Řád železné koruny III. třídy, ale rytířský stav mu byl udělen až 10. dubna 1900.⁶⁴ Zatímco v Riegerově případě byla důvodem tohoto odstupu jeho politická činnost a rezervovaný postoj k vídeňské vládě, u Ringhoffera hrál zřejmě roli fakt, že měl dvě dcery, ale žádného syna.

Pro Františka Josefa bylo typické, že v rámci reformy záslužných řádů a udílení šlechtictví vůbec neuvažoval o diskusi nad systematizovaným šlechtictvím důstojníků (*systemmäßiger Adelstand*), ani nad nobilitačními výsadami Řádu Marie Terezie. V případě vojáků tak k žádnému omezení jejich privilegií nedošlo a změny, ke kterým se v této věci přistoupilo o deset let později, byly spíše kosmetického charakteru a vynuceny nikoli veřejným míněním, ale tlakem budapeštské vlády. Teprve 21. srpna 1894 panovník vyšel vstříc návrhu uherského ministra vnitra Károly Hieronymiho z 8. prosince 1893, když povolil, aby důstojníci rakousko-uherské armády získávali nadále při nobilitaci výlučně uherský šlechtický stav.⁶⁵ Změna se dotkla i řádu Marie Terezie: zatímco předlitavští občané nadále získávali rakouský stav svobodných pánů, zalitavským byl udílen uherský baronát. A protože uherská šlechtická hierarchie neznala titul rytíře, bylo se získáním řádu nadále automaticky spojeno jen prosté šlechtictví.⁶⁶

* * *

63 Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický archiv (dále jen NA, ŠA), kart. 43 – Rieger. (K jeho případu viz Robert R. NOVOTNÝ, *Nobilitace Františka Ladislava Riegera*, in: Jan Županič – Michal Fiala – Pavel Koblasa, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny*, Praha 2014, s. 66–81.)

64 AVA, Adelsarchiv, Emanuel Ringhoffer, Ritterstand 1900.

65 HHStA, KK, 3717/1894. Dne 6. 8. 1894 tuto změnu podpořil i c. k. ministr vnitra markýz Olivier Bacquehem (tamtéž, 3716/1894).

66 V tomto případě změna vešla v platnost nařízením z 8. 3. 1895. R. BINDER-KRIEGLSTEIN, *Österreichisches Adelsrecht*, s. 55; Oskar von HOFMANN – Gustav von HUBKA, *Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918*, Wien 1944, s. 3; G. LUDWIGSTORFF, *Der Militär-Maria Theresien-Orden*, s. 98.

Rok 1884 neznamenal zásadní přelom ve vývoji rakouské šlechtické obce, přinesl však zánik tradiční podoby záslužných řádů, kterou v polovině 18. století stvořil absolutistický stát. Cílem odměňování zasloužilých osob již nebylo vytvoření nové, loajální šlechtické elity, ale pouze a jedinečně symbolické ocenění prokázaných zásluh prostřednictvím konkrétního ocenění. Z tohoto důvodu se systém řádů monarchie dále vylepšoval: v roce 1901 došlo ke zřízení Leopoldova řádu I. třídy a důstojnického kříže Řádu Františka Josefa. Důvody byly ryze praktické. Roku 1868 totiž Italské království založilo Řád italské koruny, jehož symbol, lombardská železná koruna, byla narázkou na sjednocení poloostrova pod vládou savojské dynastie. Stejný řád (Železnou korunu) vycházející z téhož symbolu, již od roku 1816 udílela i podunajská monarchie a obě dekorace tedy od konce šedesátých let 19. století existovaly paralelně. Ze zdvořilostních důvodů nebylo myslitelné dekorovat zasloužilé italské občany rakouským Řádem železné koruny, a proto byli odměňováni řádem Leopoldovým. To se týkalo jak nižších stupňů, tak i velkokříže, kterým byli obvykle vyznamenáváni velvyslanci a významní politikové. Tento postup vyvolával nelibost, protože Leopoldův řád stál na hodnostní stupnici výše než Železná koruna. Na návrh ministra zahraničí Agenora hraběte Goluchowského (1849–1921) proto došlo ke zřízení I. třídy Leopoldova řádu, která byla na stejné úrovni jako Železná koruna I. třídy. Z podobného důvodu byl roku 1901 zřízen i důstojnický kříž řádu Františka Josefa. Byl postaven na roveň Řádu železné koruny III. třídy, který měl být nadále udílen méně často.⁶⁷ Tři roky předtím, roku 1898, došlo k založení výlučně ženského Alžbětina řádu.⁶⁸

Je nesporné, že zrušení nobilitačních paragrafů posunulo prestiž šlechtictví o stupeň výše. Šlechtický titul byl nadále (většinou) oceněním dlouholetých věrných služeb zasloužilých jedinců, kteří byli již dříve za podobné či jiné zásluhy odměněni jiným způsobem (radovským titulem či řádem). Ze statistiky nobilitací z let 1880 a 1910 jasně vyplývá, že se počet nobilitací po roce 1884 v Rakousku snížil přibližně o třetinu a zároveň došlo k radikální nápravě v hierarchii udělených titulů.⁶⁹

67 Günter Erik SCHMIDT, *Der österreichisch-kaiserliche Leopolds-Orden*, in: J. Stolzer – Ch. Steeb (Hrsg.), *Österreichs Orden*, s. 135–145, zejména s. 143.

68 Walter A. SCHWARZ, „Vergänglicher Glanz...“ *Altösterreichs Orden. Katalog zur Ausstellung des Österreichischen Staatsarchivs und der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde (ÖGO) anlässlich deren 15-jährigen Bestandsjubiläum*, Wien 2005, s. 28–31; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 125. Další změny samozřejmě přinesla první světová válka.

69 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 4–14.

	prosté šlechtictví	rytířský stav	stav svob. pánů	hraběcí stav	nobilitací celkem	z toho uděleno nešlechticům
1880	43	74	20	–	137	120
1910	62	13	8	1	84	77

Roku 1880, tedy nedlouho před zrušením nobilitačních paragrafů rakouských řádů, došlo k celkem 137 povýšením, ze kterých se 120 týkalo nešlechticů. Titulárně dominantní skupinu přitom vzhledem k častému propůjčování Železné koruny III. třídy představovali rytíři (54 %). O třicet let později bylo uděleno jen 84 titulů, z čehož 77 připadlo na nešlechtice. Povýšení přitom nyní sledovala hierarchii rakouských šlechtických titulů (mezi rytíře nyní dostal jen málokdo)⁷⁰ a poklesl počet nových příslušníků vyšší šlechty (baronů a hrabat): zatímco v roce 1880 představovaly tyto nobilitace 15 %, o třicet let později jen jedenáct procent všech povýšení.

* * *

I přes tato významná vylepšení nobilitačních pravidel prestiž šlechtictví u velké části populace klesala dál. Otázkou je proč. Pokud onou hlavní nesnází nebyly nobilitační paragrafy rakouských řádů, resp. nárůst udílení těchto dekorací, musel být problém jinde. Zřejmě jím byla samotná definice šlechty, kterou Riegerův slovník naučný trefně charakterizoval jako „souhrn osob ve společnosti státní, povýšených dědičným stupněm nad obecný lid“.⁷¹ A právě toto vymezení, nadřazená a navíc dědičná pozice šlechty vůči zbytku společnosti, bylo ve druhé polovině 19. století pro značnou část populace podunajské monarchie již nepřijatelné.

Stále více osob se v této době jednoduše přiklápělo k názoru, že se instituce šlechtictví v liberální společnosti prostě přežila. Přestala hrát roli, kterou jí v šedesátých letech 18. století výstižně přisoudil hrabě Zinzendorf, tedy úlohu zprostředkovatele mezi monarchou a poddanými, čímž ztratila po generaci nezpochybnitelnou pozici sociální a politické elity.⁷² Během zlomových let 1848–1849 se totiž šlechta,

⁷⁰ Cca 74 % představovalo udělení prostého šlechtictví, 15 % rytířského stavu, 10 % stavu svobodných pánů a 1 % stavu hraběcího. K nárůstu pak logicky došlo za první světové války, ale také v době velkých výročí (1898, 1908 atd.). Srov. J. ŽUPANIČ, *Karlovska šlechta*.

⁷¹ Cit. dle: František Ladislav RIEGER (ed.), *Slovník naučný, díl IX.*, Praha 1872, s. 69.

⁷² Ludwig Graf von ZINZENDORF, *Grundlage des neuen adeligen Denken*, Wien 1765.

i po osvícenských reformách disponující značnými privilegii zejména ve správní rovině, ale i v politice, změnila v „obyčejné občany“ a ztratila většinu svých výhod. Ale právě z těchto výsad vycházela tradice kontinuity a dědičných práv šlechty, které – alespoň pro většinu populace – nyní ztratily význam.

Zásadní roli v kritice instituce šlechtictví totiž nehrál nárůst nobilitovaných, ale hluboká proměna společnosti monarchie po roce 1848 a kritický přístup části populace ke šlechtě jako takové. Nesmíme také zapomínat, že projekt kroměřížské ústavy z roku 1849 dokonce původně počítal se zrušením šlechtických titulů. I když ústavní výbor nakonec z definitivní verze připravované konstituce tento článek vyškrtnl,⁷³ již samotné parlamentní rozpravy hovoří o atmosféře, která vládla v tehdejší společnosti (zejména u středních vrstev).

Nemalou roli v negativním postoji značné části populace vůči nové šlechtě hrál také antisemitismus, protože po roce 1848 se mezi novošlechtici začali ve velkém měřítku objevovat židé.⁷⁴ Jejich mimořádný sociální vzestup nebyl majoritní společností přijímán bez výhrad a pozici židovského etnika nevytěžovaly ani poměrně časté konverze.⁷⁵

Jako ještě vážnější se ukázalo narušení tradiční rovnováhy mezi ekonomickým a sociálním kapitálem, tedy majetkem a titulem šlechticů. Zatímco relativně chudé příslušníky nižší šlechty byla společnost do jisté míry schopna tolerovat, rostoucí počet nezámožných baronů představoval skutečný problém. Před rokem 1848 (s výjimkou poměrně vzácně udíleného Řádu Marie Terezie) totiž osoby povýšené do stavu svobodných pánů obvykle disponovaly nemalým kapitálem, který jim umožňoval vést stavovsky přiměřený život. Měšťanské vystupování a způsob života byly totiž pro většinu společnosti akceptovatelné jen v případě nižší šlechty, která v dědičných zemích tradičně nebyla příliš zámožná a jejíž příslušníci většinou vstupovali do služeb státu či církve nebo se stávali zaměstnanci bohatých aristokratických rodů. Baronát – a s ním příslušnost k panskému stavu – byl ovšem vždy spojen se značnou prestiží. Po roce 1848 se ale mezi svobodné pány dostalo (vět-

73 Ovšem jen většinou jediného hlasu. Vojtěch TESKA, *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha 2007, s. 30–31.

74 Počet židovských šlechticů narosl oproti předběžnové éře více než čtyřnásobně. Zatímco mezi lety 1789–1848 došlo k 44 nobilitacím jedinců židovské víry, tj. 0,75 ročně, v období 1848–1884 proběhlo již 128 nobilitací, tedy více než 3,5 ročně. Zdroj: výzkum autora v Österreichisches Staatsarchiv v AVA, Adelsarchiv a HHStA, KK, Indexe (Adel, Orden) 1848–1884.

75 K této otázce srov. Götz ALY, *Warum die Deutschen? Warum die Juden? – Gleichheit, Neid und Rassenhass 1800–1933*, Frankfurt am Main 2011.

šinou na základě řádů) nejen mnoho průmyslníků a finančníků, ale také nepříliš bohatí politici, úředníci a důstojníci.⁷⁶

Nebezpečná byla také již zmíněná degradace prostého šlechtictví, které většina novorytířských rodů ve druhé polovině 19. století díky nobilitačním paragrafům rakouských řádů prostě přeskočila. Prosté šlechtictví hrálo ve druhé polovině 19. století významnější roli jen při odměňování důstojníků. V porovnání s nimi byl počet ostatních skupin obyvatelstva, které tento titul získaly, velmi nízký. Není přitom bez zajímavosti, že časté nobilitace důstojníků (v letech 1804–1918 bylo v Rakousku do šlechtického stavu povýšeno 3056 těchto osob, z toho po roce 1868 celkem 2194) výrazněji v očích veřejnosti nesnížily prestiž vojenského stavu a důstojníků-novošlechticů. Byly totiž všeobecně chápány jako čestné ocenění vojenských zásluh a kompenzace náročné a nepříliš skvěle placené služby.⁷⁷ Všechny tyto faktory (a navíc rychlá modernizace a liberalizace společnosti) narušily existující modus vivendi a vedly ke stále hlasitější kritice instituce šlechtictví.

Sřet mezi šlechtou a neurozenými skupinami obyvatelstva byl v Rakousku intenzivnější také díky tomu, že zde historicky téměř chyběla drobná pozemková šlechta tvořící přirozený mezistupeň mezi aristokracií a měšťanstvem, která např. hrála významnou úlohu v politických dějinách Uherského království 19. století. Neurozené elity (zejména ty, které se během 19. století identifikovaly s některým ze slovanských národů) pak zase postrádaly bohaté měšťanstvo rušící společenské hranice z druhé strany. Zjednodušeně řečeno, rakouskou společnost vytvářely dva protipóly, mezi kterými zela hluboká propast. Složení pozemkové držby zůstalo v podstatě od poloviny 17. století stejné a nově povýšená šlechta se jen velmi vzácně etablovala mezi velkostatkáři. Většinou založila dynastie *noblesse de robe* či *noblesse d'épée*, šlechty talárů nebo meče, jejíž příjmy plynuly z mezd vyplácených státem a životní styl se výrazně nelišil od života buržoazie. Jen málo těchto rodin se spří-

76 Díky tomu byl od druhé poloviny 19. století starobylým, ale také později nobilitovaným rodům, které se spříznily se starou šlechtou, baronát udílen v podstatě bez okolků, jen po úhradě taxy: např. roku 1869 Ferdinandu Arnoštovi (Ernstovi) Kotzovi z Dobrsche (1821–1882) či roku 1882 Janu (Johannu) Nádhernému z Borutina. AVA, Adelsarchiv, Ferdinand Ernst Kotz von Dobrsch, Freiherrnstand (1869–1892); AVA, Adelsarchiv, Johann Nadherny von Borutin, Freiherrnstand 1882.

77 H. JÄGER-SUNSTENAU, *Statistik der Nobilitierungen*, s. 4–8. Adam WANDRUSZKA, *Die „Zweite Gesellschaft der Donaumonarchie“*, in: Heinz Sieger (Hrsg.), *Adel in Österreich*, Wien 1971, s. 63, uvádí 3116 důstojníků, ale bez udání zdroje; J. ŽUPANIČ, *Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.)*, Sborník archivních prací LXI, 2011, č. 1, s. 3–114; Karl MEGNER, *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868-1884, Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung*, Wien 1974, s. 282.

znilo se starou šlechtou, jež se navíc po roce 1848 vůči zbytku společnosti stále více uzavírala.

Na tomto místě si musíme položit otázku, zda byl počet nobilitací skutečně vysoký a jestli šlo skutečně o takový problém, za jaký ho veřejně mínění považovalo. Jak již bylo zmíněno, v době největšího rozmachu systematizovaného řádového šlechtictví udílel rakouský císař přibližně jedenapůlkrát více titulů, než jeho předchůdci. Nebylo to vlastně mnoho, protože počet obyvatel říše rychle rostl. Podle sčítání z roku 1880 žilo na území Předlitavska 22 144 244 obyvatel a o třicet let později již 28 571 934.⁷⁸ Vzhledem k nárůstu populace byl počet povýšených naprostým zlomkem: zatímco v roce 1880 šlo o 137 osob, roku 1910, kdy počet obyvatel monarchie stoupl téměř o 6,5 milionu, již jen o 84. Jeden novošlechtic tak připadal na 161 637 (1880), respektive 340 142 (1910) jedinců, což jsou zcela zanedbatelná čísla. Navíc udělení šlechtictví po roce 1848 (ale v podstatě také již v předbřeznové době), výrazně neměnilo status jedince a mělo jen charakter vyznamenání.

Hlavní problém spočíval v tom, že rychle se radikalizující liberálně-demokratická společnost již nebyla ochotná tolerovat dědičné výsady a mnozí příslušníci nových elit dávali příslušnost k měšťanstvu najevo stejně okázale, jako dříve nobilitovaní své šlechtictví. Docházelo tak k zajímavé situaci: od třetí čtvrtiny 19. století v monarchii narůstal počet osob, jež měly společenské i ekonomické předpoklady stát se šlechtici, ale o nobilitaci neusilovali. Důvody mohly být různé, největší roli ale nepochybně hrála politická orientace a intelektuální směřování. Bylo přitom vcelku lhostejné, zda šlo o osobu blízkou vládě či aktivní v opozičních kruzích.

Tuto situaci velmi dobře vystihl Rudolf Sieghart⁷⁹ (1866–1934), židovský konvertita vzešlý z chudých poměrů, který se díky mimořádné pili a obratnosti na

78 *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880*, Wien 1884, Heft 3, s. IV, online in: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors & datum=0005 & page=590 & size=45>; *Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Wien 1917, Heft 1, s. 33, online in: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ost & datum=0001 & page=36 & size=45>. Cit. dne: 20. 1. 2015

79 Do konverze roku 1895 užíval jména Singer. Narodil se v Opavě do velmi skromných poměrů, ale podařilo se mu vystudovat vysokou školu a po zisku doktorátu práv začal pracovat v politické kanceláři liberální strany. Krátce nato (1893–1895) se stal blízkým spolupracovníkem ministra financí Ernsta von Plenera (1841–1923) a jeho hvězda začala rychle stoupat. Ve vládě ministerského předsedy Ernsta von Koerbera (1850–1919) se stal šéfem kanceláře ministerské rady, byly mu svěřovány velmi důležité a důvěrné úkoly (např. záležitost morganatického manželství Františka Ferdinanda d'Este) a byl povýšen do funkce sekčního šéfa. Své postavení si podržel i za Koerberových nástupců. Roku 1910 se stal guvernérem banky Bodencreditanstalt a s výjimkou let 1916–1918 vedl tento ústav až do roku 1929. Srov. Robert S. WISTRICH, *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien-Köln-Weimar 1994, s. 141.

počátku 20. století stal mimořádně vlivnou osobností a šedou eminencí většiny rakouských vlád přelomu 19. a 20. století. Sieghart, jehož podíl na úpadku prestiže šlechtictví nebyl zrovna malý, o nobilitaci nikdy neusiloval a později dokonce prohlásil: „Vždy jsem se cítil lépe jako sekční šéf než jako nově upečený baron.“⁸⁰

Je totiž nesporné, že se šlechtictví (a v důsledku nobilitační politika) v Rakouském císařství ocitly ve druhé polovině 19. století v hluboké krizi. Nešlo přitom jen o důsledek existence systematizovaného šlechtictví. Především byla tato situace úzce spojena se zásadní proměnou rakouské společnosti jako takové. Šlechtictví (v menší míře pak udělení řádů či radovského titulu) totiž vždy představovalo odměnu za loajalitu a podporu oficiálního kurzu vládní politiky. Jenže ta byla od roku 1848 stále menší. Vídeň se v následujících více než šesti desítkách let nejen nemohla opřít o prorakousky smýšlející majoritu, ale počet osob, které takto smýšlely, se stále snižoval. A nešlo přitom jen o slovanské národy Předlitavska či iredentisticky smýšlející Italy. Podpora vládě klesala i uvnitř velké části německého obyvatelstva říše. Jak věděli již současníci a jak se jasně ukázalo, hlavním jednotícím prvkem monarchie nebyla žádná společná idea, ale osoba stárnoucího císaře Františka Josefa I.

Uvnitř neustálého politického zápasu o zachování monarchie se udílení řádů a titulů bohužel stalo také významným mocenským prostředkem, který vládě přinášel jak přímé stoupence (zmínit můžeme časté nobilitace stoupenců německých liberálů v šedesátých a sedmdesátých letech), tak nezbytné finance. Udílení titulů za peníze přitom nepředstavovalo žádné novum. Zásluhy, které panovník odměňoval šlechtickými tituly, totiž mohly být různého druhu – a mezi ně samozřejmě patřilo poskytnutí prostředků státní účely.⁸¹ Problémem bylo, že tato politika pokračovala i v době, kdy již existovalo veřejné mínění a jednání panovníků a vlád

80 Cit. dle: Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 127.

81 Např. Karl Joseph II. hrabě Palm-Gundelfingen († 1814) získal roku 1783 od Josefa II. knížecí titul za peníze poskytnuté na dobročinné účely. Přestože Palm roku 1771 věnoval 200 000 zlatých na podporu chudých dětí vojáků a roku 1777 dalších 40 000 na udržování škol v Horních a Dolních Rakousích, nepovažoval císař Josef II. jeho zásluhy za tak významné, aby měl nárok na knížecí titul. Zajímavým svědectvím přitom jsou dochované císařovy instrukce pro nejvyššího kancléře Leopolda hraběte Kolowrata z roku 1783. Josef II. tak odmítl Palmovu nabídku kompenzovat nedostatečné zásluhy založením fondu pro chudé ve výši 250 000 zlatých, prostřednictvím Kolowrata ale hraběti doporučil nabídku zvýšit na půl milionu zlatých k založení nalezince a špitálu. Po splnění této podmínky mu byl titul skutečně udělen. Podobně byl bankéři Nathanu Adamovi šlechtici Arnsteinovi (1749–1838) roku 1798 udělen titul svobodného pána za služby monarchii, mj. dar akcií ve výši 10 000 zlatých pro fond válečných invalidů. AVA, Adelsarchiv (Reichskanzlei), Carl Josef Graf von Palm, Fürstenstand 1783; tamtéž (Hofkanzlei), Nathan Adam Arnsteiner, Freiherrnstand 1798; Jan

bylo stále více hodnoceno a kriticky posuzováno. Zatímco nobilitaci (resp. udělení privilegovaného řádu s nobilitačním paragrafem) jako ocenění zásluh o veřejné dobro, tedy poskytnutí peněz na humanitární účely (což byla záležitost, kterou stát v této době v podstatě neřešil), byla velká část populace ještě ochotna tolerovat, přímá finanční podpora zájmů vlády již hranici únosnosti překračovala.

Velkou „zásluhu“ na snížení prestiže titulů přitom měl výše zmíněný Rudolf Sieghart. Poté, co byl zaměstnán v kanceláři prezidia předlitavské poslanecké sněmovny, údajně zjistil, že přijetí některých zákonů je možné jen tehdy, pokud poslanci získají jisté pozornosti a dárky. Protože ale finance pro tyto účely v rozpočtu pochopitelně chyběly, „znovuobjevil“ Sieghart kupčení s tituly a řády, které již v šedesátých letech 19. století praktikoval důvěrník rakouského ministra zahraničí a kancléře Beusta Leopold von Hofmann (1822–1885). Zatímco ale za něj docházelo k podobným událostem spíše vzácně, Sieghart proces dovedl k dokonalosti a dal mu pevně stanovenou, byť neoficiální podobu. Cena jednotlivých titulů byla odstupňována a poskytnutí příslušných financí vládě bylo nobilitací odměňováno stejně, jako služba v armádě či na úřadě. Nešlo ovšem o rakouskou specialitu. Také v Prusku (natož v menších německých státech) nebyly podobné záležitosti ničím neobvyklým.⁸²

Tento obchod byl možná znám vyšším politickým kruhům, nikoli však širší veřejnosti a proto je možné pochopit pobouření, které vyvolal projev českého poslance Václava Klofáče, jež pronesl před poslaneckou sněmovnou 25. února 1902.⁸³ Klofáč hovořil zejména o podezřelých renobilitačních praktikách šlechtického odboru c. k. ministerstva vnitra,⁸⁴ ale jeho řeč byla ostrou obžalobou celé tehdejší vlády Ernsta von Koerbera. Ministerského předsedu obvinil z vytváření tajného fondu k uplácení novinářů a z kupčení se šlechtickými tituly, které prý vláda prodávala za 100 až 200 tisíc zlatých.⁸⁵

ŽUPANIČ – František STELLNER – Michal FIALA, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, Praha 2001, s. 203; J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 111.

82 Srov. Dieter HERTZ-EICHENRODE, *Wilheminscher Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 282, Heft 3, Juni 2006, s. 654 a 660.

83 Zápis projevu Václava Klofáče na 97. schůzi XVII. zasedání poslanecké sněmovny říšské rady 25. 2. 1902, in: NA, ŠA, kart. 31 – Kapoun ze Svojkova.

84 K této otázce viz J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 320n.

85 Vynálezce a velkostatkář Dr. Karl rytíř Auer von Welsbach měl za baronát zaplatit celý půl milion korun a podobnou částku za zprostředkování téhož titulu údajně dal i velkopřemyslník Emil rytíř Kubinzky. Hans von URBANSKI, *Der Adel in Österreich vor 1914*, in: *Études Danubiennes*, tome VIII, Nr. 1, 1992, s. 3, mluví o 50 000 K za baronát.

Na základě výše uvedených informací můžeme konstatovat, že tzv. inflace titulů spojovaná s érou Františka Josefa a snad ještě více jeho nástupce Karla I. je mýtem. Časté udílení šlechtictví bylo dědictvím liberálního přístupu habsburských panovníků, a proto v tomto ohledu lze hovořit o tradici. Hlavní slabinou rakouské šlechtické politiky – a následně jednou z příčin krize vážnosti nově udělených titulů, se ovšem ukázalo být právě lpění na tradicích, konkrétně existenci systematizovaného šlechtictví. Především řádové šlechtictví, které přinášelo nárok na rytířský titul či dokonce baronát, významným způsobem narušilo tradiční šlechtickou hierarchii a vyzdvihlo příliš vysoko osoby, jejichž společenský ani majetkový status udělenému titulu neodpovídal.

Na druhé straně nelze popřít, že se po zavedení parlamentního života nobilitace staly skutečným politikem a přijetí či odmítnutí titulu jedincem většinou souznělo s jeho souhlasem či odmítáním vládního kurzu. Stejně tak je třeba zdůraznit, že se šlechtictví stalo významným obchodním artiklem, za který si panovník a vláda kupovali nejen loajalitu, ale také ochotu ambiciózních jednotlivců k finančním obětem ve prospěch státu nebo obecného dobra.⁸⁶ Problém samozřejmě nastal v situaci, kdy bylo na počátku 20. století odhalení těchto transakcí využito k politickému boji v parlamentu i pro získávání voličských hlasů a přízně mas. Postupem času se navíc ukázalo, že udílení šlechtictví nevede k touženému cíli: vzniku široké prorakousky smýšlející společenské majority, jejíž elita by byla za loajalitu odměňována právě prostřednictvím nobilitací. Neúspěch této snahy, stejně jako pokles prestiže a politické vážnosti rodové aristokracie, byl hlavní příčinou hluboké krize instituce šlechtictví, která definitivně zanikla záhy po rozpadu rakousko-uherské monarchie.⁸⁷

86 K podobným krokům samozřejmě docházelo i v jiných zemích, ale i zde byl tento stav mnohdy ostře kritizován. Srov. D. HERTZ-EICHENRODE, *Wilhemínischer Neuadel?*

87 Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru PRVOUK P15.

Aristocratic Title Inflation? Austrian Nobilitations in the Second Half of the 19th Century

JAN ŽUPANIČ

The aim of this study is to outline the causes of a deep transformation of the Austrian aristocratic community and the steps which led to it. It focuses upon the background of the situation just described, which one should not seek in the socio-political changes of the second half of the 19th century but in the very Enlightenment reforms of Maria Theresa and in the creation of a meticulously executed hierarchy of state awards, i.e. the honours system. It, in its consequences, represented one of the most important factors of the so-called title inflation in the era of Franz Joseph I.

The loss of prestige experienced by the nobility as a hereditary privileged group, which was connected to the end of the era during which it was the intermediary between the monarch and his subjects, represented an important factor, also. During the upheaval years of 1848–1849, this group, which continued to enjoy considerable privileges at the administrative and political levels even after the Enlightenment reforms, became „ordinary citizens.“ They lost most of their privileges and thus the status, undisputed for generations, of the social and political elite.

The project of the Kroměříž Constitution of 1849 even originally proposed the abolition of aristocratic titles. Although the Constitutional Committee then deleted this article from the definitive draft of the Constitution, the very parliamentary discussions speak out loudly about the prevalent atmosphere in contemporary society – and especially amongst the middle classes.

A significant role in the negative attitude of the majority population against the newly elevated nobility was also undoubtedly played by antisemitism as after 1848 the Jews came to appear amongst newly ennobled aristocrats on a large scale. Their social rise was not accepted without reservations by the majority of society, nor was the position of the Jewish ethnic group improved by their relatively frequent conversions to Christianity.

In contrast, the significant disruption of the traditional balance between the economic and social capital, i.e. the aristocracy's property and title, proved to be a more serious issue. Whereas society was able to tolerate relatively poor members of the lower nobility, to a certain degree, the increasing number of non-affluent

barons was, indeed, a real problem. Prior to 1848 persons ennobled to the rank of the recognized nobility (Freiherr in German) usually had sizeable capital at their disposal, which allowed them to lead a life considered appropriate to their status. The majority of society was willing to accept the bourgeois mentality and the style of life pertaining to it only in the case of the lower nobility, which was traditionally not too affluent in the hereditary Lands. Its members traditionally entered the civil service, the church or secured employment in rich aristocratic households. After 1848 the number of non-affluent barons rapidly increased.

Within the framework of constant political struggle for the preservation of the Monarchy, nobilitations also became the way and means of power, providing the government with both direct supporters and essential finances. The selling of titles for cash did not represent a new approach. Merits, for which the ruler came to award aristocratic titles could be, in fact, of various kinds – and naturally, the provision of funding for public use, was one of them. However, the problem was that this policy continued even at a time when public opinion increasingly placed the actions of the rulers and governments under examination and critical scrutiny. While the majority of society was still willing to tolerate nobilitations in recognition of service for the public good, i.e. giving money for humanitarian purposes, direct financial support for government interests did cross the limits of acceptability.

However, as time went by, it became evident that the awarding of aristocratic titles would not lead to the desired aim, namely the creation of a broad pro-Austrian minded social majority whose elite would be rewarded for its loyalty through nobilitations. The failure of this effort, as well as the decline of the prestige and political respect for the hereditary aristocracy were the main reasons for the deep crisis of the institution of nobility, which utterly collapsed soon after the fall of the Austro-Hungarian Monarchy.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách na Moravě a ve Slezsku v letech 1860–1918

DANIEL BARÁNEK

DANIEL BARÁNEK: The Institution of the Rabbinate in Emancipatory Jewish Communities in Moravia and Silesia between 1860–1918

“Emancipatory” Jewish communities, able to emerge in Moravia and Austrian Silesia in the second half of the 19th century thanks to the emancipation of the Jews, had to address the issue of the traditional institution of the rabbinate when they were creating their own institutions. The author of this study researches the reasons which led to changes in the status of the rabbinate, from its unquestioning acceptance in the 1860s up to the complete rejection of this institution by Jewish religious municipalities; the efforts of the authorities to force religious municipalities to appoint rabbis. He further focuses upon the modernisation of the theological and also secular education and the diversification of the rabbis and the consequent question what type of rabbi emancipatory Jewish religious municipalities preferred to appoint and vice versa what type of rabbis were drawn to serve emancipated religious communities.

Key words: rabbis, history of the Jews, Jewish communities, Moravia, Silesia, 19th century

Rabinát představoval vedle voleného představenstva, synagogy, hřbitova, učitele náboženství a dobročinných institucí tradičně jednu ze základních složek židov-

ské náboženské obce (ŽNO), ovšem v důsledku osvojení myšlenek osvícenství židovskou společností a vlivem zrovnoprávnění židů v průběhu 19. století prošel značnou proměnou. Tuto proměnu lze dobře vysledovat zejména na příkladu nových („emancipačních“) židovských komunit, jež ve druhé polovině 19. století vznikly v důsledku zrovnoprávnění židů na území Moravy a Rakouského Slezska a jež získaly na základě spolkového zákona status židovského náboženského spolku (ŽNS), nebo dokonce autonomní ŽNO (na základě povolení Ministerstva kultu a vyučování a později na základě speciálního zákona). Emancipační komunity totiž nemusely brát ohled na tradiční pravidla a zavedené zvyklosti tolik jako dosavadní („předemancipační“) židovské obce a mohly si do velké míry definovat svůj vztah k rabínovi podle svého. Jak toho emancipační komunity využily a jaké to mělo důsledky pro instituci rabinátu i komunity samotné?

Rabín jako potvrzení statusu židovské náboženské obce

Rabín plnil od středověku především úkol nositele tradice, jehož autorita se odvozovala od dosaženého náboženského vzdělání a získání *smicha le-rabanut* (rabínské autorizace, diplomu) od vyšší rabínské autority. Kontinuitu náboženské tradice rabíni zajišťovali v roli učence, soudce, společensko-náboženského vůdce a morálního vzoru. Rabíni měli také důležité slovo při uzavírání nebo rozvádění manželství, ovšem kněžské funkce (vedení modlitby, svatebních a pohřebních obřadů) se až do počátku 19. století nikdy nestaly integrální součástí rabínské konceptu. Rovněž ve středověku se zakotvilo pravidlo, že se rabín má nacházet v každé židovské obci.¹

Úcta vůči rabínovi jako nositeli tradice přetrvávala i na Moravě a ve Slezsku ještě v první polovině 19. století. Od třicátých let se však i na Moravě a ve Slezsku navzdory odporu moravského zemského rabína Nehemiase Trebitsche prosazovaly myšlenky *haskaly* (židovského osvícenství), jež začala tradici pojímat jako podléhající dějinnému vývoji a jež svými vědeckými měřítky zpochybnila tradovanou autoritu rabínů. Řada rabínů se snažila zabránit úpadku své autority předefinováním své úlohy a přizpůsobením se moderním měřítkům: začali působit jako spisovatelé, publicisté, vědci, historici a teologové a v této nové roli usilovali o nové vědecké zakotvení náboženských norem. Moravští a slezští rabíni jako Löw Schwab, Abraham Neuda, Hirsch Fassel, Abraham Schmiedel či Moritz Duschak se snažili vydobýt si

1 Leah BORNSTEIN-MAKOVETSKY, *Rabbi, Rabbinate*, in: Michael Berenbaum, Fred Skolnik (vyd.). *Encyclopaedia Judaica*, 2. vyd, svazek 17, Detroit 2007, s. 11–12.

ztracenou autoritu především posilováním svého vlivu na liturgii (zavádění němčiny, důraz na kázání) a na matřimoniální záležitosti, což zejména v případě liturgie představovalo zásah do oblasti, v níž vykonával své kompetence spíše *chazan* (kantor, *Vorbeter*), jenž původně liturgii vedl.²

Jestliže vůči obecním zřízencům mohli rabíni svou autoritu uplatňovat poměrně snadno, ve vztahu k představenstvu židovských náboženských obcí se nacházeli v nevýhodné pozici zaměstnance. V případě nově vznikajících emancipačních židovských náboženských obcí to platilo dvojnásob. Zatímco v dosavadních náboženských obcích vztah mezi rabínem a představenstvem určovaly tradiční stanovy, zaběhnuté zvyklosti a také vliv moravského zemského rabína, emancipační židovské komunity si při svém vzniku vytvářely pravidla samy. Stanovy židovských náboženských spolků a obcí sice podléhaly úřednímu schválení, nicméně státní úřady dbaly především na splnění podmínek kladených na stanovy spolkovým zákonem a od rabína Abrahama Placzka, pověřeného výkonem funkcí moravského zemského rabína,³ si vyžadovaly pouze vyjádření, zda navrhované stanovy nejsou v rozporu s židovským náboženským právem. Abraham Placzek tak spíše jen dohlížel na to, aby se stanovy o rabínovi v případě náboženských obcí nebo o „náboženském správci“ (*Religionsweiser*) či „duchovním správci“ (*Seelsorger*) v případě náboženských spolků vůbec zmiňovaly. Na konkrétní podobu příslušných ustanovení vliv neměl.⁴

Emancipace nových komunit od rabínské autority ovšem neměla v žádném případě absolutní charakter, neboť až do počátku sedmdesátých let žádná z emancipačních židovských náboženských obcí nezpochybňovala princip přítomnosti rabína v každé obci a všechny sdílely názor státních úřadů a moravského zemského rabinátu, že rabinát je nezbytnou institucí, díky níž se, mimo jiné, židovská náboženská obec odlišuje od náboženského spolku. Rabinát tedy reprezentoval určitý status židovské komunity, jehož zřízením se dovršoval proces ustavování židovské

2 Andreas BRÄMER, *Rabbiner und Vorstand. Zur Geschichte der jüdischen Gemeinde in Deutschland und Österreich 1808–1871*, Wien-Köln-Weimar 1999, s. 14–17; Michael Laurence MILLER, *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, California 2011.

3 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeine Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht und Kultus (UuK), Neuer Kultus (NK), Israelitischer Kultus (IsrK), kart. 32, složka Generalien, čj. 3186/1851 a 7469/1885.

4 Moravský zemský archiv v Brně (MZA), Moravské místodržitelství (B 14), starší manipulace (st.), kart. 630, fol. 513, 887–890, 1143; MZA, Zemský úřad Brno (B 40), III. manipulace (III), inv. 1094, kart. 3179, čj. 34517, fol. 9–26; Zemský archiv v Opavě (ZAO), Zemská vláda Slezská Opava (ZVIS Opava), inv. 1504, kart. 2029, čj. 11182/1863.

náboženské obce, a proto židovské komunity po získání povolení k založení náboženské obce neprodleně podnikaly kroky k brzkému obsazení rabinátu – pokud už rabína dokonce nezaměstnaly dříve.

Z životopisných údajů, z nichž alespoň část je uvedena v tabulce č. 1 a mapě č. 1, vychází najevo, že první emancipační židovské náboženské obce na Moravě a ve Slezsku přijímaly za rabíny zhruba pětaticetileté muže, kteří se narodili na Moravě (Placzek, Frankfurter, Blüh, Kurrein), v Uhrách (Unger) nebo ve východní části Pruska (Mühsam, Lesser), někdy rovnou v rabínské rodině (Placzek, Frankfurter, Lesser). Většinou studovali na některé moravské ješivě, kde vsřebali originální koncept rabínství, jenž v sobě zvláště spojoval moderní vzdělanost s talmudickou učeností. Moravské ješivy se v polovině 19. století na rozdíl od uherských většinou neuzavíraly vlivu reformního hnutí, opouštěly tradiční exegetickou metodu *pilpul* a zaváděly židovským osvícenstvím propagovanou výuku biblistiky, hebrejštiny a filozofie. Dokonce i konzervativní ješiva v Lipníku žákům tolerovala světské vzdělávání na gymnáziu.⁵

Příslušníci této druhé generace reformních rabínů na Moravě a ve Slezsku tedy studium na předních německých univerzitách (případně na vídeňské univerzitě) brali jako přirozenou součást rabínského kurikula, reformu judaismu nepojímali nijak radikálně a usilovali jen o takovou reformu, jež by namísto na zpochybných tradičních základech založila judaismus na nové odborné bázi. Vysokou školu nevystudovali pouze dva rabíni: Anschowitz a Singer. Ale ani zřejmě nejkonzervativnější z uvedených rabínů, opavský rabín Leopold Singer, nepatřil mezi – řečeno slovníkem reformistů – „starokonzervativní rabíny“ (*altconservative Rabbiner*) a identifikoval se s neoortodoxií, což ovšem na druhou stranu některým reformistům přišlo málo a neváhali jej kvůli tomu ostře kritizovat.⁶ Někteří rabíni (Blüh, Lesser) se rozhodli absolvovat také vědecky pojaté teologické studium na Židovském teologickém semináři ve Vratislavi, otevřeném roku 1854.⁷ Po dokončení vysokoškolských studií se nicméně rabíni vědecké činnosti většinou již nevěnovali a publikovali přinejlepším jen svá kázání a novinové články. Výjimku představoval pouze brněnský rabín dr. Baruch Placzek se svými odbornými články mj. z oboru

5 Carsten WILKE, „Den Talmud und den Kant.“ *Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne*. Hildesheim 2003, s. 533–542.

6 *Die Neuzeit*, 27. září 1867, s. 3.

7 M. BRANN, *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fränckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*, Breslau 1904, s. 61.

zoologie⁸ a jihlavský rabín dr. Joachim Jakob Unger, člen Německé orientální společnosti (*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*).⁹

Vůči moderně vzdělaným rabínům, snažícím se přiblížit judaismus měnícím se požadavkům doby, chovaly emancipační židovské komunity respekt, takové si přály a vybíraly. Přitom to nebylo nutné, protože podle dvorského dekretu z 26. října 1842 stačilo rabínským kandidátům na Moravě a ve Slezsku splnit v zásadě dvě podmínky: a) prokázat se vysvědčením o absolvování filozofického a pedagogického vzdělání, což bylo interpretováno jako vysvědčení o složení maturitní zkoušky, b) podstoupit zkoušku (aprobaci) u moravského zemského rabína. Třetí podmínka, že rabína má vybírat krajský úřad ze tří kandidátů navržených židovskou obcí, samozřejmě po roce 1848 pozbyla platnosti.¹⁰

Výběr mladého rabína mohl mít kromě snahy zaměstnat moderního vzdělance ještě jeden motiv, o němž se zmiňuje také novinový článek neznámého autora v souvislosti s ustanovením Barucha Placzka brněnským rabínem: „[Nelze se] zbavit podezření, že nadšenci pro nového rabína předvádí své sympatie jen proto, aby si zajistili přízeň mladého muže a tím získali nadvládu [Suprematie].“ Taková očekávání, že se mladý, téměř nezkušený rabín podřídí radám a vlivu svých podporovatelů, se sice nenaplnila, zbytečně ovšem vyvolala tření mezi sebevědomým rabínem a částí členů ŽNO Brno.¹¹

8 Publikoval například články *Die Agada und der Darwinismus und der Darwinismus in der Agada* (1878), *Die Affen bei den Hebräern und andern Völkern des Alterthums* (1882), *Wiesel und Katze. Ein Beitrag zur Geschichte der Haustiere* (1888), *Animalische Erreger der spanischen Grippe* (1919) aj.

9 C. WILKE, *Biographisches Handbuch der Rabbiner. Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781–1871*, München 2004., § 1808; Hugo GOLD, *Geschichte der Juden in Iglau*, in: H. Gold (vyd.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brünn 1929, s. 246.

10 ÖStA, AVA, NK, IsrK, kart. 7, čj. 561/1850; NA, MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 21707/1890; NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 27092/1892.

11 *Die Neuzeit*, 7. února 1862, s. 62–63.

Mapa č. 1

Rodiště rabinů zaměstnaných v emancipačních židovských náboženských obcích na Moravě a ve Slezsku do roku 1918

Tabulka č. 1

Rabíni zaměstnaní v emancipačních židovských náboženských obcích před rokem 1890

Rabín		Rok a místo narození	Rabínský seminář	Doktor- ský titul	Emancipační ŽNO (věk při příchodu, doba působení)			Rok a místo úmrtí
	Anselm Anschlo- witz ¹²	?			Krnov		1870– 1907	1911
dr.	Abraham Blüh ¹³	1831 Lipník nad Bečvou	1865 Vratislav	1864 Jena	Opava	48	1879– 1907	1907 Opava
dr.	Lazar Frank- furter ¹⁴	1830 Ivančice		1857 Jena	Bílsko	35	1865– 1874	1874 Bílsko
dr.	Saul Chaim Hor- witz ¹⁵	?		?	Bílsko		1888– 1896	1921 Vratislav
dr.	Adolf Kurrein ¹⁶	1846 Třebíč		1871 Videň	Bílsko	37	1883– 1888	1919 Teplice- Šanov
dr.	Wolf Lesser ¹⁷	1845 Kolobrzeg	1872 Vratislav	?	Bílsko	30	1875– 1882	1882

12 NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 3594/1898; *Die Neuzeit*, 24. června 1870, s. 7.

13 NA, HBMa, inv. 1043, fol. 31; Tamtéž, inv. 1470, fol. 60; C. WILKE, *Biographisches Handbuch...*, § 168; *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 23. března 1879, s. 2; Některé zdroje chybně uvádějí rok narození 1835.

14 C. WILKE, *Biographisches Handbuch...*, § 471; NA, HBMa, inv. 630, fol. 108.

15 *Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz. XXXV. Jahrgang. Schuljahr 1910/11*, Bielitz 1911, s. 46; *Jüdisch-liberale Zeitung*, 8. dubna 1921, s. 2.

16 Viktor KURREIN, *Professor Dr. Adolf Kurrein. Ein Bild seines Lebens und Wirkens anlässlich seines zehnjährigen Todestages, 1848–1919*, s. 1–14; Jakob KORÁTEK, *Geschichte der Juden in Trebitsch*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 535; *Jüdische Volksstimme*, 13. března 1913, s. 2–3; NA, Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích (HBMa), inv. 2100, fol. 219.

17 C. WILKE, *Biographisches Handbuch...*, § 1061; *Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz. I. Jahrgang. Schuljahr 1876/7*, Bielitz 1877, s. 27.

dr.	Samuel Müh-sam ¹⁸	1837 Gorzów Śląski		1864 Lipsko	Znojmo	33	1870– 1872	1907 Graz
dr.	Baruch Placzek ¹⁹	1834 Hranice		1856 Lipsko	Brno	26	1860– 1922	1922 Brno
	Leopold Singer ²⁰	?			Opava		1855– 1879	1879
dr.	Joachim Jakob Unger	1826 Humenné		1858 Halle	Jihlava	34	1860– 1912	1912 Jihlava

Povinnost mít rabína?

Ačkoli stát roku 1849 uznal právo židovské náboženské společnosti spravovat své vnitřní záležitosti autonomně,²¹ a teoreticky tak přestala platit povinnost zakotvená v *General- Policey- Process- und Commercial-Ordnung* (někdy nazýván jako *Judenordnung*) z roku 1754, že každá obec má mít svého rabína, první emancipační židovské náboženské obce toto pravidlo dále respektovaly. V první polovině sedmdesátých let 19. století však zejména židovská komunita ve Znojmě začala tento princip zpochybňovat.

Na první pohled se v židovské komunitě ve Znojmě věci vyvíjely zcela standardním způsobem. Židé zde roku 1858 získali povolení ke konání společných bohoslužeb, roku 1866 pro snadnější budování náboženských institucí založili židovský náboženský spolek, posléze požádali o povolení zřídit židovskou náboženskou obec a Ministerstvo kultu a vyučování tomuto přání roku 1869 vyhovělo.²² V čele ŽNS a ŽNO ovšem v letech 1867–1870 stál Hermann Schmiedl, jenž se roku 1868 v článku v týdeníku *Die Neuzeit* ostře vymezil proti přivlastňování si kněžských funkcí reformními rabíny: „Odkdy jsou naši rabíni kněžími, kteří vlastní výhradní privilegium k výlučné ochraně židovských posvátných věcí? Podle

18 C. WILKE, *Biographisches Handbuch...*, § 1288

19 Tamtéž, § 1396; *Kalender für Israeliten für das Jahr 5661 = 1900/1901*, Wien 1900, s. 141; NA, HBMa, inv. 526, fol. 56; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 7469/1885.

20 *Die neue Zeit*, 25. prosince 1855, s. 2; *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 23. března 1879, s. 2; *Jüdische Zeitung*, 1912, č. 12, str. 6.

21 RGI. 151/1849, § 2.

22 ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Z, čj. 10184/1869.

mého skromného přesvědčení jsme my, Izraelité, všichni bez výjimky jako členové kněžského národa [Priestenvolk] povolání k obraně svých posvátných věcí.²³ Jinak ale Schmiedl rovněž zastával názor, že rabín by v židovské náboženské obci neměl chybět, ještě pod jeho vedením ŽNO Znojmo přijala roku 1870 rabína dr. Samuela Mühsama.²⁴ Úřady ovšem odmítly Mühsama v této funkci potvrdit, protože neměl rakouské státní občanství, jež podle čl. 3 zákona č. 142/1867 ř. z. představovalo podmínku pro výkon veřejných úřadů, tedy i pro výkon veřejnoprávních „rabínských funkcí“ jako uzavírání a rozlučování manželství.²⁵ Mühsam i ŽNO Znojmo sice požádali úřady o udělení výjimky, Ministerstvo vnitra ani Ministerstvo kultu a vyučování však udělení dispensu od státního občanství nebylo nakloněno, a tak Mühsam roku 1872 Znojmo opustil.²⁶

Po těchto peripetiích ŽNO Znojmo již rabína dalších více než dvacet let – částečně asi z trucu – nezaměstnala a „chránila své posvátné věci“ víceméně sama, respektive platila rabínovi z Moravského Krumlova za občasná dojíždění do Znojma. Roku 1884 se však Moravské místodržitelství rozhodlo absenci rabína ve znojmské židovské náboženské obci již dále netolerovat a nařídilo jí zaměstnat vlastního rabína pod pohrůžkou, že v opačném případě by mohla být zbavena statusu náboženské obce. Ministerstvo kultu a vyučování stanovisko a postup místodržitelství potvrdilo, a tak se ŽNO Znojmo obrátila na Správní soud, jenž označil postup státních úřadů za protizákonný zásah do autonomie židovské náboženské společnosti. Neexistoval totiž žádný zákon, který by židovským náboženským obcím stanovoval povinnost zaměstnávat vlastního rabína, nebo který by naopak ŽNO Znojmo zakazoval mít společného rabína s ŽNO Moravský Krumlov. Odpor ŽNO Znojmo vůči zaměstnání vlastního rabína tak získal oficiální posvěcení.²⁷

Zatímco se úřady snažily donutit ŽNO Znojmo k zaměstnání vlastního rabína, židovským náboženským spolkům to od sedmdesátých let naopak zakazovaly. Například roku 1882 Židovský náboženský spolek (ŽNS) Uherské Hradiště požádal Moravské místodržitelství, aby učitel náboženství Jakob Grünwald mohl vykonávat v Uherském Hradišti a jeho okolí „rabínské funkce“ (sezdávat a rozvádět

23 *Die Neuzeit*, 10. dubna 1868, s. 180; *Znaimer Wochenblatt*, 20. ledna 1857, s. 4; Hugo EINHORN, *Geschichte der Juden in Znaim*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 584.

24 *Die Neuzeit*, 17. února 1871, s. 77.

25 *Justizgesetzsammlung* 946/1811, s. 284, § 64., § 126–133.

26 ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Z, čj. 9960/1871 a 394/1872.

27 *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*, Wien 1885, s. 95–97; ÖStA, AVA, Justiz, Verwaltungsgerichtshof, Akten, kart. 0237, složka 59; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Z, čj. 23718/1884 a 4594/1885.

manželství), Moravské místodržitelství ovšem tuto žádost zamítlo s odvoláním na ministerské nařízení č. 76/1876 ř. z., podle kterého se ohlášky, sňatky a rozvody měly provádět v židovských náboženských obcích,²⁸ což vylučovalo výkon „rabínských funkcí“ v Uherském Hradišti. O tři roky později ŽNS Uherské Hradiště učinil ještě jeden pokus, když si za svého „rabína a kazatele“ vybral dr. Adolfa Hahna. Ten sice hned na to získal aprobaci od moravského zemského rabína, povolení k výkonu veřejnoprávních „rabínských funkcí“ mu však Moravské místodržitelství vzhledem k nezměněné legislativě prostě nemohlo udělit.²⁹

Židovské náboženské spolky samozřejmě mohly zaměstnávat ordinované rabíny, ovšem jen jako učitele náboženství, nikoli jako osoby s pravomocemi v matrimoniálních záležitostech. Většinou se samozřejmě jednalo o rabíny, kteří své působení v židovské komunitě se statutem „pouhého“ náboženského spolku brali jen jako dočasné, než se jim podaří najít místo v některé židovské náboženské obci. Takto například ŽNS Krnov roku 1860 přijal za náboženského správce (*Religionsweiser*) a učitele náboženství mladého ordinovaného rabína Samuela Hahna (nar. 1836 Mikulov, zem. 1917 Vídeň), již tři roky na to však musel spolek hledat nového učitele náboženství, protože Hahn získal místo rabína v Dambořicích.³⁰ V inzerátu oznamujícím vypsání nového konkurzu pak předseda ŽNS Krnov výslovně uvedl, že vítání budou zejména uchazeči s rabínskou aprobací.³¹ Podobně židovská komunita v Olomouci zaměstnala roku 1860 Markuse Herzku, kterého sice v oficiálních dokumentech titulovala jako *Rabbiner und Religionslehrer*, ovšem „rabínské funkce“ vykonávat nemohl.³²

Konec provizorních pravidel

21. března 1890 byl po čtyřiceti letech provizoria schválen dlouho očekávaný zákon č. 57/1890 ř. z., *jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společ-*

28 RGBL 76/1876.

29 Státní okresní archiv Uherské Hradiště (SOKA UH), Archiv města Uherské Hradiště (AM Uherské Hradiště), III. manipulace (III), inv. 444, kart. 380, složka 2, fol. 194 a 211.

30 C. WILKE. *Biographisches Handbuch...*, § 653; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 37366/1915; Tamtéž, kart. 43, čj. 14070/1860 a 16032/1860.

31 *Die Presse*, 5. srpna 1863, str. 8.

32 MZA, B 14 st., inv. 628, fol. 435–511.

*nosti náboženské.*³³ Zejména ortodoxní rabíni v čele s kolínským rabínem Josefem Guggenheimerem a krakovským rabínem Simonem Schreiberem se mj. na jednání expertní skupiny svolané Ministerstvem kultu a vyučování kvůli projednání návrhu zákona vyslovili proti tomu, aby stát jakýmkoli způsobem zasahoval do autonomie a vnitřních záležitostí židovské náboženské společnosti, stanovoval pravidla pro ustanovování rabínů (zejména určoval požadavky na jejich kvalifikaci) a aby stát zřizoval židovský teologický seminář ve Vídni. Obavy ortodoxních rabínů ze státních zásahů vůbec nebyly neopodstatněné. Už jen z postoje ministra kultu a vyučování Conrada von Eybesfelda, jenž se o „talmudických rabínech“ vyjadřoval jako o „nevzdělaných ignorantech“, se dalo dobře odhadnout, který proud judaismu bude ministerstvo preferovat. Ministerstvo navíc nesdílelo názor, že ustanovování rabínů představuje čistě vnitřní záležitost, protože rabíni vykonávali veřejné funkce v oblasti matřimoniálního práva, takže určitou kvalifikaci mít museli. Představitelé ortodoxie byli nakonec na jednání expertní skupiny v početní menšině, takže se do výsledné podoby zákona dostalo hned osm paragrafů upravujících otázku rabinátu (§ 11–17 a § 28 bod 3).³⁴

Hned v první větě § 11 se uzákonilo pravidlo, že každá židovská náboženská obec má mít nejméně jednoho vlastního rabína a že jen výjimečně může ministr kultu a vyučování udělit povolení, aby mohl být pro několik obcí ustanoven společný rabín. Ministerstvo tak konečně získalo legislativní oporu, aby učinilo přítrž dalšímu zpochybňování principu rabína v každé židovské náboženské obci. Rabinát mohl být uprázdněn nanejvýš šest měsíců. Před uplynutím této lhůty mělo představenstvo obce oznámit státním úřadům, jakého kandidáta na místo rabína zamýšlí přijmout, a úřady pak zkontrolovaly, zda je kandidát bezúhonným rakouským státním občanem a zda má potřebné všeobecné i teologické vzdělání (§ 11–13).

Podmínky všeobecného a teologického vzdělání měla určit prováděcí nařízení, a to speciálně pro každou korunní zemi zvlášť, zejména kvůli velké odlišnosti Haliče. Co se týče všeobecného vzdělání, nemělo na Moravě ani ve Slezsku dojít k nějaké zásadní změně: od rabínských kandidátů se dále mělo vyžadovat předložení dokladu o absolvování gymnázia, přičemž Moravské místodržitelství navrhovalo od nynějška udělovat dispens od předložení dokladu o vzdělání výhradně již jen

33 K období provizoria v letech 1850–1890 a k tvorbě zákona Daniel BARÁNEK, *Die Entstehung der ‚emanzipatorischen‘ israelitischen Kultusgemeinden in Mähren und Schlesien (1848–1890)*, *Judaica Bohemiae* 48, 2013, č. 2, s. 5–38.

34 ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 4811/1881.

stávajícím (tj. starším) rabínům. Vzhledem k tomu, že na základě nového zákona mělo na Moravě existovat 50 židovských náboženských obcí, ale přitom v době vydání zákona na tomto území působilo jen 24 rabínů (patnáct s doktorským titulem, šest alespoň s maturitou a tři bez maturity), nepovažovalo místodržitelství za reálné vyžadovat vyšší vzdělání než gymnaziální, protože jinak by mohl nastat vážný problém s nalezením vhodných rabínských kandidátů.³⁵ Slezska zemská vláda i Ministerstvo kultu a vyučování tento názor v zásadě převzaly, takže ministerická nařízení nakonec na Moravě i ve Slezsku rabínům předepisovala přinejmenším gymnaziální vzdělání.³⁶ Ministerský referent při procesu vydávání nařízení pro Slezsko připomněl také zajímavé stanovisko Slezska zemské vlády z roku 1878, podle níž by se od rabínů mohlo vyžadovat vyšší než gymnaziální vzdělání, pokud by existovala nějaká rabínská vzdělávací instituce, která by takové vzdělání nabízela.³⁷ Přestože na podzim 1893 začal fungovat Židovský teologický vzdělávací ústav ve Vídni,³⁸ ministerstvo již požadavky na vzdělání rabínů nezvýšilo.

Prováděcí nařízení upravující požadavky na teologické vzdělání nakonec nebylo vydáno vůbec. Ministerstvo jen 30. června 1891 instruovalo Moravské místodržitelství, aby se zatím dále postupovalo podle *Judenordnung* z roku 1754, a tedy aby dočasně i trvale ustanovované rabíny aproboval moravský zemský rabín.³⁹

Postavení rabína vůči obci zákon v podstatě neupravoval a stanovil pouze, že práva a povinnosti rabína a způsob ochrany rabína před bezdůvodným propuštěním mají být zakotveny ve stanovách židovské náboženské obce (§ 16 a § 28 bod 3). Detailněji zákon vztah rabína a obce ani vymezit nemohl, jelikož by se již jednalo o protiústavní zásah do vnitřních židovských záležitostí. Nicméně pro usnadnění tvorby stanov jednotlivých obcí se Moravské místodržitelství obrátilo na kuratorium Moravské židovské zemské podstaty (*Mährisch-jüdischer Landesmassafond*), které vytvořilo návrh vzorových stanov.⁴⁰ Ministerstvo kultu a vyučování pak návrh po poupravení některých bodů schválilo nejen pro Moravu, ale v totožném znění i pro Slezsko, přičemž v obou případech upozorňovalo, že vzorové stanovy jsou jen

35 NA, MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 21707/1890.

36 LGBL. Mähren 47/1891, LGBL. Mähren 6/1893 a LGBL. Schlesien 6/1893.

37 NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 27092/1892.

38 Peter LANDESMANN, *Rabbiner aus Wien: ihre Ausbildung, ihre religiösen und nationalen Konflikte*. Wien-Köln-Weimar 1997; *Kalender für Israeliten für das Jahr 5655 = 1894/95*, Wien 1901, s. 317–324.

39 NA, MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 6327/1891.

40 Tamtéž, inv. 583, kart. 1349, čj. 22306/1890.

pomůckou a že si je jednotlivé židovské náboženské obce mohou přizpůsobovat, pokud to bude v souladu se zákonem č. 57/1890 ř. z.⁴¹

Většina židovských náboženských obcí vzorové stanovy přejala téměř doslova, takže postavení rabína v nich bylo vymezeno v zásadě stejně. Vzorové stanovy zcela jasně stavěly rabína do podřízené pozice vůči voleným zastupitelským orgánům obce: rozšířený výbor obce rabína zaměstnával, vedl s ním disciplinární řízení a případně jej i propouštěl (§ 15 písm. a–d). Užší výbor měl sice ve všech záležitostech náboženské a rituální povahy rozhodovat ve shodě s rabínem (§ 12), v případě sporů však měl poslední slovo opět rozšířený výbor. Rabín tedy sice vedl bohoslužby, vyučoval náboženství, dohlížel na rituální instituce a zaměstnance obce (kantora, šocheta apod.), ovšem nesmělo se tak dít v rozporu s názory zastupitelů obce (§ 25). Rabín byl přijímán na základě konkurzního řízení nejdříve na dobu tří let, a pokud se osvědčil, udělila mu obec definitivu. Pak už obec mohla rabína propustit jen na základě disciplinárního řízení, resp. po několikerém udělení písemné důtky za vážné porušování povinností (§ 23 a 26).

Stanovy některých židovských náboženských obcí pozici rabína ještě trochu více oslabovaly. Například podle stanov ŽNO Olomouc z roku 1894 si výbor při rozhodování o náboženských a rituálních otázkách měl vyžádat jen stanovisko (*Wohlmeinung*) a nikoli souhlas (*Einvernehmen*) rabína.⁴² V ŽNO Fryštát zase měl nad výukou náboženství dohlížet bezprostředně výbor, nikoli rabín a učebnice měl schvalovat výbor ve shodě s rabínem a nikoli rabín ve shodě s výborem.⁴³

Přechodné překážky ustanovení rabína

Díky novému zákonu mohla řada židovských komunit po několika desetiletích neúspěšných pokusů konečně získat status židovské náboženské obce. Na Moravě tak k 1. lednu 1892 vzniklo sedm nových židovských náboženských obcí (Hustopeče, Nový Jičín, Olomouc, Svitavy, Uherské Hradiště, Valašské Meziříčí a Vyškov), ve Slezsku k 1. březnu 1893 pět (Bílovec, Fryštát, Frýdek, Frývaldov, Skočov). K 1. lednu 1910 pak ještě ve Slezsku vznikla ŽNO Bohumín.⁴⁴ Teoreticky měly

41 Tamtéž, inv. 589, kart. 1362, čj. 26645/1890 a 13446/1892; Tamtéž, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 27093/1892; LGBL. Mähren 40/1892; LGBL. Schlesien 17/1893.

42 NA, MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 22544/1894. § 12 stanov.

43 Tamtéž, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 20827/1899. § 66 stanov.

44 LGBL. Mähren 45/1891, LGBL. Mähren 88/1892, LGBL. Schlesien 1/1893 a LGBL. Schlesien 50/1909. Obvod ŽNO Frýdek zahrnoval slezský Soudní okres Frýdek a moravský Soudní okres Místek.

tyto obce do půlroku od svého vzniku zaměstnat rabína, v žádné z nich se tak ovšem nestalo.

Nové židovské náboženské obce totiž sice organizačně i personálně navazovaly na dosavadní židovské náboženské spolky, provizorní představenstvo židovské náboženské obce však vedle vypsání konkurzu na místo rabína muselo řešit řadu dalších úkolů, jež byly často považovány za důležitější: zorganizovat výběr náboženské daně, vypracovat stanovy, někde také zahájit kroky k vybudování synagogy či hřbitova. Navíc obcím chyběla vůbec nějaká pravidla pro přijímání rabína, takže provizorní představenstva se necítila být oprávněna rabína přijmout a chtěla tuto záležitost přenechat až řádnému představenstvu zvolenému na základě schválených stanov obce.

Ministerstvo zprvu neústupně trvalo na dodržení půlroční lhůty k zaměstnání rabína s tím, že provizorní představenstvo může rabína zaměstnat prozatímně na dobu určitou a o definitivě by pak rozhodlo řádně zvolené zastupitelstvo náboženské obce.⁴⁵ Ministerstvo proto například zamítlo žádost ŽNO Olomouc, aby do přijetí rabína řádně zvoleným výborem mohl rabínské funkce vykonávat místní učitel náboženství Moritz Reiniger. Nekompromisní přístup ministerstva ovšem přijetí rabína v zákonem stanovené lhůtě stejně nezajistil. Provizorní představenstvo ŽNO Olomouc zvládlo vypsat konkurz na rabína až v dubnu, uchazeči se pak mohli přihlašovat do 1. června, načež vybraní kandidáti měli v průběhu června a července během šabatové či jiné sváteční bohoslužby přednést zkušební kázání. Rozhodnutí přijmout na místo rabína dr. Bertholda Oppenheima padlo až v srpnu. Další dva měsíce trvalo vypovězení smlouvy mezi Oppenheimem a jeho dosavadní ŽNO v Miroslavi a uzavření smlouvy s ŽNO Olomouc. Oficiálně se Oppenheim stal olomouckým rabínem až k 1. listopadu 1892.⁴⁶ V polovině roku 1894 proto ministerstvo již tak striktní postoj nezastávalo, když umožnilo ŽNO Bílovec přechodně ustanovit společného rabína dr. Abrahama Blüha z Opavy a realizovat díky tomu výběrové řízení bez zbytečného tlaku a spěchu.⁴⁷

Dalším přechodným a ostatně i předvídaným problémem byl nedostatek kvalifikovaných rabínských kandidátů. Tento argument státní úřady včetně mi-

45 NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 11687/1893 a 15365/1893.

46 Archiv Židovského muzea v Praze (AŽMP), Židovská náboženská obec Olomouc (ŽNO Olomouc), inv. 1, sig. 54974, s. 4, 20, 24, 27, 38, 42–43, 47–48; NA, MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 1875/1892 a 15150/1892; Berthold OPPENHEIM, *Geschichte der Juden in Olmütz*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 454.

47 ZAO, ZVLS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 12942/1893; NA, MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H–W, čj. 3224/1894, 10341/1894, 21369/1894 a 8595/1896.

nisterstva zprvu uznávaly a projevovaly ochotu jej řešit buď udělením dispensu rabínům s cizím státním občanstvím, anebo – což nové židovské náboženské obce preferovaly – vydáním povolení k ustanovení společného rabína pro více obcí.⁴⁸ Na základě argumentace nedostatkem rabínských kandidátů si v letech 1892–1894 několik náboženských obcí vymohlo, aby mohlo sdílet rabína s některou ze sousedních obcí (do ŽNO Vyškov tak dojížděl rabín z Ivanovic, do ŽNO Hustopeče z Břeclavi a do ŽNO Frýdek z Těšína), když však ŽNO Frýdek roku 1897 žádala o prodloužení povolení ke sdílení rabína s ŽNO Těšín, provedla Slezská zemská vláda šetření a zjistila, že Židovskému teologickému semináři ve Vratislavi ani ŽNO Opava o nedostatku kandidátů není nic známo, že Židovský teologický vyučovací ústav ve Vídni dokonce ví o čtyřech volných rabínech a že následujícího roku mělo na tomto ústavu složit rabínské zkoušky dalších pět kandidátů. Na základě těchto zjištění ministerstvo přestalo argumentaci nedostatkem rabínů akceptovat.⁴⁹

Nedostatek rabínských kandidátů jistě představoval objektivní problém, na druhou stranu jej však do značné míry vytvořily samotné úřady, jež vyžadovaly doklad o absolvování rakouského vyššího gymnázia, i když prováděcí nařízení zmiňovala „alespoň gymnázium“, přičemž nijak nespécifikovala, že by se mělo jednat o gymnázium rakouské. Úřední interpretace prováděcích nařízení pak vedly k absurdní situaci, kdy dokonce i rabíni s doktorským vzděláním (např. dr. Adolf Hahn a dr. Bernhard Zimmels) se museli úřadů doprošovat o udělení dispensu třeba jen proto, že absolvovali uherské gymnázium.⁵⁰

Přestože se ke konci devadesátých let stavy rabínů naplnily na potřebnou úroveň, nejmenší židovské náboženské obce stále trpěly nedostatkem kandidátů, protože jednoduše nemohly kvalifikovaným rabínům nabídnout odpovídající plat. Tato situace nastala především v předemancipačních komunitách. Již roku 1876 jen asi 32 z 50 tradičních moravských židovských náboženských obcí vydržovalo vlastního rabína (11 s doktorským titulem).⁵¹ Roku 1892 bylo 12 tradičních moravských obcí kvůli dramatickému úbytku členů zrušeno.⁵² I přes reorganizaci židovských

48 NA, MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 21707/1890.

49 Tamtéž, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, čj. 18951/1892; Tamtéž, inv. 590, kart. 1363, složka I-L, čj. 6426/1893; Tamtéž, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 13990/1894 a 25385/1899.

50 Tamtéž, inv. 590, kart. 1364, složka M-N, čj. 19877/1892; Tamtéž, inv. 600, kart. 1371, čj. 18851/1892, 26521/1892 a 27096/1892; *Jabres-Bericht der mähr. Landes-Oberrealschule in Neutitschen. Vöröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1898–99*, Neutitschein 1899, s. 48–53.

51 Mardochai Hirsch FRIEDLÄNDER, *Kore Haddoroth. Beiträge zur Geschichte der Juden in Mähren*. Brünn 1876, s. 73–75.

52 LGBl. Mähren 45/1891, § 2.

náboženských obcí působilo roku 1901 ve zbylých tradičních obcích stále jen 32 rabínů, z nichž již 27 mělo doktorský titul, zatímco ostatním sedmi tradičním obcím stejně jako v minulosti na zaměstnání rabína stále chyběly prostředky.⁵³ Vlastního rabína se nepodařilo ustanovit ani nejmenší nové emancipační židovské náboženské obci ve Frývaldově, kde se do roku 1901 uskutečnila již tři konkurzní řízení na místo rabína, do žádného z nich se však nepřihlásil rabín, jenž by měl sátem předepsanou kvalifikaci. Na počátku roku 1901 tak ŽNO Frývaldov za svého rabína přijala alespoň Davida Spiegela, jenž v té době studoval na univerzitě ve Vídni a Bernu. To by snad mohlo představovat důvod k udělení dispensu, kdyby ovšem již předtím 15. dubna 1900 nevypršelo desetileté přechodné období, během něhož bylo Ministerstvo kultu a vyučování zmocněno výjimky udělovat. Ministerstvo tedy od roku 1900 muselo žádosti o dispens chtě nechť zamítat a židovské náboženské obce musely najít jiné východisko, například požádat o povolení společného rabína se sousední náboženskou obcí.⁵⁴

Nedostatek financí, nebo vůle?

Údajný nedostatek rabínů ostatně většinou představoval jen podružný argument, protože jako hlavní důvod, proč nemohou zaměstnat svého vlastního rabína, nově židovské náboženské obce uváděly špatnou finanční situaci. Zaměstnání vlastního rabína totiž s sebou neslo několikanásobně vyšší výdaje než placení společného rabína. V devadesátých letech například ŽNO Opava platila svému rabínovi 700 zl. ročně,⁵⁵ ŽNO Olomouc dokonce 2000 zl.,⁵⁶ zatímco ŽNO Frýdek platila za společného rabína jen 420 zl.⁵⁷ a ŽNO Valašské Meziříčí 350 zl.⁵⁸ Navíc bývalo zvykem a slušností, že židovská náboženská obec kromě platu svému rabínovi nabízel také kancelář a ubytování. Postavení budovy, jež zpravidla sloužila jako rabinát,

53 ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 35587/1901.

54 NA, MKV-R, inv. 600, kart. 1371, čj. 10724/1901 a 36835/1902; Tamtéž, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 23335/1901, 35485/1902 a 31430/1903; Eva ZEINDL, *Die israelitische Kultusgemeinde Horn. Diplomarbeit*. Wien 2008, s. 31–32; *Jahresverzeichnis der Schweizerischen Universitätschriften 1904–1905*. Basel 1905, s. 32; *Der Israelit*, č. 4, 24. ledna 1929, s. 7–8.

55 ŽAO, ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, složka Genere, vyjádření ŽNO Opava ze 4. dubna 1890.

56 AŽMP, ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 63, 111 a 189.

57 Státní okresní archiv Frýdek-Místek, Archiv města Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894.

58 AŽMP, Židovská náboženská obec Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokol ze zasedání 29. prosince 1896.

sídlo židovské náboženské obce a případně také jako židovská škola, s sebou samozřejmě neslo velké výdaje. ŽNO Hustopeče ve své žádosti o povolení společného rabína například v této souvislosti uváděla částku deset tisíc zlatých.⁵⁹

Státní úřady ovšem na argumentaci nedostatkem finančních prostředků v případě nových židovských náboženských obcí odmítaly slyšet. Pokud se totiž židovské náboženské spolky chtěly na základě nového zákona přeměnit na židovské náboženské obce, musely prokázat, že mají dostatek prostředků k založení a vydržování všech institucí požadovaných zákonem.⁶⁰ Ministerstvo kultu a vyučování tak mohlo velmi snadno ukázat na rozpor mezi žádostí o zřízení židovské náboženské obce a žádostí o povolení společného rabína. Například představitelé ŽNS Frýdek-Místek-Koloredov se roku 1891 dušovali, že rabín bude zaměstnán ihned po ustavení židovské náboženské obce,⁶¹ ale již roku 1894 zástupci ŽNO Frýdek uváděli, že obec vlastně nemá pro okamžité ustanovení rabína dostatek financí. Toto zdůvodnění ovšem neprošlo již přes Okresní hejtmanství v Těšíně, jež odmítlo, že by se frýdecká židovská náboženská obec nacházela v nepříznivé finanční situaci, obzvlášť když je schopna vydat deset tisíc zlatých na přebudování stávající synagogy.⁶² Pravý důvod byl totiž jiný a Bernhard Kraus, tehdejší ředitel frýdecké židovské školy, jej při sepisování pamětní knihy okolo roku 1925 již ani nijak neskrýval: „V naší obci neexistovala vůle po vlastním rabínovi, a to zejména z toho důvodu, že vydržování vlastního rabína by silně zatížilo obecní pokladnu a zapříčinilo by zvýšení náboženské daně pro každého jednotlivého plátce daně.“ Členům ŽNO Frýdek naprosto vyhovoval dosavadní stav, že je několikrát za rok navštívil těšínský rabín, a necítili potřebu platit vyšší náboženskou daň jen proto, aby jim rabín kázal o každé sobotní bohoslužbě.⁶³

Ministerstvo tedy celkem právem nové židovské náboženské obce podezřívalo, že náhlé zhoršení jejich finanční situace je jen zástěrkou neochoty podřídit se alespoň do určité míry rabínské autoritě. Přeměna židovského náboženského spolku na náboženskou obec s sebou ostatně díky povinnému členství přinesla třeba i zdvojnásobení počtu členů a tomu odpovídající nárůst příjmů z příspěvků. Podstata problému tedy nespočívala v nepříznivých ekonomických podmínkách, nýbrž v otázce priorit nových židovských náboženských obcí, které by zvýšené pří-

59 NA, MKV-R, inv. 590, kart. 1363, složka I–L, čj. 6426/1893.

60 RGBl. 57/1890, § 3.

61 ZAO, ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, složka Friedek, čj. 14110/1891.

62 NA, MKV-R, inv. 592, kart. 1357, složka F, čj. 13990/1894.

63 AŽMP, Židovská náboženská obec Frýdek-Místek (ŽNO Frýdek-Místek), inv. 1, sig. 1798, fol. 61–62.

jmy raději nejdříve využily na přestavbu či zkrášlení synagogy, nebo na vybudování sídla židovské náboženské obce. Takové priority ovšem stály v rozporu s názorem moravského zemského rabína dr. Barucha Placzka, že společný rabín by měl být povolován jen v případě židovských náboženských obcí, u nichž došlo k poklesu členstva, čímž mínil předemancipační náboženské obce. Nové náboženské obce by naopak ustanovením vlastního rabína měly dokázat, že si nově nabytý status opravdu zaslouží. Navíc moravský zemský rabín upozorňoval, že tyto nové obce potřebují rabína právě zejména na počátku své existence, kdy se rozhoduje o charakteru nově zřizovaných náboženských institucí nebo o zaměstnání náboženských zřízců (kantora, šocheta apod.).⁶⁴ Priority židovských náboženských obcí se ostatně neshodovaly ani se zákonem o židovské náboženské společnosti, který zcela jasně stanovoval povinnost zaměstnat vlastního rabína, zatímco o nějaké povinnosti vybudovat synagogu či obecní dům se vůbec nezmiňoval, což nakonec bylo pro státní úřady rozhodující. Ministerstvo kultu a vyučování tedy svolilo k výjimce z povinnosti mít vlastního rabína kvůli nedostatku finančních prostředků jen ŽNO Vyškov, u níž se s touto eventualitou počítalo již při povolování jejího vzniku.⁶⁵

Pokud se židovské náboženské obci nepodařilo dosáhnout povolení společného rabína, mohla se pokusit vyhnout se ustanovení vlastního rabína cestou zřejmých obstrukcí nebo tiché nečinnosti. Zatímco na Moravě si místodržitelství nové židovské náboženské obce pohlídalo, takže do roku 1897 měly všechny svého vlastního rabína nebo schváleného společného rabína (ŽNO Hustopeče, Vyškov a Valašské Meziříčí),⁶⁶ ve Slezsku některé židovské náboženské obce tiše a ilegálně sdílely rabína s jinou obcí.

Nejúspěšněji se ustanovení vlastního rabína vyhýbala ŽNO Fryštát. Přitom představitelé ŽNS Fryštát ve své žádosti o povolení přeměny spolku na židovskou náboženskou obec uváděli, že jsou připraveni a schopni zaměstnat svého vlastního rabína, a slibovali, že jejich židovská náboženská obec se stane vzorovou.⁶⁷ Nakonec však ŽNO Fryštát mohla posloužit leda jako negativní vzor, protože na výzvy k zaměstnání vlastního rabína nejdříve nereagovala a později přišla s tvrzením, že zaměstnání vlastního rabína je zcela zbytečné, protože činnost rabína se omezuje jen na příležitostné uzavírání sňatků, a že „každý žid se musí sám starat o blaho své duše [Seelenheil] a být ve vztahu se svým Bohem bez prostřednictví či zásahu nějaké

64 NA, MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka B, čj. 14123/1892.

65 Tamtéž, inv. 583, kart. 1349, čj. 2037/1891; Tamtéž, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, čj. 6435/1892 a 18951/1892.

66 Tamtéž, inv. 589, kart. 1362, čj. 29315/1897.

67 ZAO, ZVLS Opava, inv. 1504, kart. 2029, složka Freistadt, čj. 17052/1891.

třetí osoby.⁶⁸ Takový principiální odpor vůči instituci rabína ovšem neměl naději na úspěch a úřady stále trvaly na ustanovení vlastního rabína. Opakovaným podáváním žádostí o povolení společného rabína však ŽNO Fryštát ustanovení vlastního rabína oddalovala až do roku 1905, kdy po dvanácti letech své existence konečně zaměstnala rabína dr. Meyera Gabriela Mehrera.⁶⁸ Teprve okolo roku 1905 se tedy obsazení nových slezských rabinátů ustálilo: na konci tohoto roku měly všechny nové židovské náboženské obce ve Slezsku buď svého vlastního rabína (Fryštát, Frýdek, Skočov), nebo oficiálně povoleného společného rabína (Bílovec, Frývaldov).⁶⁹

Působíště na zkoušku i na celý život

Počáteční nestabilní obsazení zejména slezských rabinátů nemělo své příčiny jen v židovských náboženských obcích, nýbrž také v samotných rabínech. Do nových židovských náboženských obcí totiž většinou přicházeli mladí, mnohdy čerstvě vystudovaní rabíni, kteří se často již při svém příchodu poohlíželi po nějaké prestižnější lokalitě. Vzhledem k jejich kvalitnímu vzdělání se taková příležitost obvykle během několika let naskytl.

Například dr. Daniel Fink získal roku 1894 místo rabína v ŽNO Svitavy, jež si jej vybrala nejen kvůli kvalitnímu vzdělání, ale i pro jeho důraz na ortodoxii, který během svého působení ve Svitavách vyjádřil mj. ve svých článcích publikovaných v ortodoxním periodiku *Der Israelit*.⁷⁰ Již roku 1898 se však Daniel Fink zúčastnil několika rabínských konkurzů a ještě téhož roku získal místo rabína a učitele náboženství při fuggašské synagoze ve Vídni. Roku 1906 nakonec odešel do Berlína, kde působil až do své smrti přibližně roku 1932, mj. jako docent hebrejštiny na teologické fakultě berlínské univerzity. Podobně dr. Juda Bergmann působil v ŽNO Frýdek sotva tři roky, aby se po vystředání několika dalších působíšť (Karlsruhe, Frankfurt nad Odrou) nakonec stal vrchním berlínským rabínem. Dr. Arthur (Avraham) Marmorstein zase už po čtyřech letech opustil ŽNO Skočov (Skoczów), když dostal příležitost vyučovat na *Jews' College* v Londýně.

Středně velké nové židovské náboženské obce s 400–1000 členů tedy neměly – na rozdíl od mnohem menší ŽNO Frývaldov nebo ŽNO Vyškov – ani

68 NA, MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 19882/1899, 1168/1900, 21619/1900, 470/1904 a 39722/1904; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2597/1908.

69 ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2577/1906.

70 Např. *Der Israelit*, roč. 39, 16. května 1895, s. 1–3.

tak problém financovat, jako spíše udržet si vzdělaného rabína. Zvýšení platu a další podobné výhody totiž stěží mohly vynahradit absenci širší intelektuální elity, jež by plně docenila odbornou práci mladých rabínských vzdělanců. Déle než jedno desetiletí si tak rabína udržely jen velké obce anebo obce, jež si našly rabína, který neměl větší vědecké ambice a spokojil se s „pouhou“ službou rabína, případně s občasnou publikací homilií nebo novinových článků (např. dr. Simon Mandl, dr. Lieber Dobschütz nebo dr. Felix Kanter).

Velká část starších emancipačních židovských náboženských obcí v posledním desetiletí 19. století nemusela obsazení rabinátu řešit: v Brně dále sloužil dr. Baruch Placzek, v Jihlavě dr. Joachim Jakob Unger, v Opavě dr. Abraham Blüh a v Krnově Anselm Anschlowitz. ŽNO Moravská Ostrava a ŽNO Znojmo se až doposud ustanovení vlastního rabína vyhýbaly, s novým zákonem o židovské náboženské společnosti se jejich manévrovací prostor notně zúžil, takže i ony dříve či později zaměstnaly svého rabína. Přelom v obsazení rabinátů v prvně jmenovaných starších emancipačních židovských náboženských obcích nastal až přibližně v období let 1905–1915, když roku 1907 Anselm Anschlowitz odešel do penze a když stejného roku zemřel dr. Blüh a roku 1912 pak také dr. Unger. Rovněž i v ŽNO Brno došlo k určité změně, protože dr. Baruch Placzek vzhledem ke svému stáří a nemocem roku 1904 požádal, aby židovská náboženská obec zaměstnala ještě jednoho rabína. ŽNO Brno Placzkovi vyhověla a jako pomocného rabína přijala dr. Ludwiga Levyho, jenž se později po Placzkově smrti roku 1922 stal vrchním brněnským rabínem.

Tabulka č. 2

Řádní rabíni zaměstnaní v emancipačních židovských náboženských obcích v letech 1890–1918

Rabín		Rok a místo narození	Rabínský seminář	Doktorský titul	Emancipační ŽNO (věk při příchodu, doba působení)			Rok a místo úmrtí
dr.	Juda Bergmann ⁷¹	1874 Berezany	Vídeň	1897 Vídeň	Frýdek	26	1900–1903	1956 Jeruzalém
dr.	Josef Burstyn ⁷²	1866 Berezany	1892 Vratislav	1894 Vídeň	Uherské Hradiště	31	1897–1907	1910 Kroměříž
dr.	Isidor Böck ⁷³	1869 Uherský Brod	–	1896 Würzburg	Hustopeče	28	1897–1938	1943 Terezín
dr.	Lieber Dob-schütz ⁷⁴	1865 Brody	Vratislav	?	Skočov	28	1893–1908	1908 Vídeň

71 Katrin Nele JANSEN, *Biographisches Handbuch der Rabbiner 2. Die Rabbiner im Deutschen Reich 1871–1945*. München 2009, § 2008; David TIDHAR, *Encyclopedia of the Founders and Builders of Israel*, Tel Aviv 1958, s. 2935; III. *Jahresbericht der Israelitisch-theologischen Lehranstalt in Wien für das Schuljahr 1895/1896*. Wien 1896, s. 148–149; H. GOLD, *Geschichte der Juden in Loschitz*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 319; AŽMP, ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 70; Tamtéž, inv. 3, sig. 56210.

72 R. WURZER, *Festschrift zur Hundertjährigen Gedenkfeier der Gründung des Gymnasiums. Geschichte des K. K. I. Staatsgymnasiums in Czernowitz*, Czernowitz 1909, s. 258; *Neue National-Zeitung*, roč. 12, č. 9, 29. dubna 1910, s. 10; NA, HBMa, inv. 1719, fol. 130, záznam 7; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 47, čj. 26987/1896.

73 Isidor BÖCK, *Die ethischen Anschauungen von Salomon Maimon in ihrem Verhältniss zu Kants Morallehre*, Ung. Brod 1893, s. 48; Soňa NEZHODOVÁ, *Benetovo potomstvo: Emma a Bernard – poslední hustopečští Benediktové*, in: RegioM. Mikulov 2009. s. 109–111; NA, HBMa, inv. 2956, zápis z 20. července 1940.

74 Isidor BÖCK, *Die ethischen Anschauungen von Salomon Maimon in ihrem Verhältniss zu Kants Morallehre*, Ung. Brod 1893, s. 48; Soňa NEZHODOVÁ, *Benetovo potomstvo: Emma a Bernard – poslední hustopečští Benediktové*, in: RegioM. Mikulov 2009. s. 109–111; NA, HBMa, inv. 2956, zápis z 20. července 1940.

dr.	Jakob Drobin-sky ⁷⁵	1870 Varšava	Budapešť	1900 Praha	Frýdek	33	1903– 1915	1939 Videň
dr.	Daniel Fink ⁷⁶	1862 Bieruň Stary	–	1891 Lipsko	Svitavy	32	1894– 1898	?
dr.	Leopold Fischer ⁷⁷	1886 Gols	1913 Berlín	1911 Würzburg	Skočov	27	1913– 1914	?
dr.	Moses Friedi-ger ⁷⁸	1884 Budapešť	Berlín	?	Bohumín	29	1913– 1919	1947
dr.	Simon Fried-mann ⁷⁹	1873 Izvoru Crișului	Videň	1899 Videň	Opava	34	1907– 1932?	?
dr.	Adolf Hahn	1844 Gajary	?	?	Uherské Hradiště	48	1892– 1896	1915
dr.	Adolf Hahn	? Sobotiště	–	Videň	Nový Jičín		1893– 1899	?

75 NA, HBMA, inv. 1719, záznam č. 41 z roku 1895; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2597/1908; AŽMP, ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 70; Tamtéž, inv. 2, sig. 1799, protokoly z 2. dubna 1914, 7. září 1914 a 22. září 1915; Tamtéž, inv. 3, sig. 56210.

76 Daniel FINK, *Miggo als Rechtsbeweis im babylonischen Talmud, ein Beitrag zur Kenntnis der talmudischen Methodologie*. Leipzig 1891; K. N. JANSEN, *Biographisches Handbuch der Rabbiner* 2, § 2141; Felix KANTER, *Geschichte der Juden in Zwittau*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 587.

77 Leopold FISCHER, *Beiträge zur Erklärung der talmudischen Urkunden*. Frankfurt am Main [1912]; *Jahres-Bericht des Rabbiner-Seminars zu Berlin für 1912/13 (5673)*, Berlin 1914, s. 6.

78 *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*, München 2012, s. 374; Heinrich GESCHEIT, *Geschichte der Juden in Poblitz*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 480.

79 Jiří FIEDLER, *Moses a David Rudolferovi, rabini v Osoblaze a Krnově*, in: *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku, Český Těšín 2001*, s. 156–157; *III. Jahresbericht der Israelitisch-theologischen Lehranstalt in Wien*, s. 149; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 45, složka Staatsbürgerschaft, čj. 16214/1901; The Central Zionist Archives in Jerusalem (CZA), sig. Z2/427, fol. 21–22. AŽMP, ŽNO Opava, inv. 15, sig. IV, složka Friedmann, čj. 557/1906.

Tabulka č. 2 (pokračování)

dr.	Isidor Kahan ⁸⁰	1860 No-vogrodek	1887 Vratislav	1889 Lipsko	Znojmo	39	1899–1938	1942 Terezín
dr.	Felix Kanter ⁸¹	1871 Jurbarkas	–	1894 Bern	Svitavy	27	1898–1931	1932 Brno
dr.	Ludwig Levy ⁸²	1881 Soultz-Haut-Rhin	Vratislav	1903 Heidelberg	Brno	24	1905–1922	1946 Épinay-sur-Seine
dr.	Simon Mandl ⁸³	1867 Deutschkreuz	–	Bern	Nový Jičín	32	1899–1924	1924 Vídeň
dr.	Arthur Marmorstein ⁸⁴	1882 Miskolc	Berlín	Heidelberg	Skočov	26	1908–1912	1946 Londýn

80 I. KAHAN. *Über die verbalnominale Doppelnatur der hebräischen Participien und Infinitive und ihre darauf beruhende verschiedene Konstruktion*, Leipzig 1889; H. EINHORN, *Geschichte der Juden in Znam*, s. 584; Holocaust.cz, databáze obětí, Dr. Isidor Kahan, <http://www2.holocaust.cz/cz/victims/PERSON.ITI.1496561> (21. 10. 2014).

81 F. KANTER, *Beiträge zur Kenntniss des Rechtssystems und der Ethik Mar Samuels Rectors der Hochschule zu Nehardea in Babylonien. Inaugural-Dissertation*, Bern 1895; TÝŽ, *Homiletische Essays über zeitgemäße Fragen zu allen Wochenabschnitten des Jahres*, Frankfurt a. M. 1910; TÝŽ, *Gleichnisse für Reden über jüdische Angelegenheiten*, Frankfurt am Main 1911; *Handbuch österreichischer Autorinnen...*, s. 638; TÝŽ, *Geschichte der Juden in Zwittau*, s. 587; NA, Ministerstvo školství, Praha (MŠ), inv. 2087, kart. 3922, složka Obce+země, čj. 65409/1932.

82 Moritz BRUNNER, *Geschichte der Juden in Brünn*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 167–168; Ludwig LEVY, Ludwig, *Das Buch Qoheleth. Ein Beitrag zur Geschichte des Sadduzäismus*, Leipzig 1912; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 45, složka Staatsbürgerschaft, čj. 29516/1905.

83 Simon MANDL, *Kritische Beiträge zur Metaphysik Lotzes*, Bern 1895; TÝŽ, *Der Bann. Ein Beitrag zum mosaisch-rabbinischen Strafrecht*, Brünn 1898; TÝŽ, *Das Wesen des Judentums dargestellt in homiletischen Essays, nebst einem Anhang: Die Lehre von Gott, Die Lehre von Menschen*, Frankfurt a. M. 1904; Hugo GOLD, *Geschichte der Juden in Kostel*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 292; NA, MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H–W, čj. 234/1901; Tamtéž, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 12546/1917; Státní okresní archiv Nový Jičín, Archiv města Nový Jičín, inv. 287, čp. 733.

84 Rudolf HRUSCHKA, *Geschichte der Juden in Jamnitz*, in: *Die Juden und Judengemeinden...*, s. 258; Arthur MARMORSTEIN, *Die Bezeichnungen für Christen und Gnostiker im Talmud und Midraš*, Skotschau 1910; *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*, Gordonsville 2011, s. 650. *gischen Lehranstalt in Wien*, s. 149; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 45, složka Staatsbürgerschaft, čj. 16214/1901; The Central Zionist Archives in Jerusalem (CZA), sig. Z2/427, fol. 21–22.

dr.	Meir Gabriel Mehrer	? Lvov	1910 Vídeň	?	Fryštát		1905–1912	?
dr.	Chaim Obstler ⁸⁵	1880 Nowy Wiśnicz	1910 Vratislav	1904 Bern	Fryštát	32	1912–1938	?
dr.	Berthold Oppenheim ⁸⁶	1867 Ivančice	1889 Vratislav	1891 Královec	Olomouc	25	1892–1939	?
dr.	David Rudolfer ⁸⁷	1871 Oradea	Vídeň	?	Krnov	36	1907–1938	1942 Terezín
dr.	Max Schornstein ⁸⁸	1870 Tachov	Vratislav	1893 Erlangen	Bílovec	24	1894–1899	?
	Heinrich Schön	1873 Veletiny	–	–	Frývaldov	34	1896–1896	1926
dr.	David Spiegel	1868 Vídeň	–	1903 Bern	Frývaldov	33	1901–1903	1929

85 Státní okresní archiv Karviná, Okresní úřad Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 481/1936.

86 B. OPPENHEIM, *Die syrische Übersetzung des fünften Buches der Psalmen (Psalm 107–150) und ihr Verhältnis zu dem massoretischen Texte und den älteren Übersetzungen, namentlich den LXX, Targ. Inaugural-Dissertation*, Leipzig 1891, s. 71; Zdeněk METOLÍK, *Olomouc rabína Bertholda Oppenheima*, Olomouc 2005, s. 80, 87; AŽMP, ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, s. 58–59, 80, 84–86.

87 J. FIEDLER, *Moses a David Rudolferovi...*, s. 156–157; *III. Jahresbericht der Israelitisch-theologischen Lehranstalt in Wien*, s. 149; NA, MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 4252/1908; Holocaust.cz, databáze obětí, Dr. David Rudolfer, <http://www2>

88 Ove KRAK, *Kraks Blå Bog*, Kjøbenhavn 1910, s. 395; *Ost und West*, roč. 5, č. 10/11, říjen/listopad 1905, s. 718; Heinrich ANKERT, *Geschichte der Juden in Leitmeritz*, in: *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brünn 1934, s. 384; NA, HBMA, inv. 2051, fol. 9; NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 3594/1898; ÖStA, AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 47, čj. 35844/1916.

Tabulka č. 2 (dokončení)

dr.	Jakob Spira ⁸⁹	1864 Humenné	Budapešť	Budapešť	Moravská Ostrava	30	1894–1942	1942
dr.	Markus Steiner ⁹⁰	1865 Prešpurk	Budapešť	Budapešť	Bílsko	31	1896–1939	?
dr.	Friedrich Weiss ⁹¹	1881 Údlice	Vratislav	1906 Heidelberg	Jihlava	32	1913–1920	?
dr.	Bernhard Zimmels	? Lipník (Biel-sko-Biała)	1889 Vratislav	1886 Lipsko	Moravská Ostrava		1890–1893	1893
dr.	Süssie Zwick ⁹²	? Zališčky	Vídeň	?	Uherské Hradiště		1909–1930	1930

Diverzifikace rabinů

S výrazným nárůstem počtu rabinů v emancipačních židovských náboženských obcích v důsledku zákona o židovské náboženské společnosti přirozeně vzrostla jejich různorodost (viz tabulka č. 2 a mapa č. 1). Rabíni pocházející z Moravy (Oppenheim, Böck) stěžii mohli uspokojit náhle zvýšenou poptávku po nových rabínech, čehož využili rabínští kandidáti pocházející z mnohem vzdálenějších lokalit než v předchozím období – většina nových rabinů se narodila v Uhrách, východní Haliči, nebo dokonce v Rusku (dnešní Litvě a Bělorusku). Někteří rabíni z východu s sebou při-

89 Archiv města Ostravy, Okresní úřad Moravská Ostrava, sčítací operáty 1910, Moravská Ostrava, čp. 936; Tamtéž, I. manipulace, inv. 95, kart. 129, čj. 4161/1894; NA, HBMa, inv. 1495, písmeno S; *Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1886–87*, Budapest 1888, s. 13.

90 AIKG Wien, Trauungsbuch E 1890–1895, záznam č. 1106; NA, MKV-R, inv. 591, kart. 1366, složka Genere, čj. 3594/1898; *Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1886–87*, Budapest 1888, s. 12.

91 H. GOLD, *Geschichte der Juden in Iglau*, s. 246; NA, HBMa, sig. 2227, fol. 102, záznam č. 378.

92 H. GOLD, *Geschichte der Juden in Ung.-Hradisch*, in: Die Juden und Judengemeinden..., s. 562; Heinrich FLESCHE, *Geschichte der Juden in Mähr.-Kromau*, in: Die Juden und Judengemeinden..., s. 370; III. *Jahresbericht der Israelitisch-theologischen Lehranstalt in Wien für das Schuljahr 1895/1896*, Wien 1896, s. 148; *American Jewish Year Book, 5692 (1931–1932)*, roč. 33, s. 133; NA, MKV-R, inv. 590, kart. 1363, složka D–K, čj. 51081/1912; SOkA Uherské Hradiště, AM Uherské Hradiště, III, inv. 444, kart. 380, složka 1, fol. 94–96, 101–109, 162.

nášeli vztah k ortodoxii (zejm. Fink a Kanter), v žádném případě však k ultraortodoxii, neboť moderní – ať už světské, nebo náboženské – vzdělání vůbec neodmítali, ale naopak kvůli němu do střední Evropy přicházeli. Oproti minulosti již dělicí linie mezi reformními a ortodoxními rabíny neprobíhala mezi přijímáním a odmítáním moderního vzdělání, ale spíše ve výběru instituce, jež měla toto vzdělání poskytnout.

Všichni řádní rabíni, které emancipační židovské náboženské obce na Moravě a ve Slezsku v letech 1890–1918 zaměstnaly, získali titul doktora filozofie. Polovina z dvaceti rabínů, u nichž se podařilo zjistit, kde doktorský titul získali, obhájila dizertaci na některé univerzitě v Německu (Böck, Fink, Fischer, Kahan, Levy, Marmorstein, Oppenheim, Schornstein, Weiss, Zimmels). Ostatní získali titul na univerzitě v Bernu (Kanter, Mandl, Spiegel, Obstler), ve Vídni (Bergmann, Friedmann, Hahn, Burstyn), v Praze (Drobinsky) nebo v Budapešti (Spira).

Ortodoxnější či reformnější orientace se nicméně spíše než výběrem univerzity projevovala volbou rabínské školy. Zatímco konzervativně-reformní rabínští studenti směřovali na Židovský teologický seminář ve Vratislavi (zal. 1854; Burstyn, Dobschütz, Kahan, Levy, Obstler, Oppenheim, Schornstein, Weiss, Zimmels), Zemskou rabínskou školu v Budapešti (*Landes-Rabbinerschule in Budapest*, zal. 1877; Drobinsky, Spira, Steiner) nebo na nově zřízený Židovský teologický vzdělávací ústav ve Vídni (Bergmann, Friedmann, Mehrer, Rudolfer, Zwick), ortodoxní studenti se hlásili na Rabínský seminář v Berlíně (*Rabbiner-Seminar zu Berlin*, zal. 1873; Fischer, Friediger, Marmorstein) anebo vyšší rabínské vzdělání vůbec neabsolvovali a spokojili se s tradičnějším způsobem výuky na ortodoxní ješivě či u konkrétního rabína (Fink, Mandl, Kanter, Spiegel).

Rozdělení rabínů na reformní (resp. konzervativně reformní) a ortodoxní (resp. neoortodoxní) je nicméně potřeba brát s jistou rezervou. Výběr vzdělávací instituce nemusel nutně záviset jen na příslušnosti k tomu či onomu myšlenkovému proudu. Tuto příslušnost je navíc obtížné rekonstruovat zejména v případě, kdy daný rabín po sobě nezanechal texty, v nichž by názory na směřování židovstva vyjádřil. Dále je třeba počítat s tím, že názory některých rabínů nemusely být vůbec vyhraněné a že se v průběhu času měnily. Jistá myšlenková umírněnost se mohla dokonce stát ctností, jako v případě dr. Adolfa Kurreina, jenž si dokázal získat respekt židovských liberálů, ortodoxních i sionistů.

I přes tyto všechny limity lze v období 1890–1918 vysledovat dva typy rabínů ztotožnitelných s konzervativně-reformním a neoortodoxním proudem. Rabíni obou proudů při kázáních nabádali své posluchače k zachováání jedno-

ty a k věrnosti židovství. Nejen ortodoxní, ale i reformní rabíni jako například Joachim Jakob Unger odmítali asimilaci židů v podobě změny vyznání nebo „jen formálního“ prohlášení se za bezkonfesijního⁹³ a kritizovali náboženskou vlažnost.⁹⁴ Zásadní rozdíl ovšem tkvěl ve vztahu k modernizaci a k nežidovské společnosti.

Joachim J. Unger si dobře uvědomoval rizika reformy a pokroku, když v jednom ze svých kázání roku 1897 hovořil o tom, že „duch naší doby kráčí bezcílně dopředu“, což ovšem optimisticky chápal jako výzvu pro židovství, které již dlouho prokazovalo sebeomlazovací schopnost a jež mělo společnosti „směřující bezcílně dopředu“ ukázat svou etickou hodnotu a vydobýt si tímto způsobem uznání a respekt.⁹⁵ Judaismus měl být podle Ungerova kázání z roku 1896 prostřednictvím svých věřících přínosem pro celou společnost: „[Světlo Tóry] je povoláno, aby osvětlovalo Boží dům [synagogu] a jeho návštěvníky, aby rozjasňovalo vztahy a poměry v náboženské obci, aby rozechřívало srdce a mysl, aby uvádělo v život vysoké lidské ideály, aby zostřovalo cit pro občanství a rodinu, aby zušlechťovalo národního a společného ducha, aby zachovávalo při čilosti a životě obětavost pro císaře a říši, pro trůn a vlast [...]“.⁹⁶ Navazoval tak na své kázání z roku 1863: „[...] tak vydávají synagogy Izraele svou ušlechtilou vůni do celého okolí a do všech směrů, upoutávají tak pozornost nežidovského okolí [...] a mohou si tak] získat svou balzámovou vůni uznání a ocenění svého okolí.“⁹⁷ Pozitivní přístup k okolní společnosti sdíleli – navzdory přibývajícím antisemitským výpadům – i někteří příslušníci mladé generace rabínů. Například Jakob Spira při své kandidatuře na místo rabína v Moravské Ostravě roku 1894 kladl velký důraz na to, že úloha židovstva spočívá „především v lásce ke všem lidem, stejně jako v oddanosti k císaři a vlasti“.⁹⁸

Naproti tomu ortodoxní rabín Felix Kanter nevěřil, že by nežidovská společnost mohla někdy považovat židy za etický vzor a že by si židé mohli příkladným životem zjednat respekt, protože podle jeho názoru, publikovaného roku 1911, „Izrael bohužel nemá nikde přítele, nikde mecenáše, nikde někoho, kdo by jej skutečně miloval. Izrael je všude a všemi vylučován, vypuzován, potlačován a utlačován. Proto musí láska a pokoj, jednota a soulad vládnout

93 Joachim Jakob UNGER, *Gesammelte Aufsätze*, Prag 1908, s. 113–116.

94 TÝŽ, *Fest- und Sabbathpredigten*. Prag, Breslau 1903, s. 46.

95 TÝŽ, *Gesammelte Aufsätze*, s. 40–47.

96 Tamtéž, s. 14.

97 Tamtéž, s. 7.

98 *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 10. ledna 1894, s. 2.

alespoň v jeho vlastním středu.⁹⁹ Velmi skepticky se pak vyjadřoval k vývoji společnosti: „Také Izrael věřil v jaro národů a doufal, že se bude moci těšit z darů jara a z líbezných, mírných paprsků vycházejícího slunce svobody. Stalo se však jinak. Zatímco venku kvetlo jaro, Izraeli přineslo bouři a tmavou noc.“¹⁰⁰ Zatímco Unger považoval krizové jevy jako antisemitismus nebo úbytek návštěvníků bohoslužeb za pouhé „stíny, které nechybí v žádné přechodové době“,¹⁰¹ Kanter je interpretoval jako přímé důsledky pokroku, jímž se dalo strhnout i židovské náboženství. Kanter neodmítal reformu zcela zásadně – vždyť sám absolvoval moderní univerzitní vzdělání –, upozorňoval však, že „každá reforma v náboženské oblasti musí být prováděna s přáním zachovat náboženství, a nikoli samoúčelně [pro reformu samotnou]“,¹⁰² jak se podle Kantera v průběhu 19. století stalo. Odmítal tak například – podle něj samoúčelnou – instalaci varhan do synagog a zavádění sborového zpěvu, neboť takové vnější okrasy prý sotva mohly zabránit poklesu návštěvnosti bohoslužeb.¹⁰³

Velkou naději Kanter naopak spatřoval v rozvíjejícím se sionismu: „V pravý čas se objevil sionismus, aby řekl: Bratři! Shlukněme se kolem našeho starého židovství, zůstaňme jednotní, zůstaňme pohromadě, zůstaňme tím, čím jsme, zůstaňme Židy.“¹⁰⁴ V tomto bodě se ovšem Kanter zásadně zmylil, protože náboženská forma sionismu na Moravě a ve Slezsku nepřežila první světovou válku, neboť s koncem války se prosadil sekulární sionismus, jenž se často od náboženství zcela výslovně distancoval.¹⁰⁵ Kanter nicméně nebyl v tomto ohledu vůbec osamocen, protože obrodu židovského náboženství si od sionismu slibovali také třeba rabíni Lieber Dobschütz,¹⁰⁶ Isidor Kahan¹⁰⁷ a zejména Simon Friedmann, tedy ortodoxnější i reformnější rabíni.

99 F. KANTER, *Gleichnisse für Reden über jüdische Angelegenheiten*, s. 27.

100 Tamtéž, s. 81.

101 J. J. UNGER, *Gesammelte Aufsätze*, s. 46.

102 F. KANTER, *Gleichnisse für Reden über jüdische Angelegenheiten*, s. 98.

103 Tamtéž, s. 102–105.

104 Tamtéž, s. 82.

105 D. BARÁNEK, *Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942: Asimilace Židů do většinové společnosti*, *Moderní dějiny* 20, 2012, č. 2, s. 144–145.

106 *Die Welt*, č. 11, 18. března 1898, s. 10.

107 CZA, sig. Z3/826.

Závěr

Vztah rabína a židovských komunit prošel v průběhu druhé poloviny 19. století zásadní proměnou. Postavení rabína jako zaměstnance náboženské obce sice dále přetrvávalo z předemancipačního období, ale již první emancipační židovské komunity odmítly uznávat tradiční autoritu rabínů a vybíraly si rabíny, kteří neodvozovali vlastní vážnost od svého rabínského učitele nebo od rodinné rabínské tradice, nýbrž si dokázali sami vydobýt úctu svým vzděláním, kazatelským umem a schopností ozřejmit smysl judaismu v moderní době.

Přijetí nové role se však záhy ukázalo jako dvojsečné. Reformně smýšlející a univerzitně vzdělaní rabíni sice odpovídali poptávce emancipačních židovských komunit, brzy však zjišťovali, že zejména menší komunity jim neskýtají prostor pro další intelektuální rozvoj. Někteří se proto rozhodli provinční emancipační komunity opustit a směřovat svou kariéru buď do větších lokalit, nebo rovnou na vědecká pracoviště. Rabíni bez větších vědeckých ambicí se spokojili s rolí duchovního, stále větší podobnost s funkcí křesťanského duchovního jako prostředníka mezi Bohem a laiky ovšem vyvolávalo u emancipovaných laiků záporné reakce. Prvotní nesouhlas s monopolizací posvátných věcí rabíny a s jejich zprostředkovatelskou funkcí během krátké doby přerostl v úplné popírání významu rabinátu, a to zejména pokud by zřízení rabinátu mělo pohltit velkou část rozpočtu obce. Principiální odpor vůči rabinátu se v devadesátých letech ukázal jako velmi rozšířený, stále však byl reflektován jako extrémní, a proto jej nové náboženské obce kamuflovaly údajně špatnou finanční situací.

Státní úřady se snažily averzi vůči instituci rabína krotit a nutily židovské náboženské obce, aby tuto dosud obvyklou instituci i nadále zřizovaly. Na druhou stranu je třeba přičíst velký díl zodpovědnosti za nastalou situaci právě státním úřadům s Ministerstvem kultu a vyučování v čele, které židovským náboženským spolkům nedovolovalo zaměstnat rabína ještě v době, kdy o něj stály, a které od konce sedmdesátých let odmítalo náboženským spolkům udělovat status náboženské obce a s ním spojené právo zřídit vlastní rabinát. Ministerstvo tak svou politikou vychovalo z židovských náboženských spolků samorostlé komunity, jež nebyly na rabínskou autoritu téměř vůbec zvyklé, a není proto divu, že v okamžiku dosažení statusu židovské náboženské obce na počátku devadesátých let si na tuto autoritu už ani zvyknout nechtěly.

Okolo roku 1910 lze nicméně vypožorovat jisté ustálení: židovské náboženské obce se již s povinností zaměstnat rabína smířily a v té době – byť třeba po

několika pokusech – zaměstnávaly rabína, jemuž činnost v dané obci vyhovovala a jenž si často nakonec dokázal získat vážnost a oblibu své obce. Státní úřady více nelpěly na pravidlu rabína v každé náboženské obci a povolily společného rabína těm náboženským obcím, u nichž by se vydržování vlastního rabína skutečně pojilo s přílišnými výdaji. Tento rovnovážný stav pak ve většině náboženských obcí vykazoval takovou stabilitu, že rabíni působící v moravských a slezských emancipačních židovských náboženských obcích okolo roku 1910 v nich ve většině případů setrvali až do své smrti nebo až do nacistické okupace.¹⁰⁸

108 Tato studie je výstupem projektu „Emancipační židovské komunity na Moravě a ve Slezsku“ realizovaného na Univerzitě Karlově v Praze, Filozofické fakultě a finančně podporovaného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (GA UK).

The Institution of the Rabbinate in Emancipatory Jewish Communities in Moravia and Silesia between 1860–1918

DANIEL BARÁNEK

When establishing their own institutions, new (“emancipatory”) Jewish communities, which emerged in the second half of the 19th century as a result of the emancipation of the Jews in Moravia and Austrian Silesia, were not burdened by traditional rules as much as the old (“pre-emancipatory”) Jewish communities. Thus, they were able to define their own relationship to the rabbi more or less according to their own requirements. The status of the rabbi as an employee of a religious municipality did not change as compared with the past, however, the very selection of rabbis changed radically. Emancipatory Jewish communities refused to accept the traditional model of the rabbi’s authority derived from the formal status of the rabbinical scholar or hereditary rabbinical tradition and chose those rabbis who earned esteem through their university education and preaching skills, or by their abilities to define the meaning of Judaism in terms of the modern age.

Rabbis appointed to emancipatory religious municipalities in the 1860s represented, in fact, a second generation of the reformist rabbis, who considered a university education to be an integral part of their curriculum and they usually came from Moravia, or possibly from Hungary and Prussia. The possibility of creating more than ten new religious municipalities at the beginning of the 1890s, led to the diversification of the structure of rabbis in emancipatory communities: in addition to reformist rabbis, neo-orthodox rabbis also emerged; in addition to rabbis born in Central Europe there were also rabbis from the more remote regions (Eastern Galicia and Russia, namely present-day Belarus and Lithuania) and there was a number of new rabbis who held both a university degree and had also graduated from Jewish rabbinical seminaries.

However, the transformation of rabbis from talmudic scholars to university scholars proved to be double-edged. The rabbis of a modern type satisfied the demand of emancipatory Jewish communities, yet they soon discovered that provincial communities, in particular, did not provide space for their further intellectual development, and they therefore often left for larger religious municipalities or even academic positions. Thus, rabbis without any further academic ambitions

and content with their role as community rabbis remained in smaller Moravian and Silesian religious communities. However, this new role in which the rabbi became increasingly like a Christian clergyman, and was seen as a preacher and an intermediary between God and the laity, resulted in negative responses amongst emancipated laymen. While in the 1860s the opposition to the monopolisation of spiritual matters by rabbis occurred only rarely, in the 1890s the representatives of religious municipalities rejected the importance of the rabbinate quite routinely. However, the principal opposition to the rabbinate was seen as an extreme position even in the 1890s and for this reason the unwillingness to appoint a rabbi by a “rebellious” religious municipality was usually camouflaged by an allegedly bad financial situation.

State authorities also aimed to keep aversion of communities against the rabbinate under control and forced Jewish religious municipalities to employ a rabbi, although it was the authorities themselves, headed by the Ministry of Cult and Education which partially caused it through their own policy. The Ministry granted the right to establish the rabbinate merely to Jewish religious municipalities, and it banned the Jewish religious communities with the status of a simple association from appointing a rabbi. As a consequence of this ministerial policy, these communities in general never became accustomed to rabbinical authority and when they acquired the status of a Jewish religious municipality at the beginning of the 1860s they were naturally unwilling to accustom themselves to the imposition of this authority.

Nevertheless, the high fluctuation of rabbis decreased by the end of the 1890s and the resistance of new religious municipalities against the institution of the rabbinate also diminished. By 1910 or about then, the situation stabilised: the “rebellious” Jewish religious municipalities became reconciled with the obligation to employ a rabbi and each managed to find a rabbi suitable for itself and for whom the given community also suited – albeit even after several attempts. The state authorities did no longer insist on each religious municipality having their own rabbi and consented to a joint rabbi for those religious municipalities for which the ability to pay for their own rabbi would have represented an incommensurate financial burden. The achieved status of balance was thus so stable in the majority of religious municipalities that the rabbis acting in Moravian and Silesian emancipatory Jewish religious municipalities around 1910 remained in them in most cases until their deaths or until Nazi occupation.

RECENZE

Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL – Václav BOK

Glosář starší němčiny k českým pramenům / Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen

Spolupracovala Jitka Soubustová.

Olomouc, Memoria 2014, 1015 s., ISBN 978-80-85807-67-7.

Před lety jsem se zastyděl, když jsem zjistil, že existoval slovník, po němž jsem se marně sháněl. Jen opravdoví znalci vědí, že Franz Jelinek vydal roku 1911 v Heidelbergu *Mittelhochdeutsches Wörterbuch zu den deutschen Sprachdenkmälern Böhmens und der mährischen Städte Brünn, Iglau und Olmütz*. I kdybych o tom v mládí věděl, Jelinkův Slovník by se mi stejně nedostal do ruky. Tak byl kdysi v knihovnách vzácný, dnes ho ovšem lze získat v digitalizované podobě. Když se mi podařilo koupit 28. vydání Středohornoněmeckého kapesního slovníku od Matthiase Lexera (*Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Leipzig 1956), domníval jsem se, že budu mít s německými prameny snadnější život. Bylo tomu tak jen napůl, protože rozpoznat subtilní významové rozdíly bylo při mé znalosti němčiny nad mé síly. Snahu dospět samostatně dále mně na pražské filozofické fakultě zmrazil tehdy ještě odborný asistent Emil Skála, který nás, posluchače archivního studia, zahltil odlišnostmi českých, moravských i slovenských nářečí. Když jsem ho v roce 1982 požádal o vypracování edičních pravidel pro středohornoněmecké texty bohemikálního původu, stručně mi odpověděl, že historici je mají pouze přesně transliterovat se všemi grafickými variantami.

Teprve na počátku třetího tisíciletí domácí medievisté získali tolik potřebnou pomůcku v podobě *Stručného raně novohornoněmeckého glosáře k pramenům z českých zemí* (Olomouc, Univerzita Palackého 2003). Autorsky ho zpracovaly Hildegard Boková a Libuše Spáčilová, a to za spolupráce Václava Boka, Vladimíra Spáčila a Jany Kusové. Na první pohled je nápadné a potěšující zároveň, že jde o filology a historiky z Českých Budějovic a Olomouce. Tři ze jmenovaných se podíleli i na díle, které se čerstvě objevilo na knižních pultech a jež na předchozí Glosář navazuje. Opět se tak stalo díky tříletému výzkumnému projektu podporovanému Grantovou agenturou ČR. Kéž by všechny výstupy měly takový vědecký přínos. Nechce se mi věřit, že by pro každý z obou Glosářů stačily pouhé tři roky. Celý tým jistě věnoval konečné podobě díla mnohem více času.

Do nového Glosáře byla převzata všechna předchozí heslová slova z prvního Glosáře. V mnoha případech byla lemmata rozšířena, nespočet dalších byl zařazen nově, neboť Glosář II zahrnul i historické prameny ve starší němčině do poloviny 18. století. Toto časové rozpětí je pro slovníky tohoto druhu stále ještě ojedinělé, o to více si proto rozsáhlé a náročné dílo manželů Spáčilových a Václava Boka zaslouhuje ocenění, a to jak ze strany českých, tak i německých a rakouských historiků. Zaměření Glosáře II je opravdu široké, neboť zahrnuje slova z každodenního soukromého i veřejného života, dále časové údaje, míry a váhy,

výrazy politické i náboženské povahy a zčásti též slovní zásobu z oblasti práva, lékařství, přírodních věd, hornictví a techniky. Zařazena byla i přejatá slova latinského či řeckého původu, která se v uvedeném okruhu pramenů začala častěji vyskytovat od poloviny 15. století. Z tematického rozpětí excerpce plyne, že i novější Glosář je určen archivářům, muzejníkům, historikům umění, literárním vědcům, teologům, lingvistům a studentům uvedených oborů včetně germanistiky.

Po české a německé předmluvě následuje hutný, avšak velice promyšlený Úvod, opět v dvojjazyčném znění. Jeho první část o podobě hesla se vyplatí podrobně přečíst. Čtenáři to usnadní hledání v Glosáři, zejména pak v případě sjednocených ortografických variant přehlásek, psaní dlouhého a kulatého s (< [>, <s>) a odlišného psaní příbuzných slov. Druhá část s pokyny pro uživatele z větší části supluje ediční pravidla pro historiky, která se mi před více než třiceti lety nepodařilo zjistit. Pokyny se obecně týkají jevů ve všech novohoroněmeckých textech z let 1350 až 1650, a to grafických (označení vokálů i konsonant), foneticko-fonologických (vokalismus, konsonantismus) a regionálních (odlišné znaky bavorských a východostředoněmeckých dialektů). Úvod doplňuje velice užitečný přehled nejdůležitějších grafických variant, dále seznam použitých zkratk a soupis excerpovaných pramenů, jazykových slovníků, příruček a encyklopedií.

Abych jen namátkově nelistoval v Glosáři, vyhledal jsem si několik případů na zkoušku. První se týkal významového spojení *zabm und wild*, s nímž jsem zápolil při práci na knize o divých lidech v imaginaci pozdního středověku. Václav Bok, jehož jsem požádal o pomoc, laskavě prošel všemožné slovníky. Na rozdíl od mého domnění zjistil, že toto spojení ustálené není a že to platí i pro pořadí obou slov. Sám za sebe mi navrhl české kontrastní spojení „krotký i divoký“. Oba významy v Glosáři, jímž se zabýváme, nalezneme, nikoli však v jejich vzájemném spojení. Jistě tomu tak bylo pro jeho vzácnost, jiná ustálené výrazy např. *jar und tag* totiž Glosář II obsahuje. V případě adjektiva *wild, wilt* se však budeme muset rozhodnout mezi českými ekvivalenty „prudký, náhlý, nevázaný, zlostný, zlý, nebezpečný, neodůvodněný, neoprávněný, přehnaný“. Význam divoký či divý lze přitom spatřovat v kořenech slov *wilde, wildigkeit*, která jsou uvedena v těsné blízkosti. V tomto ohledu by mi ani Glosář II nepomohl a musel bych hledat poučení v pracích specialistů.

Druhá zkouška spočívala ve vyhledání dvaceti slov v zástavní listině opata a konventu premonstrátů ve Vyšším Brodě z 27. června 1469 (FRA II/23 s. 319–320), kterou jsem měl právě na stole. V osmnácti případech jsem hladce uspěl, jen u dvou slov jsem musel vynaložit trochu umu, abych vhodné významy našel. V případě slova *parillen* mne Glosář nechal na holičkách. Jelikož však ze souvislosti plynulo, že by mohlo jít o perly, vyhledal jsem heslo *perlen*, u něhož jsem našel blízkou grafickou variantu *parlym*. Málo běžné varianty slov či jejich grafické odchylky vyžadují od historika nejen jistou představivost, ale i elementární znalost nářečních rysů, v tomto případě východohoroněmeckého (bavorského). Také slovo *leben* mi působilo obtíže, protože významy „způsob života, řád, řehole“ neodpovídaly smyslu textu. O kousek výše však Glosář uvádí odkaz *lebe, m. → lewe*, který přivede k správnému řešení. Takže i v tomto případě Glosář neselhal a osvědčil se nejen jako neocenitelný zdroj poučení, ale i jako interaktivní výzva k malému lingvistickému hledačství. Za obojí si autoři zaslouží vřelý dík i uznání.

František Šmahel

JAN MARTÍNEK

Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích

Praha, Academia 2014, 501 s., ISBN 978-80-200-2380-3.

Publikace shromáždila články jednoho z našich největších znalců humanistického písemnictví Jana Martínka (1924–2014), dosud roztroušené převážně v *Listech filologických* a *Zprávách Jednoty klasických filologů*. Jan Martínek, v kruzích latiníků a literárních vědců velmi známý klasický filolog a neolatinista, byl mezinárodně uznávaný odborník na humanistické písemnictví v zemích Koruny české. Spolu s Josefem Hejnicem vytvořil monumentální šestsvazkové dílo *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (1966–1982, 2011). Spolu s manželkou Danou vydal korespondenci Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (1969, 1980), s Helenou Businskou antologii *Renesanční poezie* (1975) a výbor z Hasištejnského básní *Carmina selecta* (1996).

Martiniana umožňují zájemci nahlédnout do dílny tohoto na humanismus celoživotně zaměřeného učenec. Výrazu učenec používám v jeho případě záměrně, protože dobře vystihuje jeho klasicko-humanistickou erudici a velkou reputaci, kterou si vydobyl ve vědeckých kruzích; zároveň vystihuje i jeho v dobrém smyslu elitářskou povahu. Články jsou vybrány tak, aby poskytl jakýsi průřez Martínkovou vědeckou činností a přiblížily jeho zájmy a problémy, které ho nejvíce pálily. K těmto problémům patřil osud latiny jako vědeckého jazyka. Ačkoliv bychom v Martínkových textech předpokládali nesmlouvavý postoj, překvapuje nás realismus, se kterým čelil slábnoucím pozicím latiny. Tyto úvahy si se zájmem přečte i ten, pro koho humanistické písemnictví leží na okraji profesního zájmu.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol, které zahrnují 39 článků, psaných latinsky, německy a česky. Do první skupiny studií bylo zařazeno šest prací, které se zabývají periodizací, charakteristikou a žánry humanistického básnictví v českých zemích od doby poděbradské, jejímž nejvýznamnějším zástupcem byl Jan z Rabštejna (1437–1473), až po pobělohorské období, které přineslo úpadek humanismu v našich zemích. Martínek dělí humanistické písemnictví českých zemí na tři *aetates*: vladislavskou dobu (1471–1516), literaturu čtyřicátých až šedesátých let XVI. století a písemnictví, jemuž živnou půdu skýtala Karlova univerzita v rudolfínské době a v posledních letech před bitvou na Bílé Hoře.

Již v první kapitole je vidět, jak rozsáhlou erudicí disponoval vědec, který v rámci svého badatelského zaměření obsáhl, poznal a vědecké veřejnosti přiblížil stovky spisovatelů a desítky literárních útvarů – vždyt v době humanismu měla každá větší obec svého literáta, udržujícího literární styky s pražskou univerzitou a jejími představiteli. Martínkovo dělení humanistického písemnictví v českých zemích na tři *aetates* není mechanické: upozorňuje na prolínání generací a období útlumu (např. jako následku zániku Hodějovského literární školy).

V druhé kapitole najdeme sedm článků, pojednávajících o problematice předbělohorské doby a podpore vzdělanosti. Latinský humanismus byl ve svých začátcích pěstován a podporován šlechtou (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic) a vysokými dvorskými úředníky (Jan Šlechta ze Všehrd). V dalších dvou generacích se ke slovu dostal měšťanský stav svou významnou účastí na humanistickém písemnictví a školství. Martínek upozorňuje na

nezanedbatelnou úlohu mecenášů, na humanistické literární zvyklosti a dobové standardy školství nižšího i vysokého.

Do třetí skupiny Martínkových prací zařadili editoři tři články, věnované vztahům humanistů k národním jazykům a česko-německým vztahům. Humanisté z okruhu Karlovy univerzity měli intenzivnější styky se zahraničními Němci než se zástupci německé menšiny v českých zemích. Styky českého a německého obyvatelstva českých zemí v oblasti humanistického písemnictví zdaleka neodpovídaly intenzitě vztahů v oblasti státní správy a hospodářství. Neexistující kontakty suplovali němečtí humanisté, kteří do země přicházeli jako učitelé, kněží a studenti (Konrád Celtis). Mnoho našich studentů se zapisovalo na německá vysoká učení. Martínek zastává názor, že mezi latinským písemnictvím a písemnictvím v národních jazycích neexistovala nepřekonatelná propast, naopak poskytuje svědectví o bilingvním básnictví třetí generace humanistů. Zabývá se také postojem českých humanistů k národním jazykům. Tak např. nejvýznamnější literát prvního období Bohuslav Hasištejský (asi 1461–1510) se hlásil k německé národnosti, češtinu však označil za svou mateřštinu. V písemném styku však používal výlučně latinu a ostatní jazyky nepovažoval za jí rovné. Takto smýšlela řada humanistů, přesto však se mnozí literáti z druhé a třetí generace humanistů významně zasloužili o zvelebení národní kultury, když podporovali překládání a tvorbu v národních jazycích (Viktorín Kornel ze Všehrd, Matouš Collinus).

Čtvrtou skupinu prací J. Martíneka tvoří tři studie o latinských osobních a místních jménech. Práce na Rukověti mu poskytla příležitost zblízka poznat dobovou onomastiku, která nepostrádá humorné prvky (Pardubice = pár dubů, Limusy = odvozeno od Musae). Další skupina šesti prací se zaměřuje na povahu a dochování latinského písemnictví. Zde zdůrazňovaná potřeba studování humanistických spisů jako celku, tedy včetně marginálií, doplňků, komentářů apod., vyplynula z praktické zkušenosti, jak ji diktovala práce na Rukověti. Šestá kapitola soustřeďuje šest článků na téma humanistických bohemik v domácích a zahraničních knihovnách a sleduje specifika jejich dochování. Poslední kapitola představuje čtenáři osm článků, věnovaných práci na Rukověti humanistického básnictví a studie o významu a budoucnosti bádání o latinském humanismu. Sem patří zásadní úvahy o budoucnosti latiny jako jazyka vědy a o prioritách humanistického bádání.

Na otázku, zda je užití latiny jako dorozumívacího jazyka ve vědě přežitkem, odpovídá Martínek věcně, že latina je pro vědu vhodná hned z několika příčin: badatelé a uživatelé mediévistické literatury většinou disponují důkladnou znalostí latiny. Autor získává lepší kvalifikaci pro filologickou práci, protože si uvědomuje zvláštnosti latiny a uplatní své poznatky při vlastní interpretaci jím vydávaných textů; komentáře v latině nezbavují uživatele povinnosti číst pramenný text – nejsou to překlady, vypracované za účelem četby; naopak snaha obcházet studium originálu četbou poznámek formulovaných moderním jazykem vede k povrchním závěrům. Ty jsou podle Martíneka soudy horší než žádné. Martínek rovněž pojednává o velmi diskutované otázce závaznosti klasické normy a vyslovuje se pro její zachování. Precizní, bohatá a jasná klasická latina se podle něj více než dobře hodí pro vědecké komentáře moderní doby. Kniha je opatřena vyčerpávající bibliografií Martínkových prací, seznamem zkratk, jmenným a věcným rejstříkem.

Lenka Blechová

*Odkaz „Učitele národů“: Oblédnutí za třemi svazky edice
Dílo Jana Amose Komenského*

Opera omnia, 15/IV. Eruditionis scholasticae

(vědecká redaktorka Dana Martínková)

Praha, Academia 2011, 542 s., ISBN 978-80-200-2042-0.

Opera omnia, 9/II

(ed. Martin Steiner et al.)

Praha, Academia 2013, 441 s., ISBN 978-80-200-2244-8.

Opera omnia, 19/I. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica

(ed. Martin Steiner et al.)

Praha, Academia 2014, 377 s., ISBN 978-80-200-2448-0.

Klišé o „běhu na dlouhou trať“ v případě nejrozsáhlejší české edice, zahrnující kompletní literární tvorbu jednoho autora, je v tomto případě oprávněné. Jedná se totiž o ediční počín mimořádné závažnosti a náročnosti, a to i v evropském kontextu literárních odkazů raně novověkých myslitelů a spisovatelů. Řada *Johannis Amos Comenii Opera omnia – Dílo Jana Amose Komenského* byla zahájena již roku 1969 (v předvečer třístého jubilea autorova narození) prvním dílem s pořadovým číslem 1, ve kterém byly vydány s bohatými edičními poznámkami Komenského menší latinské i české spisy, převážně z mladistvého období. V předmluvě k celé začínající edici nastínili tehdejší vědeckí redaktori Antonín Škarka a Jaromír Bělíč její rozvržení do pětadvaceti knih, aniž blíže odlišili do sebe pojem „díl“ a „svazek“. Od té doby vyšlo do roku 2014 čtrnáct dílů, ovšem celkem v osmnácti svazcích. Navzdory dlouhým prodlevám mezi jednotlivými vydáními se jedná o zásluhný čin nakladatelství Academia i o úctyhodný výkon české komeniologie s výrazným zahraničním ohlaselem. Na edici vycházející, byť s přestávkami, již pětadvaceti let se mezitím vystřídaly téměř tři badatelské generace komeniologů, od již zesnulých koryfeů české komeniologie, historiografie, literární vědy, filologie, pedagogiky, teologie i filozofie formátu Polišínského, Bělíče, Škarky, Kopeckého, Brambory, Červenky, Kyráška, Molnára, Říčana, Otáhalové-Popelové či Julie Novákové směrem ke generaci dnešních šedesátníků, doplňované v ediční práci badateli a redaktory mladších ročníků. Tato generace se snad dočká završení celé této monumentální edice – na vydání ovšem čeká jedenáct dílů. Souhrnný počet svazků bude však určitě vyšší. Ale i tak při skromném odhadu může dojít k dokončení edice za dvacet až třicet let. Do současnosti se na edici postupně vystřídalo přes sedm desítek, vesměs výrazných a kvalifikovaných osobností, vědeckých a textových redaktorů, vlastních editorů či autorů obsáhlých komentářů a poznámek (zveřejňovaných latinsky i česky).

Frekvence jednotlivých vydání, respektive dlouhé ediční pauzy, odrážejí nejen badatelskou a ediční náročnost spojenou s mnohovrstevnatými Komenského texty, ale též politické klima i potíže finanční. Ještě za počínající normalizace (která upozadila některé vůdčí editorské osobnosti) se paradoxně podařilo využít jubilejní rok 1970. Roli tu zprvu hrála

i jistá blahověle režimu, využívající edici Komenského odkazu jako reprezentační vizitku směrem k zahraničí. V sedmdesátých letech tak vyšlo osm svazků, v osmdesátých letech již jen čtyři. Od revoluce vyšly už jen dva svazky! (Oba roku 1992, 15/III a 23 s edicí pozdních Komenského zápisů *Clamores Eliae* vydaných a komentovaných Julií Novákovou.) Pokračování se edice dočkala až v roce 2011 zde recenzovaným čtvrtým svazkem patnáctého dílu.

Tento svazek s označením 15/IV obsahuje díla *Eruditionis scholasticae pars I, Vestibulum* (Školního vzdělávání část první, Předšíň), a *Eruditionis scholasticae pars II, Janua* (Školního vzdělávání část druhá, Dvěře). Navazuje tak po téměř dvaceti letech na řadu tří předchozích svazků 15/I–III (vydaných 1986, 1989 a 1992), zaměřených na spisy pedagogické a didaktické s pansofickým akcentem. Na zpracování edice se podílel osmičlenný tým (Jiří Beneš, Hana Bouzková, Tomáš Havelka, Karel Hubka, Veronika Krubnerová, Marie Kyralová, Stanislav Sousedík, Martin Steiner). Redaktorkou komentářů byla Markéta Klosová a redakci svazku zaštil Martin Steiner, který se jako zkušený editor podílel na vydání již osmého svazku Díla (od roku 1974!). Jedná se o řadu učebnic pro rákóciovskou trojtřídní latinskou školu, vycházející z Komenského koncepce paralelismu slov a věcí. Proto učebnice měly kromě jazykových znalostí poskytnout žákům i věcné poznání, tj. základní poznatky o přírodě, člověku a společnosti. Jednotlivé díly knihy, vytištěné poprvé 1652 v Blatném Potoce (Sárospatak), byly o pět let později zahrnuty i do amsterodamského souboru *Opera didactica omnia*. Vydávány byly i samostatně.

První část s celým podtitulem *Vestibulum rerum et linguarum fundamenta exhibens* (Předšíň ukazující základy věcí a jazyků) je vlastně třetí Komenského variantou Vestibula (předchozí verze pocházely z let 1632 a 1649). Kniha byla věnována vedoucímu učiteli první potocké třídy Štěpánu Tolnaiovi. Úvod poskytuje metodický návod a informaci o osnovách. Základní učební text s deseti kapitolami a 500 krátkými větami je ještě doplněn základní mluvnicí „*Rudimenta grammaticae*“ a doprovodným slovníčkem „*Repertorium vestibulare*“. Tato verze Předšíně vyšla samostatně ještě čtyřikrát: roku 1657 v Levoči (latinsko-maďarské vydání), roku 1658 v Amsterodamu (latinsko-holandsky) a znovu v Blatném Potoce 1661 a 1662.

Základem učebnice pro druhou latinskou třídu, věnované jejímu učiteli Pavlu Kaposimu, je třetí Komenského verze *Januy* (první 1631, druhá 1649). Obsah a zaměření vystihuje celý podtitul *Janua rerum et linguarum structuram externam exhibens* (Dvěře ukazující vnější strukturu věcí a jazyků). Januálnímu textu předchází etymologický slovník „*Sylva linguae latinae sive Lexicon januale*“ (Les jazyka latinského aneb januální slovník) a mluvnický výklad „*Grammatica janualis*“, upravená do formy otázek a odpovědí. Další vydání byla vytištěna 1658 a 1679 v Schaffhausenu, 1656 ve Frankfurtu, 1657 v Gdaňsku, 1661 v Curychu, 1662 v Londýně a 1666 v Amsterodamu.

V roce 2013 byl druhým svazkem završen devátý díl obsahující Komenského historické spisy. Jeho první svazek (9/I, 1989) zahrnoval *Historii o těžkých protivenstvích* a její latinskou verzi *Historia persecutionum* a podobně i druhý svazek předkládá dvojjazyčnou edici, *Historia Lasitii* a *Historie Lasitského*,¹ doplněnou ještě o spisy *Lesnae excidium* (Zkáza

1 Tvar LASITSKÝ používal Komenský (dobově se uvádí i tvar Lasytski, Lasitski, Lasytský, Lasitius), v komeniologické literatuře se běžně uvádí tvar jména Lasický.

Lešna) a *Carolo Gustavo votiva acclamatio* (Děkovné provolání Karlu Gustavovi). Redak-torskou práci příkladně odvedli Martin Steiner a Tomáš Havelka, redaktorem zasvěcených komentářů byl Vladimír Urbánek, znalec ideologického kontextu Komenského díla. Na úspěšné práci desetičlenného vydavatelského týmu se podíleli kromě svrchu jmenovaných i Marta Bečková, Jiří Beneš, Jiří Just, Marie Kyralová, Věra Petráčková, Lenka Řezníková a Stanislav Sousedík. I když se v případě Lasického dějin nejedná vlastně o autorský text, je podíl Jana Amose na vydání, překladu a úpravách natolik výrazný, že se řadí do Komen-ského bibliografie. Celý titul latinské verze zní *Johannis Lasitii Nobilis Polonii Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus* (Osmá kniha Dějin o původu a či-nech bratří českých od polského šlechtice Jana Lasického). K prvnímu vydání došlo 1649 patrně v Lešně, druhé upravené amsterodamské vydání je datováno 1662.

Lasického rukopis, napsaný již koncem 16. století a poslaný Karlu staršímu ze Že-rotína, našel Komenský roku 1628 v žerotínské knihovně ve Vratislavi. Jeho opožděným vydáním chtěl Komenský jako senior Jednoty bratrské ukázat mladším členům církve i zahraničním příznivcům v pochmurné atmosféře zklamání z vestfálského míru tradiční českobratrské přednosti – spravedlivý řád a mravnou zbožnost. Lasický, který zkoumal na svých cestách po Evropě všechna protestantská vyznání, dospěl k závěru, že nejlepší evange-lickou církví je právě jednota českých bratří, a proto vylíčil jejich historii, organizaci a způ-sob života. Pro Komenského byl nejdůležitější osmý díl, líčící a chválící bratrské mravy a obyčeje. Vydání začíná latinskou předmluvou, datovanou 21. srpna 1649, a zahrnuje kromě třiatřiceti kapitol VIII. knihy ještě stručný náčrt sedmi knih, popisující dějiny jednoty od jejího vzniku až do konce 16. století. Dvacet šest z těchto knih bylo vydavatelem vybráno a upraveno tak, aby ukázalo evropské kontakty jednoty a ocenění, kterého se jí dostalo ze strany předních německých a švýcarských teologů. Závěrem vydavatel připomenul, že jed-nota se v pronásledování zrodila a rozkvetla, a neměla by proto zaniknout ani nyní. Svými zkušenostmi a odkazem může přispět k nápravě a sjednocení všech evangelíků.

Krátce po vydání latinského originálu byl zřejmě rovněž v Lešně vtištěn i český Komenského překlad nazvaný K navrácení se na první opuštěnou lásku Jednoty bratrské rozptýleným jejím z Čech a Moravy ostatkům jménem božím učiněné napomenutí. Česká verze je uvedena Komenského předmluvou Pozdravení věrným ostatkům věrných Čechů z Jednoty bratrské, datovanou 23. října 1649. V ní autor zdůrazňuje, že na svém krutém osudu se jeho souvěrci spolupodíleli sami tím, že znenáhla opustili původní cestu lásky. Pro-to vydáním této neprávem opomíjené knihy chce Komenský ukázat vzorný příklad předků, povzbudit rozptýlené vyhnance v Polsku, Uhrách i Prusku a mladším ukázat význam káz-ně a mravů a odpadlíky usvědčit z hanebné nevěry. Pak následuje vlastní překlad označený jako *Pana Jana Lasitského, šlechtice polského, Historie o původu a činech Bratří českých kniha osmá, jenž jest o obyčejích a řádích, kterýchž mezi sebou užívají*. Závěrem je ještě připojena Komenského výzva Napomenutí. Česká verze Lasického vyšla ještě roku 1765 v Halle a samotné závěrečné Napomenutí, zvané též Zavírka, bylo vydáno v Berlíně roku 1748.

Spisek Lesnae excidium byl vydán krátce po zkáze Lešna ještě téhož roku 1656, a to dvakrát – jednou sine loco a podruhé v Leidenu. Historicky zaměřené dílko o okolnostech le-šenské tragédie vzniklo v konečné redakci zřejmě v létě 1656 za Komenského pobytu v Ham-

burku, protože již v srpnu téhož roku obdržel jeden výtlisk Komenského věrný přítel Samuel Hartlib v Anglii. Narychlo sepsaná knížka (v lešenském, bratrském archívu v Poznani zachovány dvě rukopisné verze) měla získat mezinárodní podporu pro bratrské uprchlíky, zároveň však obhájit Komenského politiku, označovanou katolíky i německými evangelíky za příčinu vypálení Lešna. Autor začíná historií rodu Leszczyńských, údajně spřízněných s moravskými Pernštejnými. Polští potomci Petra z Pernštejna pojmenovali prý své nové sídlo podle lískoví „leszczyna“ a zde založil v polovině 16. století stoupenec reformace Rafael IV. Leszczyński město Lešno, kam se postupně soustředili hlavně náboženští uprchlíci z Čech, Moravy a Slezska. Češi se zasloužili o rozvoj města a okolí a těšili se přízni i dalších leszczyńských vládařů, Rafaela V. a Bohuslava, přestože ten přestoupil roku 1642 ke katolictví. Až švédsko-polská válka poskytla záminku ke zničení prosperujícího protestantského centra. Hlavní vinu nesli ale fanatičtí mniši, popuzující nevědomý lid i katolickou polskou šlechtu k nenávisti vůči cizincům a jinověrcům. Dokonce sami nepřátelé jednoty prý později uznali pošetilost svého činu, neboť zničením zámožného města poškodili vlastní zemi.²

Krátký spisek Carolo Gustavo votiva acclamatio byl sice znám z Komenského korespondence Hartlibovi, ale objevil jej až roku 1986 Jiří Beneš v Centrální knihovně v Curychu. Beneš také tento anonymní tisk z roku 1986 o tři roky později v Praze vydal s doprovodnou studií, dokazující Komenského autorství, roku 2006 pořídil i český překlad a nyní připravil kritickou edici latinského originálu. Pojednání, reagující aktuálně na dobytí dnešního jižního Švédska a mající jasnou příbuznost se známým Komenského spísem *Panegyricus Carolo Gustavo* patří mezi tzv. knížecí zrcadla. Dílko s dlouhým názvem *Serenissimo Svecorum regi Carolo Gustavo, post novum feliciter confectum bellum junctumque novo foedere totum Septentrionem, votiva acclamatio* (Nejjasnějšímu králi Švédů Karlu Gustavovi, po šťastném ukončení poslední války spojením celého Severu novou smlouvou, děkované svolání) není jen oslavou Komenského oblíbeného panovníka, ale hlavně soubojem rad jak přispět ke smíření severských protestantských velmocí, vítězného Švédska a poraženého Dánska.

Následně po devátém dílu vydala Academia roku 2014 konečně i dlouho připravovaný první svazek devatenáctého dílu, který bude celý věnován kritické edici hlavního Komenského reformního, byť nedokončeného díla *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských). Toto nedokončené Komenského „opus magnum“, považované (kromě dvou úvodních dílů) dlouho za ztracené, bylo objeveno v rukopise až ve třicátých letech minulého století v Halle. K vydání latinského originálu došlo teprve roku 1966 v Praze a tamtéž byl vydán i roku 1992 překlad do češtiny. Redakce svazku 19/I opět pod vedením Martina Steinera a za spolupráce Vojtěcha Balíka, Dagmar Čapkové, Markéty Klosové, Věry Schifferové a Lucie Storchové sem zařadila úvodní díly Konzultace. Předmluvu „Europae lumina“ (Světlu Evropy) pak následují „Panegesia“ (Univerzální probouzení) a „Panaugia“ (Univerzální osvěcování). Uživatel edice ocení přehledný Úvod k Obecné poradě z pera Vojtěcha Balíka a Věry Schifferové.

2 Ve spise *Lesnae excidium* je vyjádřen Komenského názor na okolnosti vypálení Lešna. Jedná se o svého druhu jeho apologii, ale racionálně podloženou, protože Češi v Lešně byli již dlouho katolickým radikálům trnem v oku jako „hnízdo kacířů“.

Edice začíná známou a hojně citovanou předmlouvou Europae lumina (Světélům Evropy), vyzývající evropské učence, teology a politiky k společným poradám o všeobecné nápravě. V edici Dílo prezentované první dva díly byly společně s předmlouvou jedinými částmi Konzultace vydanými za Komenského života, a to anonymně asi roku 1657 nejspíše v Amsterdamu (edice nemá impressum). V Panegersii autor definuje „lidské věci“, předmět svého snažení, jako vztahy k věcem, sobě samému a Bohu. Tuto vztahovou trojici podle Komenského představují eruditio, politia, religio, které dále chápe jako filozofii, politiku a náboženství. Současný stav lidských věcí je špatný a nápravy nelze dosáhnout bez zapojení všech lidí. Komenského víra v schopnosti lidského pokolení se projevuje ve výchovatelem zaměřením Probuzení. Lidi je proto třeba probudit z nevědomosti a vysvětlit jim, že jde o jejich dobro.

Následná Panaugie obsahuje metodologii Porady. K nápravě má vést všeobecné světlo poznání, zdůrazněna je též činnost aktivita směřující k dobru ve prospěch všech. Opakuje se tu Komenského známý názor, že jen vlastní činností, praxí, se sami rozvíjíme a zdokonalujeme (*fabricando fabricamur*). Je třeba přitom správně postihnout vztah celku a části, obecného a zvláštního, neboť základní příčinou sporů je neznalost vzájemných souvislostí.

Závěrem recenze je nutno zdůraznit tradičně vysokou úroveň kritické edice. Vždyt tři recenzované (zatím) poslední svazky (9/II, 15/IV, 19/I) prezentují na 1358 stránkách deset Komenského děl! Samozřejmě je v textu vyznačena i původní paginace. Každé vydané dílo je opatřeno důkladným rozsáhlým poznámkovým aparátem a komentářem (u latinských spisů latinsky, u českých česky), řazeným vždy za editovaným textem. O okolnostech jejich vzniku a o zařazení do kontextu Komenského díla informují doprovodné latinské studie (*Isagoge*) a jejich shrnutí v češtině a angličtině. Vědeckou hodnotu díla podtrhují bibliografické přehledy i jmenné rejstříky. Výstižně a vyváženě byly voleny obrazové přílohy s reprodukcemi vzácných tisků a použitých rukopisů. Edice Dílo J. A. Komenského coby vlajková loď české komeniologie si zaslouží respekt, a to nejen k velké osobnosti autora, „Moravana rodem, jazykem Čecha“, ale i k mravenčí a dlouhodobé práci vydavatelského a redaktorského týmu, který zvládl úspěšně i generační badatelskou výměnu.

Jan Kumpere

Rosemary SWEET

Cities and the Grand Tour. The British in Italy, c.1690–1820

Cambridge – New York, Cambridge University Press 2012, 342 s., 978-1-107-02050-4.

Benátky, Řím, Florencie a Neapol asociují Itálii člověku 21. století stejným způsobem, jakým se vybavovala lidem ve stoletích raného novověku. Apeninský poloostrov jako jedna z oblastí v Evropě, která má tradici městské kultury delší než dvě a půl tisíciletí a patřila vždy k neurbanizovanějším regionům kontinentu, byl a je v podvědomí lidí spojován na prvním místě s významnými městy. Většina příchozích sice musela cestou do Itálie překonat masiv Alp, překročit široký Pád a čelit útrapám cesty daným přírodními podmínkami (negativ-

ní zkušenosti byly po staletí verbalizovány v souvislosti s volnou krajinou výrazně častěji než obdiv bizarních přírodních scénérií nebo alespoň potěšení z do té doby nespátřených a neochutnaných druhů ovoce). Přesto se zápisky v cestovních denících, cestopisy a dopisy rodině či přátelům váží v drtivé většině k tomu, co cestovatelé viděli a zažili ve městech.

Cestování většiny společnosti bylo až do přelomu 18. a 19. století putováním od města k městu. Vybrala-li si tedy Rosemary Sweet čtyři města, aby studovala proměnu jejich vidění v očích Britů v „dlouhém 18. století“ (1690-1820), předkládá čtenáři de facto obraz Itálie: Každé zvolené město je přitom samo o sobě unikátním pojmem z kulturních dějin, ale přesto reprezentuje určitý typ, pro nějž můžeme na Apeninském poloostrově najít další příklady (s výjimkou Říma samozřejmě).

Rosemary Sweet coby renomovaná badatelka v oboru urbánních dějin¹ má hluboké znalosti proměn britské společnosti 18. a 19. století, jejího zájmu o vlastní dějiny² a jejich využívání pro budování národní identity, etablování vzdělanostních standardů vyšších společenských vrstev v Británii i (a to je v rámci jejího výzkumu nové) vzniku anglického turismu. Aktuálně se autorka – spolu s Gerritem Verhoevenem z významného nizozemského badatelského centra zabývajícího se dějinami cestování – věnuje prověřování tradičního teritoriálního vymezení *grand tour*.³ S tímto zázemím a navíc s kvalitní znalostí italských dějin a historie i topografie jednotlivých zkoumaných měst (čtenáře nesmí odradit drobné chyby v italštině, zejména v rejstříku) Sweet formulovala své otázky odlišným způsobem než dosavadní badatelé studující dějiny cestování.

Cílem knihy tedy není shromáždění informací o jednotlivých cestovatelích, soupis cestovních zpráv, vyhodnocení proměn cestovní literatury jako žánru, poznání průběhu či itinerářů cest, eventuálně jejich proměn, ani přehled britských návštěvníků velkých italských měst či dějiny anglo-italských vztahů. I když autorka nashromáždila tolik materiálu, že by jistě bylo možné pracovat na zodpovězení těchto otázek či vytvořit kvalitní antologii, jde jí o něco víc: Charakteristiky cestopisů, deníků i souborů korespondence, na nichž autorka staví své závěry, jsou „pouze“ nenásilnou formou včleněny do textu. (Pohled do seznamu pramenů a literatury ukazuje, že autorka nastudovala přes dvě stě titulů dobové cestovní literatury a desítky v rukopise zachovaných cestovních deníků a korespondence z archivů a knihoven na celých Britských ostrovech.) Rosemary Sweet tedy nahlíží cestování z jiného úhlu pohledu: v nejobecnější rovině by kniha měla být příspěvkem k pochopení toho, jak byla pojímána městská společnost/lidé města (*urban society*) v 18. století. Autorka zkoumá, jaký obraz sebe sama město cestovatelům nabízelo (jak bylo město a jeho dějiny popisovány „domácími“ ve spisech nejrůznějších žánrů, ne nutně cestovatelských)

1 Z monografií *The English Town 1680-1840. Government, Society and Culture*, Longman 1999; *The Writing of Urban Histories in Eighteenth Century England*, Oxford 1997. R. Sweet je také redaktorkou časopisu *Urban History*.

2 R. SWEET, *Antiquaries: the Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain*, Hambledon 2004.

3 Na základě jednání v sekci *Beyond the Grand Tour: Metropolises of the North in Early Modern Travel Culture* na XII. konferenci European Association for Urban History, v Lisabonu 3.–6. 9. 2014 je pod její redakcí v nakladatelství Ashgate připravována stejnojmenná kolektivní monografie.

a jak (zda vůbec) tuto sebezprezentaci příchozí Britové reflektovali, přijímali nebo se vůči ní vymezovali (opět je nutné vycházet z dochovaných textů). Podstatným tématem na střetu britské a italské kultury je pohled na středověk, gotickou architekturu a umění. Ty se stávaly během 18. století součástí britské národní identity. Autorka se v poslední kapitole táže, jak se toto projevilo na vnímání italských měst.

Cestování v 18. století je v britské, ale také italské historiografii (Cesare De Seta) spjato na prvním místě s fenoménem *grand tour*. Ten je v jejich pojetí chápán velmi široce jako cesta za poznáním, která se týká podstatné části společnosti (mladíků uzavírajících své vzdělání, zralých mužů, profesionálních spisovatelů a také žen či celých rodin). Středoevropskými historiky v posledních desetiletích intenzivně studovaná *Kavalierstour* (cesta, která primárně kultivovala chování a uzavírala vzdělání mladého šlechtice, pro níž se *grand tour* jako synonymum v řadě jazyků běžně užívá) je v tomto pojetí pre-historií či první etapou popsaného širšího fenoménu. Ten v polovině 17. století nezanikl, pouze se proměnil – zasahoval širší společenské vrstvy apod.

Rosemary Sweet spatřuje mezník ohraničující *grand tour* na rozdíl od některých autorů nikoli s nástupem Francouzské revoluce a následnými Napoleonskými válkami (ty samy o sobě jako ani předcházející válečné konflikty cestování zcela neblokovaly), ale až ve dvacátých letech 19. století. Lidé, kteří cestovali ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století si všímali jiných věcí, než jejich předchůdci ve století 17. Teprve na počátku 19. století se však podle autorky dostatečně projevily všechny vlivy působící na proměnu cestování a vidění navštívených zemí – včetně nazírání na Itálii jako na nejdůležitější metu *grand tour* – a novým fenoménem se stalo cestování pro zábavu a odpočinek. Šlo zejména o následující procesy: „Kodifikovaná“ skupina témat, kvůli nimž se do Itálie jezdilo (a která byla doporučována v průvodcích a o nichž se psalo v denících či cestopisech), nazývaná *classical nostalgia*, se začala rozpadat. Došlo k tomu nejen v důsledku proměn italské i britské společnosti, ale také pod vlivem nejprve osvícenských myšlenek (důraz na praktický význam, zlevnění a racionalizaci cesty, vědecké zájmy) a později romantismu, kdy se prosadilo nové pojetí *cesty* (vliv děl jako byla *Childe Haroldova pouť*). Proměnil se itinerář, v němž hrály větší roli méně urbanizované oblasti jižní Itálie či Alpy. Úsilí podívat se na „povinná místa“ bylo doplněno (či vystřídáno) snahou najít něco zvláštního, osobitého. V cestovních zápiscích dostávaly místo emoce, první dojmy apod. Zrodil se fenomén *Italia romantica*.

Jak už bylo naznačeno, zkoumání fenoménu *grand tour* není jediným ani hlavním cílem recenzované knihy. (Vývoj a proměny *grand tour* sledoval naposledy z britských historiků například Edward Chaney či se zaměřením přímo na Itálii Jeremy Black.)⁴ Rosemary Sweet ukazuje, že cesta za poznáním na kontinent byla již na konci 17. století nutnou součástí vzdělání příslušníků britské vyšší společnosti, ale empirická cestovatelská zkušenost zejména s Itálií se rychle stávala běžnou i pro střední vrstvy společnosti a také pro ženy

4 Edward CHANEY, *The Evolution of the Grand Tour*, 2. doplněné vyd., London 2000; Jeremy BLACK, *Italy and the Grand Tour*, New Haven – London 2003. Další literaturu nejnověji přehledně shrnují studie cit. v pozn. 1 na s. 1 recenzované knihy.

(otázce genderu a cestování je věnována první kapitola). Jejich zápisky se dochovaly ve větším počtu od sedmdesátých let 18. století. Narůstal tedy počet zájemců o cestovatelskou literaturu ve smyslu praktické opory na cestě.

Cestovní příručky představovaly jakýsi most mezi oběma dosti odlišnými kulturami. Nabízely se jak italské, resp. od italských autorů napsané texty, překládané brzy do angličtiny, tak narůstající produkce domácích autorů. Početně ale rostlo i publikum, které sice neopustilo Britské ostrovy, ale s rostoucím povědomím o zemích evropského jihu ve společnosti se stalo lačným cestopisné literatury – literárně ztvárněných zápisek z cest. Kolem roku 1700 byla Itálie považována za nejvyspělejší zemi na světě. Prvotní motivací pro cestovatele bylo vidět ta místa, o nichž se učil (o nichž již četl). Autorka ukazuje, že do konce 18. století byla Itálie vnímána hlavně skrze klasickou literaturu, která byla základem vzdělání. Od konce století byla představa o Itálii založena již na moderních cestopisech vytvořených bezprostředně předcházejícími generacemi cestovatelů.

Zejména korespondence a soukromé deníkové zápisky umožňují sledovat narůstající míru britské kritičnosti vůči italské společnosti, emancipaci a růst sebevědomí britských návštěvníků. Británie prožívala ve sledovaném období všestranný rozvoj. Jedním z důsledků hospodářského rozmachu byl nárůst počtu obyvatel měst, kde vznikala početná střední třída. V roce 1820 byla Británie politickou a hlavně hospodářskou velmocí s největšími městy Evropy, vlivným nositelem pokroku. Ve stejné době roztržštěná Itálie stále více upadala ve všech ohledech. Britským návštěvníkům tak, jak ukazuje R. Sweet, přestával vyhovovat „antikvářský“ přístup k prezentování měst i jejich pamětihodností, kdy *ciceroni* a antikváři popisovali především antické dějiny a soustřeďovali se na technické detaily jednotlivých objektů a zařízení, na kuriozity, kterými chtěli ohromit cizince. Naplňovali tak očekávání spojená s poznáním města jen stále menší a menší, konzervativní části cestovatelů.

Britští autoři cestovních příruček a průvodců samozřejmě opouštěli ustálené vzorce dříve než italští a reagovali na proměnu čtenářského zájmu. Na přelomu 18. a 19. století existovaly již spolehlivé anglické průvodce doplněné mapou. Cizinec tak mohl být na místních průvodcích nezávislý, neboť získal ucelené informace a dokázal se – také díky významné inovaci, kterou bylo pojmenování ulic ve městě (označení cedulemi) a číslování domů – sám snadno orientovat. S tím, jak začali cestovat „dospělí“, vzdělaní lidé s vlastní životní zkušeností nejen z nejvyšších společenských vrstev, stoupal zájem o současnost, o to, jak lidé žijí. Fyzická podoba města byla nazírána jako odraz historického vývoje. R. Sweet proměněný zájem většinového britského cestovatele ilustruje citátem ze zápisků lékaře Samuela Sharpa z roku 1766: „I never trouble you with description of churches and palaces, but, rather, with the customs and manners of the people I visit.“⁵

Dámy projevovaly zájem o každodenní život současnosti (jejich cestovní zápisky jsou plné postřehů o pohodlí či nepohodlí bytů, hygieně, čistotě a pořádku ve městech, kde italská města nevycházela ze srovnání s britskými zpravidla dobře) i minulosti (to

5 „Nedovolím si vás obtěžovat popisy kostelů a paláců, radši se zaměřím na zvyky a obyčeje lidí, s nimiž jsem se setkal.“

umožňovala zejména návštěva od poslední třetiny 18. století nesmírně populárních Pompejí a Ercolana).

Autorka shrnuje, že Britové se s postupujícím 18. stoletím stále více viděli jako moderní, zatímco Itálie byla asociována s minulostí, z níž žila. Městské prostředí poskytovalo v této době nevhodnější pole pro srovnání. Obecně dospěli britští návštěvníci Itálie – kteří sami byli „lidmi města“ s povědomím o jeho historickém významu – během 18. století k nazírání na město už ne jako na soustavu pamětihodností (*cabinet of curiosities*), ale jako na živý organismus (*organic entity*). Hodnotili vysoko Florencii, kde oceňovali proto-průmyslovou prosperitu města a její odraz ve výstavnosti budov, v bohatství uměleckých děl a také v péči o veřejný pořádek a modernizaci. Špinavé a k modernímu způsobu života se nehodící Benátky byly považovány za pouhý odlesk někdejší slávy a Řím už v té době rozhodně nebyl – nejen protestantskými Brity – vnímán jako vůdčí politická síla a dokonce už ani jako kulturní vzor. „Objevení středověku“, vyzdvihování zejména gotické architektury a inkorporování tohoto dějinného období do budované britské národní identity, kterému je věnována poslední kapitola knihy, je pro autorku jedním z důkazů správnosti vytýčení horního časového mezníku na počátku 19. století, kterým vymezuje fenomén *grand tour*.

Mohly zde být popsány jen některé autorčiny závěry. Více než vhodná k detailnímu prostudování je zejména geneze cestovatelských názorů, ukázaná na příkladu zvolených měst ve druhé až páté kapitole, které tvoří jádro knihy. I když britská literatura o cestách do Itálie a o *grand tour* je velmi bohatá, vztah Britů k Itálii je v mnohém jedinečný a na další oblasti Evropy obtížně přenositelný. Přesto je kniha mimořádně inspirativní pro všechny, kteří studují dějiny cestování i dějiny měst – nejen zvolenou perspektivou, ale také mnoha obecnými postřehy. Neméně inspirativní je i obrazový doprovod textu, sestávající z listů alb vedut z přelomu 18. a 19. století zobrazujících jednotlivá města. Pro další, zejména srovnávací výzkumy chybí snad jen formou kartodiagramu či grafu zpracované studované cesty. Ale připomeneme-li si úhel pohledu, jímž autorka nazírá studovanou problematiku, nenechávalo by zařazení takového aparátu tak dobře vyniknout její ojedinělý přístup k tématu.

Eva Chodějovská

Jaroslav ČECHURA

Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)

Rybka Publishers, Praha 2015, 654 s., ISBN 978-80-87950-14-2.

Obyvatelé raně novověkého jihočeského venkova se zejména v posledních desetiletích těší zvýšenému zájmu badatelů. Ačkoli své historiografické životy prožívají ve stínu slavných vrchností, rozhodně nelze tvrdit, že by se jednalo o opomíjenou vrstvu obyvatelstva. Publikace Jaroslava Čechury se navzdory poněkud košilatému názvu prezentuje jako seriózní, analytický příspěvek k dějinám každodennosti jihočeského venkova raného novověku.

Na jižní Čechy se přitom pozornost badatelů, zkoumajících podobné otázky jako recenzovaná kniha, zaměřila již několikrát.¹

Problematika sexuálního chování jako historiografického tématu má dnes již poměrně dlouhou tradici, která našla ohlas i v českém prostředí. Mezi pracemi, které, mimo jiné i díky překladu do češtiny, patrně nejvíce ovlivnily domácí badatele, je třeba zmínit diskurzivně zaměřené Foucaultovy *Dějiny sexuality*² a ve vztahu k dějinám raného novověku van Dülmenovu práci o bezectných lidech.³ Od nich se odvíjí v podstatě dva metodologické proudy úvah o vnímání a prožívání sexuality v minulosti. První, spojený s diskurzivními analýzami a konceptem genderu, se zaměřuje z velké části na studium vnímání těla, maskulinity a především feminity.⁴ Druhý, inspirovaný historickou antropologií, směřuje ke zkoumání postojů individua, což ovšem v případě nižších vrstev obyvatelstva nutně komplikuje faktický nedostatek dokumentů osobní povahy. Osvědčenou pramennou základnou se proto stávají výslechové protokoly, které nechávají promluvit jinak mlčící venkovany.

Touto cestou se vydal i Jaroslav Čechura, který se zaměřil na sexuální delikty řešené na schwarzenberském panství Třeboň v průběhu let 1660–1770. Uprostřed daného období vysledoval dva vnitřní mezníky 1720 a 1735, mezi nimiž mělo dojít k největšímu nárůstu využitelných výslechových protokolů. Konkrétní počty studovaných případů však uvádí velmi vágně („na dvacet tisíc dokumentů“ zmiňovaných v anotaci nemá ve vlastním textu knihy oporu), stejně jako případná kritéria, na jejichž základě případy třídil a zařazoval do svého výzkumu. Otázka, jak časté či obvyklé bylo projednávání sexuálních deliktů v rámci panství, o jehož lidnatosti jsou poměrně přesné informace, přitom není bez zajímavosti. Vývoj počtu dochovaných protokolů navíc jasně odráží proměny zájmu vrchnosti o řešení těchto poklesků. Čechura sice konstatuje, že nárůst počtu vyšetřovaných případů před rokem 1730 dokonce vedl k zjednodušení a formalizaci příslušných protokolů, ovšem po

1 Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, in: Václav Bůžek (ed.), *Příspěvky ke každodenní kultuře novověku*, České Budějovice 1995 (= *Opera historica* 4), s. 153–194; Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukázněná poddaní. Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011; Jaroslav DIBELKA, *Obrané strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, České Budějovice 2012.

2 Michel FOUCAULT, *Dějiny sexuality I–III*, Praha 1999–2003.

3 Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.

4 Z novější doby je třeba zmínit ediční počín Jany RATAJOVÉ – Lucie STORCHOVÉ (edd.), *Žena není přisěra, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskurzy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009; TYTÉŽ, *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Praha 2013. Dále v českém kontextu průkopnické práce Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010; Jiří HUTEČKA – Jitka KOHOUTOVÁ – Radmila PAVLÍČKOVÁ – Radmila ŠVARŤÁČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Metody, koncepty, perspektivy*, Praha 2013; Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.), *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti*, Praha 2013.

příčině nepátrá (s. 50–54). Nehledá ani analogii se situací na sousedním schwarzenberském panství Hluboká, kterou již dříve detailně prozkoumal Pavel Matlas.⁵

Čechura navíc směšuje případy z městského a venkovského prostředí, aniž by připomněl rozdíly v právní praxi, které podléhali na jedné straně poddaní vesničané a na straně druhé obyvatelé měst a městeček, byť v tomto případě poddanských. Zatímco v prvním případě byla poslední instancí vrchnost, městské soudy se ve sledovaném období povinně řídily Koldínovým zákoníkem s právem odvolání k apelačnímu soudu (například s. 410). Nejedná se o jedinou nepřesnost týkající se dobových právních norem a soudnictví. Objevuje se například chybná interpretace role apelačního soudu. Čechura předpokládá pouze víceméně dobrovolné konzultace ze strany vrchnosti (s. 64–65), přestože nejvyšší soud v království si od konce 17. století vydobyl pravomoc potvrzovat veškeré hrdelní rozsudky, zatímco právo udělit milost náleželo panovníkovi. Autor si také nepřipustil skutečnost, že prohršky kléru řešily církevní orgány, tudíž o nich těžko může nalézt podrobnější informace v písemnostech světského soudnictví (s. 110–120, 161). Nesmyslný je také údaj o dispensaci incestního manželství, kterou v žádném případě nemohla rozhodnout vrchnost, natož místní farář (s. 320).

Jako mnohem závažnější nedostatek práce však vnímám způsob, jakým autor vymezuje předmět svého studia. „Sex v době temna“ lze podle něj dělit na předmanželskou intimitu osob, které později uzavřely manželství, dále na chování, jež se „neprovalilo“, neboť nemělo za následek těhotenství, a potom na sexualitu, která byla nějakým způsobem řešena na stránkách úředních dokumentů (s. 29).⁶ Z následujícího pak vyplývá, že předmětem studia se stalo pouze poslední zmíněné téma. Ačkoli se Čechura vymezuje proti vnímání dějin z pohledu tvůrců mocenského aparátu a neustále opakuje, že sexualita vlastně nebyla kriminalizována, zabývá se pouze jednáním, které bylo přinejmenším vyšetřováno a diskutováno představiteli vrchnosti a jejich zaměstnanců. Běžné situace ponechává zcela stranou. Bez povšimnutí zůstaly nejen standardní manželské vztahy, ale například i ritualizované folklórní projevy, mající mnohdy erotický podtext.⁷

Jako absurdní a metodologicky pochybné se pak jeví autorovo konstatování, že páteř jeho knihy tvoří „aktivní“ jedinci, kteří se snažili najít nějaké vlastní východisko z komplikované životní situace, na rozdíl od osob „pasivních, které mechanicky přijaly rozhodnutí“ vyšetřovatelů, tedy „lidí bez vlastního názoru“ (s. 34). Znamená to, že zkoumané případy byly vybrány na základě své zajímavosti, neotřelosti nebo čtenářské atraktivity? Jak potom mohou být na základě podobného ilustrativního „vzorku“ vysloveny obecnější či prostě

5 P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*.

6 Poněkud nesourodě v tomto kontextu vyznívá zařazení kapitoly 9. 2. *Sodomie* pojednávající o vyšetřování případů zoofilních praktik (s. 344–347).

7 Na přítomnost sexuálních motivů v lidové kultuře upozornili např. Robert MUCHEMBLED, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècle)*, Paris 1978; Ulrike GLEIXNER, „Das Mensch“ und „der Kerl“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtsverfahren der Frühen Neuzeit (1700–1760)*, Frankfurt am Main 1994, s. 203–205; Emmanuel LE ROY LADURIE, *Masopust v Romansu. Od Hromnic po Popeleční středu 1579–1580*, Praha 2001.

vědecky relevantní závěry? Kde je pak hranice mezi odbornou heuristikou a sběrem kuriozit a pikanterií? Na s. 27 Čechura uvádí, že ho zajímaly i obyčejné případy, protože čím banálnější záznam, tím více „kontextu“ v něm lze najít. Zároveň však ve své knize představuje především dobře zdokumentované, „zajímavé“ kauzy. Jejich kontext však ve skutečnosti takřka neanalyzuje, natož aby na jeho základě hledal souvislosti mezi jednotlivými příběhy.

Ke kritice a interpretaci výslechových protokolů již bylo v odborné literatuře řečeno mnoho.⁸ Zpochybnění pravdivosti či autenticity výpovědi samozřejmě nic nemění na tom, že zaznamenané výsledky jsou jediným dochovaným pramenem k dané problematice a nezbývá než jich využít. O to více je třeba přistupovat k nim kriticky.⁹ Čechura ale zcela ponechává stranou například možnost případného neporozumění mezi vyslýchajícím a vyslýchaným či zmanipulování vyšetřovaného systematicky pokládánými otázkami či otevřeným nátlakem.¹⁰ Z hlediska pramenné kritiky se jeví jako pochybná i Čechurova interpretace dopisů, resp. suplik, zasílaných poddanými vrchnosti, které s neotřesitelnou jistotou hodnotí jako „egodokumenty“. Neuvažuje přitom, že poddaní mohli o jejich sepsání požádat vyškoleného písaře, který do textu promítl své znalosti například ohledně použití vhodných formulací.¹¹

Zarážející je také fakt, že Čechura při studiu dějin sexuality vůbec nevyužívá dochovaných matrik.¹² Mnohdy tak musí připustit, že neví, jak zkoumaný případ skončil (například s. 211, 223), přestože nelze pochybovat, že alespoň v některých případech by se podařilo dohledat záznam o sňatku aktérů či naopak o narození jejich nemanželského potomka. Matriky by navíc mohly přinést velmi důležité poznatky ohledně počtu zmrhaných žen, které Čechura rekonstruuje pouze na základě poddanských seznamů a výslechových protokolů. Komparací všech uvedených typů pramenů by bezpochyby zjistil řadu zajímavých informací o pohybu dívek, které ve snaze utajit těhotenství odešly porodit jinam, zároveň by mohl porovnat poměr počtu nemanželských slehnutí a vyšetřovaných sexuálních delik-

8 Pro české prostředí především Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693–728.

9 Například Richard VAN DÜLMEN, *Die Entdeckung des Individuums 1500–1800*, Frankfurt am Mainz 1997, s. 53–57; Andrea GRIESEBNER, *Konkurrierende Wahrheiten. Malefizprozesse vor dem Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*, Wien 2000, zejména s. 107–143; Martin SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“ – Dokumente. Eine Problematische Zuschreibung am Beispiel der Gäminger aus dem 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*, Waidhofen 2000, s. 99–134. Jaroslav Čechura sice některé zmíněné studie cituje, avšak s jejich závěry vůbec nepracuje.

10 Klasickým příkladem světové historiografie je v tomto smyslu studie Carlo GINZBURG, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.

11 A. GRIESEBNER, *Konkurrierende Wahrheiten*.

12 Matriky jsou pro farnosti nacházející se ve sledované oblasti dochovány od poloviny 17. století.

tů.¹³ Zcela nesmyslný je ovšem „demografický“ propočít ohledně počtu nelegitimních dětí uvedený na s. 480.

V úvodu knihy Jaroslav Čechura velmi výběrově zmiňuje výsledky dosavadního bádání, přičemž se odmítá přihlásit k jakémukoli výzkumnému konceptu. Tento postoj je vzhledem k terminologické a metodologické přesycenosti dnešní historiografie víceméně pochopitelný a zkušený badatel určitého věku by si jej jistě mohl dovolit.¹⁴ Čechura se však inscenuje do role objevitele a donquichotského bojovníka proti všemu a všem. Soustavně se snaží dokázat, že v pramenech nalézá cosi nového a zaujímá dosud nevídaná stanoviska či úhly pohledu. Předchozí studie českých i zahraničních autorů v jeho analýze prakticky nenalezly ohlas. Méně zasvěcenému čtenáři tak zůstává skryto, že řadu „nových“ otázek, které si autor klade, již položili a probádali mnozí jiní.¹⁵ Je pravdou, že venkovské obyvatelstvo bylo historiografií dlouhou dobu vnímáno jako jakýsi „lid“ či zcela přehlíženo. Ovšem obhajovat v 21. století jako inovativní myšlenku, že raně novověcí venkované byli skuteční lidé schopní samostatného myšlení a jednání, je přinejmenším anachronismus. Pochybuji, že by se v dnešní době ještě našel historik, který by s tímto názorem polemizoval.

Jaroslav Čechura se snaží vyhybat především pojmům obranná strategie a sociální disciplína, jež bývají spojovány s výzkumem trestně právní agendy. Samozřejmě lze souhlasit, že řada badatelů podobné termíny nadužívá a že analýza výslechových protokolů by se neměla spokojit s pouhým konstatováním, že určité jednání je důkazem správnosti toho kterého vědeckého konceptu. Autor směřuje k popření významu těchto termínů a teorií, přesto však pracuje se skutečnostmi, které označují. Pravidelně například zmiňuje, že provinilci se patrně domluvili na výpovědích (např. s. 27), nebo že se jejich tvrzení rozcházel (s. 115–116). V podobném jednání však opravdu nelze hledat nic jiného, než „strategii“ či prostě snahu, jak docílit, aby vrchnostští úředníci vynesli co nejpříjemnější ortel. Důsledné odmítání konceptu „obraných strategií“ však není jen otázkou metodologie či pojmosloví, ale především pramenné kritiky. Čechura přijímá výpovědi aktérů svých případů tak, jak jsou, aniž by připustil, že vyslychaní mohli ve vlastním zájmu určité skutečnosti upravit či úmyslně lhat ve snaze docílit lehčího trestu. Stylizuje se tak do role nejvyššího arbitra, který sám s odstupem staletí rozhoduje, zda obvinění před soudem mluvili pravdu, anebo lhali.

Je přitom známo, že výslechové protokoly obsahují velké množství stereotypně opakovaných sdělení, o jejichž pravdivosti sami vyšetřovatelé mnohdy pochybovali. Týká se to například pravidelné výmluvy mužů, že jednali v opilosti, která byla skutečně vnímána

13 Jaroslav Čechura tento problém pouze naznačuje, například na s. 80. Opakovaně se pozastavuje nad tím, že v některých vsích nedocházelo k prošetřování sexuálních deliktů (s. 98–99), záznamy o nemanželských porodech v matrikách či sňatky těhotných nevěst se však nezabývá.

14 Některé teze Čechura uvádí i ve své nedávno publikované knížce *Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745)*, Praha 2015. Části textu přitom převzal doslova, srov. například s. 23–33, 43–47 recenzované publikace a TÝŽ, *Neklidný život*, s. 9, 16–19. Zde konkrétně i s půvabným putovním překlepem o Janu „Zlínském“ ze Serinu.

15 O naprostém nezájmu autora o konfrontaci s výsledky jiných badatelů svědčí i to, že mimo úvodní a závěrečné kapitoly neobsahuje poznámkový aparát jeho publikace takřka žádné odkazy na literaturu.

jako polehčující okolnost ve smyslu snížené odpovědnosti.¹⁶ Je samozřejmě otázkou, do jaké míry byla nepravdivá tvrzení padlých dívek, že byly k „skutku“ přinuceny či přímo znásilněny. Bezpochyby však podobná výpověď stavěla vyšetřovanou ženu do lepšího světla než přiznání vlastní lehkomyšlnosti či cizoložství s ženatým mužem, jež bylo trestáno přísněji než prosté smilstvo. Jaroslav Čechura ostatně připouští existenci mýtu „neznámého vojáka“ (s. 134–139), který v nejednom případě posloužil k utajení identity pravého pachatele a otce nemanželského dítěte.¹⁷ Samostatné téma pak představuje slib manželství (s. 67–68), jímž operovala řada dívek přivedených k pádu. Pokles významu těchto slibů souvisí s postupným prosazením tridentské reformy, která jako právoplatný uznávala pouze sňatek uzavřený v přítomnosti kněze.¹⁸ Čechura však vůbec nepřipouští myšlenku, že tvrzení o vzájemném zaslíbení obou partnerů mohlo být zejména pro dívky způsobem, jak obhájit vlastní pošramocenou pověst. Konečně i samo početí nemanželského dítěte mohlo být pro řadu párů „strategií“ jak například získat od rodičů povolení k svatbě.¹⁹

Podobně hledá Čechura důkazy pro to, že tzv. sociální disciplinace, sklňovaná historiky od dob publikování prací Gerharda Oestreicha,²⁰ ve skutečnosti nefungovala, dokládá však pouze, že řada osob se jí dokázala vyhnout. Fakt, že sociální kontrola či aplikace trestů se v případě některých osob mjely účinkem, ovšem neznamená, že treboňským poddaným nebyly stanovovány příslušné normy, nebo že je neznali a nevěděli, že je mají respektovat. Sociální disciplinace nebyla jen jednostranným nátlakem vedeným shora dolů. Ač leckdy selhávala, působila i horizontálně uvnitř společnosti a projevovala se také sebekontrolou samotných aktérů. Tyto skutečnosti v minulosti promýšlela řada badatelů a jejich poznatky našly ohlas i v pracích českých autorů.²¹ Čechura je nahrazuje vlastním „pohledem zdola“, poněkud odlišným od běžně přijímaného konceptu „history from below“,²² do něhož zahrnuje i hlášení knížecích úředníků vrchnosti (s. 86).

16 Michael FRANK, *Trunkene Männer und nüchterne Frauen. Zur Gefährdung von Geschlechterrollen durch Alkohol in der Frühen Neuzeit*, in: Martin Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten: zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Göttingen 1998, s. 186–212.

17 S termínem stereotyp neznámého vojáka pracuje Ulrike GLEIXNER, „*Das Mensch*“, s. 110–114; Martin SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 367.

18 Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky – svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*“, *Historická demografie* 23, 2000, s. 49–82.

19 Je také obecně známo, že na prahu 18. století došlo na schwarzenberských panstvích k jistému posunu směrem k ochraně těhotné dívky. František Adam Schwarzenberk místo trestu výslovně nařizoval svědky, aby se s „obtěžkanou“ oženil. Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské*, *Archiv český* 24, Praha 1908, s. 25 (knížecí reskript ze dne 4. 9. 1706).

20 Gerhard OESTREICH, *Geist und Gesellschaft des frühmodern Staates*, Berlin 1969.

21 Přehledně k disciplinačním teoriím P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, s. 21–36. Srov. Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neuselší lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007. Pro městské prostředí i Tereza SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011, s. 38–44.

22 Edward Palmer THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth 1963; Jim SHARPE, *History from Below*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1992, s. 97–119.

Vlastní jádro publikace tvoří jedenáct kapitol, členěných na menší celky, věnovaných postupně různým aspektům spojeným s vyšetřováním sexuálních deliktů třeboňských poddaných. Drtivou většinu jejich obsahu představují příběhy či jejich úryvky zkonstruované na podkladě výslechových protokolů. Jednotlivé skutečnosti či eventualities, které se v nich mohly objevit, jsou dokládány izolovanými, v podstatě ilustrativními parafrázemi či citacemi. Čechura se podrobně zabývá aktéry jednotlivých soudních řízení a snaží se rozkryt důvody jejich jednání, avšak nedochází k žádným závěrům a dílčí texty působí spíše jako sled volně řazených jednotlivin a zajímavostí. Nové poznatky nepřinášejí ani vyloženě popisné kapitoly věnované výčtu okolností, které mohly vyšetřované přestupky doprovázet (kapitola *Mista činu*), či reakcím provinilců ve chvíli, kdy zjistili, že jejich chování nezůstane bez následků (kapitola *Reakce na těhotenství*).

Patrně nezajímavější část knihy představuje Čechurův pokus o zhodnocení postojů vrchnosti k sexuálním deliktům, shrnutý v kapitole *Schwarzenberkové a sex jejich poddaných*. Solidní je také popis úřadování a komunikace vrchnostenských úředníků a knížat pobývajících velmi často mimo dominium. Autor zde shromáždil řadu důkazů o individualizovaném přístupu majitelů panství i jejich podřízených, kteří při vyšetřování přestupků brali do úvahy řadu okolností a neváhali na jejich základě vyslovit poměrně benevolentní či naopak přísnější verdikt. Ani toto téma však není v české historiografii nové, připomenout lze například podstatně analytičtější text Pavla Matlase pojednávající o sousední Hluboké.²³ Přínosná je snaha po zohlednění konceptu patriarchy spolu se zdůrazněním skutečnosti, že knížata ze Schwarzenberku vystupovala zároveň jako přísná i milostivá vrchnost, která neváhá zasáhnout ve prospěch svých poddaných, o jejichž morálku pečuje.

Čechura v úvodu své práce uvádí, že mu nešlo o rekapitulaci „košilatých příběhů“, ale o postižení „širší, každodenní sociální reality sledovaných aktérů“ (s. 31). Osobně mám však dojem, že se mu podařil pravý opak. Celá kniha i jednotlivé kapitoly postrádají jasnou koncepci a jednoznačně formulované otázky.²⁴ Při čtení množství chaoticky poskládaných historek jsem se mnohdy nedokázal dobrat odpovědi, co a proč se autor snaží sdělit. Že by pokus o postižení reprezentativního vzorku a náběh ke kvantitativnímu zhodnocení? Dávkovány v menším počtu by snad jednotlivé příběhy mohly pobavit, ovšem v míře zvolené Čechurou se stávají únavnými. Některé z nich si navíc může čtenář pamatovat i z jiných knih, namátkou zmíním kauzy Hrdlička-Veselková,²⁵ Hrdlička-Červenková, Dukát-Křížková nebo Matouš Maniaura versus sestry Kořínkovy a Dorota Jindrová.²⁶

Mnohé případy se v knize několikrát bezdůvodně opakují, často s použitím takřka doslovných formulací. Vícekrát si lze přečíst mimo jiné peripetie kauz Zmrhal-Šoustalová (s. 125, s. 240, 270) či Havel-Žáková (s. 414, 480). Na s. 533 je zbytečně překopiro-

23 P. MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291–313.

24 Příkladem může být zařazení pasáží o korespondenci poddaných v kapitole *Tresty*, s. 393–405.

25 Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008, s. 110.

26 J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 112–113, s. 119. Srov. recenzovaná práce s. 222, 271, 329.

vána výpověď Žofie Zahradníčkové ze s. 463, podobně i list Kateřiny Sadecké na s. 217 a 398. V některých opakovaných pasážích se objevují i nesrovnalosti v přepisu, například na s. 362 a 506. V rámci komentování kauzy sester Nováčkových na s. 260 a 340 dokonce dochází k záměně akterek. Při čtení knihy se mnohdy nelze ubránit dojmu, že Čechura případy vybíral na základě jejich čtenářské atraktivity a že některé z nich se mu zalíbily natolik, že je prostě uvedl vícekrát. Netroufám si také posoudit, zda některé autorské formulace komicky pouze působí, nebo měly být vtipné úmyslně, např. „pohled na sex shora“ na s. 77, nebo na s. 268 konstatování, že k posouzení šíře uplatňování praktiky přerušované soulože v raném novověku „bychom potřebovali některé z moderních statistických šetření“.

Polemizovat je možné i s celkovou interpretací a vyzněním recenzované práce. Ačkoli se ve shodě s autorem přikláním k názoru, že venkov „doby temna“ není třeba malovat přehnaně černými barvami (s. 247), nedomnívám se, že by studované téma bylo ve skutečnosti tak veselé, jak jej líčí Čechura. Pokud mimomanželské sexuální kontakty byly obecně přijímaným společenským konsenzem, proč tedy fungovala sociální kontrola (slovy autora „oči“, s. 470),²⁷ proč dívky zatajovaly své ženaté milence a proč se do výslechových protokolů dostalo tolik vulgárních nadávek na adresu padlých žen (s. 502)? Řada výzkumů již ukázala, že osud svobodných matek a jejich dětí nebyl vždy beznadějný.²⁸ Nelegitimizovaný sex ovšem mohl mít pro své aktéry i vyložené tragické následky, které jsou v knize zmiňovány jen jaksi mimochodem.²⁹ Prožitě násilí, pokus o potrat, ale i „pouhá“ ostuda a nedodržení slibu manželství představovaly pro ženy frustrující zážitky, nemluvě o výsleších, trestech a v neposlední řadě o mnohdy neřešitelném problému, jak narozené dítě uživit. Autor uvádí, že nenarazil na „žádné případy diskriminace či stigmatizování“ padlých žen (s. 466), na druhou stranu připouští potupnost trestu stání na pranýři či ve vratech kostela (s. 348), klesající důvěru ve výpovědi opakovaně zmrhaných dívek, nebo skutečnost, že nemanželské dcery se často dostávaly do podobné situace jako jejich matky (s. 474). Zamlčet nelze ani brutálně trestaná infanticidia (s. 170) a skutečnost, že potomci svobodných matek měli oproti legitimním dětem podstatně vyšší úmrtnost (s. 78).

Závěrem je možné konstatovat, že renomovaný historik neváhal věnovat roky práce a popsat 650 stránek, aby dospěl k zjištění, že raně novověcí vesničané *byli* lidé a *měli* sexuální život. Nic ve zlém, ale řada badatelů (včetně Čechourov v minulosti mnohokrát

27 Termínu „venkovské oči“ užívá Jaroslav Čechura ve významu vnitřního dohledu či sociální kontroly, aniž by bylo objasněno, zda se jedná o jeho vlastní pojmosloví, či převzetí německého konceptu Dorfaugen, s kterým pracuje například Karl Sigismund KRAMER, *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974.

28 Například Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími* (= Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 5), Pardubice 2002, s. 205–227; Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (diplomová práce).

29 Klasicky Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontrace, aborty a infanticidia v pramenech předstatistického období*, HD 15, 1991, s. 9–46; Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvětské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133–172.

opovržených stoupců historické demografie) tuto skutečnost doložila již dávno. Pokud tedy vůbec bylo potřeba něco takového prokazovat analytickým výzkumem.

Josef Grulich

Milena LENDEROVÁ

Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové

Praha-Litomyšl, Paseka 2013, 328 s., ISBN 978-80-7432-349-2.

Osudy sirotků, kterých bylo v české společnosti 19. století nemálo, nebývají (a ani nemohou být kvůli nedostatku svědectví) až na výjimky podrobně studovány a dokumentovány. Výjimku představuje dcera novináře Karla Havlíčka – Zdeňka (1848–1872). Stal se z ní symbol, dokonce „dcera národa“. Zhruba ve stejné době, jako ona, v roce 1852, osiřely např. i děti Čelakovských, ale v tomto případě se vždy více zdůrazňovala „obět“ Čelakovského manželky Antonie, která se provdala za stárnoucího a už zatrpklého básníka, než hořký osud některých Čelakovského dětí, zejména dcer.

Milena Lenderová se ujala témat, která v české veřejnosti vždy rezonovala. Věnovala se dějinám žen, studovala dějiny dětství, zná dobovou etiketu (příručky o správném chování), napsala biografie, aplikuje francouzské inspirace v české historiografii. Když se rozhodla napsat práci o Zdeňce Havlíčkové, souzní její úsilí na jedné straně s oblibou a respektem k biografické tvorbě, na druhé straně s trendem po individualizaci dějin, a to i při studiu osob neprivilegovaných.

Osudy Zdeňky Havlíčkové byly mnohokrát zpracovány různou formou, včetně beletristické. Zdeňka po sobě zanechala písemné památky, deník, dopisy, účetní materiály atd. Bohužel se ani v tomto případě, jako v mnoha jiných, nedochovalo vše, citelně postrádáme např. korespondenci mezi Zdeňkou Havlíčkovou a její tetou Adélou. Lenderová znovu důkladně prostudovala a kriticky zhodnotila stávající literaturu i tyto archivní prameny. Hned v úvodu práce navíc podala širší metodologicky cenný výklad o způsobu psaní biografii, nejen v českém prostředí, ale zejména o francouzských inspiracích pro tento žánr.

Lenderová vylíčila soukromý život Zdeňky Havlíčkové. Hlavní význam její knihy však spočívá přece jen v něčem jiném. Na příkladu Zdeňky analyzovala vztah české veřejnosti k symbolům, k „národnímu“ majetku. Zdeňka se stala „dcerou národa“ nikoli ovšem hned po smrti svých rodičů, ale až na začátku šedesátých let 19. století. Z dívky, do roku 1863 vychovávané u tety a strýčka, která se až do začátku šedesátých let ani nedozvěděla o smrti svých rodičů (zemřeli v roce 1855 a 1856), se stala „věc veřejná“. V roce 1861 byla uspořádána sbírka na její věno. Čeští předáci se tu mohli inspirovat podobnou polskou akcí ve prospěch dcer Adama Mickiewicze. Sbírka soustředila mnoho cenných věcí, ale také veteš. Mnozí lidé dávali opravdu proto, aby bylo o Zdeňku dobře postaráno, aby získala solidní vzdělání a zaopatření do dalšího života. Mnozí však dávali i proto, aby se zviditelnili, protože sbírka byla věcí „veřejnou“, o níž informovaly noviny. O tom, kde bude žít (nejdříve u Hanušů, od roku 1866 u Braunerů, později v Rakovníku u Trojanů, nakonec, a to velmi krátce u své babičky v Německém Brodě) se od té doby rozhodovalo mimo okruh jejich příbuzných.

Finanční prostředky získané celonárodní sbírkou se staly důvodem pro to, aby byl život Zdeňky Havlíčkové do puntíku kontrolován. Vztahem k ní vlastenečtí předáci demonstrovali své hodnoty, promítali do ní své vize a představy o jediném správném „národním chování“. Tragédií právě bylo, že se dobový příručkový ideál měl naroubovat na život skutečný. A mnohdy ani nešlo o to dokázat něco samotné Zdeňce, ale přesvědčit ostatní aktéry o vlastní vysoce nastavené laťce národních i společenských hodnot. Motivací k národní akci byla starost o bezbranné dítě, o které se zatím starali Jarošovi, propadající se ale do stále větší bídy. Motivací mohla být i úcta k zemřelému Havlíčkovi, ale starost o Zdeňku mohla zahánět i špatné svědomí těch, kteří se od Havlíčka příliš brzy odvrátili a i po jeho návratu z Brixenu se k němu báli přihlásit.

Navíc se chování dospívající Zdeňky Havlíčkové v mnohém vymykalo dobovému formálnímu kánonu hodnot, mezi nimiž pro dívky a ženy stála na předním místě poslušnost a respekt k autoritám. Zdeňka patřila k ženám, které měly schopnost vyjádřit vlastní názor. Protože byla dcerou Karla Havlíčka, zachovaly se o jejím životě mnohé informace, ale o kolika jiných dívkách a ženách, které měly na to, aby se v mužském světě prosadily, víme tolik jako o ní? Ženy o sobě tehdy svobodně rozhodovat ještě nemohly. Muži dominovali a dominance se nevzdávali. Podoby a limity vzájemných vztahů není ovšem jednoduché zkoumat. Písemné prameny s informacemi o těchto vztazích možná ani nemusely existovat, nebo se nezachovaly. V případě Karla Havlíčka se např. dochovaly jen zlomky korespondence manželce Julii z Brixenu.

Milena Lenderová v knize připomněla i osudy dalších žen, které se ovšem svému tradičnímu údělu nevyvymkaly a veřejně nevzdorovaly. Jejich případné vnitřní sváry či sváry s okolím zůstávaly po dlouhou dobu skryté, zveřejňovány jsou až v poslední době. (Srov. např. Zápisky Marie Červinkové Riegrové, biografie Terézy Novákové. Eliška Krásnohorská na moderní životopis teprve čeká.)

Mladé děvče, které se snad po určitou dobu rádo cítilo ve středu pozornosti a které žilo rádo v poměrném dostatku, však právě tato až licoměrná „péče“ české „reprezentace“ doslova uštvala. Dívka byla vytržena z prostředí, které znala a kde se cítila v bezpečí, byla odtržena od příbuzných a byla konfrontována s kultem svého zemřelého otce. Vojtěchu Fričovi v září 1871 shrnula své pocity následujícími slovy: „Bojím se lidí, poněvadž mne tak přísně a nespravedlivě posuzují, bojím se, aby mne kdo viděl veselou, bojím se, aby mne kdo viděl smutnou, a ze samé takové bázně přede vším nemohu se ani nijak vpravit v tento život.“

Lenderová na základě archivních dokumentů přibližuje Zdeňku jako dívku, která byla sebevědomá, vzdělaná, výřečná a duchaplná. Dovedla být vtípná, ale také ironická a dokázala parodovat ty, komu se chtěla vysmát. Stála ráda v centru pozornosti, byla obdivovaná, ale byla to také neukázněná studentka. Měla hezké oči a krásné vlasy, dbala o sebe i o to, jak se obléká. Našli se ovšem mnozí, kteří ji kritizovali, že se šatí příliš nákladně a že není obvyklým způsobem vedena k domácím pracím. Zdeňku zlomil skandál, který vypukl v dubnu 1867 poté, co se objevila na korze na Příkopech se svým ctitelem Battagliou. Klepy, lži i fámy, které zachvátily pražskou senzacechtivou veřejnost, jí ublížily a poznamenaly celý její další život. U Battaglii české „veřejnosti“ vadilo, že je to rakouský důstojník. Že je Polák, to zase vadilo rusofilské Braunerově rodině, kde tehdy Zdeňka žila. Braunerovi ve snaze

umlčet „hlas ulice“ dívku narychlo odvezli k Trojanovům do Rakovníka. Rozhodnutí, které jako vítr rozdmýchalo hlasy těch, kteří z náhlého odjezdu vyvozovali důvody, poškozující dívčí čest. U Trojanových, s nimiž se šila, Zdeňka zůstala až do roku 1870, i když ani tehdy s Prahou zcela nezpětrhala kontakty. Vrátila se sem na začátku roku 1870, ale comeback to pro ni nebyl šťastný. Jediný, kdo se jí tu zastal, byl její dávný ctitel Václav Kounic. Jejich vztah, poznamenaný mnoha výkyvy, Lenderová rekonstruovala na základě bohatě zachované korespondence.

V roce 1871 se Zdeňka Havlíčková přestěhovala do Německého Brodu, tehdy se ale již zhoršoval její zdravotní stav. Postupně rezignovala, sepisovala závěti – a chystala se vstoupit do manželství z rozumu se svým vytrvalým ctitelem Antonínem Svobodou. Ale i toto rozhodnutí – vdát se – schvaloval Sbor pro památku Havlíčkovu. Zdeňka 24. června 1872 sepsala, pravděpodobně pod nátlakem své tety Johany Pujmanové poslední verzi závěti, vše odkázala právě jí, jen tři losy dětem své tety Adély Jarošové, kde žila celé dětství a piano, které dostala za 730 zlatých až v samém závěru života, pak zanechala svému ženichovi Antonínu Svobodovi. Zemřela 20. září 1872 a byla pohřbena v Havlíčkově Brodě.

Za důležitý přínos knihy považují kritické přiblížení české národní společnosti „zvnitřku“. Volba Zdeňky Havlíčkové proto byla šťastná a logická, její druhý život je zajímavější, výmluvnější a delší než ten její reálný, který trval necelých dvacet čtyři let. Stala se programově opečovávanou „dcerou národa“ a přitom krátce předtím, než byla vyhlášena sbírka na její věno, byly v dražbě rozchváčeny zbytky Havlíčkova majetku, včetně cenné knihovny.

Magdaléna Pokorná

Alma HANNIG

Franz Ferdinand. Die Biografie

Wien, Amalthea Signum Verlag 2013, 349 s., ISBN 978-3-85002-845-5.

Sté výročí sarajevského atentátu a následné vypuknutí Velké války přineslo četná připomenutí tohoto historického milníku, který bývá považován za uzavření „dlouhého“ 19. století. Válka proměnila nejen politickou mapu Evropy, ale také její společenskou a kulturní tvář. V souvislosti s výročím se na knižním trhu objevila řada publikací věnujících se tématice přípravy první světové války, červencové krizi a jejím aktérům. Kniha Almy Hannig soustředila pozornost na rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este.

Historička zaměřující se na dějiny diplomacie, mezinárodních vztahů a šlechty v 19. století se rozhodla podat obraz habsburského arcivévody jak z jeho soukromé, tak i veřejné stránky. František Ferdinand, který je tu představen jako „věčný následník trůnu“, se stal prvním v řadě čekatelů na císařskou korunu až v dospělém věku (bylo mu 25 let, když korunní princ Rudolf spáchal sebevraždu). Po čtvrtstoletí pak zůstával v postavení budoucího císaře pro širší veřejnost i politické kruhy spíše neznámý a tajemný. K tomu při-

1 Srovnej: Alma HANNIG – Martina WINKELHÖFER-THYRI (ed.), *Die Familie Hohenlohe. Eine europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln 2013.

spěla nejen tragická Rudolfova smrt, kdy se nehodilo oslavovat nového následníka, ale také pozdější uzavřený život Františka Ferdinanda v ústraní v Čechách a vyhýbání se Vídni, kde následník trůnu jen těžce snášel ústrky, kterých se dostávalo jeho nerovnorodé manželce. A právě z této neznalosti vycházela podle autorky celá řada předsudků, mylných informací či vyložených mýtů, které přetrvaly i po Františkově násilné smrti.

Biografie Františka Ferdinanda čerpá z velkého množství nevydaných archivních pramenů a je založena na podrobné znalosti sekundární literatury, resp. edic. Díky tomu přesvědčivě vyvrací četná klišé a stereotypy, jež o Františku Ferdinandovi kolovaly, další pak uvádí na pravou míru. Práce je napsána velice čtivou formou a bezesporu tak naplňuje záměr autorky, aby byla přístupná i široké veřejnosti a nejen historické obci. Autorka dokázala biografii zasadit do kontextu dalších prací, které se v nedávné době objevily k osobnosti Františka Ferdinanda,² ovšem s jednou výjimkou: Ačkoliv v seznamu literatury je uvedena biografie z pera Jana Galandauera z roku 2000,³ v úvodu o ní není ani zmínka, naopak autorka tvrdí, že během posledních čtyřiceti let nevznikla jediná práce, která by dokázala rozšířit dosavadní poznatky k osobě „konopištského pána“.

První kapitoly, věnované dětství a dospívání habsburského arcivévodou, jeho postavení v rámci rozvětvené dynastie a jeho původnímu poslání armádního důstojníka, jsou postavené především na sekundární literatuře. Při líčení dalších kapitol následníkovy života využívá A. Hannig ve větší míře osobní korespondenci a deníky celé řady osobností obklopujících mladého Františka. Velice zajímavým je v tomto směru exkurz, zevrubně analyzující jeho cestu kolem světa: V něm autorka využila následníkovy deníky, které umožňují pochopit nejen formování politických názorů budoucího císaře, objasnit jeho hodnocení různých forem státního zřízení a zhodnotit postřehy, kterými komentoval setkání s jemu neznámými náboženskými kulturami a odlišnými kulturními zvyklostmi. Deníky ale také dávají nahlédnout z jiného úhlu jeho loveckou a sběratelskou vášeň, která bývá nezřídka označována za „chorobnou“, jak mají dokládat tisíce ulovených zvířat.

Právě tyto první kapitoly mají čtenáři pomoci uvědomit si důležité momenty arcivévodova života, jež formovaly charakterové rysy, podstatné pro jeho další kariéru. V tomto kontextu se jednalo v první řadě o měsíce, kdy zápasil s tuberkulózou a čelil vzrůstajícím pochybnostem, zda někdy vůbec bude schopný postavit se do čela říše, dále o jeho neústupnost a vytrvalost, s jakou si dokázal prosaditmorganatický sňatek, a nakonec o nedůtklivost a vztahovačnost, s jakou pronásledoval každého, kdo se postavil proti jeho plánům. Na druhé straně biografie představuje Františka Ferdinanda jako člověka, který se rád bavil, měl smysl pro humor a v soukromí sršel vtipem (což má ostatně dokreslovat i fotografie na přebalu knihy, kde se následník usmívá v civilním obleku).

Po chronologicky pojatých kapitolách následuje několik tematicky zaměřených statí pojednávajících o postavení následníka trůnu v monarchii, v níž se veškerá výkonná moc odvozovala od vládnoucího císaře. Arcivévodou dokázal získat od svého strýce Františ-

2 Jean-Paul BLEDE, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2012; v německém překladu: *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*, Wien 2013; Jean-Louis THIÉRIOT, *François-Ferdinand d'Autriche*, Paris 2011.

3 Jan GALANDAUER, *František Ferdinand d'Este. Následník trůnu*, Praha 2000.

ka Josefa I. určitý podíl na vládnutí a možnost intervence v tradičních monarchových doménách – v armádě a v zahraniční politice. Jeho pozici upevnila i vlastní vojenská kancelář, v čele se schopným plukovníkem Alexandrem Broschem. Prostřednictvím této kanceláře následník dokázal zasahovat i do vnitropolitických záležitostí monarchie. Arcivévoda se vehementně snažil udržet status quo, dokud sám neusedne na trůn, a současně si nechal vypracovat množství reformních plánů, které považoval za nutné pro přestavbu Rakouska-Uherska, měla-li si monarchie udržet své postavení velmoci, dominující přinejmenším ve středoevropském a jihovýchodoevropském prostoru.

Pro českého čtenáře je zajímavá především analýza arcivévodových trialistických plánů, které ovšem podle autorky nikdy nepřesáhly rámec pouhého nátlakového prostředku proti uherským politikům. Ostatně vztah arcivévodovy k Uherskému království a jeho postoj k uherským snahám o co možná největší rozvolnění svazku obou částí říše, stejně jako vazby budoucího císaře k jednotlivým politickým stranám a k jejich stranickému tisku patří oněm tradovaným stereotypům, které se Hannig snaží buď podložit, objasnit, nebo vyvrátit. To se jí daří mj. na příkladu vztahu mezi katolicky a konzervativně založeným následníkem a křesťansko-sociálním proudem v Rakousku na počátku 20. století. Podobně kriticky a s odůvodněnými pochybnostmi se autorka vyjadřuje i o možném vlivu manželky, silně věřící katoličky Žofie Chotkové na manželovy názory či o vazbě budoucího císaře k papežskému stolci a tedy o šanci římské kurie získat Františka Ferdinanda pro své záměry.

Vrcholem biografie jsou dvě kapitoly věnované arcivévodově roli v zahraniční politice rakousko-uherské monarchie a jeho pověsti „knížete míru“ (Friedensfürst). Zde se mohla plně projevit autorčina badatelská zkušenost na poli výzkumu habsburské diplomacie. Hannig na základě široké a rozmanité pramenné palety zrekonstruovala postupný vzestup arcivévodova vlivu: v posledních letech před první světovou válkou se arcikníže stal významným, třebaže v pozadí stojícím a nikoliv jediným hybatelem rakousko-uherské zahraniční politiky. Dokázal obsadit důležité vyslanecké pozice lidmi, jejichž názory odpovídaly jeho politickému přesvědčení a u kterých si byl jistý jejich loajalitou.

Podobně se mu dařilo budovat si své postavení i v armádě, kterou chápal jako hlavní a nejdůležitější oporu říše a jeho budoucí vlády. František Ferdinand se navzdory vlastním charakterovým rysům projevil v této oblasti jako racionálně kalkulující a uvažující politik, který balkánský problém chápal jako otázku dalšího bytí své říše. K jeho vyřešení ovšem hodlal přistoupit až po uklidnění nejvážnějších vnitropolitických konfliktů (česko-německého, rakousko-uherského) a opakovaně vystoupil proti „jestřábům“ z generálního štábu i na Ballhausplatzu (ministerstvo zahraničí). Ironií osudu se mu právě balkánská cesta v létě 1914 stala osudnou. Její průběh s příznačným marquézovským názvem „Kronika ohlášené smrti“ sleduje předposlední kapitola knihy, dovedená až k vyhlášení války 28. července 1914. Biografii uzavírá přehled následníkovy „druhého života“ v historiografii, krásné literatuře, umění i ve filmu.

Biografie Františka Ferdinanda z pera Almy Hannig je zdařilé dílo založené na primárním výzkumu, které čtivým způsobem představuje „konopištského pána“ (v Čechách bezpochyby známějšího a populárnějšího než v Rakousku) jak v jeho soukromém a rodin-

ném životě, tak (především) jako budoucího císaře mnohonárodnostní říše uprostřed Evropy. Autorka se snaží vysvětlit jeho vztah k dalším významným činitelům té doby: k císaři (a to rakouskému i německému), k církvi i k politickým stranám, současně ovšem reflektuje i jejich pohled na Františka Ferdinanda a jeho obraz ve společnosti. Přínosné jsou především její studie k následnickovým možnostem ovlivňovat vládní záležitosti, ať již na domácí či zahraniční politické scéně. Autorčiny teze o arcivévodově „stínové“ vládě z Belvederu, o jeho vlivu v zahraniční politice či v záležitostech týkajících se společné armády monarchie jsou jasně argumentovány a přesvědčivě doloženy. Ve výsledku je tak František Ferdinand vykreslen spíše jako jeden z významných aktérů určujících středoevropskou politiku několik let před vypuknutím světového konfliktu, než coby „první oběť světové války“.

Martin Klečáček

Philipp THER

Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethnische Säuberungen“ im modernen Europa

Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht 2011, 304 s., ISBN 978-3-525-36806-0.

Bonn, BpB – Bundeszentrale für Politische Bildung 2012, 304 s., Sonderausgabe,

ISBN 978-3-8389-0325-5.

(Překlady: *Ciemna strona państw narodowych. Czyszczenia etniczne w nowoczesnej Europie*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie 2012, 488 s., ISBN 978-83-7177-850-6; *The dark side of nation-states. Ethnic cleansing in modern Europe*, New York – London, Berghahn 2014, 281 s., ISBN 978-1-78238-302-4.)

Závažná syntetická práce německého, české historiografii dobře známého badatele o moderních a soudobých dějinách střední a východní Evropy doznala hned po vydání široký domácí i mezinárodní ohlas a byla s minimálním odstupem vydána v Polsku a USA.¹ Není to dáno jen skutečností, že Ther zvolil za téma jedno z dnes nově aktuálních, přitom nejméně od závěru 19. století trvale přítomných evropských a světových traumat, totiž etnické čistky a nucené migrace velkých skupin obyvatelstva. Ther totiž nepřinesl „pouhé“ obohacení tématu o nová dílčí fakta nebo regionální pohledy (i když jeho kontextualizace evropské problematiky s britskými zkušenostmi a metodami „řešení“ etnických problémů v Indii a Palestině takovým obohacením jednoznačně jsou a také u jednotlivých „případových studií“ autor důkladně rešeršoval ve vydaných, výjimečně i archivních pramenech), ale především dal tomuto „starému“ tématu zcela novou, „radikálně revizionistickou“ nosnou metodickou perspektivu.²

1 Z početné, přinejmenším dílem českou problematiku zahrnující Therovy produkce srovnej: Philipp THER, *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*, Göttingen 1998 (srovnej moji recenzi in: *Soudobé dějiny* 7/3. 2000, s. 376–378), TÝŽ, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947. Srovnávací poznámky k diskusi o česko-sudetoněmeckém konfliktu*, *Soudobé dějiny* IX. 2002, s. 249–258, TÝŽ, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008.

2 Srovnej brilantní předmluvu Włodzimierze Borodziejie k polskému vydání Therovy knihy, s. 13.

Etnické čistky pro něj nejsou nějakými emotivními excesy jakýchsi „horších Evropanů“, tedy výrazem mezietnické msty civilizačně méně vyvinutých národů východní poloviny Evropy. Zde autor výslovně vstupuje do polemiky s Normanem Naimarkem a jeho koncepcí,³ opřenou o představu nenávisti a msty mezi etniky (s. 16). Etnické čistky a vyhnání ovšem pro Thera nejsou ani „až“ zločinným produktem ideologií totalitních režimů. Místo toho máme – jak autor říká hned na prvé stránce úvodu knihy – co činit s racionálně počatým a politickými strategiemi již v 19. století odkojeným „dítětem nacionálního státu a tedy i ústřední součástí evropské moderny“, usilující o etnickou homogenizaci nacionálně definovaných státních území. Toto zlé „dítě“ evropského pokroku se mohlo giganticky rozvinout jen v důsledku dalekosáhlého mezinárodního konsensu, neseného především velmocemi.⁴ Autor tu konkrétně jmenuje Velkou Británii a Francii a výslovně se staví proti omezování problematiky etnických čistek na (jiho-)východní polovinu Evropy.

K tématu etnických čistek, vyhnání a nucených přesídlení existuje dnes rozsáhlá literatura, dílčími studii, edicemi pramenného materiálu a monografickými pohledy na to či ono jeviště etnicky motivované zhouby počínaje a komparativně založenými konferenčními sborníky nebo encyklopedií nucených migrací ve střední a východní Evropě konče.⁵ Syntetické práce, usilující o nadhled nad příběhy jednotlivých zemí či horizont dílčích dějinných epoch, však zatím žádný „kontinentální“ evropský historik nenapsal.⁶ Zatím dominují ti, kdo se na kontinentální Evropu válek, masakrů a vyhánění dívají zvenčí „přes moře“. Oba severoamerické pokusy o syntézu tohoto tématu byly nesporně významné,⁷ neodpovídají však již dnešnímu stavu výzkumu. Britské souhrnné přehledy této problematiky se kupodivu vůbec nestaly předmětem evropské diskuse. Therův především na rozsáhlé mezinárodní i regionální literatuře a na edicích pramenů solidně založený, nepředpojatý, systematicky komparující a po širších kontextech jednotlivých „národních příběhů“ a předpokladech přijatých „řešení“ se tážící text tak znamená mezník ve výzkumu a v porozumění jevu „etnických čistek“ (tedy vyhánění, doprovázené masakry a nucená vysídlení za podmí-

3 Norman M. NAIMARK, *Fires of hatred: ethnic cleansing in twentieth-century Europe*, Cambridge Mass. 2001, resp. *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*, Praha 2006.

4 Ther již názvem navazuje na velmi úspěšnou, vůči Evropě 20. století kritickou knihu: Mark MAZOWER, *Dark continent. Europe's twentieth century*, London 1998, současně paralelní vydání: New York 1998. Od té doby řada reedic a německé vydání.

5 Detlef BRANDES – Holm SUNDHAUSEN – Stefan TROEBST (ed.), *Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Wien-Köln-Weimar 2010.

6 Téma je velmi frekventované ve Velké Británii a v USA. Z tamní bohaté produkce, která ale není „na kontinentu“, resp. v mezinárodním měřítku širě diskutována, se Ther odvolává na inspiraci knihami: Michael MANN, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2005, nebo Benjamin LIEBERMANN, *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*, Chicago 2006.

7 Vedle výše uvedené, populárně pojaté a širokou, nejen odbornou veřejností recipované Naimarkovy knihy srovnej: Andrew BELL-FIALKOFF, *Ethnic cleansing*, New York 1999, resp. TÝŽ, *Etnické čistky*, Praha 2003.

nek, které nemalá část deportovaných nepřežila). Ty stály v 19. a 20. století miliony Evropanů život a další desítky milionů jich drasticky zbavil domoviny.

Ther rozdělil knihu do teoretizujícího a s hlavními koncepty i díly literatury se vyrovnávajícího úvodu, na něž navazuje kapitola o historickém etablování etnických čistek a o kulturních, resp. náboženských předpokladech, které se k nim v Evropě utvářely od raného novověku a zesíleně od poloviny 19. století. Jistý koncepční problém knihy lze vidět v autorově cílené deklaraci, že z knihy eliminoval problematiku holocaustu. Ther argumentoval tím, že při nacistickém vyvraždění židů nešlo o etnickou čistku ve smyslu nuceného vysídlení či deportací, nýbrž o genocidu – symbolizovanou Osvětímí. Tento argument autor ještě rozšířil v tom smyslu, že „pronásledování židů bylo od samého počátku spojeno s exterminačními fantaziemi, jaké nemají v tak radikální formě paralely v žádné z etnických čistek“⁸ (s. 9n.). Podotkl však k tomu s odvoláním na Götze Alyho, že za druhé světové války bylo vyvraždění židů nacisty spojováno s deportacemi či vyháněním i jiných skupin obyvatelstva.⁹ Problematika holocaustu je však tak provázána s osudy ostatních, zejména nacisty pronásledovaných etnik, že autor nakonec nedostal svému negativnímu předsevzetí a zařadil do knihy přece jen kapitolku o „etnické čistce židů“, provedenou spojení Hitlerovy říše ve střední a jihovýchodní Evropě.¹⁰ Zcela stranou tak zůstal holocaust v Německu, resp. „národními vládami“ za nacistické okupace prováděné deportace židů v západní Evropě¹¹ (s. 161–166).

Je to možná řešení polovičaté, ale lze ho přijmout jako jistý kompromis. Jsem si samozřejmě vědom extrémnosti a transnacionálního charakteru fenoménu „holocaust“ (nadto účelový konstrukt nacistických protizidovských tzv. norimberských zákonů, kombinujících údajný rasový původ s – namnoze dávno neaktuální – příslušností jednotlivců k náboženské skupině je opravdu unikátní). Přesto mám obavu, že jeho úplné vyčlenění z širšího evropského kontextu může blokovat „docenění“ dalších gigantických, ovšem jaksi

8 Autor nebere v úvahu poměrně dalekosáhlé – pogromy provázející – plány nacistů na vysídlení židů z Německa: Srovnej exemplárně: Magnus BRECHTKEN, *Madagaskar für die Juden: Antisemitische Idee und politische Praxis 1885–1945*, München 1998.

9 Götze ALY, „Endlösung“. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt a. M. 1995.

10 Ther se hlavně snaží uniknout z výzkumem již překonané historiografické dichotomie vysvětlení vzniku holocaustu: byl produktem intencionální koncepce nebo se ve své vražednosti naplno rozvinul „až“ v důsledku pro Německo a tedy pro možnost vysídlení židů nepříznivého vývoje války a stal se tedy funkčním „řešením“ problému, „kam s židy“? Stojí proto za to, ocitovat Therovu argumentaci: „Bylo by bagatelizováním ideologie, plánování i realizace nacistické politiky vůči židům, kdyby byla pojednávána jako jeden z případů „ethnic cleansing“. Pronásledování židů v německé říši i na okupovaných územích mělo od počátku jiné základy i rozměr – vztahuje se jak k pseudovědeckému rasismu, tak k exterminační fantasii... Avšak, nahlíženo z druhé strany, nebylo by relevantní ani úplné pomnutí osudu evropských židů v souvislostech etnických čistek. Podívejme se proto na otázku, do jaké míry lze pojímat politiku německých spojenců vůči jejich židovským menšinám jako etnickou čistku a do jaké míry již tuto úroveň překračovala“ (s. 161).

11 Srovnej exemplárně: Laurent JOLY, *Vichy dans la «Solution finale». Histoire du Commissariat général aux Questions juives 1941–1944*, Paris 2006.

„prostých či provozních“ genocid, které byly spáchány v průběhu třicátých a čtyřicátých let 20. století radikálně socialistickými diktaturami na některých evropských národech (exemplárně Ukrajinci, Bělorusové), resp. masakrů a deportací příslušníků daného etnika, prováděných s důrazem na cílenou přednostní exterminaci vzdělaných vrstev a národních společenských elit (zejména Poláci, od počátku války cíleně a s perspektivou eliminace vyvražďování a deportování oběma velkými sousedy).¹² Diskuse otázky, která genocida má unikátní a která jen regionální charakter, ovšem přesahuje rozměr pouhé recenze.

Jádro knihy představuje rozsáhlá kapitola, nazvaná „Oblasti a aktéři etnických čistek“. Ta se dělí na čtyři části, přičemž každá z nich je uzavřena vlastním shrnutím: Prvá část je věnována etablování etnických čistek jako prostředku mezinárodní politiky v letech 1912–1925. Autor sleduje balkánské války a jejich migrační důsledky. Dále přišly na řadu deportace, k nimž docházelo za první světové války a v bezprostředně poválečné době. K šesti milionům válečných uprchlíků a vyhnanců přibýly v důsledku ruské občanské války dva miliony Rusů, prchajících na západ Evropy a milion Poláků, kteří opustili ony oblasti carské říše, které se nestaly součástí poválečného Polska. Z polského teritoria naopak nedobrovolně odešlo 800 000 Němců na poválečné říšské území. Pokračující pogromy poté hnaly z Ruska i Polska na západ další a další vlny židovského obyvatelstva... Ther hned na to zařazuje kapitolku o „Triage“, tedy francouzské etnické čistce, provedené v po půlstoletí znovuzískaném Alsasku a Lotrinsku. V jejím důsledku muselo tuto oblast opustit přes 150 000 „Němců“ a dalších bezmála 400 000 jich zůstalo se statutem neplnoprávných občanů.

Jádrem této kapitoly jsou ovšem mírová jednání z pařížských předměstí v letech 1919–20, tedy vytvoření nové evropské struktury národních států a v tomto rámci definovaná ochrana menšin, svěřených Společnosti národů. Pro bezprostředně poválečnou dobu vyzdvihuje Ther proti obvykle zdůrazňovanému mezníku „příkladné“, mezinárodně garantované řecko-turecké smlouvy z Lausanne 1923 klíčový význam předcházející smlouvy z Neuilly 1920, resp. vysvětluje kontinuitu konceptů nucené „výměny menšin“, sahající před rok 1914 k balkánským válkám. V každém případě to dovoľoval poválečný „technokratický optimismus“ diplomatů i expertů, nezatažujících se informacemi o reálné lokální situaci menšin. Aplikovali katastrofálně „osvědčená“ řešení ze správy indických provincií na balkánskou nebo polskou situaci, akceptovali až třicetiprocentní ztráty přemísťovaných populací, jakož i jejich úplné zbídačení během nucených přesíd-

12 Srovnej Stephan LEHNSTAEDT – Jochen BÖHLER (ed.), *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition*, Berlin 2013, kde autoři docházejí k závěru, že jen od září 1939 do jara 1940 tyto vyčleněné jednotky policie a SS zavraždily přes 60 000 příslušníků polské inteligence. Připočteme sovětskou masovou vraždu 15–28 000 především důstojníků a příslušníků polské inteligence v Katyni 1940. Srovnej: Gerd KAISER, *Katyn. Das Staatsverbrechen – das Staatsgeheimnis*, Berlin 2002, česky: *Katyně. Státní zločin – státní tajemství*, Praha 2003. Dohromady se jen těmito jednorázovými akcemi dostaneme na úroveň 80–90 000 zavražděných příslušníků polských elit.

lení. Cílem mezinárodně garantované politiky transferů a výměn populace totiž nebyla ochrana menšin, nýbrž stabilizace politického uspořádání poválečné Evropy.¹³

Druhá podkapitola sleduje problematiku „totální války a totálních čistek 1938–1945“. Ther zdůrazňuje celoevropský význam tzv. Mnichovské dohody 1938 jako posledního, zato klíčového pokusu o zajištění pořádku a stabilizace středovýchodní Evropy na bázi etnických kritérií. Britský premiér Chamberlain přitom cíleně vnesl do hry nutnost „přesídlení“ české menšiny z území, předávaného Hitlerově říši (s. 109n.). Hitler pak v říjnovém projevu v Reichstagu charakterizoval okleštění Československa jako nový „pocit evropské bezpečnosti“ (s. 167). O to větší dopad na představy evropských politiků o zajišťování stability kontinentu mělo Hitlerovo pragmatické pošlapání Mnichovské dohody v březnu 1939 okupací zbytkového Československa. Zejména Britům bylo od té chvíle jasné, že příští koncept stability musí být do základu jiný.

Ther v podkapitole soustavně prochází nucené migrace válečných let. Začíná Hitlerovým stažením německých menšin z východní Evropy „heim ins Reich“, pokračuje čistkami, rozsáhlými deportacemi a masakry v okupovaném Polsku (z polských židů přežilo 10 %, z ostatních obyvatel 80 %) a v návaznosti na sovětskou účast při rozbití Polska a jeho „vymazání z mapy“ se dostává k „Soviet ethnic cleansing“.¹⁴ Rozsáhlá rekapitulace řady sovětských deportací a genocid „nacionálů“, tedy národnostních skupin, které Stalin považoval za zrádcovské, buřičské nebo potenciálně kolaborantské s nepřáteli jeho říše, bohužel končí jaksí „do ztracena“: Autor přiznává, že pro tyto čistky nemá interpretační klíč. Soudí, že „na rozdíl od evropských národních států Stalin netoužil po etnické homogenizaci. Sovětský svaz zůstal mnohonárodnostním státem – deportace tu nic nezměnily. Jako motiv odpadá i touha po nastolení míru nebo ukončení vnitrosociálních konfliktů“ (s. 137). Ther také připomíná, že nacionálně motivované deportace postihly v SSSR rozsahem jen „nepříliš významnou“ skupinu, maximálně 2,5 milionu lidí.

Není tu místo pro větší diskusi o etnických čistkách ve stalinském SSSR, ale připomeňme alespoň (a odkážme tu na nejnovější syntézu soudobých dějin Ruska z pera Dietmara Neutatz),¹⁵ že Stalin se při organizování teroru i deportací koncepčně vždy pouze konsekventně držel bolševických principů, totiž že v rámci pojmání sovětské každodenní

13 Srovnej: Hans LEMBERG, *Grenzen und Minderheiten im östlichen Mitteleuropa – Genese und Wechselwirkungen*, in: Hans Lemberg (ed.), *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*, Marburg 2000, s. 159–181, zde s. 167.

14 Ther se opírá o koncept: Terry MARTIN, *The Origins of Soviet Ethnic Cleansing*, *The Journal of Modern History* 70, 1998, s. 813–861, ale již nezmiňuje další práce téhož autora, zejména knihu: TÝŽ, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*, Ithaca 2001. Další, taktéž americká práce, na kterou autor opakovaně odkazuje je: J. Otto POHL, *Ethnic Cleansing in the USSR 1937–1949*, Westport 1999. Pro Therovu knihu zřejmě příliš pozdě vyšla rozsáhlá a závazná pramenná práce: Viktor DÖNNINGHAUS, *Minderheiten in Bedrängnis. Sowjetische Politik gegenüber Deutsche, Polen und anderen Diaspora-Nationalitäten 1917–1938*, München 2009, srovnej moji recenzi in: ČČH 108, 2010, s. 320–328.

15 Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume. Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München 2013, s. 208, 247nn. K rusko-německému společnému rasovému výzkumu, prováděnému v letech 1927–1933 srovnej tamtéž, s. 177.

nosti jako permanentního válečného stavu mají být v rámci impéria z bezpečnostně mocenských důvodů preventivně eliminovány všechny pro systém potenciálně nespolehlivé prvky. To plně platilo i o „netitulárních národech“ SSSR, zejména pak o těch, které byly pouhou menšinou národa jiného státu.¹⁶ Ty byly v průběhu třicátých a čtyřicátých let přinejmenším decimovány a v podstatě důsledně „odstraněny“ z evropské části Sovětského svazu do střední Asie nebo na Sibiř. Vůči dalším, zejména středoasijským, tentokrát titulárním národům SSSR byla praktikována politika jejich oslabení cestou radikální exterminace: Tak např. pro Turkmeny nebo Kazachy jejich národní historiografie a publicistika dnes (resp. do jejich nuceného vstupu do Putinovy Euroasijské unie) uvádí brutální snížení zejména mužské populace do konce čtyřicátých let o 30–60 %.¹⁷ K tomu od třicátých let, tedy od zavržení principu „zakořenění socialismu v neruských národech“ (korenizacija), přistupovala otevřená nebo tiše praktikovaná obecná rusifikace celé říše.

Dalším tématem této podkapitoly jsou „vátky ve válce“: krvavé vyvražďovací konflikty mezi Ukrajinci a Poláky, resp. mezi Chorvaty a Srby, probíhající v rámci II. světové války jaksi „pod podlahou“, nikoliv však mimo rámec zásadního střetu nacistické a sovětské diktatury. Ther je zejména pro prvou z obou válek autorem zkušeným a nadmíru povolaným,¹⁸ ukazuje však, že toto téma přitahuje i další autory.¹⁹ Od polsko-ukrajinské a jihoslovenské situace pak autor přechází k dalším etnickým čistkám v německé sféře vlivu a podkapitulu končí již výše zmíněnou pasáží o válečných etnických čistkách židovských komunit středovýchodní a jihovýchodní Evropy. V shrnutí autor připomíná, že od počátku války do roku 1944, do počátku hromadného útěku německé populace z východu, resp. do počátku vyhánění a transferů, se nucené migrace a deportace (bez započtení genocid) v Evropě dočkaly zhruba 6,5 milionu lidí.

Třetí podkapitola je věnována poválečným (1944–1950) útěkům a nuceným migracím v Evropě a ve stručném výhledu i v Indii a Palestině. Ther začíná spojeneckými koncepcemi poválečného uspořádání Evropy. Zásadní změnu vztahu angloamerického k menším formuluje jako „přesun důrazu z nucené asimilace k nucené emigraci“ (s. 168). Nově narýsované poválečné hranice států se měly krýt s hranicemi etnickými. Ther ponechává stranou britské, od počátku války připravované a 6. července 1942 válečným kabinetem vyhlášené obecné plány na transfer německých menšin z oblastí, ležících východně od budoucích německých hranic na německé území.²⁰ Soustřeďuje se na skutečnost, že spojenci museli řešit především problém Polska: Stalin již koncem roku 1941 deklaroval, že SSSR po válce podrží veškeré anekční zisky let 1939–40, tedy také více než polovinu předváleč-

16 DÖNNINGHAUS, *Minderheiten*, s. 499 upozorňuje, že vztah k těmto národům nabýval u kremelských elit třicátých let podobu jakési geneticky kódované xenofobie.

17 Příkladem pro Kazachy srovnej nejnověji: Robert KINDLER, *Stalins Nomaden. Herrschaft und Hunger in Kasachstan*. Hamburg 2014.

18 Srovnej THER, *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947*.

19 Timothy SNYDER, *The Reconstruction of Nation. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*, New Haven 2003.

20 Detlef BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány o rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha 2002, s. 138–141. s

ného polského státu. Poláky, bojující na straně spojenců a ostře se protivící tomuto „obchodu“, ovšem bylo nutno odškodnit, resp. získat území pro tři až čtyři miliony Poláků, které bude nutno „posunout“ na západ (s. 169).²¹ Jako klíčový prvek s obecnými konsekvencemi tak Ther ukazuje – Churchilllem roku 1944 opakovaně veřejně deklarované – rozhodnutí o vyhnání a transferu německého obyvatelstva z „náhradních území“ pro poválečné Polsko: „Již nebudou směsí populací, které způsobují nekonečné problémy. (...) Bude to čistě vymezeno“ (s. 169).

Ther se v tomto kontextu výslovně staví proti – o německou vyhnaneckou literaturu opřené – tezi Normana Naimarka o klíčové roli Polska a Československa pro rozhodnutí o transferu německých menšin (s. 201). S velkou znalostí věci a s pozorností, upřenu přednostně na situaci v Polsku (brutální okolnosti sovětského vysídlení polské menšiny do poválečného Polska od konce roku 1944 a neméně brutálního, jednotkami NKVD organizovaného vysídlení půl milionu Ukrajinců na východ z poválečného Polska) pak sleduje průběh vyhnání a vysídlení Němců z obou zemí. S oporou v knihách Tomáše Staňka nezamlčuje české masakry,²² podotýká ovšem, že ztráty na životech (19 000 potenciálně až 30 000 osob včetně 6 000 německých sebevražd, jak konstatovala Česko-německá komise historiků) během „odsunu“ z Československa dosáhly maximálně 1 % vysídlovaných a byly tak „velmi nízké ve srovnání s jinými etnickými čistkami“ (s. 184). Pro Polsko se počítá s 400 000 oběťmi útěku a vysídlení. Pro bezprostředně poválečnou dobu Ther tak ukazuje proměnu spojenců: Dosud „na rýsovacích prknech vytyčovali hranice a přesouvali národy“ (s. 186), od konce války se však stali reálnou situací znepokojenými správci uprchlíky a vysídlení zaplaveného Německa. V této nové roli se spojenci začali bránit dalším nezvládnutelným transportům. Autor na druhé straně exemplárně líčí konflikty vypjatě nacionalistické – dosud občanské – vlády poválečného Československa s komunistickým, již záhy Sovětským Svazem podporovaným Maďarskem o osud maďarské menšiny na Slovensku. Transfer se tu již neinterpretuje jako „stabilizační opatření“, nýbrž jako „trest“ menšině za provinění v době války (s. 192).

Následující pasáže jsou věnovány problematice jihovýchodní Evropy včetně Itálie a konečně britským – koncepčně velmi obdobným – opatřením (Ther hovoří o „transferu

21 Włodzimierz BORODZIEJ, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 241–248.

22 Není možno přesně specifikovat, co Ther myslí „známým masakrem v Praze“ s. 184. Konkrétní odkaz není připojen, jen všeobecný odkaz na práce Tomáše Staňka. V tomto kontextu je nejpravděpodobnější případ z Kladenské ulice v dnešní Praze 6 z 10. 5. 1945: „Úředními prameny je mj. doloženo postřelení 41 osob na příkaz důstojníka v uniformě Rudé armády v Praze XIX u biografu Bořislavka...“ Srovnej: Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005, s. 198. Staněk se k této kauze později již nevrátil. Případ byl roku 2010 mezinárodně zpoučarizován filmem režiséra Davida Vondráčka „Zabíjení po česku“, za který autor téhož roku obdržel Franz-Werfel-Menschenrechtspreis, udělovaný Bund der Vertriebenen. Jako reakce zazněla v českém tisku kritika, že nešlo o masakr německých civilistů revolučními gardami, nýbrž o popravu Rudou armádou zajatých, do civilu převlečených armádních důstojníků a příslušníků gestapa z úřadovny v Praze na Jenerálce. Odborná analýza případu zatím nebyla provedena.

evropského modelu“) v Indii a Palestině v druhé polovině čtyřicátých let.²³ V Indii akceptovali „evropské“ principy etnického rozdělování čelní, v Anglii vystudovavší, představitelé Indického národního kongresu i Muslimské ligy. Britský místokrál Louis Mountbatten se striktně držel technicistního, či spíše „chirurgického“ přístupu k vyřešení problému dekolonializace hladovějící Indie, jejíž situace byla komplikovaná výbuchem nacionálně náboženské nenávisti. „Na britských plánech rozdělení Indie bylo osudové to, že nebyly zkoordinovány ani se spořádaným předáním vlády, ani s konkrétním vytyčením hranic“ (s. 219n.). Hranice obou příštích států narýsoval pod extrémním časovým tlakem úředník londýnského ministerstva informací, který neměl o realitě indické situace nejmenší ponětí. Důsledkem byly gigantické masakry, před nimiž prchaly miliony lidí.

Situace v Palestině s tehdy dvěma miliony obyvatel byla samozřejmě odlišná od indického subkontinentu o 400 milionech lidí. A přece tu Ther identifikuje tytéž postoje a fatální chyby britské administrativy: především že se z problematické situace stáhla a ponechala po sobě mocenský vakuum, které bylo cestou násilí zaplněno nově utvářenými strukturami národní vlády. Labouristická londýnská vláda zoufale potřebovala šetřit a nákladná koloniální správa a rozsáhlé vojsko v Indii i Palestině (její úvahy o obou zemích byly propojené) bylo v jejich očích položkou, kterou bylo urychleně nutno škrtnout. Ther na s. 228 uvažuje, zda poválečné Československo neexportovalo do Palestiny jen zbraně, nýbrž také „ideologii odsunu“. Faktem je cílené „vyhnání a vysídlení“ velké části arabského obyvatelstva, zejména prakticky kompletních palestinských elit. Proběhlo s porozuměním sovětské sféry poválečné Evropy a západní část kontinentu mu přihlížela s kulturně nadřazenou lhostejností vůči osudu vyháněných a nejednou masakrovaných muslimů. Jako důležité je třeba zdůraznit, že Ther ovšem vysvětluje také postoj židovského obyvatelstva k „dobytí země“ a kořeny jeho v nedávné historii (pogromy třicátých let) zakotvené nenávisti vůči Arabům, resp. u židovských bezprostředních utečenců a přistěhovalců z Evropy přesvědčení, že „už nikdy se nesmí stát obětí“ (s. 231). I zde autor nakonec dává vinu britské politice, která svým postupem navodila vypjatě krizovou situaci, v níž byla pluralita postojů zájmových stran redukována na binární vidění konfliktu, posunutého do „nacionální“ (tedy náboženskou stránku problému vůbec nereflaktující) roviny. Britská vláda mohla násilí a excesům zabránit, dala však přednost vycouvání (s. 232n.).

Souhrnně Ther charakterizuje etnické čistky, útoky, vyhnání, transfery i masakry, tedy souborně etnické násilí, které se v Evropě let 1944–1948 dotklo asi 30 milionů lidí, jako děje, v jejichž základu nebyla nacionální nenávist či obvykle předpokládaná snaha o potrestání Němců za agresivní válku a zejména (i když necháme stranou holocaust) nepředstavitelné zločiny, spáchané během ní v jednotlivých zemích. Daleko spíše šlo podle něj o realizaci konceptů transformace kontinentu, určených především rozhodnutími „velké trojky“ vítězných mocností a následně ději nižší úrovně (včetně: „kolaterálních škod“), které na

23 Výklad o Indii Ther opírá zejména o práce: Yasmin KHAN, *The Great Partition. The making of India and Pakistan*, New Haven 2007; Stanley A. WOLPERT, *Shameful flight. The last years of the British Empire in India*, New York 2006. Pro Palestinu se autor opírá především o knihy: Ilan PAPPE, *The ethnic cleansing of Palestine*, Oxford 2006; Benny MORRIS, *1948. A history of the first Arab-Israeli war*, New Haven – London 2008.

tato rozhodnutí navazovaly. „Záleželo do značné míry na rozhodnutí mocností i jednotlivých států, zda násilí zůstane pod kontrolou nebo zda se promění v masovou etnickou čistku. (...) Prvořadým cílem bylo etnické sjednocení národních států a sladění průběhu státních hranic s liniemi etnických rozhraní“ (s. 234).

Poslední, poměrně krátká podkapitola je věnována devadesátým létům, v nichž po konci studené války došlo na území rozpadnuvšího se sovětského impéria (tj. SSSR a jeho satelitních států, resp. dalších evropských autoritativních, socialisticky se profilujících režimů) k nuceným migracím nejméně pěti milionů osob. Autor se tu přednostně věnuje rozpadu Jugoslávie a návazným válkám o její dědictví, za druhé pak podává velmi stručný komparativní nástin konfliktů na Kavkaze. Z Therových závěrů, vztahujících se ovšem prakticky jen k „Postjugoslávii“, ten snad nejpodstatnější zní, že rázná externí mocenská intervence může přerušit etnické čistky nebo ukončit masakry v relativně malém regionu (příkladem je tu Kosovo). Všechno úsilí mezinárodní pospolitosti o následnou obnovu multietnické společnosti cílenou snahou o zajištění reemigrace vyhnanců však jednoznačně končí neúspěchem.

Závěrečné úvahy, opřené o rekapitulaci v knize pojednaných případů Ther spojil s historickou typologií etnických čistek. Závěr knihy tak získal charakter samostatného eseje. Ther tu poukázal mj. na skutečnost, že nucené migrace v důsledku etnických čistek jsou od přijetí charty OSN v roce 1948 vnímány jako genocida. Jeho pojetí však důsledně rozlišuje cílené pokusy o vyhlazení etnické skupiny od excesů a úmrtí, která „jen“ provázejí etnicky motivovaná vyhnání a vysídlení. Průměrnou míru lidských ztrát při nucených transferech Ther obecně odhaduje na 10 % přesídlované populace. Na rozhraní k cílené exterminaci tak stojí např. stalinské, vojsky NKVD prováděné transfery národů a menšin uvnitř hranic SSSR, při nichž lze míru lidských ztrát stanovit na zhruba jednu čtvrtinu počtu deportovaných.

Therova kniha je velkým badatelským, komparativním a koncepčním výkonem, který by si zasloužil důkladnou diskusi. Tím, že postavil do centra dění velmoci, jejich dohody, resp. koncepty úprav Evropy po obou světových válkách (případně návazně řešení situace jejich mimoevropských kolonií či svěřeneckých území) a nikoliv aktéry dílčích etnických srážek, autor zásadně změnil interpretační optiku celé problematiky. Nesnímá tím samozřejmě odpovědnost z národních států a společností za jednotlivé excesy nebo za vysloveně nehumánní realizaci velmocenských konceptů. Ukazuje však jasně, že velmoci, jejich čelní představitelé, plánovači nebo diplomaté až do poloviny 20. století vždy do homogenizačních konceptů technicistně zakalkulovali z dnešního úhlu pohledu nepředstavitelné lidské ztráty, předem „omlouváné“ tím, že jde o stabilizační nebo dokonce mírotvorná opatření.

Therovo rozlišování mezi etnickou čistkou coby brutálním vyhnáním menšiny nebo nekýženého konkurenčního obyvatelstva a exterminačním záměrem, sledujícím prosté vyvraždění nebo přinejmenším drastické omezení cílové populace, je podle mého názoru hodné vážné diskuse. Mám ovšem za to, že vazba obou fenoménů je daleko užší a že prosté vyvraždění není jen Therem varovně uváděným úkazem současnosti (africký Dafúr), nýbrž že bylo tiše zakalkulovanou součástí přinejmenším části vysídlovacích plánů od masakrů

Arménů v Turecku přes sovětské „nacionální akce“ třicátých let až k nacistickému postupu v Polsku i posléze na území Ukrajiny a Běloruska, případně Ruska od června 1941. Zejména pro Sovětský svaz třicátých a čtyřicátých let by prezentovaná problematika zasloužila podstatného prohloubení. Literatura ruských, německých a amerických autorů přibývá ovšem takovým tempem, že historik nespecializovaný na bývalý Sovětský svaz jen velmi těžko drží krok s aktuálním stavem poznání.

Co mne na Therově skvělé knize poněkud překvapilo, je úplné vynechání vysídlení Němců z poválečného Rakouska. Nešlo přitom o pochopitelné „odstranění“ říšských Němců, přišedších do „Ostmark“ po březnu 1938, nýbrž o transfer Němců (a jejich namnoze rakouských partnerů/partnerek a společných německo-rakouských dětí), kteří sice žili již před rokem 1938 v Rakousku, neměli však rakouské občanství. Přitom právě na rakouském rozhodnutí Rennerovy, resp. Figlovy vlády o transferu, velmi účelově přijatém po dohodě se sovětským okupačním velením, by bylo možno exemplárně demonstrovat relevanci Therových tezí. Tato tematika sice dodnes není v Rakousku – Ther je v posledních letech profesorem vídeňské university – právě populární, byla však již tematizována v rakouské historické literatuře.²⁴ Toto téma je však jen drobnost v ohromném rámci kontinentální a více než stoleté perspektivy Therova závažného díla.

Jiří Pešek

Stephen H. NORWOOD

Antisemitism and the American Far Left

Cambridge, Cambridge University Press 2013, 324 s., ISBN 978-1-107-03601-7.

Stephen H. NORWOOD

The Third Reich in the Ivory Tower. Complicity and Conflict on American Campuses

Cambridge, Cambridge University Press 2009, 339 s. ISBN 978-0-521-76243-4.

Profesor historie na University of Oklahoma a spolu s Eunice G. Pollack vydavatel „Encyclopedia of American Jewish History“ se sice v posledních zhruba deseti letech publikačně i editorsky soustředil na problematiku amerického antisemitismu, již před tím se však zapsal do povědomí širší veřejnosti jako úspěšný badatel na poli moderních sociálních dějin a zejména dějin amerického sportu (americký fotbal a basketbal). Dvě knihy, které jsou předmětem našeho zájmu, se zaměřují na prostředí, která bychom apriorně z výrazného antisemitismu nepodezřívali. A až do vydání dnes intenzivně diskutovaných Norwoodových prací je v tomto kontextu také nikdo nezkoumal. Norwood v obou případech vyšel z rozsáhlých rešeršů v dobovém obecném tisku a publicistice, dále v prvním případě i ze stranického tisku, brožur a letáků, v druhém z univerzitních novin a časopisů. Autor tuto pramennou vrstvu pokud možno doplnil také sondami do (především univerzitních) archivních fondů.

24 Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945–2005*, Wien 2005, s. 36n.

Kniha o antisemitismu a americké krajní levici se obírá zejména názory, postoji a publicistikou Communist Party USA (dále CP), založené v letech 1919–1921 a doplňuje ji kontrastním obrazem Trotskyist Socialist Workers Party (založena roku 1928 po vypuzení trockistů z VKS(b)), resp. řady jejich blízkých ideových spojenců, a to v bezmála stoleté perspektivě, sahající až do počátku 21. století. Ideologie těchto společensky opakovaně poměrně vlivných stran se v poměru k židovství opírala o text mladého Karla Marxe „K židovské otázce“ z roku 1843. Američtí levicoví publicisté bojovali především proti sionismu, vydávanému jimi za formu fašismu a nacismu, resp. proti židovskému přistěhovalectví do Palestiny. Obvykle při tom nebyli schopni rozeznat hranici, kde jejich dikce převzala již otevřeně antisemitské argumenty nebo kde jejich obrana Arabů a hlavně palestinských organizací vůči americké veřejnosti a zejména americkým židům dosáhla téže kvality.

Druhá kapitola knihy je věnována „komplikovaným odpovědím“ amerických komunistů na antisemitismus a nacismus let 1920–1939. Důsledně antikomunisticky zaměřený autor tu tematizuje bolševickou opozici vůči sionismu jako projevu buržoazního nacionalismu, kooperujícího s britským imperialismem. Sionismus byl v SSSR dvacátých let potlačen, zůstává však otevřenou otázkou, zda se tak opravdu stalo z antisemitských pozic, nebo spíše v rámci vymícení všech nekomunistických ideologií. Je samozřejmé, že CP oslavila roku 1934 vytvoření židovské autonomní republiky Birobidžan (takto vyhnanecké oblasti v jižní Sibiři na čínské hranici) v rámci RSFSR jako důkazu sovětského boje proti antisemitismu. Na pevnějším faktografickém základě stojí Norwood při výkladu podpory amerických komunistů antisemitským arabským pogromům v Palestině roku 1929. Líčí, jak komunistický tisk vydával protizidovské pogromy za povstání arabských venkovanů proti agresivním židovským fašistům.

Podstatnou změnu přinesla americké levici sovětská politika jednotné fronty proti fašismu v polovině třicátých let. Novým cílem kritiky se stala americká proněmecká pravice a pravicový antisemitismus. Komunistický tisk se podílel i na výzvách k bojkotu berlínské olympiády 1936. Americkou komunistickou publicistikou byla ovšem „přehlédnuta“ skutečnost, že při moskevských procesech byl cíleně zdůrazňován až inscenován židovský původ řady souzených a odsouzených osobností. Nezávisle na postojích k evropskému dění pak pokračoval propagandistický boj CP proti sionismu a podpora arabské „revolty“ roku 1939, kdy byly protizidovské pogromy chváleny jako projevy „revolučního hnutí“. Američtí trockisté naopak soustřeďovali pozornost na sovětský antisemitismus, přičemž ovšem mlčky přecházeli antisemitismus nacistického Německa nebo tvrdili, že německá dělnická třída je vůči němu imunní.

Kapitola o válečných letech začíná komunistickou kritikou protestů amerických židovských organizací proti německému přepadení Polska a proti masakrům polských židů. Komunisté pod vedením šéfa strany Earla Browdera přešli od politiky jednotné fronty k chvále paktu Hitlera se Stalinem a vyslovovali se proti západní intervenci, resp. prohlášovali, že vítězstvím západních spojenců nad Hitlerem by evropští židé mohli jen trazit. Politika neustálého radikálního měnění kursu však stála stranu nemalé množství členů, protože zejména židé z ní masově vystupovali. Postoj komunistické strany se opět radikálně

proměnil po přepadení SSSR nacisty. Zato trockisté zůstali pevní a zastávali mínění, že ani jedna z bojujících stran není hodna podpory. Řešením mohla podle nich být jen světová revoluce. Kritizovali proto i americké bombardování Německa, a to v pojmech, vypůjčených od nacistické propagandy a snažili se též bagatelizovat zprávy o holocaustu.

Na konci války se americká CP (na rozdíl od trockistů) postavila proti antisemitismu, včetně jeho projevů v americké kultuře, a za právo židů na Palestinu. V letech 1947/1948 výslovně podporovala založení židovského státu a slavila uskutečnění tohoto projektu. Zároveň CP kritizovala americkou přistěhovaleckou politiku, na jedné straně limitující kvótami stěhování přeživších holocaust do USA a na druhé umožňující příchod tisícům antikomunistických utečenců z východní Evropy (zčásti antisemitských podílníků na holocaustu). Norwood ukazuje, že v této době byli členové CP propagátory židovské kultury a historie a stranou nechávali teze o nutnosti zbavit se židovské identity v tavící pánvi amerického proletariátu. Následná sovětská změna pozic ve prospěch Arabů byla tak rychlá, že ji část špiček CP nezvládla a zejména představitelé Afroameričanů zůstali až do padesátých let na straně Izraele.

Sovětská drasticky antisemitská kampaň „proti kosmopolitismu“ let 1948–1952 (včetně pražského procesu se Slánským et consortes) byla americkou komunistickou stranou, která roku 1945 sesadila (a 1946 vyloučila) E. Browdera, plně akceptována. Padesátá léta přinesla dramatický pokles členstva CP a strana podstatně ztratila na významu. Podobně jako trockisté se ponořila do vnitřních konfliktů. Norwood se proto více zaměřuje na výrazné osobnosti levicových – i bezpartijních – průvodců obou seskupení (Isaac Deutscher, autor významných biografí Stalina a Trockého, v padesátých a šedesátých letech pendlující mezi Británií a USA). „Nová levice“ šedesátých let pak jevila jen malý zájem jak o dávné konflikty, tak o přežívající sovětský antisemitismus. Antisemitské výroky Nikity Chruščova budily její jen minimální pozornost.

Autor upozorňuje, že zejména starší představitelé amerických levicových hnutí (včetně Martina Luthera Kinga a jeho skupiny), stavící se proti válce ve Vietnamu, v šedesátých letech vyjadřovali podporu Izraeli. To vzbudilo trockistickou kritiku a zejména vedlo mládežníky ze Students for Democratic Society, ale např. i „Černé Panthery“ k převzetí tvrdě komunistických a trockistických antisionistických pozic a rétoriky na hraně antisemitismu. Sem patřilo démonizování Izraele a jeho přirovnávání k nacistickému Německu. Diskuse se naplno rozvinula po šestidenní válce roku 1967, kdy se americké univerzity staly otevřeně protiizraelskou bází podpory Palestinců. Norwood dovedl výklad až do roku 2012. Zejména zde, na konci knihy se ukazuje jako problém, že autor v podstatě každou kritiku sionistických postupů nebo politiky Izraele automaticky pokládá za projev antisemitismu.

Jeho důkladně rešeršovaná kniha, vybavení bibliografií a rejstříkem, podrobně rekonstruuje dobové diskuse a názorně ukazuje těsnou vazbu dramaticky se proměňujících názorů americké radikální levice na instrukce ze SSSR, resp. její naprostou absenci schopnosti a ochoty zaujmout samostatné stanovisko. Charakter použité pramenné základny autorovi ovšem do velké míry neumožnil obdobně jasně vyložit také to, do jaké míry byly tyto postoje, projevy a diskuse recipovány v širší americké veřejnosti.

Snad ještě podstatně větší polemický ohlas vzbudila předchozí Norwoodova kniha o „Třetí říši ve věži ze slonoviny“ čili o roli nacistických kompliců, kterou sehrály čelné

americké univerzity a jejich představitelé ve 30. letech. Zatímco americká veřejnost zareagovala již na zprávy o nacistických pogromech roku 1933 řadou velkých demonstrací proti nacistickému antisemitismu (27. března 1933 se v newyorské Madison Square Garden shromáždilo bezmála 35 000 lidí), představitelé amerických univerzit mlčeli a prostřednictvím zákazu shromažďování se starali o pořádek v campusech (s. 15). Podobně se univerzity zachovaly při protestech veřejnosti proti rituálnímu pálení knih židovských, liberálních a levicových autorů na německých univerzitách 10. Května 1933. Postoj většiny představitelů prestižních amerických univerzit (výjimku představoval např. prezident Boston University Daniel Marsh) se tak ostře lišil nejen od mínění široké, zejména odbory ovlivněné veřejnosti, ale i od ochoty velké části komunálních reprezentací velkých amerických měst, vystupovat a řečnit na protinacistických setkáních. Vedení univerzit a colleges se vůči vystoupením jednotlivých profesorů nebo studentů na podporu obětí nacismu stavělo kriticky nebo proti nim dokonce disciplinárně zasahovalo.

Norwood vysvětluje, že konsekventní pronacistický postoj prezidentů klíčových univerzit, kteří hráli a dodnes hrají roli orientačních morálních autorit v americkém veřejném životě, významně ovlivňoval veřejné mínění ve prospěch legitimizace nacismu a Třetí říše. Ta přitom nic neponechávala náhodě: Roku 1933 odjel na státém placenou přednáškovou cestu po Spojených státech profesor americké literatury na berlínské univerzitě Friedrich Schoenemann. Nevystupoval ovšem k literárním tématům, nýbrž přednášel: „Proč věřím Hitlerově vládě“. Právě proti jeho vystoupení v bostonském Ford Hall Forum se odehrály jedny z nejvýznamnějších protestních demonstrací (s. 27). Velká propagandistická role připadla též německým stipendistům na amerických univerzitách, které americká Anti Defamation League již v roce 1933 prohlásila za nositele „extrémně destruktivní“ antisemitské propagandy.

Norwood samozřejmě nemohl pojednat americkou univerzitní situaci plošně. V knize, rozdělené do osmi kapitol a epilogu, se soustředil především na slavnou, svými kořeny až do roku 1636 sahající Harvardovu univerzitu, newyorskou Columbia University, skupinu dívčích The Seven Sisters Colleges na severovýchodě USA a na University of Virginia v Charlottesville, resp. v sedmé kapitole věnoval pozornost americkým katolickým univerzitám. V podstatě tedy zůstal zaměřen na historické jádro USA na východním pobřeží, spíše letmo se občas dotkl oblasti kolem velkých jezer (MIT – Massachusetts Institute of Technology v Chicagu, University of Minnesota atd.) a zbytek USA nechal stranou pozornosti.

Po úvodní kapitole, věnované obecněji reakci americké veřejnosti i významných nadací ve prospěch uprchlíků, resp. cílenému mlčení špičkových univerzit vůči nacistickému převzetí moci a prvé vlně teroru v roce 1933, následuje sonda do vztahu Harvardovy univerzity k nacismu v éře prezidenta Jamese B. Conanta (1933–1937). Právě v jeho době dosáhla vrcholu vzájemná výměna Harvardu s německými univerzitami, tj. vzájemná účast učitelů na výukových programech, konferencích a jubilejních slavnostech. V květnu 1934 navštívil bostonský přístav německý křižník Karlsruhe („a good will mission“ – s. 42) a vedení Harvardovy univerzity, řada jejích profesorů, studentů i alumnů se podílela na velkolepém přijetí jeho posádky. V létě 1934 byl na Harvard pozván k veřejným vystoupením

tiskový šéf NSDAP Ernst Hanfstaengl. Naopak američtí profesori (Harvard i Columbia) přijali pozvání k velkolepým, hnedou propagandou provázeným oslavám – plně nacifikovaným a árijsky „očistěným“ – univerzit v Heidelbergu (1936) a v Göttingen (1937), a to i s vědomím skutečnosti, že obou jubilejních slavností se neúčastnily britské univerzity. Reprezentace Harvardu tak nejen absentovala v protestech proti nacistickým čistkám, resp. projevovala „šokující nevědomost“ o tom, co se skutečně děje v Hitlerově Německu (s. 40), ale přímo aktivně se přičiňovala o tiché akceptování nacistického režimu americkou veřejností. Norwood připomíná, že ještě výrazněji pronacistické sympatie než prezident Conant měli členové studentských spolků a redaktoři časopisů jeho univerzity, kteří ještě roku 1940 protestovali proti americké podpoře bojující Británii (s. 73).

Kapitola, věnovaná Columbia University let 1933–37 za prezidentství obdivovatele italského fašismu Nicholase M. Butlera ukazuje, jak se její vedení snažilo vydávat veškeré své kontakty s nacisty za „přísně akademické“ (tak zněla odpověď prezidenta na studentský protest proti účasti na heidelberských oslavách roku 1936 – s. 96). Columbia University měla tradičně silný podíl studentů z židovské komunity New Yorku. Dlouhá Butlerova éra byla již od 20. let poznamenána soustavnou a úspěšnou snahou o redukci podílu židovských studentů (s. 79n.). Columbia byla první, ovšem zdaleka nikoliv jedinou elitní univerzitou, která cíleně usilovala o „pročištění“ svého studentstva i profesorského sboru. (To je ostatně téma, k němuž se autor v knize opakovaně vrací: např. obsáhle k New Jersey College for Women, s. 168–171, 183–183.) Newyorské studentstvo s vysokým podílem židovských a migrantských mladíků nicméně zůstávalo Butlerovi silným a publikačně vlivným protihráčem.

Snad ještě radikálnější projevy sympatií vůči nacismu zaznamenal Norwood na dívčích kolejích. I zde byl již po I. světové válce zaveden numerus clausus pro židovky (s. 106). A ve vztahu k nacistickému Německu tu opět hráli klíčovou roli hostující učitelé, propagující Třetí říši, jakož i rozsáhlé, dobře organizované studentské výměny: Američanky (ostatně obdobně jako jejich učitelé) přijížděly z „junior year abroad“ v Německu nadšené jak univerzitami, tak – pečlivě vybranými – rodinami, v nichž žily během pobytu. Nacistický teror trivializovaly. Kupodivu jim nevadila ani nacistická snaha o drastickou redukci počtu univerzitních studentek a posun mladých žen do role matek v domácnosti s hlavním úkolem rodit příští vojáky. Všechny dívčí koleje se zásadně bránily přijímat židovské emigrantky, a to i po tzv. říšské křišťálové noci 1938 a v případech, kdy bylo školné hrazeno americkými nadacemi (např. Rockefeller Foundation).

V případě University of Virginia se Norwood zaměřil na činnost Institute of Public Affairs, který od roku 1933 až do konce roku 1941 představoval významnou „platformu pro badatele, polemiky a německé diplomaty, kteří usilovali o předkládání revizionistických argumentů ohledně počátku světové války, přičemž popírali, že Německo bylo primárně odpovědné za její rozpoutání“ (s. 133). Toto „popírání diktátu z Versailles“ bylo významnou součástí německé a proněmecké (příkladně celoamericky uznávaní profesori S. B. Fay a H. E. Barnes) argumentace, že Německo je obětí tohoto míru a zaslouží americkou podporu. Obecně vyznívaly po celá třicátá léta hlasy revisionistů na sympoziiích, pořádaných s podporou a účastí německého vyslanectví ve Washingtonu, v tom smyslu,

že Hitlerovo Německo pouze usiluje o opětné získání svých, neprávem ztracených území a o obranu proti cizím vpádům (s. 157). Studie amerických apologetů nacistického Německa nacházely ve třicátých letech prominentní ohlas v tisku (s. 140). Od roku 1934 se přidala i podpora italským fašistům.

Kapitola nazvaná „nacistická hnízda“ je věnována roli ústavů germanistiky a „německých klubů“ na amerických univerzitách let 1933–1941. Norwoods tu dokumentoval, že to v absolutní většině případů nebyla ohniska pochopení a pomoci pro nacisty devastované Německo a jeho exulanty. Daleko spíše šlo o německými diplomaty intenzivně podporovaná centra amerického proklamativního přátelství s Třetí říší. (Snad stojí za připomenutí, že podle některých svědectví hrály katedry germanistiky roli amerických center nacistické propagandy na amerických univerzitách i během druhé světové války.)¹

Osmá kapitola je zasvěcena katolickým (tedy de facto jezuitským) univerzitám. Zde hraje prim Georgetown u Washingtonu a newyorská Fortham Univeristy. Norwood opět poukázal na rozdíly mezi postoji např. katolických odborářů a univerzitních kolejí, kde ve třicátých letech bylo lze, podobně jako na většině protestantských univerzit, zaznamenat přednášky o Hitlerovi jako muži pořádku. Otázka antisemitismu byla při tom jaksi uklizena mimo centrum pozornosti. Srovnatelná byla i minimální vnímavost vůči zvrhlosti nacistické propagandy. Když už byl na vědomí brán politický útlak, byla reflektována situace německých katolíků a nikoliv např. židů jako dominantního cíle teroru. (s. 203)

Pro katolické akademické prostředí ovšem hrála zásadní roli podpora italského fašismu. Ústřední jezuitský tiskový orgán „America“ soustavně chválil výdobytky Mussoliniho italského režimu. Katolické univerzity udílely akademické pocty fašistickým prominentům. Univerzitní kruhy podpořily dokonce i fašistickou agresí do Habeše roku 1935 (s. 207). O rok později se prominence z Georgetownu angažovala ve prospěch – z americké perspektivy procírkevního – Francova puče a ofenzivy ve Španělsku (s. 208–216). Norwood dokonce hovoří o tom, že katolické univerzity sponzorovaly veřejné projevy, zaměřené na popírání nebo zastírání nacistických protižidovských zásahů (s. 218).

Poslední kapitola knihy je věnována zásadnímu obratu na většině amerických univerzit, a sice šoku z „říšské křišťálové noci“ nebo též z „říšského pogromu“, při kterém v noci z 9. na 10., resp. v celém týdnu od 7. do 13. listopadu 1938 přišlo 400 židovských občanů o život, bylo vypáleno 1300 synagog, zničeno mnoho tisíc židovských obchodů a závodů a 30 000 židů bylo uvězněno v koncentračních táborech. USA zareagovaly – přinejmenším verbálně – intenzivně, počínaje veřejným projevem F. D. Roosevelta a konče protesty nejrozličnějších skupin americké veřejnosti. Tentokrát se k ní přidala i celá řada univerzit, kde protestní shromáždění i petice organizovala především nejmladší – pregraduální – vrstva

1 Srovnej: Jiří PEŠEK, *Z Čech až na konec světa... a zase trošku zpátky. Rozhovor s Wilmou A. Iggers, DaS 1997/1, s. 45–47*, kde na s. 45. prof. Iggersová vzpomíná na rok 1943, kdy přerušila působení v kanadské vojenské cenzuře: „Studijní plány jsem sice měla různé, ale zvítězila praktická germanistika. Dostala jsem na ni stipendium. Chicagská zkušenost ale nebyla příjemná. Na univerzitním departmentu germanistiky, kde jsem studovala a psala disertaci o Karlu Krausovi, působili především američtí antisemité či nacisté, kteří židovku z Československa opravdu nemilovali. Chovali se hrozně.“

studentů. K protestům se nakonec připojili i představitelé většiny univerzit: opět s výjimkou Harvardu a Columbia University. Praktické dopady protestního hnutí ovšem byly malé: Nezvýšily se kvóty pro evropské židovské imigranty a kontingenty akceptovaných evropských židovských studentů, jejichž studia v USA byla financována z nadací nebo sbírkových fondů, zůstaly směšně nízké: na řadě colleges šlo o jednotlivé osoby.

Norwoodova důkladná a ovšem také provokující kniha je průkopnickým dílem na cestě poznání postojů amerických univerzit vůči nacismu, fašismu a antisemitismu. Je opřena především o velmi rozsáhlé novinové a časopisecké rešerše – soupis literatury, který spolu se smíšeným rejstříkem zaujímá závěr svazku, dokládá, že monografií k autorem šíře vytýčenému tématu je zatím méně než šafránu.² Kniha je to ovšem svým způsobem svérázná: Výklad se rozpadá do mozaiky dílčích obrázků, příběhů a popisů událostí, autor se na různých místech vrací k rámcově obdobným tématům, často není snadné najít zobecnění výzkumů. Metoda, kladení koncepčních otázek, kritika použitých pramenů nebo sumariující (neobviňující) interpretace výsledků se prakticky nekoná. A přesto je to kniha, která čtivě a ve výsledku srozumitelně zprostředkuje zaujatému čtenáři šíři a význam neobyčejně bolavého a v podstatě skandálního tématu.

Jiří Pešek

Stefan FISCH

Geschichte der europäischen Universität. Von Bologna nach Bologna
München, C. H. Beck 2015, 128 s., ISBN 978-3-406-67667-3.

Stefan Fisch si od osmdesátých let vydobyl respekt jako přední odborník na dějiny plánování výstavby měst, urbanistiky a komunální politiky v 19. století. Později k tomu přidal témata z dějin moderní veřejné správy a dějin úřednictva. Mezinárodní uznání sklízel a sklízí i jako dlouholetá vůdčí osobnost německo-francouzského komitétu historiků. Jen dějinami univerzit se Fisch badatelsky nikdy neobíral (pomineme-li jeho spolueditorství sborníku o školství 19. a 20. století *Lernen und Lehren in Frankreich und Deutschland*, Stuttgart 2007, kam ovšem autorsky nepřispěl). Jeho kompetence v tomto oboru se tedy opírá především o rektorskou zkušenost na Německé vysoké škole věd správních ve Špýru (*Deutsche Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer*).

2 V seznamu literatury lze najít v podstatě jen tři knihy, které se přímo vztahují k Norwoodovu tématu: Leonard DINNERSTEIN, *Antisemitism in America*, New York 1994; Jerome KARABEL, *The Chosen. The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale and Princeton*, Boston 2005; Marcia Graham SYNNOTT, *The Half-Opened Door. Discrimination and Admissions at Harvard, Yale, and Princeton 1900–1970*, New Brunswick 2010. Je zajímavé, že Norwood, ačkoliv se snaží reflektovat situaci na německých univerzitách meziválečné doby, nepřihlédl ke knize: Notker HAMMERSTEIN, *Antisemitismus und deutsche Universitäten 1871–1933*, Frankfurt a. M. 1995.

Stručné a přehledné Dějiny evropské univerzity „od Boloni po Boloňu“, tedy od tradičně uznávaného data založení historicky nejstarší samosprávné obce vyučujících a studujících roku 1088 až po Boloňskou deklaraci z roku 1999, jsou přitom opravdu zapotřebí. Čtyřsvazkové Dějiny univerzity v Evropě, editované Walterem Rüeggem a Hilde de Ridder-Symoens v letech 1993–2010, jsou sice přeloženy do řady – i mimo-evropských – jazyků, nejsou však četbou pro běžného laického zájemce. Toho má nyní oslovit stručná a přehledná, chronologicky strukturovaná Fischova knížka. Autor začíná objasněním pojmu a počátků univerzit: Od starších škol právníckého, lékařského nebo teologického zaměření se univerzity odlišovaly samosprávou, tím, že si samy koncipovaly statuta a udílely akademické grady (Fisch tu zapomněl na bakaláře a začíná až magistrury). Kapitola končí založením pražské univerzity Karlem IV. jako první univerzity „mladší Evropy“ (tedy té části kontinentu, kde není doloženo římské osídlení). Následuje výčet pozdějších univerzitních založení ve střední Evropě (a ve Skotsku), v němž pohříchu chybí Lipsko roku 1409 (s. 12).

Druhá kapitola je věnována vnitřní organizaci prvních univerzit. Autor ponechává stranou, že šlo o veskrze církevní instituce, tedy nejen školy „papežem coby nejvyšší autoritou legitimované“, a výslovně je klade mimo církev (s. 16n.). Hovoří dokonce o manželkách a o rodinách profesorů středověkých univerzit (s. 15). Navazuje kapitola o evropském zasítování univerzit a mobilitě osob i idejí a poté pasáž o „obsahu vědy ve středověku a raném novověku“, kam autor zabudoval i ne zcela šťastné odstavce o „pracovním trhu“ akademiků. Místo o Aristotelovi jako klíčové autoritě středověkých univerzit tu Fisch překvapivě mluví o tom, že akademická výuka „začínala ‚svatým písmem‘ coby centrálním textem teologie“ (s. 22). Nechci být štoural, ale ani formulace, že mladý Martin Luther roku 1515 kreativně použil pro výuku „právě zrozeného media knihtisku“ (das brandneue Medium des Buchdrucks) mi pro šedesát let starou technologii, již bylo vyrobeno už několik desítek milionů knižních exemplářů, nepřipadá zcela přesná (s. 23).

Pátá část knihy je věnována „zúžení a rozvoji, strnutí a reformě univerzit“ v raném novověku. Již zde začíná proměna horizontu výkladu od Evropy ke „střední Evropě“, de facto k německým univerzitám jako ústřednímu předmětu výkladu. (Evropský nadhled je tu udržován informací o přežívání iniciačních rituálů beanie dodnes na francouzských univerzitách, kde je toto ponižování nováčků spojeno se sexuálním obtěžováním studentek.) Autor soudí, že reformace přinesla provincializaci, uzavírání se univerzit do sebe a proměnu části z nich v „rodinné podniky“, s autoreprodukci profesorů z týchž rodin. Monumentální reformační vlnu *peregrinatio academica* autor nezmiňuje. Fisch v podstatě nekomentuje stav a proměny univerzit mimo pozdější vilémovské Německo a do jisté míry Francii. Jeho k evropskému zobecnění směřující soudy jsou toho odrazem.

Do této kapitoly je zařazen i krátký exkurs o expansi evropského univerzitního modelu do „Nového světa“, tedy především do střední a severní Ameriky. Zatímco španělská založení (Santo Domingo 1538, Lima a Mexiko 1531) se řídila evropským modelem univerzity v Salamance, v britských koloniích vznikaly *colleges*, tedy v podstatě přípravy gymnaziálního typu, orientované na disciplinaci a duchovní výchovu synů z lepších rodin, případně na školení příštích duchovních. Autor, který jinak bez problémů přechází

mezi stoletími, ovšem již čtenáři nesděljuje, že ve skutečné univerzity se Harvard (založen 1636/1638) nebo virginská William and Mary College (1693), případně Yale (1701) proměnily až v poslední čtvrtině 19. století – a to aplikací německých vzorů.

V šesté kapitole Fisch konstatuje, že vývoj ve Francii se ubíral jinými cestami než ve střední Evropě, neříká ovšem proč. Pouze poukazuje na od 16. století běžící tradici mimouniverzitních škol a vzdělaneckých center, opírajících se o královská založení. (Velkou tradici francouzských nezávislých, raně novověkých chirurgických akademií ovšem vůbec nezmiňuje.) Skutečnost, že a proč francouzští, k absolutismu tíhnoucí králové nemilovali nezávislé a samosprávné, nadto s papežstvím spojené univerzity, autor nevysvětlil. Připomenul jen, že za Francouzské revoluce byly z Condorcetovy iniciativy všechny univerzity roku 1793 dekretem zrušeny – obdobně jako ostatní stavy (šlechta), instituce a korporace, které měly privilegia, stavící je mimo rovinu obecného práva. Tím byla „ve Francii založena dodnes skvěle významná světonázorová neutralita státu ve všech otázkách výchovy“ (s. 40). Dodejme, že tato tradice je na katastrofálním stavu dnešních francouzských univerzit jednoznačně patrná.

Univerzity byly revolučně (a poté císařsky) nahrazeny řadou specializovaných „Écoles“, přípravek nových republikánských elit. K nim – a to Fisch pokládá za „nejdalekosáhlejší zlom tradované ideje univerzit“ – přibyla i *École Polytechnique*. Skutečnost, že polytechniky jako do velké míry vojensky zaměřené technické školy vznikaly jinde v Evropě již v hloubi 18. století, tu zmíněna není. V podstatě promlčena zůstala i skutečnost, že ony nové elity byly a jsou tak těsně spojeny se státem, že k němu již nikdy nedokázaly vyvinout kritický odstup. Že pak byly ve Francii univerzity roku 1896 znovu založeny, autor zmínil, avšak neobjasnil. Pojednání o starších obdobích se tu mísí s presentistními údaji a s komentáři o správních reformách a organizačních systémech. Výklad o vytvoření výzkumných center CNRS (Centre national de la recherche scientifique) je doveden až k založení „Fischovy“ Vysoké školy správních věd ve Špýru francouzskou okupační mocí roku 1947.

Osmá kapitola se vrací do napoleonských časů a vykládá založení berlínské, vřatislavské a bonnské univerzity jako reformních projektů v čase obecné katastrofy Pruska. Autor sleduje Humboldtův univerzitní koncept a snaží se ukázat, že nebyl zdaleka tak nový ani unikátní a nadto že: „Zcela proti záměrům univerzitních reformátorů nebyla sama filozofická fakulta – daleko od jí do vínku daného vzdělanostního ideálu – svým způsobem také nic jiného než speciální vysoká škola. 70 % jejích studentů usilovalo okolo roku 1850 o úřednickou dráhu jako gymnaziální učitelé, knihovníci, archiváři atd.“ (s. 60). Je zajímavé, že Fisch, sám „definitivní úředník“ země Porýní-Falc a nadto profesor vysoké školy pro úředníky, vnímá práci ve službách země nebo státu jako něco, co je v rozporu se vzdělanostním ideálem, případně vylučuje se s vědeckou činností (přitom právě gymnaziální profesori byli dlouho do 20. století společensky klíčovými nositeli vzdělanosti a dílem dokonce nebyli vzdáleni vědecké činnosti). Autor tu nadto redukuje filozofické fakulty na humanitní obory a zapomíná na obory matematické a přírodovědné, které se na většině evropských univerzit osamostatnily až v době meziválečné nebo dokonce až po roce 1945.

Osmá kapitola je věnována „vyzařování“ nového pruského univerzitního modelu do německy mluvícího zahraničí, tedy nejprve do mimopruských částí Německa, poté do

Rakouska, Švýcarska, německy dominovaných provincií Ruské říše (Dorpat) a dokonce i do Číny. V deváté kapitole autor opouští univerzity a věnuje se vysokému technickému školství v Německu i ve Velké Británii, a to až do konce 20. století. V tomto kontextu se pak vrací k vývoji anglických a skotských univerzit v raném novověku, resp. středověku. Poté následuje výklad o výzkumném zaměření špičkových amerických soukromých univerzit a na něj navazuje poměrně rozsáhlý výklad o ženské vzdělanostní emancipaci v pozdním 19. a časném 20. století, a to v Německu i v dalších zemích, tentokrát včetně východní Evropy.

Desátá kapitola je věnována diferencování se oborů na německých univerzitách, otázkou neomezené moci řádných profesorů a bezprávnému postavení extraordinářů a docentů v rámci akademické samosprávy, profesorským platům a vyčleňování přírodovědného velkovýzkumu do samostatných institutů (zejména Adolfem von Harnack iniciovaná Kaiser Wilhelm Gesellschaft). Pojednán je tu i osvícený vliv státu na rozvoj pruských univerzit okolo roku 1900 (Althoffův systém podpory excelence). Jedenáctá kapitola má v programu pruské univerzity za Výmarské republiky a za nacismu, otevírá však již krátkým připomenutím válečného nadšení německých profesorů v roce 1914. V tradicích konzervativního německého dějepisectví připisuje autor nacifikaci německých univerzit především studentům, pěstujícím již za Výmaru kult bojových arijských antisemitů. Fisch připomíná absenci vysokoškolského konceptu NSDAP a konkurenci mezi říšským ministerstvem pro vědu a stranickou hierarchií akademické sféry. Zapojení univerzit a jejich personálu do nacistického projektu ovládnutí Evropy je tu minimalizováno a pozornost se v podstatě soustřeďuje na ideologické vědy. Lze souhlasit s tím, že angažmá německých univerzit ve prospěch nacismu zcela skončilo roku 1945 (s. 108).

Obdobně stručně je v další kapitole pojednána „pragmaticky“ povedená „rychlá a paušalizující denacifikace“ (s. 109). Pak již následuje popis úspěšného poválečného rozvoje, přičemž vedle Spolkové republiky je pozornost (bez přihlížení k výsledkům aktuálních výzkumů) věnována i NDR. Podobně ideologicky, v tomto případě i s dávkou nadšení, informuje Fisch o spojení Německa a o převzetí východoněmeckých univerzit „generací mladších profesorů a badatelů ze staré Spolkové republiky“.

Epilog knížky autor zasvětil kritickému pohledu na proces vzniku jednotného evropského akademického prostoru a na význam skutečnosti, že principy akademické svobody, nezávislosti, celoevropské prostupnosti a mobility, deklarované 400 univerzitními rektory v Magna Charta Universitatum z roku 1988, byly o deset let později po převzetí reformní iniciativy do ministerských rukou zaměněny za státně vnucovaný obrat univerzit k poskytování „přiměřené profesní kvalifikace“ s ohledem na pracovní trh. Cílem úsilí (dodejme, že masou nekompetentního studentstva zavalených) univerzit tak již nemá být „vzdělání“, nýbrž „získání kompetencí“, a to bez jasného vysvětlení, co se pod tímto pojmem vlastně skrývá.

Knížku uzavírá chronologická tabulka, stručný, hlavně na Německo zaměřený soupis literatury a osobní i místní rejstřík. Fischova kniha o „dějinách evropské univerzity“ přináší řadu zajímavých dílčích informací, tu a tam nějakou věcnou chybu, především ji však charakterizuje absence hlubšího porozumění dějinám univerzit (předpokladem porozumě-

ní univerzitní tematice je jejich odlišení od jiných typů terciálních škol) a vše dominuje soustředění na Německo, resp. ještě spíše Prusko. Nechci rozhodně podceňovat význam univerzit široce chápaného jazykově německého území. Evropa je však něco podstatně širšího (vzpomeňme exemplárně Fischem prakticky zcela vynechané, pro středověk a raný novověk celoevropsky klíčové italské univerzity nebo oblast vzdělání svým významem daleko přesahující problematiku etablování „národních“ univerzit ve slovanské části kontinentu). Evropa je entita, kterou – nejen v univerzitním kontextu – nejde odbýt stručnými exkursy nebo nahodile přimíšenými zmínkami. Univerzity pak – ač jejich profesori jsou v řadě zemí slušně placenými státními úředníky – ani dnes nejsou jen (!) prakticky zaměřenými úřady pro rychlé a masové získávání tržně aplikovatelné kvalifikace, ale – i po drastických státních zásazích – zůstávají samosprávnou bází společenské reflexe a základního výzkumu, jehož průběh a výsledky jsou přinejmenším nabízeny k diskusi členům akademické obce i širší společnosti. Jinak by snad o nich ani nemělo smysl psát.

Jiří Pešek

Alenka JENSTERLE-DOLEŽALOVÁ – Jasna HONZAK JAHIĆ –
Andrej ŠURLA (eds.)

Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové a vědci ve stínu dějin
Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014 [2015], 569 s.,
ISBN 078-80-7308-543-8.

Založení lektorátu slovinského jazyka na pražské filozofické fakultě roku 1914 zaujalo výjimečné místo v dějinách vztahů mezi dvěma slovanskými národy nejen proto, že jim dalo pevnější institucionální základ, ale také se zřetelem ke skutečnosti, že to byl první lektorát slovinštiny na zahraničních univerzitách vůbec a tudíž znamenal i jisté mezinárodní uznání probíhajícího procesu slovinské národní emancipace. Tomuto výročí byla v listopadu 2014 věnována mezinárodní konference v Praze. S překvapivě malým časovým odstupem vyšla také rozsáhlá publikace upravených referátů.

Kromě vstupních textů ministrů zahraničních věcí Slovinska a České republiky Karla Erjavce a Lubomíra Zaorálka a úvodu, jehož se ujala čelná představitelka současné pražské slovenistiky Alenka Jensterle-Doležalová, je kolektivní monografie rozdělena do šesti oddílů – historie slovenistiky a slavistiky na pražské filozofické fakultě, historie slovinско-českých styků v oblasti jazykovědy, dějiny bilaterálních vztahů v širším kulturním záběru, slovenistika ve střeoevropském prostoru (kam jsou zařazeny Polsko, Slovensko, ale z geografického hlediska poněkud překvapivě také Srbsko), dále stati o vícejazyčných slovinských autorech a konečně několik vzpomínkových medailonů. Pramennou a bibliografickou hodnotu mají soupisy kvalifikačních prací se slovenistickou tematikou, obhájených na pražské fakultě a příkladně komentovaných Miladou K. Nedvědovou, dále výběrová bibliografie a seznam českých účastníků slovenistických seminářů na lublaňské univerzitě.

Ze čtyř desítek statí si přinejmenším některé zaslouží pozornost badatelů o českých kulturních dějinách a mezislovanských vztazích ve 20. a na počátku 21. století. Texty vě-

nované historii lektorátu naznačují, jak se jeden malý obor potýkal s obecnými problémy doby, jak na něj dopadaly vnější události (dvě světové války, německá okupace, roztržka mezi Jugoslávií a sovětským blokem, posrpnová „normalizace“), ale i vnitřní poměry na filozofické fakultě a proměny v pojetí slavistických studií. Tone Smolej a Andrej Šurla věnovali důkladnou studii zakladatelské osobnosti lektorátu – Josefu Skrbinškovi, Slovinci zdomácnělému v Čechách, který v Praze vyučoval svůj rodný jazyk v letech 1914–1935. Autoři přihlédli k pramenům z archivů pražské a vídeňské univerzity a poprvé ukázali tohoto muže jako mnohostranného filologa, inspirativního učitele a zajímavou osobnost českého veřejného života. Kritický rozbor dvou Skrbinškových učebnic slovinštiny (1912, 1921), které uvedly tento jazyk do českého prostředí, předložila Jasna Honzak Jahić.

Bohužel se nepodařilo získat autora, který by nově zpracoval činnost druhého lektora, literárního historika Otona Berkopec, působícího na pražské fakultě v letech 1935–1939 a 1945–1951,¹ takže je toto období překryto analýzou a zhodnocením vybraných prací vynikajícího slovinského slavisty Matiji Murka, který rovněž zakotvil v meziválečné Praze. Naproti tomu se dočkal detailní pozornosti teoretický lingvista Jan Petr, o jehož působení napsal zasvěcenou studii Marcel Černý.² V jedné z nejlepších studií recenzované knihy prokázal autor historický nadhled, který přineslo čtvrtstoletí od Petrovy smrti a které autorovi umožnilo spravedlivě odlišit vědecké dílo a svéráznou povahu mimořádně disponovaného jazykovědce, který se v zájmu kariérního vzestupu dal plně do služeb „normalizace“ české vědy a jehož některé texty působí až nechutnou podbíživostí vůči vládnoucímu režimu. Černý právem označuje Jana Petra za nejvýznamnějšího poválečného slovenistu lingvistického zaměření, což nemohou zastřít ani jeho lidské poklesky. Charakteristiku Petrova osobnostního profilu by bylo prohloubilo vyslechnutí pamětníků, kteří zažili jeho chování a křečovitě vystupování už v letech předcházejících srpnové okupaci Československa a tím více v následujícím období.

Pokud někdo k takovému výzkumu přistoupí, získá příležitost napsat studii o strachu, nejistotě a zoufalé hyperaktivitě některých vykořeněných vědců v letech utuženého komunistického režimu. Petrův osud, poznamenaný krizí rodinného života a zakončený sebevraždou vzápětí po zhroucení komunistického systému (jehož ideologii ve skutečnosti sám vůbec nevěřil a pouze se jí oportunisticky podvoloval), se pak stane dokladem nikoli o lámání charakterů, nýbrž o míře přizpůsobivosti tlakům a o limitech konformity ve vědeckém prostředí; takový pohled zároveň blíže osvětlí vytváření „zdravého komunistického jádra“ na vysokoškolských a akademických pracovištích na počátku „normalizace“ ve spo-

1 Jemu již byla věnována daleko rozsáhlejší literatura než ostatním lektorům slovinštiny; souhrn poznatků přinesl jubilejní sborník: Ivan DOROVSKÝ – Petr MAINUŠ (eds.), *Oton Berkopec a česko-slovenské kulturní styky*. Sborník příspěvků k 100. výročí narození, Brno-Boskovice 2006; novější charakteristika: Jaroslav PÁNEK, *Oton Berkopec. Jižanský temperament v pražském literárním salónu*, in: J. Pánek, *Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory*, Pardubice 2013, s. 476–488.

2 Marcel ČERNÝ, *Přínos jazykovědce Jana Petra (1931–1989) pro pražskou univerzitní slovenistiku*, *Sto let slovenistiky*, s. 112–139.

jenectví dogmatiků a fanatiků s lidmi vůči ideologiím vnitřně lhostejnými, ale s cynickou tvrdostí postupujícími za rychlým vybudováním osobní kariéry.³

Další lektoři slovenistiky jsou zachyceni odlišným způsobem – nikoli již studiem, nýbrž subjektivně formulovanými vzpomínkami na pražské působení nebo tematicky vymezeným rozhovorem. Je to série ego-dokumentů, v nichž většinou převládá snaha o literární stylizaci nad co možná věrným zachycením realit a zkušeností z totalitní a popřevratové Prahy. Nevýhodou tří otištěných rozhovorů (nikoli v té míře rozhovoru s Albinou Lipovec) je snaha vyhnout se zmínce o konkrétních lidech či opomíjení jejich jmen. Zvolený literární přístup snižuje pramennou hodnotu těchto textů, které bezděky vypovídají především o osobnostním založení svých autorů.

Poněkud disparátní memoárové texty doplnil Andrej Šurla rešerší archivních pramenů.⁴ V Archivu Univerzity Karlovy shledal především dokumentaci k působení slovenistů v meziválečné Praze, v písemnostech lublaňské filozofické fakulty pak zprávy lektorů o jejich působení v posledním čtvrtstoletí. Jeho výsledky jsou zajímavé i pro poznání vnitřní organizace výuky na pražské univerzitě, neboť jednak odhalují některé skryté stránky každodenního života učitelů a studentů, jednak osvětlují vnější politické vlivy. Slovinština jako jazyk nevelkého národního společenství byla po roce 1918 zařazena na nižší úroveň (pouze jako dobrovolný předmět) v porovnání s polštinou, ruštinou, slovenštinou, ale také srbochorvatštinou; tato situace trvala i v době, kdy se pražský Slovinec Matija Murko stal ředitelem Slovanského semináře. Výklad o postavení slovinštiny v období od padesátých do osmdesátých let 20. století založil A. Šurla především na analýze seznamů přednášek, což je ovšem pramen nespolehlivý, neboť uvádí i předměty, které pro nedostatek zainteresovaných studentů nakonec nebyly realizovány.

Zajímavější je Šurlovo konstatování o dopadu jugoslávsko-bulharského sporu o příslušnost makedonštiny, který ve svých politických důsledcích v polovině sedmdesátých let negativně dopadl na slovinštinu tím, že oficiální jugoslavistika byla zredukována pouze na srbochorvatštinu; k paradoxům doby patří, že přičiněním Jana Petra a lektorky Albinou Lipovec se tehdy intenzivně rozvíjela výzkumná práce ve slovenistice a právě v roce 1976 vyšla – třebaže v neuspokojivé skriptové podobě – moderně pojatá, byť prorežimními úlety zatížená univerzitní učebnice slovinštiny. Pro osmdesátá léta odhalil A. Šurla na základě slovinských pramenů šikany, jimiž byli na pražské „normalizované“ fakultě stíháni zahraniční lektoři. Někteří z nich posílali do Lublaně velmi kritické zprávy o stavu na „zatuchlé“ pražské filozofické fakultě, jedna z lektorek usuzovala, že na této škole se nic nezměnilo ani po roce 1989. Na tomto místě by bylo zajímavé srovnání proměn, jež na sklonku 20. století proběhly na jejich domácí (lublaňské) a na hostitelské (pražské) škole; metodicky účelná by byla rovněž autorova kritická interpretace pramenů a zejména zodpovězení otázky, do jaké míry šlo o realistický popis situace a nakolik o vyjádření individuálních problémů čas-

3 Zde bude třeba přihlídnout i ke svědectví Josefa PETRÁNE v jeho monumentálním díle *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015, s. 452 a dále podle rejstříku.

4 Andrej ŠURLA, *Sto let slovenštiny na Karlovi univerzi – kaj razkrivajo arhivi*, *Sto let slovenistiky*, s. 463–479.

to nedoceňovaných či neuznáním trpících lektorů, kteří z povahy věci stojí mimo běžnou akademickou strukturu a většinou nezískají možnost v novém prostředí plně zakořenit. V každém případě je to cenné svědectví o těch skrytých stránkách česko-slovinských vztahů, které se zpravidla navenek nezmiňují a jež se ku prospěchu lepšího poznání tématu zcela vymykají oslavné frazeologii, často spojené s připomínkami institucionálních jubileí.

Významným motivačním prvkem česko-slovinských vědeckých a kulturních vztahů se stala česká účast na seminářích slovinštiny, literatury a kultury, které pořádá lublaňská univerzita od roku 1965. Z tohoto hlediska je cenná stať Damjana Hubera, který na základě archivu lublaňské filozofické fakulty shromáždil statistické údaje o účasti Čechů na těchto akademických setkáních.⁵ Jelikož zachované archivní údaje jsou překvapivě mezeřivité, mohl autor určit českou účast pouze ve 180 případech, ačkoli byla nepochybně vyšší. Statistiku oživil bližší charakteristikou vybraných účastníků, ale zde se kupodivu spolehl na nahodile nalezené údaje z internetu a zcela pominul standardní bio-bibliografické lexikony slavistů, jazykovědců či historiků. V důsledku toho se dopustil zbytečných omylů a do výběru nezařadil mj. dvě velmi významné postavy slovenistických studií – brněnského profesora moderních dějin Františka Jordána a pražského lingvistu Jana Petra. Ten z Huberova výkladu dokonce zcela vypadl, ačkoli právě jeho účast na semináři poznamenala vzájemné vztahy vyhoceně osobním sporem se slovinštinářem Jožem Toporišičem; tragikomické bylo, že tito dva renomovaní slavisté se kromě otázek o povaze současné slovinštiny a kultury banálním způsobem přeli o význam slov, jimž při vzájemném hodnocení každý rozuměl jinak.⁶

Zhruba desítkou studií se v knize věnuje kulturní či literární historii 19. a 20. století, avšak bez přímého vztahu k pražské univerzitní slovenistice. Proto je zmíním pouze velmi stručně. Počátků novodobých česko-slovinských kontaktů se dotýkají stati o kontaktech Pavla Josefa Šafaříka se slovinštinou (Jonatan Vinkler), o návštěvách Stanka Vraze v Čechách (Andraž Jež), o France Prešernovi a Karlu Hynku Máchovi jako národních básnících a „kulturních světících“ (Marijan Dovič). K pozdějšímu vývoji se zaměřují texty o českém vlivu na slovinštinou hudbu (Matjaž Barbo, Jernej Weiss), o podpůrných a zájmových spolcích slovinštinářů v Praze na konci 19. a v první třetině 20. století (Jan Štemberk), o významu dílčí demokratizace a nacionalismu v Rakouském císařství pro postavení slovinštiny (Božidar Jezernik), o literárních dílech Ivana Hribara (Milena Mileva Blažič), Ivana Cankara a Zofky Kvedrové (Mateja Pezdirc Bartol) a o uvádění her

5 Damjan HUBER, *Česki udeleženci Seminarjev slovenskega jezika, literature in kulture*, Sto let slovenistiki, s. 534–547.

6 Jen pro osvětlení povahy těchto osobních sporů mezi jazykovědci uvádím, že vzájemná hořkost se projevila mj. kolem Petrovy zmínky o Toporišičově „stručném“ textu, což si Toporišič údajně vysvětloval jako útok na jeho odbornost, neboť české slovo chápal ve smyslu podobně znějícího srbochorvatského slova „stručan“, což znamená odborný. Tyto spory jsem mohl sledovat zblízka i proto, že jsem se jako student roku 1966 zúčastnil semináře slovinštiny, literatury a kultury v Lublani, kde se konflikt odehrával dílem na veřejnosti, dílem v kuloárech. Navíc jsem byl organizátorem semináře ubytován na jedné z lublaňských studentských kolejí v téměř dvoulůžkovém pokoji, v němž bydlel také docent Jan Petr.

Václava Havla na slovinských scénách (Denis Poniž, Katja Mihurko Poniž); tuto řadu uzavírá srovnávací analýza románů Milana Kundery a slovinského spisovatele Milana Deklevy (Alojzija Zupan Sosič). Jakkoli jde o zajímavé příspěvky k dějinám dvoustranných vztahů, čtenář si nutně klade otázku, zda by při přípravě recenzované publikace nebylo účelnější vyčlenit tyto příspěvky a vydat je v samostatném tematickém sborníku.

Z literárně historických prací se ústřednímu tématu knihy nejvíce blíží studie Ireny Novak Popov. Ta hodnotí vědecké a beletristické dílo mnohostranné osobnosti slovinského původu, která ztělesňuje podstatnou část současné slovenistiky na pražské filozofické fakultě: docentka Alenka Jensterle-Doležalová se kromě své pedagogické činnosti v rámci literárněvědného výzkumu zabývá především provokativními autory a tabuizovanými tématy se zvláštním zaměřením na ženu jako tvůrkyni i jako předmět moderního písemnictví. Tato témata pronikají také do její vlastní básnické a prozaické tvorby, která však – vzhledem k dlouhodobému pobytu v zahraničí – má nezasloužené snížený vliv na recepci ve slovinském prostředí.⁷ Je to daň za intenzivní práci ve prospěch šíření rodného jazyka a vlastní kultury mimo slovinskou jazykovou oblast, paradoxní tím spíše, že jde o poměrně malou vzdálenost dvou středoevropských zemí a že se projevuje v období globálního internetového propojení.

Redakce recenzované knihy v čele s Alenkou Jensterle-Doležalovou předvedla velký organizační výkon nejen při rychlém uspořádání početných textů do ucelené a logicky členěné podoby, ale také při pečlivém zvládnutí textů, které jsou zčásti v češtině, zčásti ve slovinštině; pro čtenáře neznalého jihoslovanských jazyků je výhodou, že slovinské texty jsou opatřeny českými a anglickými souhrny. Dobře je zpracován také rozsáhlý jmenný rejstřík. Za ocenění stojí, že si redakce nekladla „jubilejní“ zábrany z hlediska politické korektnosti. Na několika místech odhalila pozoruhodné rysy divergentního vývoje, vzniklé v době, kdy se Češi začínali o samostatné Slovinci znovu výrazně zajímat, ale kdy ve Slovinsku, na přelomu 20. a 21. století ekonomicky velmi úspěšném, se při pohledu na tehdejší české problémy vynořil výrazně přezíravý postoj vůči Čechům.⁸

7 Irena NOVAK POPOV, *Znanstveno in literarno ustvarjanje Alenke Jensterle-Doležal*, *Sto let slovenistiky*, s. 447–460.

8 Radka NOVÁKOVÁ, *Interview s Albinou Lipovec, lektorkou slovinštiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1971–1975)*, *Sto let slovenistiky*, s. 484–491 (záznam z dubna 2009); na s. 491 zaznamenává nově vzniklé negativní stereotypy z doby po roce 1989 „biti kot Čeh“ (být jako Čech) a „češko narejeno“ (provedeno po česku), v nichž se pojmy Čech/český staly symbolem záporných či odmítaných vlastností a špatné kvality; tento jev je zajímavou ukázkou relativně intenzivního, byť i nepřívznivého vztahu spíše mladších pokolení Slovinců k Čechům, vztahu daleko intenzivnějšího než je tomu naopak v poměru Čechů k Slovincům. Sám zrod nového heterostereotypu vůči nesousednímu národu by si zasloužil analýzu z hlediska působení slovinských médií, která se v devadesátých letech stavěla někdy až konfrontačně k českým tématům ekonomickým či kulturním (jedním z nich bylo hodnocení velké výstavy Josipa Plečnika na Pražském hradě roku 1996; blíže Jaroslav PÁNEK, *Spory o Plečnika v knize Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*, v tisku); pominout nelze ani srovnání s negativními stereotypy Čechů v rakouském prostředí, které tu mohlo sehrát podpůrnou úlohu prostředníka.

Souhrnně lze říci, že v podstatné části příspěvků se podařilo vystihnout nejen vývoj jednoho ze slavistických oborů na Univerzitě Karlově, ale také mnohdy tristní postavení vysokoškolských učitelů a badatelů pod tlakem měnícího se mezinárodního i vnitropolitického a kulturního prostředí. Slovenistika tvoří sice jen drobný, nikoli však zanedbatelný segment mezi obory a činnostmi pražské filozofické fakulty, ale významně přispívá k její kulturní a mezinárodně vztahové ucelenosti. Kniha zřetelně prokazuje, že za vznik a udržování tohoto oboru vdčíme především samotným Slovincům, kteří ostatně mají lví podíl i na vzniku recenzované publikace. Je to do značné míry pochopitelné, neboť velké obory jsou na univerzitách přijímány jako samozřejmost, kdežto malé se musí prosazovat nezměrným úsilím zainteresovaných nadšenců. Avšak nerovnováha z české strany v tomto i v dalších směrech přinesla také své trpké plody – Češi, kteří byli ještě před druhou světovou válkou pokládáni za vzor pro Slovince, po desetiletích neúspěchů toto postavení ztratili a vývojová dynamika vzájemných vztahů se radikálně změnila.

Jaroslav Pánek

Bohumil JIROUŠEK

Karel Stloukal. Profesor obecných dějin

České Budějovice, Halama 2014, 271 s., ISBN 978-80-87082-32-4.

Další ze série životopisů českých historiků, jež vytvořil českobudějovický badatel o dějinách dějepisce Bohumil Jiroušek, vznikla v souvislosti s grantovým úkolem o dějinách československo-italských vztahů v první polovině 20. století, proto v něm tematika česko-italských vědeckých a politických vztahů hraje podstatnou úlohu. Je to chronologicky pojatá biografie Karla Stloukala (1887–1957), rozčleněná do deseti kapitol a kromě běžného vědeckého aparátu doplněná žánrově členěnou výběrovou bibliografií. Autor přistoupil k tomuto zástupci poslední vlny českých předmarxistických badatelů jako k představiteli generace první Československé republiky; generace, která se výrazně lišila od svých učitelů ze skupiny Pekař – Novotný – Šusta – Bidlo odklonem od úzké profesionalizace k sepětí se zájmy nového státu, k politické instrumentalizaci dějepisu a k výrazným aktivitám ve veřejném životě. Ke Stloukalovi tato charakteristika vcelku přiléhá a do značné míry určuje i pramennou základnu, na níž lze výklad o tomto vědci postavit. Kromě rozsáhlé a informačně vydatné osobní pozůstalosti jsou to dokumenty rozptýlené ve fondech několika archivů v Česku, Rakousku a Itálii, početné paměti Stloukalových současníků, zmínky ve vydané korespondenci a ovšem i roztroušené výsledky jeho publicistické činnosti. S těmito prameny, stejně jako s literaturou se snažil Jiroušek obeznámit a zachytit hlavní rysy Stloukalova života a díla.

Při vystižení Stloukalova mládí měl Jiroušek oporu v historikových podrobných záznamech, avšak vzhledem k tomu, že péčí Milana Stloukala nedávno vyšly paměti jeho otce,¹ nemohl tu přinést mnoho nového. Převážně na těchto vzpomínkách je založen také výklad o studiích v Praze a Vídni, v němž je oprávněně věnována pozornost Stloukalovu psy-

1 Karel STLOUKAL, *Historie mého života. Skutečnost poněkud zblázněná*, Praha 2012; zhodnocení edice ČČH 113, 2015, s. 588–590.

chickému dozrávání a utváření české identity Moravana a do roku 1918 rakouského občana, což byla pro mladého historika témata, jimiž se v nitru i v zápiscích intenzivně zabýval a trápil.² Při rekonstrukci studií, zejména vídeňských, využil Jiroušek archiválií tamní univerzity; škoda jen, že se spokojil se soupisy předmětů a vyučujících, aniž by podal hlubší charakteristiku osobností, s nimiž se Stloukal setkával. Nejcennější jsou poznámky k česko-německému nacionálnímu napětí v Ústavu pro rakouský dějepyt; naznačují totiž motivaci pozdějšího intenzivního sepětí s Československou republikou, která se nutně jevila jako nástroj k překonání marginalizace českých intelektuálů v rakouském prostředí. Z hlediska utváření profilu historika položil Jiroušek oprávněný důraz na Stloukalův vztah k Josefu Šustovi, jehož pokládal za nejlepšího českého historika své doby a jehož vnitřně přijal za svého „duševního otce v historii“; zde již mohl s prospěchem navázat na předchozí studii Jiřího Lacha.³

Ústředním tématem Stloukalova života a do jisté míry i recenzované knihy se stal vztah tohoto historika k Itálii a k vatikánským výzkumům. Krátce před první světovou válkou (1913–1914) se Stloukal poprvé zúčastnil soustavného bádání v rámci České historické expedice a zároveň v postavení mimořádného člena Rakouského historického ústavu v Římě, a od té doby se Věčné město dostalo do ohniska jeho zájmu. Jiroušek správně vystihl rozpornost Stloukalova postavení v Římě, kde byl okouzlen antikou i pozdějším uměním a kde dokonce zvažoval novou badatelskou specializaci, ale zároveň se cítil vyčerpan a znuděn jednotvárnou prací na shledávání a kolacionování pramenů pro medievistickou edici *Monumenta Vaticana*. Je škoda, že tu autor více nepracoval se zachovanou dokumentací z fondu Karla Stloukala v Archivu Národního muzea v Praze, popřípadě také z registratury Rakouského historického ústavu v Římě, jež osvětluje životní peripetie českých stipendistů – na jedné straně jejich poměrně dobré finanční zabezpečení, na druhé straně pokyny k práci a přísné vykazování výsledků jak vůči Zemské správní komisi Českého království a Zemskému archivu v Praze, tak i vůči Rakouskému historickému ústavu v Římě.

Každodenní život římských stipendistů osvětlují rovněž – občas napjaté – vztahy k vedení Vatikánského archivu, stejně jako organizace činnosti italských kopistů, kteří pod vedením českých badatelů zhotovovali přepisy bohemikálních archiválií. Teprve s přihlédnutím k těmto pramenům lze získat ucelenější představu o tom, co vlastně Češi na počátku 20. století v Římě dělali. Nad všemi problémy a zklamáními i nad znechucením z rutinní práce stála ovšem „vzácná příležitost uvidět kus cizího světa“.⁴ Tuto hodnotu se stoletým

2 Jirouškův výklad by prohloubilo důkladnější přihlédnutí k mimořádně cenné korespondenci mezi dvěma výraznými osobnostmi moravského původu – Karlem Stloukalem a Františkem Hrubým (Archiv Národního muzea v Praze, kt. 8, inv. č. 377). Sedmadvacetiletý Stloukal v ní (v listu z března 1914) zformuloval jasné stanovisko: „Bylo by radostné, kdybychom mohli jednou v Praze jít ruku v ruce k společným cílům, z nichž jedním by jistě bylo povznesení moravského jména a moravanství vůbec, neboť tuto lásku mi nedovedla dosud vzít ani Vídeň ani Řím. Ovšem že jsem jako »národem Češi, rodem Moravané«.“

3 Jiří LACH, *Josef Šusta a Karel Stloukal. Učitel a žák – vzor a pokračovatel?*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 29, 2000, s. 125–142.

4 List Františka Hrubého Karlu Stloukalovi z 18. 10. 1913, Archiv Národního muzea (dále ANM), Fond Karel Stloukal, kt. 8, inv. č. 377.

odstupem, dokonce i po zkušenostech s totalitním uzavřením hranic, těžko docenujeme, pokud nevezmeme v úvahu finanční možnosti většiny tehdejších intelektuálů. Neboť, jak ukazuje právě dobová korespondence, i při veškeré relativní otevřenosti hranic před první světovou válkou zůstávaly soukromé cesty za poznáním pro historika s platem archiváře či vysokoškolského učitele neobyčejně nákladnou, téměř nedostupnou záležitostí.

Nešlo však jen o působení v Itálii, ale také o hodnocení zahraniční činnosti z domova. Zvláštní pozornost by si zasloužily ohlasy Stloukalových publikací, zejména jeho jubilejního článku o řediteli Rakouského historického ústavu v Římě Ludwigu Pastorovi (1914), který podrobně komentoval Stloukalův moravský přítel František Hrubý.⁵ Právě detailní rozbor těchto souvislostí by ukázal, do jak složitého kontaktního pole se čeští badatelé v Římě dostávali – nejen ve vztazích česko-italských a česko-rakouských, ale také v konfrontaci liberálního a klerikálního tábora v Čechách a na Moravě, a zároveň v poměru odborné historiografie k širší veřejnosti. Tyto styčné plochy do značné míry ovlivňovaly nejen prezentaci českého bádání v Římě, ale také budoucí politickou orientaci a veřejné vystupování Karla Stloukala.

Stloukalovu vědeckou kariéru a kontakty s italským prostředím přerušilo aktivní nasazení v první světové válce, po níž nějakou dobu váhal mezi uplatněním ve vědě, či v úředních službách nové Československé republiky, kde mohl využít svých rozsáhlých jazykových znalostí a zájmu o románské země. Neuskutečnila se myšlenka, že by nastoupil na místo tiskového ataše československého vyslanectví při Kvirinálu, kde by pod vedením staršího kolegy a prvního vyslance Vlastimila Kybala pomáhal budovat Československý historický ústav v Římě. Po těžkém rozhodování, zda se po tak dlouhé přestávce může plnohodnotně vrátit do vědy, si Stloukal našel vhodné téma (pozdější habilitační spis *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*, 1925) a v roce 1921 také dlouhodobé zaměstnání v Archivu Národního muzea v Praze. Jirouškovi se podařilo tuto zlomovou situaci, stejně jako Stloukalovo zapojení do aktualizací publikační a archivářské činnosti přesvědčivě vystihnout.

Soustředil se právem na hlavní úkol, který Stloukal před sebou viděl ve sféře mezinárodních vědeckých vztahů, totiž vybudování Československého historického ústavu v Římě. Od roku 1923 Karel Stloukal znovu jezdil do Říma a pustil se tam do přípravy edice, která ho zajímala mnohem víc než *Monumenta Vaticana*, totiž nunciaturní korespondence Filippa Spinelliho z let 1598–1603. S podporou Josefa Šusty, předsedy komise pověřené řízením římského ústavu, se mu podařilo vyjednat postoupení původně německého projektu na vydávání nunciatury rudolfinského a bělohorského období (1592–1628) do českých rukou a založení ediční řady *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem*. Ačkoli vydávání nunciaturních svazků provázely neočekávané průtahy a třebaže některé badatelské výsledky Karla Stloukala byly překonány nejnovějším výzkumem, Jiroušek zaujal k jeho výkonu uvážlivě uznalé stanovisko, neboť studie, které se zrodily v meziválečné době, významně prohloubily pohled českých historiků na vztahy k římské kurii na přelomu 16. a 17. století a položily základ k ediční činnosti až do 21. století. Ocenil rovněž

5 List F. Hrubého K. Stloukalovi z 13. 3. 1914, tamtéž.

Stloukalův podíl na rozvoji česko-italských kulturních vztahů a zvláště účast na zvládnutí bohemikální tematiky v rozsáhlém reprezentativním díle *Enciclopedia italiana*.

I pro tuto část knihy nabízejí zachované prameny další možnosti, jež zůstaly v knize pouze stručně dotčeny nebo se ani nedočekaly zmínky. Především jde o Stloukalovu úlohu při komplikované péči o Československý historický ústav v Římě, při usměrňování méně zkušených kolegů a řešení problémů ve vztazích s italským prostředím; to vše dobře vystihují dopisy Josefa Šusty do Říma. Předseda římské komise byl velmi znepokojen pomalým postupem edičních prací a demonstroval je na Zdeňku Kristenovi, který pobýval v Římě nejdéle, ale jehož výsledky se také nedostavovaly. Šusta žehnal na to, že Kristen sice využívá mimořádně dlouhého pobytu a služeb kopistů, ale přistupuje k raně novověkým pramenům jako medievista a jako přednostní zájemce o pomocné vědy historické, nikoli jako editor, a že se nepřizpůsobuje pracovním metodám obvyklým pro 17. století. Stloukalovi pak ukládal, aby Kristena přivedl k nápravě.⁶ Z této korespondence s nadřízeným, stejně jako z listů osob neformálně Stloukalovi podřízených (editorky Mileny Linhartové a dalších) je patrné, že si Stloukal díky své vysoké sociální inteligenci a vědecké autoritě dovedl vybudovat čelné postavení mezi stipendisty a že bylo hrubou chybou pražské ministerské byrokracie, když nedokázala člověka tohoto typu pověřit trvalým vedením římského ústavu, byť by se to převážně dělalo i na dálku z Prahy.

Ze Šustových listů je rovněž patrné, jakou váhu přikládal brzkému zveřejnění prvních edičních výsledků. V roce 1927, kdy na liberálně a vůči papežství kriticky smýšlejícího Stloukala zaútočila klerikální kritika, zejména olomoucký augustinián Augustin Alois Neumann, pokoušel se Šusta intervenovat v církevních kruzích.⁷ Jelikož se nesetkal s úspěchem, bylo jasné, že nejlepší odpovědí se stanou vědecké edice římského ústavu, až se konečně dostaví.⁸ Problémy ovšem přibývaly i ve vztazích k italskému prostředí vzhledem ke zvyšující se agresivitě Mussoliniho režimu a jeho ideologických podporovatelů mezi historiky. Konflikt Josefa Dobiáše s oficiálním *Istituto di Studi Romani*, který se stal rovněž předmětem jednání s Karlem Stloukalem, vedl patriarchu českých obecných dějin k přesvědčení, že „fascism se dá těžko sloučiti s prací historika, jak my jí jsme zvyklí“ (1938), což nebylo náhodné tvrzení, neboť o několik let dříve (1925) zkušený Šusta Stloukalovi vyčítal, že podceňuje sílu fašismu.⁹ To vše jsou jednotliviny, které ve svém celku sprádaají síť velmi slo-

6 „Každý materiál lze ždímat na léta a nalézat nové, pozoruhodné drobnosti – odstrašující příklad jest úvod ke Kollmannově Propagandě – jsou ale chvíle, kdy se tak státi nesmí a kdy jest třeba ukázati vedle důkladnosti i mladou svižnost, sprostě řečeno, mrsknout sebou. Vy mu to jistě dovedete taktně říci...“ List J. Šusty K. Stloukalovi ze 4. 10. 1926, ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 18, inv. č. 971.

7 B. Jiroušek se o této záležitosti zmínil na s. 116 v souvislosti s polemickou odpovědí Karla STLOUKALA a Josefa ŠUSTY, *Ke kritice „Hlídky“*, ČČH 33, 1927, s. 467–472. Domnívám se však, že téma si zaslouží hlubší rozbor, neboť jde o vystižení Stloukalova místa mezi názorovými proudy meziválečné české historiografie.

8 Toto přesvědčení J. Šusta jasně formuloval už v listu K. Stloukalovi z 25. 2. 1925: „Proti našim pracím se hlásí v některých kruzích jakási animosita [...] nejdůležitější bude, abychom ji překonali brzkým edičním výkonem“, ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 18, inv. č. 971.

9 Listy J. Šusty K. Stloukalovi z 19. 2. 1925, 10. 2. 1927 a 23. 3. 1927, tamtéž.

žitých vztahů mezi Prahou a Římem v meziválečné době; Věčné město bylo na jedné straně referenčním bodem pro kontakty se světovou historiografií, na straně druhé pak ohniskem ideologie, s jejímž dopadem na soudobé dějiny i na projekci do starší minulosti se čeští historici nesnadno vyrovnávali. Úloha Karla Stloukala jako zprostředkovatele informací i jako prostředníka mezilidských a meziinstitucionálních kontaktů se tak jeví v širších souvislostech, než jaké zachytil jeho nový životopis.

Kapitoly věnované Stloukalově univerzitní kariéře účelně propojují hledisko institucionální (postup od habilitace přes mimořádnou k řádné profesuře, podíl na organizaci české historické obce a mezinárodních kontaktů i činnost s tím spjatá) s rozбором Stloukalových průběžně publikovaných prací. Zvláštní pozornost Jiroušek právem věnoval jednak metodologickým úvahám, jednak podílu na *Dějinnách lidstva* a na souboru *Tvůrčové dějin*. Nutno zdůraznit, že na rozdíl od některých předchozích životopisů (nejvýrazněji Jaroslava Charváta, jehož autorská zeň byla ovšem velmi chudá) se Jiroušek tentokrát hlouběji ponořil do Stloukalových prací k českým i obecným dějinám a přiblížil jejich obsah i místo v české historiografii. Přistoupil rovněž k celkové charakteristice převládajícího proudu meziválečné historiografie, která se nevyhýbala aktualizaci; interpretační klíč pro Stloukala a jeho generační druhy našel v „organickém propojení »kritické ověřitelnosti fakt a ideového pojetí jich pod zorným úhlem potřeb života« a v oceňování dějepiscevtví podle „praktických důsledků pro život národa“ (s. 141–142). Jirouškův rozbor Stloukalových prací o české otázce, československé ideji (vztažené zpětně až do nejstarší minulosti) či o smyslu dějin dokládá nosnost takového přístupu ve specifické situaci nově vzniklého státu, ale též jeho neudržitelnost po necelých dvaceti letech první republiky a při nástupu nové generace historiků na prvním sjezdu československých historiků roku 1937.

Poslední dvacetiletí Stloukalova života vylíčil Jiroušek jako období dvojího nuceného útlumu (za druhé světové války a po únoru 1948) s krátkým intermezem hektického vzepětí v prvých třech poválečných letech. Ačkoli Stloukal stál jako předseda Československé historické společnosti v čele české historické obce, byl jedním z trojice vedoucích redaktorů Českého časopisu historického a reprezentoval Československo v Mezinárodním komitétu historických věd, vrátil se v této době ke svým stěžejním úkolům z minulosti. Ve funkci předsedy Komise Československého historického ústavu v Římě, kde nastoupil na místo Josefa Šusty, jeho pokus o obnovení činnosti ústavu narazil na zásadní odpor nastupujícího komunistického režimu. Naproti tomu Stloukalovy publikační snahy přece jen dosáhly částečného úspěchu. Ve skrovné podobě vyšel po prvním (1937) i druhý sešit *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco in Roma* (1946), ale hlavně se podařilo završit čtvrtý svazek velké edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, věnovaný pontifikátu Řehoře XI. v letech 1370–1378 (1949–1953). Téma, jež bylo začínajícímu historikovi přiděleno roku 1913, se dočkalo konečné podoby až v závěru Stloukalova života.

Právě proto, že šlo o dílo doslova celoživotní, zasloužilo by si podrobnější vysvětlení než jen několik registrujících řádků (cenné je v nich ovšem Jirouškovo odhalení pozitivního zásahu Václava Vojtíška ve prospěch vydání *Monument*). Pramenem je korespondence dvou historiků, kteří v těsně poválečných letech patřili mezi poslední frekventanty Stloukalova semináře. Jaroslav Eršil a Aleš Chalupa nepochybně přilnuli ke svému učiteli a ve svých do-

pisech se mu svěřovali se svým vnitřním odporem k nastupujícímu režimu. Oba byli zasvěceni do příprav edice a do procedury jejího schvalování, a Eršil se stal na několik let hlavním Stloukalovým spolupracovníkem. Vykonával tuto činnost mimo své vlastní zaměstnání v kapitulním archivu, ale s nelíčeným zájmem. Vyhledával literaturu a edice pramenů k době Řehoře XI., aby na ně mohl v poznámkovém aparátu odkázat a aby Stloukalův svazek *Monument* byl i po bibliografické stránce aktualizovaný; jednal s tiskárnou, podílel se na několikanásobné korektuře latinského textu, připravoval se ke zpracování rejstříku a identifikaci v latině zkomolených místních jmen. Pozoruhodné bylo, kolik lidí do jednání kolem edice zasahovalo a že se při tom střetli příslušníci starší a mladší generace archivářů; zejména někdejší stipendistka a editorka římského ústavu Věra Jenšovská, ale také Milena Linhartová a Zdeněk Kristen se stavěli proti Eršilovu tlaku na rychlé vydání; ovšem Eršil si realisticky uvědomoval, že zanedlouho už by úřední souhlas k vydání pramenů s tematikou církevních dějin nemusel platit a že by tím byl výsledek mnohaleté práce zmařen. Společným úsilím Karla Stloukala a jeho žáků mohutná edice našťestí vyšla dříve, než mohlo dojít k jejímu zákazu.¹⁰

Nejen oslavné projevy při sedmdesátinách a vzápětí při pohřbu, jež Jiroušek pečlivě zaznamenává, ale také tyto lidské vazby patří do Stloukalova životopisu, neboť potvrzují Le Goffova slova o tom, že historik je schopen ovlivnit jednu po něm následující generaci.¹¹ Zdá se, že vliv Karla Stloukala sahá dál. Ne snad svými idejemi, zato však organizační prací nepochybně přispěl k tomu, že se dědictví římského výzkumu přeneslo přes druhou světovou válku a přes čtyřicetiletí komunistické vlády do odlehlé budoucnosti. Byl to právě Jaroslav Eršil, kdo u vydávání *Monument* vytrval a kdo stál u znovuzřízení Českého historického ústavu v Římě v letech 1993–1994. Právě v obnovené činnosti tohoto ústavu si udržuje Karel Stloukal postavení jedné ze zakladatelských osobností.

V závěrečném hodnocení se Bohumil Jiroušek tak trochu dopustil toho, co sám vytýká Karlu Stloukalovi, totiž přílišného zjednodušení. Usoudil, že Stloukal nedosáhl lepších výsledků proto, že šel tou nejjednodušší cestou, že hledal snadná či rychlá řešení. Lze souhlasit s tím, že ve Stloukalově činnosti se téměř modelově projevil rozpor mezi mnoha rozmanitými úkoly, zejména organizačními, a potřebou dlouhodobého soustředění na větší díla, jaké si dokázali vymoci jeho učitelé Pekař a Šusta. Rozhodně však neplatí tvrzení, že se Stloukal *vždy* vyhnul mimořádně náročným problémům. I kdyby nebylo *Tvůrců dějin*, jejichž česká verze představovala mimořádný výkon redaktora, pak by stačily *Papežská politika* a *Česká kancelář dvorská*, aby předvedly Stloukala jako historika vysokých nároků. Pouze badatel, který má dostatečnou zkušenost s náročnými vatikánskými prameny a s pomocnými vědami historickými, docení váhu zejména jeho *Pokusu z moderní diplomatiky*. Stloukal se tu vydal po neobyčejně obtížné, neprošlapané cestě, kterou už nikdo další ani nenapodobil, prokázal vysokou akribii a otevřel nové horizonty spolupráci diplomatiky, historie institucí a politických dějin.

Větší pozornost by si byla zasloužila také literární stránka Stloukalovy tvorby. On sám se nepokládal jen za vědeckého historika, ale také za spisovatele, neměl jen ideje, ale –

10 ANM, Fond Karel Stloukal, kt. 7, inv. č. 254.

11 Martin NEJEDLÝ, *Inspirace pro jednu generaci. Úvaha nad osobností a dílem Jacquese Le Goffa (1924–2014)*, ČČH 112, 2014, s. 463–496.

jak správně připomíná i Jiroušek – také „sny“; nešlo mu pokaždé o řešení odborného problému, ale též o literární únik ze současné reality nebo o výzvu ke změně. Ostatně to nebyla jen Stloukalova zvláštnost, ale právě u něho je radno sledovat prostupnou hranici mezi vědeckým vyjadřováním a beletrizací, případně také ideologizací a politizací. V názvu svých dlouhodobě připravovaných pamětí to vyjádřil podtitulem *Skutečnost poněkud zblázněná*, aniž by minulou skutečnost měnil v poezii nebo ve volné – „bájně“ – vyprávění. Stloukal zůstával věrný konceptu historiografie jako literatury mezi vědou a (formujícím) uměním, a v tomto prostoru se neustále pohyboval, ku prospěchu i ke škodě svého díla.

Zásadní soud nad Stloukalem vyslovil Jiroušek slovy: „Na scestí historii nesvedla jenom (a až) marxisticko-leninská historiografie, ale v mnohém už výrazná služebnost historické vědy po roce 1918 (resp. 1914), která ve výsledku často požrala své vlastní tvůrce, včetně Karla Stloukala po roce 1948, třebaže oni chtěli stavět heroický pomník, vytvářet historickou identitu nového státu“ (s. 218). To je velmi příkré hodnocení, které svou jednoznačností tak docela neodpovídá předchozímu Jirouškovu výkladu. O užitečnosti čirého akademismu, či naopak společenské aktuálnosti historických témat by bylo možné diskutovat; za jisté však pokládám, že ani historici akademického ražení (například Josef Šusta a Jaroslav Bidlo, jež stává Jiroušek do protikladu ke Karlu Stloukalovi a Miladě Paulové), pokud by se politicky nepřizpůsobili, by po únoru 1948 neměli na různých ustláno. Není pochyb o tom, že Stloukal mohl k Šustovi vzhlížet jako k velkému vzoru, ale svým dílem se mu nevyrovnal. Nicméně i při roztržiténosti svých zájmů zanechal velmi cenné dílo, které vyniká originálním heuristickým záběrem a schopností hloubkové analýzy témat na pomezí dějin politických, diplomatických a církevních. Uvážíme-li trojí nezaviněné přerušení kariéry (1914–1918/1921, 1939–1945, 1948–1957) a dvojitý návrat do oboru, je tento vědec hoděn obdivu.

Při psaní jeho biografie nejde však pouze o jednoho historika. K poznání života a činnosti Karla Stloukala se zachovalo mimořádně velké množství pramenů, snad i přesahující heuristické možnosti jednoho badatele, v každém případě však větší, než kolik se dá důkladně zvládnout při plnění krátkodobě vymezeného grantového projektu. Jistěže nejde o to, aby badatel donekonečna rozšiřoval soubor zkoumaných pramenů o zpracovávané postavě. Účelné je využít tu část dokumentace, která poskytuje podklady k zodpovězení hlavních otázek spjatých s danou osobností. Není tak důležité zachytit každý – řekněme genealogický – detail, avšak závažnější souvislosti geneze, motivace a působení historikova díla trvale opomenout nelze. Takových témat, spjatých s Karlem Stloukalem a jeho italským působením, zůstává ještě řada. Badatelé, kteří se jim budou věnovat, naleznou k tomu v knize Bohumila Jirouška dobré východisko. A pokud zvládnou primární prameny i vědecký odkaz tohoto historika v širším záběru, uvidí možná Karla Stloukala v příznivějším světle.¹²

Jaroslav Pánek

12 Jen docela na okraji poznamenávám, že by bylo dobré napříště věnovat větší péči korektnímu pravopisu použitých slov, resp. zeměpisných názvů ve francouzštině (s. 23, 97, 211), chorvatštině (s. 69), italštině (s. 51, 62, 99, 105), latině (s. 58), polštině (s. 130) či slovinštině (s. 41), o hrubých chybách v češtině ani nemluvě (s. 43, 98, 187, 218). V textu celé knihy se pro období první Československé republiky opakovaně používají pojmy „velvyslanec“ a „velvyslanectví“, ačkoli ve skutečnosti šlo o „vyslance“ a „vyslanectví“.

Ivan DOROVSKÝ

S domovem v srdci

Brno, Masarykova univerzita 2014, 216 s. + XXIV s. obrazových příloh,
ISBN 978-80-210-6867-4.

Paměti emeritního profesora Masarykovy univerzity Ivana Dorovského jsou dílem, které v české memoárové literatuře nemá rovnocenný protějšek. Nejen proto, že je napsal náš patrně nejšeststrannější slavista a balkanista současné doby a že jde rodem o Makedonce, životním osudem o dokonale naturalizovaného Čecha. Jedinečnost paměti spočívá především v několika prolínajících se vrstvách historických a geografických (rozpadající se Osmanská říše počátku 20. století, Egejská Makedonie v letech druhé světové války a těsně po ní a Československo poválečné doby, ale také exkursy do západní Austrálie doby pozdní kolonizace), kulturních (patriarchální společnost makedonského venkova a náraz západní industriální společnosti) a antropologických (svět nazíraný očima dítěte a kolektivní osud řeckých Makedonců).

Dorovského vzpomínky mají ovšem, jak naznačuje jejich název, své konkrétní ukotvení, jímž je zaniklá vesnice Čuka na severu Řecka, kterou obývali makedonští Slované. Prošli velmi těžkými boji a terorem za italské a německé okupace v letech 1940–1944, ale lokalita s konečnou platností zanikla teprve za řecké občanské války (1946–1949). Tam byl domov malého pastýře Janiho (* 1935), tam prožíval dětství i válečné hrůzy a odtud byl spolu s tisíci makedonských a řeckých dětí odveden partyzány do Albánie, když byly levicové síly poraženy. Jani alias Ivan Dorovski, dítě číslo 681, patřil mezi více než čtyři tisíce makedonských dětských uprchlíků, kteří od roku 1948 našli útočiště v Československu. Jeho rodina byla rozprášena mezi Berlínem a západoaustralským Perthem, ale on sám získal příležitost na Moravě se vyučit řemeslu, potom vystudovat a po dalších životních peripetiích se stát univerzitním profesorem a mezinárodně uznávaným vědcem. Byl to paradoxní důsledek války a exodu, neboť kdyby byl v klidnějších poměrech zůstal doma, dost možná by se stal sedlákem a pečoval by o rodinné hospodářství.

Vědecké a pedagogické kariéře však Ivan Dorovský v této knize nevěnuje téměř žádnou pozornost a své vzpomínky dovádí jen do počátku šedesátých let 20. století, kdy zakotvil na brněnské univerzitě. Toto časové vymezení mu umožnilo, aby se soustředil na nejdramatičtější část svého života, sahající od kořenů na jihu Evropy až po nové zakotvení ve středoevropském prostředí. Kniha se dělí na dvě základní části. V první autor pojednává o dětských prožitcích světové i občanské války, ve druhé o cestě do nového domova a o sžívání se s ním. Nepostupuje v přísně chronologickém sledu, nýbrž v tematických kapitolách, přičemž kombinuje vlastní zkušenost s vyprávěním svědků a někdy i s nezbytným historickým výkladem, bez něhož by zůstaly balkánské (či jen lokální řecko-makedonské) reálie českému čtenáři nesrozumitelné. Poměrně často pracuje s přímou řečí, ale mnohdy ji nelze pokládat za plně autentické výroky (v dramatických situacích si dospívající chlapec sotva mohl dělat poznámky), nýbrž spíše za literární rekonstrukci záblesků paměti.

Názorně zachytit život v zapadlé horské vesnici Čuka znamenalo kombinovat vlastní i přijaté vzpomínky s mikrohistorickým přístupem. Dorovský zachytil zaniklý patriarchální svět způsobem, který zaujme nejen etnografa, ale i historického antropologa – u nás

přínejmenším ve srovnávacím pohledu na dvě značně odlišná prostředí. Popsal každodennost práce (včetně zaměstnávání dětí) a rodinného života i rituály narození, zásnub, svatby a umírání, ale také reakce Makedonců, zejména ovšem žen, na zlomové události života. Dorovský zaznamenal podíl vesničanů na bojích i strategie zajišťující přežití v obou nesmírně krutých válkách a nepřímou osvětlil příčiny příklonu vesničanů k levicovým partyzánům, stejně jako dlouhodobé úsilí Makedonců o emancipaci a uznání práva na existenci ze strany většinové řeckojazyčné společnosti. Prostřednictvím vlastní rodiny autor nastínil drsné sociální poměry, které už před druhou světovou válkou vyháněly otce rodin za prací do Ameriky nebo do Austrálie, narušovaly rodinný život a vystavovaly často negramotné vystěhovalce bezohlednému odírání v zámoří. Aniž by opomíjel stinné stránky života (vedle hrdinství také zrady a kolaborace s nepřáteli), vystihl bohatou hmotnou a duchovní kulturu lidí na makedonském venkově.

Druhá část knihy pojednává o životě v českém prostředí na konci čtyřicátých a v padesátých letech. Je to osobitě svědectví, jaké by nikdy nemohl podat rodilý Čech, neboť uplatňuje nejprve pohled zvenčí, ale postupně se stále více blíží nazírání člověka sžívajícího se s novým domovem. Konkrétními zážitky ilustruje to, co Ivan Dorovský nedávno zobecnil v imaginárním rozhovoru při své osmdesátce (Slovanský jih. Časopis Společnosti přátel jižních Slovanů v České republice 15, 2015, č. 3, s. 9–16): že totiž Makedonci, kteří byli vytrženi z beznadějně situace svých původních domovů, si v nové vlasti vážili všeho, co jim bylo poskytnuto – vzdělání, zaměstnání i prosté možnosti žít. Právě proto tak velká část z nich dosáhla vysokého vzdělání a uplatnila se ve vědě a v umění i v praktickém životě.

Situaci v Československu po komunistickém převratu Dorovský nijak neidealizuje a ukazuje, jak nesnadné bylo překonávání překážek, jež dopadaly na většinové obyvatelstvo po komunistickém převratu, ale tím spíše na imigranty; jak obtížné bylo dosáhnout bytí i jen krátkého setkání s matkou, která se na útěku z vlasti uchytila v taktéž „lidově demokratickém“ Maďarsku. Přesto je proces srůstání s novým domovem a utváření nového vlastenectví vystižen tak barvitě a přesvědčivě, že by příslušné kapitoly měli povinně číst lidé, kteří se chtějí vyjadřovat k otázkám imigrace a asimilace přistěhovalců. Jelikož v podobné situaci se ocitly tisíce mladých makedonských uprchlíků nejen v Československu, ale i v Polsku, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, jde vlastně o velké téma, které se týká moderních dějin celé střední a jihovýchodní Evropy.

Po literární stránce je překvapivý přístup Ivana Dorovského k zachycení minulé skutečnosti. U autora několika básnických sbírek a výborného prozaického vypravěče by se dalo očekávat, že své vzpomínky bude stylizovat do příběhu a že provede takovou selekci zachycených fakt, která zdůrazní stupňování děje. Ostatně tak dramatický osud po tom doslova volá. Autor však projevil mimořádnou žánrovou kázeň (vědomě zůstal spíše dokumentaristou než epikem) i autorskou pokoru. Mnohde ustoupil do pozadí, aby zachytil osudy, myšlenky a dokonce i celá vyprávění svých starších současníků nebo předků. Skrytá dějová dynamika je tak spíše v poselství na sebe navazujících generací Balkánců, kteří prošli krvavým dvacátým stoletím, než v samotném životním příběhu autora.

Bibliografie Ivana Dorovského obsahuje vedle nespočetného množství článků několik desítek vědeckých monografií, antologií, knižních překladů a vlastní beletristické tvor-

by. Životopisec Konstantina Jirečka, historik, literární vědec, lingvista a etnolog si získal trvalou zásluhu, když po zmatení myslí v době válek na území rozpadlé Jugoslávie dokázal nově zformulovat realistický postoj k Balkánu. Nyní odhalil zdroje své cesty za poznáním a přesvědčivě osvětlil sociální a mentální kořeny Čechů makedonského původu, kteří nejen v jeho osobě natrvalo obohatili českou společnost.

Jaroslav Pánek

Jaroslav PÁNEK a kolektiv

Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století

Praha–Roma, Historický ústav AV ČR – Český historický ústav v Římě 2014, 220 s., ISBN 978-80-7286-251-1.

Český historický výzkum v Římě, Vatikánu, resp. v dalších italských archivech a knihovnách, je jednou z nejvýraznějších badatelských oblastí, kde čeští historikové tematicky i jazykově překračují meze země Koruny české a vstupují do úzké kooperace a dialogu s širokou mezinárodní historiografickou obcí. Samozřejmě, že v centru pozornosti i zde stojí historické osudy českých zemí a jejich společnosti. Bohemikální stránka témat je tu však z principu vždy vyvažována její kuriální, vatikánskou, případně moderní italskou komponentou. Výsledky těchto výzkumů jsou pak a priori zajímavé nejen pro evropské a světové bohemisty, ale i pro mnohonárodní obec historiků, zkoumajících dějiny papežství, kurie, katolické církve i Věčného města jako místa setkávání, traumat i mnohostranné inspirace, komunikace a dlouhodobého soustředování zpráv o celém křesťanském světě.

Skutečnost, že po dlouhé, nacisty a komunisty způsobené pauze se roku 1994, tedy před dvaceti lety, opět rozeběhl soustavný český institucionalizovaný výzkum v Itálii a Vatikánu, se stala inspirací pro důkladnou historiografickou inventuru nejen tohoto dvacetiletí, nýbrž celých dějin českého historického výzkumu v Římě.¹ Jeho výsledky již od roku 1998 zpřístupňuje italsky psané Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma (v knize jeho nesnadným počátkům ve 30. a 40. letech i novému, již soustavnému rozběhnutí věnovala speciální kapitolu Eva Chodějovská) a monografická řada Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma. Námi recenzovanou knihou se otevírá jazykově česká řada Acta Romana Bohemica, která má s výsledky římských výzkumů seznámit domácí badatele.

Ad fontes je tedy publikací jubilejní, bilancující, ale v některých ohledech také živě diskutující a hledící do budoucnosti česko-římských výzkumů. Knihu otevírá sumarizující úvod Evy Semotanové o Českém historickém ústavu v Římě. Poté se ujal pera aktuální ředitel římského ústavu Jaroslav Pánek a ve studii „Od Palackého k dnešku. Čeští historici nad italskými a vatikánskými prameny“ podal vyvážený přehled bezmála dvou staletí italského bádání, jeho rozšiřujícího se horizontu, nejznámějších produktů i referující literatury. Ta

1 K jeho vývoji v období mezi oběma světovými válkami srovnej nejnověji materiálovou práci: Jitka RAUCHOVÁ, *Československý historický ústav v Římě*, České Budějovice 2014.

od počátku 20. století reflektovala jak výzkumnou činnost jako takovou, tak diskutovala instituční, metodické i organizační problémy, v ní se ozřejmující. Klíčovým problémem tu byla neschopnost nově vzniklé republiky pochopit mimořádný mezinárodní význam vědecké reprezentace státu formou institučně samostatného, vlastní budovou vybaveného římského ústavu, rovnocenného s ústavy ostatních evropských států. Trvalé provizorium se negativně podepsalo i na rozsahu a podobě výsledků poměrně intenzivní badatelské práce. Velkorysostí státní podpory a porozumění se nevyznačovala ani obnova, resp. znovuzaložení římského ústavu roku 1994. Přesto se koncentrovanému úsilí skupiny čelných medievisťů (Vilém Herold, František Šmahel, Zdenka Hledíková, Jaroslav Eršil) podařilo s oporou především v (právě drasticky „zeštíhlující“) Akademii věd ČR ústav prosadit a přes finanční krize počátku 21. století udržet dodnes. Pánkova rekapitulace ukazuje, že se to české vědě i prestiži bohatě vyplatilo.

Následující kapitoly se soustředily na klíčové oblasti českých římských výzkumů. Ediční aktivity v oblasti středověkého diplomatického materiálu v knize přiblížila společná studie Jana Hrdiny a Zdeňky Hledíkové. Zatímco Hrdina předložil důkladnou bilanci edičních prací k českým dějinám na bázi vatikánských archivů, emeritní ředitelka Českého historického ústavu v Římě Z. Hledíková zpracovala velmi cenný koncepční text o perspektivách vatikánských edic. Soustředila se na vysvětlení změn, které v kuriální praxi nastaly po smrti Pavla II. a na proměny modu komunikace kurie se středoevropským prostorem od téhož roku 1471, tedy pro české poměry od smrti Jiřího z Poděbrad. Autorka připomíná, že na přelomu 15. a 16. století radikálně poklesl proud papežských listin, vyžádaných jednotlivci ze střední Evropy a naopak počal vzrůst významu agendy a zpráv legátů a nunciů, vyslaných do této oblasti (s. 58n.).² To jsou prameny, které zatím nebyly pro jagellonské období (1471–1526), ale v podstatě ani pro následujících deset až patnáct let vůbec zpracovávány. Hledíková nadto volá po propojení obou pramenných skupin (listiny, iniciované jejich příjemci, plus politicko-diplomatické zprávy, odrážející zájem kurie) jako po bázi postižení plasticity a souvislosti – v širších středoevropských kontextech sledovaných – událostí přelomové epochy. „Ukázalo by proměnu politického světa střední Evropy na prahu novověku a přineslo by nový pohled na interní český vývoj téže doby“ (s. 59). To jsou impulsy, jimiž by se české bádání o době na přelomu mezi středověkem a novověkem mělo zabývat velmi vážně.

Dvě kapitoly knihy jsou zasvěceny problematice nunciatur: Alena Pazderová se zaměřila na mezinárodní úsilí o vydání nunciaturní korespondence (ovšem myšleny jsou i instrukce, případně aktový materiál, související s nunciaturami). Škoda, že se její cenný přehledný text příliš koncentruje na aktivity německých editorů. Stranou tak zůstávají

2 Ukazuje se ovšem, že přínosné mohou být i další, z českého pohledu zatím netradiční řady papežských register. Srovnej k repertoriu suplik: Aleš POŘÍZKA, *Repertorium poenitentiarie Germanicum. Středověká papežská penitenciárie opět v centru pozornosti*, Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 97–120, dále: Arnold ESCH, *Wahre Geschichten aus dem Mittelalter. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München 2010; A. ESCH, *Die Lebenswelt des europäischen Spätmittelalters. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München, 2014. Srovnej přehlednou recenzi z pera Františka Šmahela, ČČH 113, 2015, s. 165–169.

zajímavé výkony ostatních národních ústavů. Např. k dnes již sedmnáctisvazkové francouzské ediční řadě nunciatur („v daleko menším měřítku byly publikovány nunciaturní edice francouzské, italské a belgické“ s. 70) byl zmíněn jen koncepční článek Pierre Blet z roku 1963,³ o devatenácti svazcích polských nunciatur se dozvíme jen z poznámky č. 19. Soudím přitom, že „soubor 237 dosud vydaných nunciaturních svazků a perspektivní plány historických ústavů, akreditovaných v Římě“ (s. 71) by jistě stál za bližší představení. Tomáš Černušák, který ve stopách Mileny Linhartové úspěšně dokončuje edici Caetaniho pražské legace, se pak zaměřil na českou účast na edičním zpracování nunciatur.

Stanislav Petr je badatel, který pro výzkum rukopisných bohemik v římských knihovnách využíval oporu Českého historického ústavu v Římě jako málokdo jiný.⁴ Soutisku bohemikálních rukopisů ve vatikánských a italských knihovnách tu věnoval příspěvek, soustřeďující pozornost zejména k pokladům *Bibliotheca Pallatina*, ohromnému souboru, který na starších základech v první polovině 16. století velkolepě dotvořil kurfiřt Ottheinrich von der Pfalz a který posléze Maxmilián Bavorský po dobytí Heidelbergu roku 1622 věnoval papeži.

Kateřina Bobková-Valentová referovala v krátké kapitole o jezuitikách – pramenech k církevním dějinám raného novověku. Český výzkum v Archivum Romanum Societatis Jesu se mohl naplno rozeběhnout až po roce 1989.⁵ Výzkumy dnes nabývají především podoby plnění bohaté prosopografické databáze 9500 českých jezuitů pro epochu existence české provincie Societas Jesu (1623–1773). Autorka, která je niterně spojena s tímto vrcholně zajímavým projektem, bohužel méně vnímá skutečnost, že přinejmenším pro léta 1556–1654 nelze mluvit o jezuitském „monopolním postavení ve vysokém školství a především výsadní roli ve středním školství gymnasiálního typu“ (s. 93). Z titulkem anoncovaných pramenů církevních dějin tak autorce zbývají jen sami jezuité: trpké to zjištění pro zájemce o vztahy řádu k tradičním řeholím nebo např. o světskou církev a její problémy, které měla právě s jezuitou...

Pozoruhodný příklad, ukazující možnosti, jak zatím netradičně využít vatikánské archivy, předložil v knize Petr Vorel, který se v posledních letech řadou studií zaměřil a nakonec i monograficky obsáhl dějiny papežské mincovny a mincovní politiku za pontifikátu Urbana VIII.⁶ Poslední dvě kapitoly jsou věnovány tematice, o níž se sice programově hovořilo již v době meziválečné, která však začala být v římských archivech bádána

3 Specializovaná, v Římě vydávaná ročenka *Acta nuntiaturae Gallicae* přitom vychází od roku 1961 a sama o sobě by v tomto kontextu stála za pozornost.

4 Srovnej: Stanislav PETR, *Výzkum rukopisných bohemik v římských knihovnách Angelica, Corsiniana a Vallicelliana*, Praha 2014.

5 K orientaci v materiálech ARSI si podržuje zásadní význam studie Martin SVATOS, *Materiály týkající se staré České provincie SJ, dochované v generálním archivu Tovaryšstva Ježíšova v Římě (1623–1773)*, Archivní časopis 57, 2007, s. 255–261.

6 Petr VOREL, *La storia della piastra d'argento di Urbano VIII. L'attività della zecca romana sul finire del pontificato di Urbano VIII e il catalogo dettagliato delle piastre d'argento pontificie degli anni 1634–1644*, Praha-Roma 2013.

až od devadesátých let: soudobým dějinám. Jaroslav Šebek ukázal možnosti zkoumání pramenů k dějinám vztahů Vatikánu k meziválečnému Československu a Jan Kuklík s Janem Němečkem se na bázi fondů Archivio Storico Diplomatico italského ministerstva zahraničních věcí věnovali československo-italským vztahům za druhé světové války.

Jaroslav Pánek svazek doplnil o Výběrovou bibliografii prací, vzniklých v návaznosti na výzkumy v Českém historickém ústavu v Římě za dvacet let od jeho znovuzaložení. S ohledem na mezinárodní publikum vybavil publikaci též obsáhlým italským a anglickým resumé. Úhledná, zajímavá a inspirující kniha by ovšem neměla plnit pouze funkci dějepisné inventury jedné – mezinárodně významné – větve českého badatelského úsilí (a instituce s ním spojené), ale mohla by se stát i podkladem pro diskusi o možných nových směrech a konceptech výzkumné expanze našeho oboru. Potenciál k tomu jednoznačně má. Rozsáhlá literatura, zde shrnutá (a dílem nutně, dílem zbytečně se místy opakující v aparátu jednotlivých kapitol), svědčí o tom, že problematiku českého výzkumu v římských archívech a jeho výsledků i mezinárodních vazeb promýšlelo, komentovalo a kritizovalo za poslední století opravdu mnoho předních českých historiků. Zejména v posledních letech zesílil i proud publikačních výstupů. Nyní snad přišel čas docenit Řím nejen jako skvostné naleziště dějepisných pokladů, ale i jako platformu mezinárodní vědecké komunikace a jedno z nejskvělejších „oken“ ke vstupu nejednou ještě národně autistické české historiografie na tu opravdu velkou scénu světového dějepisectví.

Jiří Pešek

Robert ŠIMŮNEK a kolektiv

Historický atlas měst České republiky, svazek č. 26, Most

Praha, Historický ústav AV ČR 2014, 38 + XXVI s. textu a 62 mapových listů, ISBN 978-80-7286-228-3.

Od období let 1995–1997, kdy vyšly první svazky Historického atlasu měst České republiky (dále HAM ČR), věnované Litoměřicím, Pardubicím, Českým Budějovicím a Děčínu,¹ se tyto atlasy podařilo vydat pro úctyhodný počet dvaceti sedmi českých a moravských měst (tím posledním je Sušice).² Většina svazků HAM ČR (s výjimkou Chrudimi, Chomutova, Prahy – Královských Vinohrad a Kadaně) se dočkala i anotací, zpráv a recenzí na stránkách odborných sborníků a periodik.³ Český časopis historický věnoval HAM ČR pozornost

- 1 Jejich soubornou recenzi s cennými postřehy uveřejnil František HOFFMANN, *Nad prvními svazky Historického atlasu měst České republiky*, Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 477–486.
- 2 Společné úvody ke svazkům historického atlasu č. 1–5, 5–10, 11–20 a 21–25 jsou přístupné na webové stránce <http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr/charakteristika.ep/> (citováno 7. 3. 2015). Dále srov. Eva SEMOTANOVÁ, *Historický atlas měst České republiky 1994–2012. Výsledky, zkušenosti, perspektivy*, Historická geografie 36/1, Praha 2010, s. 150–155.
- 3 Údaje o těchto recenzích jsou připojeny k citacím jednotlivých svazků v bibliografické databázi Historického ústavu Akademie věd České republiky v. v. i. (<http://biblio.hiu.cas.cz/>).

zatím pouze jednou, a to už skoro před dvaceti lety.⁴ Nebude proto od věci připomenout si stručně jeho genezi.

Vznik historických atlasů evropských měst iniciovala Mezinárodní komise pro dějiny měst. Jejich účelem je obohatit srovnávací studium dějin měst a shromáždit materiál pro hlubší poznání urbanizačního procesu v Evropě. Atlasy mají jednotnou základní koncepci, vypracovanou v letech 1967–1968. V každém z nich by měly být publikovány minimálně tři plány daného města (z předindustriálního období počátku 19. století; z konce 19. století a ze současnosti), které mohou být doplněny dalšími obrazovými a mapovými materiály. V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století začaly svazky historických atlasů měst vycházet ve Velké Británii, Německu, Rakousku, Nizozemsku, Dánsku, Finsku, Francii, Irsku, Itálii a Švédsku. V Československu vyvrcholily přípravy na tvorbu historického atlasu měst v roce 1980, kdy se zrodila maketa svazku, věnovaného Litoměřicím, a jako další vhodné město byl vyhlédnut právě Most. Dál ale v době komunistického režimu projekt nepokročil. Na nové základy byla koncepce HAM ČR postavena v roce 1994 a jeho propozice jsou dílem především Evy Semotanové a Josefa Žemličky.⁵

Svazky HAM ČR se skládají z textové a kartografické části. Textová část je věnována historii dané lokality a obsahuje komentáře k mapám a vyobrazením. Materiály, shromážděné v kartografické části, se dělí na reprodukční a interpretační. Řazení mapových listů je tematicko-chronologické. První tematický okruh tvoří reprodukce částí historických map Čech a Moravy, zachycujících širší okolí města, a kartografických podkladů, dokumentujících jeho vlastní územní vývoj. Za nimi následuje ucelený soubor kolmých leteckých snímků města. Třetí tematický celek je vyhrazen interpretačním materiálům (digitálním modelům vybraného kartografického materiálu a rekonstrukčním mapám) a v posledním jsou soustředěny barevné reprodukce obrazů, vedut a dobových pohlednic. Součástí každého svazku je rovněž soupis literatury k dějinám příslušného města. I když bývá označován jako „výběrový“ či „základní“, u většiny měst se jedná o jejich nejrozsáhlejší publikovanou bibliografii.

Titulní stranu mosteckého svazku v standardních okrovech žlutých deskách zdobí, jak je pro HAM ČR typické, černobíle provedený městský znak a nejstarší dochované vyobrazení (v případě Mostu je to veduta Jana Willenberga z roku 1602). Textový popis historického a územního vývoje Mostu doprovází šest map a sto šestnáct fotografií v černobílém tiskovém provedení (s. 1–38). Další volné dvojlisty, tištěné petitem, obsahují podrobný seznam map, plánů a vyobrazení (s. I–XI). Jednotlivé položky tohoto seznamu kromě údajů o uložení a rozměrech předloh, autorech jejich reprodukcí a tvůrcích rekonstrukčních map

4 Zpráva Leoše Jelečka o pardubickém a českobudějovickém svazku HAM ČR, ČČH 94, 1996, s. 638–639.

5 Genezi historických atlasů evropských měst, zrod HAM ČR a jeho koncepci popsala Eva SEMOTANOVÁ, „Historický atlas měst České republiky“ se představuje, Historická geografie. Miscellanea, Praha 1997, s. 380–383; dále srov. TÁŽ, *Historický atlas měst – evropský projekt ke srovnávacím dějinám městských aglomerací*, Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového (Documenta Pragensia 23), Praha 2004, s. 325–342.

přinášejí často také doplňující poznámky. Ty někdy mají podobu rozsáhlého a podrobného komentáře, prohlubujícího rámcový výklad v textové části (např. k obr. č. 11 o mosteckém vinařství, k obr. č. 115 o transferu děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie, k rekonstrukčním mapám č. 58a–b o dopadu těžební činnosti na původně zemědělský charakter Mostecka nebo k Willenbergově vedutě Mostu na obr. č. 119). Zbytek dvojlistů vyplňuje německý a anglický překlad stručnější verze úvodního textu a základních identifikačních údajů ze seznamu map, plánů a vyobrazení (s. XI–XXIV). Kartografická část mosteckého svazku se skládá z 62 mapových listů, obsahujících převážně barevné fotografie šedesáti map a plánů a dvašedesáti obrazových materiálů. Jejich předlohy poskytly v prvé řadě Oblastní muzeum v Mostě a obě mostecká pracoviště Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Další pak pocházejí z více než deset dalších českých, rakouských a německých paměťových institucí, několika úřadů a od soukromých osob.

Královské město Most bylo organizovaně zničeno při povrchové těžbě uhlí a nahrazeno novým městským osídlením v místech bez uhelných nalezišť. Tvůrci jeho historického atlasu se tak museli věnovat minulosti a zániku starého Mostu, výstavbě Mostu nového a problematice rekultivací výsypek vytěžené hlušiny v místech původního města. Zvýšená náročnost měla nepochybně vliv na velikost autorského kolektivu, který se svými devatenácti členy výrazně předčil zatím nejpočetnější třinácti- a čtrnáctičlenné týmy tvůrců historických atlasů Plzně, Jičína a Kutné Hory. Specifická situace Mostu se odrazila i na rozsahu sešitu, který počtem listů textové části a obrazových příloh předstihl všechny dosavadní svazky HAM ČR.

Pod úvodní textovou částí mosteckého historického atlasu je podepsáno sedm autorů – Manfred Hellmich, Jan Klápště, Martin Myšička, Tomáš Pavlíček, Robert Šimůnek, Stanislav Štýs a Karolína Tichá. Ti se spolu s dalšími jedenácti kolegyněmi a kolegy podíleli i na výběru kartografických příloh a komentářích k nim. Základní bibliografii k dějinám Mostu sestavila Alena Kvapilová. Úvodní část je rozčleněna do sedmnácti kapitol, sledujících proměny Mostu ve třech časových etapách: do počátku 19. století, od 19. století do roku 1945 a po druhé světové válce.

Most byl založen na přelomu první a druhé třetiny 13. století pod kopcem Hněvínem na pravém břehu říčky Bíliny. Původní městský areál o rozloze 11,4 hektaru byl okolo poloviny třináctého století zvětšen o dalších 5,7 hektaru. Tímto rozšířením získal půdorys centra starého Mostu svoji typickou podobu se třemi náměstími. Od šedesátých let 13. století je na Hněvíně doložena existence královského hradu, zbořeného krátce po třicetileté válce (a znovuobnověného v podobě romantizující repliky na počátku 19. století). Středověkému a raně novověkému Mostu je věnováno přes dvacet map, přibližně stejné množství reprodukcí ikonografického charakteru a tři interpretační zpracování.

Nejvíce obrazového a kartografického materiálu (na devadesát fotografií a obrazových reprodukcí, více než dvacet map a tři mapy rekonstrukční, jež svým časovým rozsahem přesahují do období po roce 1945) je zaměřeno na krátké období necelých sto padesáti let, v němž se Most stal správním centrem střední části Podkrušnohorské pánve. Během této doby se zásadním způsobem změnila jeho tvářnost. Před první světovou válkou vstíkl Mostu osobitou urbanistickou atmosféru důlní a průmyslové areály v kombinaci s repre-

zentrativními veřejnými budovami, z nichž některé vynikaly vysokou architektonickou hodnotou. Rozsah povrchového dobývání uhlí, zasahující již v době před druhou světovou válkou do bezprostřední blízkosti města, je dobře patrný především na obr. č. 74 a z map č. 5, 31 a 33–37.

S vytěžením uhelných zásob pod Mostem se jako s jistou věcí začalo počítat v letech 1955–1956. O likvidaci města rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ 2. října 1962 a podrobně ji rozpracovalo usnesení vlády ČSSR č. 180 z 25. března 1964. Návrh, aby z těžebního prostoru bylo vyjmuto historické jádro města, byl zamítnut. K lakonickému komentáři, že „likvidace královského města... byla bezprecedentním kulturním zločinem“ a způsobila ztráty, „pro které neexistuje žádný způsob „rekultivace““ (s. 30), není co dodat. Demolice města probíhala postupně do roku 1978, kdy se v novém Mostě podařilo dokončit většinu budov pro úřady státní správy.

Zničení zůstal ušetřen pouze děkanský kostel Nanebevzetí P. Marie, který byl v září a říjnu 1975 přesunut o osm set padesát metrů mimo oblast povrchové těžby. Proměny Mostu po roce 1945 a postup rekultivací dokumentuje soubor šedesáti fotografií, dvanácti mapových reprodukcí a tří rekonstrukčních map. Prostorové vztahy mezi původním městem a novým osídlením zřetelně objasňuje pětice svislých leteckých snímků na mapových listech č. 35–39. Všechny mají stejný územní rozsah a ukazují Most s okolní volnou krajinou v roce 1938, začínající bytovou výstavbu v místech mimo těžební oblast v roce 1953, její rozšíření o dvacet let později a nové město v letech 1995 a 2013. Obdobnou vypovídací hodnotu mají i srovnávací negativní plány a digitální modely území starého a nového Mostu na mapovém listu č. 41 a vývoje krajinného reliéfu v tomto území na mapovém listu č. 46. Devastaci krajiny, způsobenou povrchovou těžbou, přibližují rekonstrukční mapy č. 57 (sídlá, zaniklá na Mostecku v druhé polovině 20. století) a č. 58 (podíly orné půdy, zastavěných ploch a ostatních ploch na celkové rozloze Mostecku v letech 1845–2010).

Text svazku a komentáře k obrazovým a mapovým reprodukcím jsou zpracovány s pečlivostí a precizností, jež se u jednotlivých svazků HAM ČR začíná stávat tradicí. Nesrovnalostí či opominutí je v nich málo a jsou marginálního charakteru. Objevují se zejména v pasážích, jež se nějakým způsobem dotýkají dějin správy: krajský soud a státní zastupitelství nebyly při reformách státní správy v letech 1848–1850 přeneseny do Mostu ze Žatce; firemní rejstřík vedl krajský soud a pozemkové knihy okresní soud, nikoli zvláštní úřady (obojí na s. II v komentáři k obr. č. 23); revírní báňský úřad v Mostě působil již od roku 1871 (s. 18); místo „hospodářská záložna“ by bylo vhodnější použít úřední název tohoto specifického typu peněžních ústavů „okresní záložna hospodářská“ (s. 21); Adolf hrabě Waldstein nebyl na počátku 20. století „krajským předsedou“, ale předsedou okresního zastupitelstva Duchcov (s. 37); prusko-rakouská válka v roce 1866 se nevedla o Slezsko (s. 14).

Zřejmě nedopatřením nebyly do komentáře k mapě č. 2 vloženy popisky archeologických nalezišť č. 1–12. Textová část možná mohla v příslušných pasážích upozornit i na zástavu Mostu saským kurfiřtům v letech 1423–1455 a na boje, které na konci listopadu 1918 o město svedlo československé vojsko. V souvislosti s rozsáhlým městským pozem-

kovým majetkem (s. 13 a 15) by asi mělo být podotknuto, že Most v roce 1781 jako jedno z mála českých královských měst odmítl raabizaci. Přísloví o bosé kovářově kobyle připomene v kapitole o novém Mostu (s. 30–35) absence zmínky o okresním archivu, přestože jeho objekt, pocházející z let 1979–1983 a slavnostně otevřený 22. března 1984, je první účelovou archivní budovou, postavenou v Čechách po druhé světové válce.

Koncepcí zpracování, bohatým kartografickým a obrazovým materiálem, objasněním prostorových vazeb zaniklého královského města k nové výstavbě poválečného Mostu a popisem rekultivačních aktivit, retušujících škody po těžbě, je recenzovaný svazek HAM ČR po všech stránkách úspěšným příspěvkem pro oživení oslabené historické paměti města, jež zbořením svého po staletí se vyvíjejícího centra ztratilo elementární zpředmětnění své minulosti. Publikace otevírá před historickou geografii možnost nového badatelského tématu: promyslet, jak s použitím typově stejné pramenné základny (a případně i dalších podkladů) plošně zdokumentovat sídla Podkrušnohorské pánve, zaniklá ze stejných příčin jako Most. Ta by si podobnou regeneraci své historické paměti nepochybně zasloužila také.

Petr Rak

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Pavel ŠTOLL

*Lotyšská kultura a Jednota bratrská.**České kontexty lotyšských kulturních tradic v 17.–20. století*

Praha, Karolinum 2013, 323 s., ISBN 978-80-246-2284-2.

Práce Pavla Štolla sleduje dějiny působení církevně reformního hnutí Českých bratří, nazývaných také Jednota bratrská či v anglosaském prostředí Moravians, v kontextu lotyšských dějin. Po Bílé hoře byla tato nevelká církev v českých zemích potlačena, její exilová, jazykově poněmčená část se ale pod vlivem německého pietismu, hnutí emočně angažované zbožnosti, v 18. století v saském Ochranově rekonstituovala a během následujících dvou století s nebyvalou energií rozšířila, a to zejména mimo Evropu. Negativní zkušenost s náboženskou nesnášenlivostí naučila tuto církev respektovat svobodu jednotlivce. Tato zkušenost ji ale také vedla k pragmatické zásadě věnovat své misijní úsilí hlavně oblastem, které si nenárokovala žádná z velkých evropských církví. Tak lze vysvětlit přítomnost Jednoty v Grónsku, v Jižní Africe, v Surinamu – a v Pobaltí.

Kniha líčí také spletité dějiny pobaltských národů Lotyšů, Litevců a Estonců, vyrůstajících na substrátu původních ugrofinských Livonců a kulturně neustále v antagonistických silových polích německém a ruském. Německým prostřednictvím tyto národy většinou přijaly luterskou reformaci. Záro-

veň však zde pod vlivem Ruska přetrvalo až do poloviny 19. stol. nevolnictví. Učení a praxe Jednoty bratrské představovalo jakousi třetí cestu, na kterou se vydalo mnoho protagonistů lotyšského národního obrození, kteří nechťeli být ani Němci, ani Rusové. Právě tímto prostřednictvím se do odlehlého Pobaltí a jeho národního diskursu dostalo množství „českých“ motivů (příběh Jana Husa, J. A. Komenského apod.). Jak autor ukazuje, nešlo jen o rozmlženou ozvěnu, ale o konkrétní působení Komenského všenápravných spisů, z nichž v Lotyšsku rezonoval především důraz na vzdělání a usebrání mysli.

Štollova práce sleduje širší veřejnosti zcela neznámou stopu působení českých kulturních dějin. Vychází z důkladné práce s prameny, sleduje publikační činnost oproti Čechám opožděného, z Čech inspirovaného a v mnohém s Čechami paralelního lotyšského národního obrození. Nalezené poznatky pak pouze neshromažďuje, ale poučeně, s použitím sémiotických modelů Jurije Lotmana interpretuje.

Kromě špatného svědomí, jak málo toho čtenář ví o této zajímavé kapitole kulturních dějin Evropy i vlastní země, zanechá kniha ten nejlepší dojem: brázdí málo známé oblasti a je přínosná ohromným množstvím dat a současně schopností pospojovat tato data do nečekaných souvislostí.

Petr Sláma

Středověk

Petr SOMMER – Martin STECKER

Churches of the Sedlčany region

Prague, Municipal Museum of Sedlčany – Centre for Medieval Studies of the ASCR and Charles University in Prague 2011, 165 s., ISBN 978-80-903679-6-8.

Dostane-li odborný čtenář do rukou „obrazovou“ publikaci, většinou apriorně vychází z toho, že jde o populární nebo umělecky zaměřené dílo bez nároku na odborný přínos. Pěkně provedená knížka, vydaná v kooperaci sedlčanského muzea s pražským Centrem mediévistických studií, dokládá, že tomu tak nemusí být vždy. Spolupráce předního českého badatele na poli středověké sakrální kultury archeologa Petra Sommera s vedoucím Studia Katedry fotografie FAMU Martinem Steckerem byla jistě motivována také estetickou kvalitou starých kostelíků na jihu středních Čech. Záměr šel ale podstatně dále – autoři soustavně zdokumentovali dvacet devět kostelů v městech, městečkách a vsích Sedlčanska. Zaměřili se na jejich polohu v sídelní jednotce, přinesli precizovaný plán stavby a fotografie jejího exteriéru i interiéru, resp. podstatných detailů. Elegantní, zároveň ovšem dobře čitelné a dokumentačně hodnotné fotografie dnešní situace jsou tu konfrontovány s historicky dochovaným fotografickým materiálem, v ideálním případě i se starými grafickými pohledy.

U každé stavby byl proveden důkladný výzkum *in situ* a jeho výsledky byly konfrontovány s tím, co se dodnes traduje v soupisech památek, kde jsou nepřesné nebo chybné informace předávány od autora k autorovi bez nároku na ověření. Již tato drasticky empirická „evaluace“ stávajících soupisů

památek je více než poučná. Sommerův text se opírá o přetisk stručných popisů každého kostela z pera Čenka Habarta, zformulovaných ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, ale publikovaných až roku 1994 (ve IV. svazku historicko-vlastivědného díla *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko. Popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*). Na to navazuje autorův vlastní důkladný a systematický popis stavby a jejího vybavení (tj. oltářů, obrazů, fresek, zvonů, plastik, historických lavic atd.).

Sommer ve stručném úvodu připomíná, že tato oblast byla kolonizována ve 12., především však 13. století a že podstatná část dodnes dochovaných kostelů této „homogenní umělecké komponenty křesťanského umění“ pochází z této doby. Prvotní kostelíky byly ovšem namnoze dřevěné, někdy se jejich poloha nekryje s dnešní situací a také dodnes dochované stavby většinou prošly komplikovaným stavebním vývojem. Již zdáli viditelné dominanty zvláště krajiny, kostely a kostelíky, budované šlechtickými majiteli lokalit mj. jako objekty reprezentace a doklady vznešenosti jejich fundátorů, charakterizuje autor jako „instituce s širokým společenským vlivem“. V málo dynamické, lokálně velmi stabilní agrární společnosti, byla velká část kulturních představ spojována právě s kostelem. Sommer připomíná, že kostely měly ovšem více funkcí, než jen sloužit jako pragmaticky provozní církevní objekt a jako předmět šlechtické reprezentace. Většina dochovaných gotických objektů sloužila také jako alespoň částečně opevněná útočiště, do jejichž hrazeného areálu nebo dokonce přímo do pevné masy kostelní stavby se obyvatelé v případě nebezpečí uchýlovali i se svým majetkem.

Sličná a zajímavá kniha je vybavena slovníčkem odborných termínů, soupisem použité literatury a smíšeným rejstříkem.

Jiří Pešek

Bernhard DIESTELKAMP
Vom einstufigen Gericht zur obersten Rechtsmittelinstanz. Die deutsche Königsgerichtsbarkeit und die Verdichtung der Reichsverfassung im Spätmittelalter (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, Bd. 64)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2014, 159 s., ISBN 978-3-412-22166-9.

Právo a jeho naplňování patří k základním premisám každé organizované, byť i primitivní lidské společnosti. Už úvodem je třeba akcentovat skutečnost, že jak objektivní okolnosti, tak i subjektivní působení kompetentních činitelů mohou leckdy vést nejen k výrazným změnám v činnosti různých právních institucí, ale i k jejich zániku. Na příkladu pozdně středověké říše resp. její ústřední správy to zřetelně ukazuje přední německý právní medievista, autor – a hlavně iniciátor – důležitých edičních řad k dějinám práva, z nichž si zaslouží pozornost výše v titulu uvedené *Quellen und Forschungen*. Jejich základní listinný registář, který měl dosahovat do poloviny 15. století, bohužel v důsledku nezodpovědného zrušení finanční podpory nedosáhne na plánovanou polovinu 15. století, ale (s)končí smrtí Ruprechta Falckého (1410). Svým způsobem tak lze uvedenou knihu považovat za Diestelkampovu nenií za toto velké dílo současné německé právní medievistiky.

Protože více než půl století hlavami římské říše byli dva naši Lucemburkové, jde

obecně rovněž o bohemikálně aktuální projekt. Tento svazek sleduje především situaci dlouhé doby Friedricha III. resp. její první části, nicméně jak Karel IV., tak Václav IV. a ovšem i Zikmund jsou zastoupeni, jak je patrné už z pouhého rejstříku. A jsou tu nadhozeny i otázky, které se týkají nejen říšských, ale i českých poměrů, protože na lucemburském dvoře zdaleka ne vždy byly v době říšské kompetence obou mužů striktně rozlišovány příslušné správní orgány, zejména kancelářské povahy. Proto také otázka vzniku posléze se prosadivšího komorního soudu zůstává do značné míry otevřena.

Za první, leč zcela izolovanou zmínku o říšském komorním soudu považuje Diestelkamp listinu jeho úředníka Jana Kirche na z roku 1400. Protože ale další zmínka je až o 15 let mladší, zůstává otázka kontinuity soudní kompetence komory více než sporná. Diestelkampovi jde především o to, aby ukázal, jak se bezprostřední (jednostupňová) soudní pravomoc panovníka v době ještě vrcholného středověku s rozvojem nižších správních struktur – zejména také regionálních centrifugálních institucí – vzdalovala od přímé vazby jednotlivých účastníků zejména sporného soudnictví na vlastní hlavu říše. V rámci tzv. správního „Verdichtung“ (neznám pro tento Petrem Morawem ražený termín nosný český ekvivalent; snad by bylo lze říci „zpevnování“, „upevnování“ či „zahusťování“) se mezi krále a vlastní účastníky soudních i jiných jednání včleňovaly různé mezičlánky. Ty panovníka do značné míry zbavovaly valem narůstajících více či méně bagatelních povinností. Na druhé straně jej nové mezičlánky ovšem zřetelně kompetenčně omezovaly, aby posléze byly na různých stupních výkonu soud-

ní moci laické živly – včetně panovníka samotného, i když ten mohl vždy osobně zasáhnout – vytlačovány kvalifikovanými právníky. Diestelkamp vidí tento přechod právě v polovině 15. století, kdy říšský dvorský soud v důsledku nezájmu či záměru (?) Friedricha III. přestal fungovat a místo něho se objevil říšský komorní soud.

Pochopitelně jde tu jen o hlavní směr vývoje, kdy je v této době vždy ještě místo pro specifické případy. Kniha ovšem obsahuje víc, protože přináší i kapitoly o některých speciálních právních otázkách, které souvisejí se soudním procesem či se správní agendou, jako bylo např. vidimování listin, zejména ale jde také o rekonstrukci různých druhů procesního řízení (tak např. v souvislosti s císařskými – říšskými regionálními soudy (Landesgerichte – Hofgerichte, zejména v jižních oblastech říše, kterým ale Diestelkamp i vzhledem k rozsahu knihy v podstatě nemohl věnovat pozornost).

Ivan Hlaváček

Jan HIRSCHBIEGEL

*Nabbeziehungen bei Hof –
Manifestationen des Vertrauens.
Karrieren in reichsfürstlichen Diensten
am Ende des Mittelalters*

(= Norm und Struktur, Bd. 44)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015,
419 s., ISBN 978-3-412-224-41-7.

Jan Hirschbiegel je českému čtenáři znám jako autor řady prací ze středověké dvorské problematiky, zejména pak inspirativní knihy o darech v okruhu dvora francouzského krále Karla VI., ovšem s daleko obecnějšími konotacemi (viz ČČH 102, 2004, s. 659n.). I tentokrát čerpá z dvorské problematiky, pozornost ale přesouvá

na sám konec středověku a počátek raného novověku a na prostředí říšské. Dostává se přitom na půdu, která je na jedné straně ne vždy ještě pramenně dostatečně uchopitelná, na druhé ale jde o období, kdy pramenů přibývá, a proto přes jejich většinovou neurčitost přece lze s těmito zachytnými body soustavněji pracovat. Kniha se člení (po více než sedmdesátistránkovém seznamu pramenů a literatury) do tří základních partií. Nebude snad na škodu, ocitujeme-li část citátu z Lutherova výkladu žalmů, kterým Hirschbiegel uvádí jednu z jejích základních statí: *Wer aber vertrauet, der ist gewislich betrogen*. Právě první kapitola knihy prezentuje exemplární případ Hanse von Schenitz († 1535), který se stal obětí vlastní důvěřivosti ke svému pánu. V úvodní partii knihy pak autor probírá obecné teoretické postuláty a vysvětluje koncepci metody studia důvěry a jejích forem.

Druhá část práce pak už přechází k době kolem r. 1500 a ke službám na dvorech, resp. službám pánům podle jednotlivých kategorií: nejdříve jsou tematizováni kurfiřti obou druhů (jak duchovní, tak světské), dále ostatní duchovní knížata, nejzevrubněji pak císařský resp. královský dvůr a posléze světská říšská knížata (podrobnější rozpis v obsahu by byl ku prospěchu rychlejší orientace).

Třetí část knihy pak přináší dva exemplární příklady manifestované a instrumentalizované dvorské důvěrnosti (dodejme, že je sem třeba zařadit i ten úvodní a ovšem „exkluzivní“ tragický průběh vztahu Albrechta Braniborského a jeho služebníka, hallského měšťana Hanse von Schenitz), totiž vztah Jiřího III., šenka z Limburku a současně bamberského biskupa s Janem ze Schwarzenbergu a pak vazbu posledního velmistra řádu německých rytířů Albrecht-

ta Braniborsko-ansbašského s Dětrichem z Schönbergu, jehož jeden souvěkovec dokonce nazval Albrechtovým *nátělníkem* (Unterhemd). Jsou tu tak předváděny různé varianty tohoto někdy opravdu složitého a často měnícího se vztahu osob stojících v centru dění a osob, které stály v pozadí politického jeviště, ale mohly výrazněji než kdokoli jiný ovlivňovat věci veřejné. Nezřídká za to však platily daní velikou až absolutní.

Kdo by si nevzpomněl na české poměry, ne-li na starší, tedy na ty za Karla IV. (viz jeho stabilní vstřícný vztah s pražskými arcibiskupy, ale na druhé straně nevysvětlený a zřejmě nevysvětlitelný vztah, resp. jeho náhle leč střídavě končící vazbu na Jana ze Středy) či naopak na Václava IV. a jeho posléze abruptní brutální vztah k Janu z Jenštejna či k Zikmundu Hulerovi. Obě tyto maximy (i když Karel IV. v referované knize není vůbec jmenován a Václav IV. je zmíněn jen v souvislosti s Konrádem z Vechty) by byly dobrým příkladem i pro Hirschbiegela, i když pochopitelně lze takové vztahy nalézat ve všech dobách. Co ale je hlavním poučením z Hirschbiegelovy knihy, to je akcentace fenoménu oboustranné důvěry a důvěryhodnosti či možné, ba dokonce většinou velmi pravděpodobné proměnlivosti těchto vztahů. Hrály při ní důležitou roli subjektivní vlastnosti příslušných mocenských hráčů až spoluhráčů, ale neméně významné byly i proměňující se objektivní okolnosti. Příkladem k zamýšlení dává tedy Hirschbiegelova kniha více než dostatek – a to nejen pro středověk.

Ivan Hlaváček

Konstantin Moritz Ambrosius
LANGMAIER

Erzherzog Albrecht VI. von Österreich (1418–1463). Ein Fürst im Spannungsfeld von Dynastie, Regionen und Reich (= Regesta Imperii – Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Bd. 38)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015, 767 s., ISBN 978-3-412-50139-6.

Mladší bratr císaře Friedricha III., vévoda posléze arcivévoda Albrecht VI. zvaný Marnotratný (der Verschwender, prodigus, i když Langmaier proti tomuto označení brojí) nenašel dosud svého důstojného biografu. Autor nadto vytýká, že Albrecht VI. ani nepřichází v Lexikonu des Mittelalters (tu mohu dodat, že náš Ottův slovník mu věnoval aspoň 10 rádek). Ale ovšem Rudolf Urbánek jej ve svých pracích má „na tapetě“ skoro stále. Nejen v Českých dějinách (tak v svazcích III–3 a 4 na mnoha desítkách stran, srov. zejména III–3 s. 385 kde je podána jeho charakteristika), ale i v dalších publikacích: např. v jeho Dvou studiích o době poděbradské. Už úvodem je třeba konstatovat, že tím, že se Langmaier s těmito pracemi neseznámil, promarnil dost nepochopitelně velkou příležitost. A přitom ve Vídni i Mnichově a jinde je dnes řada českých historiků-medievistů, kteří by mu byli rádi ku pomoci. Jde přitom nejen o Albrechtovy vztahy k Jiřkovci z Poděbrad bezprostředně, ale týká se to i záležitostí obecnějších. Ten, kdo zná Urbánkův způsob práce, ví, o co jde. Pro Poděbrada samotného se autor sice opírá i o anglickou biografii F. Heymanna, nezná však Odložilíkovu práci, a to ani onu anglickou. A tak tu z české strany figuruje vlastně jen prastará německá verze Palackého Dějin...

Při jinak impozantní šíře citovaných archivů a literatury – jde o soupis na několik desítek stran – nemile překvapí i to, že chybí např. také Český korunní archiv či registář listin bratislavského městského archivu Dariny Lehotské, i když tamní listiny užity jsou. Musím to konstatovat už proto, že několik subkapitol Langmaierovy knihy je výslovně a bezprostředně s Jiříkovým jménem spojeno. Jde o dobu kolem smrti Ladislava Pohrobka, o válku, kterou Albrecht vedl s českým králem o několik let později, nebo se to týká „opakovaného intrikánství Poděbradova“ vůči Langmaierovu „hrdinovi“. Ten se zejména často vymezoval vůči svému staršímu bratru, marně si říkal o stabilní teritorium, ba lze říci, že šlo nezřídka doslova o naschvály a přímou konfrontaci uvnitř habsburské komunity, při čemž se Albrecht dostával do konfliktu s politikou českého krále, který zpravidla podporoval císaře Friedricha.

Ale obraťme se k tomu, co je podáno. Kniha se člení výrazně chronologicky, což znamená, že se v ní zřetelněji nepotkáme s informacemi o správních strukturách, které si Albrecht musel vybudovat, byť i v důsledku neexistence stabilního zázemí nepochybně v menší míře než bylo zvykem. Mám tu na mysli jeho kancelář (emise jeho písemností totiž nebyla zcela zanedbatelná) a jakýsi dvůr s příslušnou „Hofgesinde“, případně rezidenci ať šlo o rakouské „Vorlande“ v jihozápadním Německu (založil tu mj. univerzitu ve Freiburgu im Breisgau), Linec či Vídeň. V tom kontextu je důležitý závěrem přiložený Albrechtův itinerář. Ten by si ale zasloužil zevrubnější interpretaci a možná i trochu úspornější formu. Zaujme v něm koncem prosince roku 1459 uvedení Prahy jako místa Albrechtova pobytu. Aniž by věc

byla blíže dokumentována, konstatuje se ale, že údaj neodpovídá skutečnosti.

Dílo se rozpadá do sedmi velkých bloků. První pojednává o vnitrorakousko-uherské fázi do roku 1444. Za ním následuje osmiletá (první) fáze Albrechtovy angažovanosti v rakouských Předních zemích, tedy v širším regionu Bodamského jezera. Ta byla přerušena pětiměsíčním tažením do Itálie resp. do Říma na bratrovu císařskou korunovaci. Zde Albrecht vystupoval ve funkci maršála, což bylo jedním z vrcholů jeho životní pouti. Po dvou na prameny více než skoupých „hluchých“ měsících červnu a červenci se Albrecht objevuje opět v Předních rakouských zemích, kde se výrazně angažuje až do roku 1458, aby pak své aktivity obrátil k událostem kolem smrti Ladislava Pohrobka včetně střetů s Jiřím Poděbradským.

Tento obrat zřetelně naznačuje přesun jeho aktivit do oblasti při horní Enži resp. do Dolních Rakous s důrazem na Vídeň. Zde dochází opět k četným konfrontacím s Českým královstvím a ovšem zase s Friedrichem III. Tu se jednoznačně ukazuje Poděbradova převaha. Tato fáze končí Albrechtovou smrtí 2. prosince 1463 po třídním umírání. Ta je dodnes zahalena nejistotou, neboť se neví, zda šlo o smrt násilnou (otravou) či úmrtí v důsledku nějaké náhlé nakažlivé choroby. O tom, že Albrechtova smrt byla leckým z habsburského rodu vítána, Friedrichem III. zejména, není třeba pochybovat, i když krále samého nelze z účasti na Albrechtově smrti podezírat. Knihu završují úvahy o významu Albrechtovy smrti pro další rozvoj habsburské rodové moci. Vraťme se k počátku tohoto referátu. Albrecht VI. svou politickou biografii touto knihou sice dostal, ale dost práce ještě zbývá, tak jak bylo naznačeno.

A Langmaierovi by se bývalo vyplatilo číst českou literaturu.

Ivan Hlaváček

Jacek WIESIOŁOWSKI

Jak poznańska burmistrzowa ze swą krawcową do Rzymu na jubileusz 1500 r. pielgrzymowała

Poznań, Poznańskie Towarzystwo

Przyjaciół Nauk 2010, 151 s.,

ISBN 978-83-7654-089-4.

Jacek Wiesiołowski, dlouholetý vědecký pracovník poznaňského Institutu Historii Polskiej Akademii Nauk, využil svých bohatých zkušeností s rukopisnými fondy historické knihovny na zámku Kórnik u Poznaň (Biblioteka Kórnicka) a s písemnostmi Archivu města Poznaň k sepsání neobvyklé práce z dějin polsko-italských vztahů. Zvolil si téma v polské historiografii částečně objasněné, totiž účast Poláků na Svatém roce 1500 v Římě. Do centra pozornosti však postavil ženu jako typ cestovatele a poutníka, což vzhledem k postavení žen v měšťánské společnosti na přelomu středověku a novověku i se zřetelem k chudobě pramenů nebylo právě jednoduché.

Autor zasadil téma do širších společenských souvislostí, charakterizoval poznaňský patriciát a význam tamního mezinárodního obchodu pro vztahy se vzdálenými zeměmi Evropy; ilustroval je na barvitém příkladu poznaňského měšťana Paola de Promontorio, původem Janovana, který koncem 15. století rozvinul obchod se vzácnými látkami a orientálním kořením od Nizozemí po Černé moře, ale který se v Polsku dostal do vážného majetkového konfliktu s jiným Italem ze San Gimignano. Wiesiołowski shrnul rovněž informace o cestách

poznaňských měšťanů do Říma a Svaté země, odkud se někteří z nich nikdy nevrátili. Do tohoto kontextu vložil svéráznou osobnost poznaňské měšťanky Barbary Kaniny († 1521/1522), bohaté vdovy po tamním purkmistrovi Janu Kaniovi. Její cesta do Říma na přelomu let 1499/1500 není v pramenech detailně popsána, proto se autor pokusil o rekonstrukci této pouti na základě dostupných pramenů, zejména městských knih, a s přihlédnutím k itinerářům jiných poznaňských poutníků.

Z rekonstrukce vyplývá, že zhruba padesátiletá patricijka vyjela z Poznaň někdy v listopadu 1499, a to nikoli obvyklou trasou polských cestovatelů přes Vratislav, Olomouc a Vídeň, nýbrž pravděpodobně přes Lipsko, Norimberk a Augšpurk putovala do Boloně a poté přes Florencii do Říma, kde byla na Vánoce přítomna na zahájení Svatého roku; cestovala na voze s vozkou a s jednou společnicí, která ji doprovázela na koni. Jazyková výbava této malé skupiny není známá, avšak u ženy a vozky z poznaňského kupeckého prostředí lze předpokládat základy němčiny. Jisto je, že v Itálii se k nim přidružil polsko-litevský kněz, který mohl komunikovat s italskými duchovními prostřednictvím latiny. Navíc v Římě pobývalo několik poznaňských duchovních ve službách kardinálů a k dispozici byli rovněž polští studenti na italských univerzitách, kteří návštěvníkům z Rzeczypospolite poskytovali průvodcovské služby. Tato potenciální síť kontaktů vytvářela základnu pro vybavení poutníků nepostradatelnými náležitostmi turistického ruchu. Ačkoli polský kostel či hospic tehdy ještě v Římě nebyl, Wiesiołowski předpokládá, že Poláci mohli někdy využít českého hospice z doby Karla IV. nebo jeho uherského protějšku. Dobu římského pobytu poutnice odhaduje

autor na dva až tři týdny, její návrat do Poznane předpokládá v polovině února. V porovnání s detailně dochovaným itinerářem české výpravy do severní Itálie v polovině 16. století se jeví tento odhad jako příliš optimistický; spíše lze předpokládat, že zimní cesta přes velkou část Evropy a zvláště přes zasněžené Alpy trvala o něco déle, téměř dva měsíce. V poznaňských pramenech zachytil Wiesiołowski paradoxní dohru pouti do Říma v podobě soudního sporu o způsobu přepravy po Itálii s knězem Václavem, který zámožnou patricijku ve Věčném městě doprovázel. Došlo však také na okázalé projevy zbožnosti, kterou čtyři roky po návratu Barbara Kanina vyjádřila tím, že spolu se svým bratrem, duchovním, zřídila novou kapli při farním kostele v Poznani a pravděpodobně ji vybavila devocionáliemi získanými v Římě.

Náplň pobytu v Římě líčí Wiesiołowski velmi podrobně, jelikož však postrádá konkrétní údaje o itineráři poznaňské měšťanky, vychází pouze z obecného programu poutníků ve Svatém roce 1500. Značná část jeho knihy je proto zaplněna popisem římských chrámů (včetně reprodukcí jejich dobových vyobrazení), s nimi spjatých relikvií, legend a ceremoniálů, od návštěvy hrobu sv. Petra ve vatikánské bazilice, dalších tří hlavních bazilik a jiných kultovních míst až k udělení jubilejních odpustků. O konkrétních projevech, zážitcích a kontaktech cestující ženy s římskými obyvateli či s některými z tisíců zahraničních poutníků prameny bohužel mlčí. Wiesiołowski mohl pouze odhadovat, co z bohaté nabídky náboženských obřadů a poutních atrakcí cestující Polku pravděpodobně zaujalo, ale dál se nedostal.

Přesto napsal knihu, která je pozoruhodným příspěvkem k dějinám cestování do

renesanční Itálie a která odhaluje potenciál inteligentních, emancipovaných žen k účasti na tomto nábožensky motivovaném pohybu. Jacek Wiesiołowski postupoval podobně jako kdysi v české literatuře Josef Janáček, když chtěl odhalit úlohu žen ve společnosti a kultuře renesance; na základě pestré škály tematicky blízkých pramenů a s využitím analogií zasadil jednu reprezentativní ženu – zčásti prokazatelně, zčásti hypoteticky – do dobových souvislostí a pokusil se tak vymezit nejen její sociálně determinované místo, ale i možnosti, jež si mohla ve výjimečných, majetkově privilegiovaných případech otevřít.

Jaroslav Pánek

Raný novověk

Zdeněk HORSKÝ

Kopernik a české země. Soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě

Uspořádali a k vydání připravili Vojtěch Hladký – Tomáš Hermann – Iva Lelková. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011, 491 s., ISBN 978-80-87378-87-8.

Zdeněk Horský byl od počátku šedesátých let do náhlé a předčasné smrti roku 1988 velkou a daleko za hranice českých zemí inspirující osobností mezioborového výzkumu vědeckého a intelektuálního dění 16. a 17. století. Kompetenci historika filozofie kombinoval s erudicí muzikologa, nejvíce však mezinárodně proslul jako badatel na – komplexně vnímaném a obdělávaném – poli dějin raně novověké astronomie, ale také matematiky, fyziky a kosmologie. Vysoce respektován byl ale např. i v uměnovědném prostředí, zejména v kontextu s výzkumem „rudolfínské a postrudolfínské“

Prahy. Tvrdě semlet normalizačními čistkami nemohl Z. Horský sumarizovat do velkých monografií své rozsáhlé studie, přestože se opíraly nejen o archivní a knihovní výzkumy, ale také o důkladný průzkum muzejně uchovávaných přístrojů pozdně 16. a 17. století. Většina jeho prací tak zůstala zachována v podobě dílčích textů, otiskovaných namnoze ve velmi specializovaných sbornících a časopisech. Nikoliv zanedbatelná část jeho díla zůstala v rukopise. Je proto opravdu záslužné, že editorské trio připravilo výbor jednatřiceti Horského studií, zaměřených na raně novověkou filozofii, přírodovědu, kosmologii a samozřejmě astronomii. V titulu knihy stojí Mikuláš Koperník a jeho recepce v českých zemích. S nárokem na spravedlnost a s pohledem do obsahu knihy řekněme, že spolu s ním by mohl v erbu tohoto svazku figurovat také Tadeáš Hájek z Hájku, patrně největší, celou řadu vědních oborů spojující (a obci pražských dvorských učenců do velké míry dominující) postava Čech druhé poloviny 16. století. Hájek byl velký i tím, že jeho osobnost stála na spojnici dvorského centra a dodnes namnoze nedoceňovaného pražského univerzitního – protestantského – prostředí. Knihou prochází ale celá plejáda dalších skvělých matematiků, fyziků, astronomů a myslitelů: poslední třetina knihy zkoumá proměny vědy v 17. století a přes Komenského dospívá až k Newtonovi. Připojen je také Výklad fresek v Astronomické chodbě Valdštejnského paláce v Praze a v Novém matematickém sálu Klementina. V knize ovšem nejde o „pouhý“ otisk cenných a dosud zasutých prací, doprovázených zde důkladným edičním komentářem a obsahově zpřístupněných jmenným i tematickým rejstříkem. Knihu uvádí rozsáhlá a excelentní biografická studie T. Herman-

na a V. Hladkého o Z. Horském coby „veličině známé a neznámé“. Nejde opět o výčet dat a děl, ale o pozoruhodný pokus postihnout a přiblížit tuto renesanční osobnost poválečných dekád v pokud možno celém rozsahu jejich zájmů, pracovních polí a jak badatelských, tak i popularizačních či kulturních výkonů. Připojena je vzorně zpracovaná Horského bibliografie.

Četba Horského statí není snadná. Kdo potřebuje populární uvedení do širokého tématu, měl by vzít do rukou dodnes nezestárlou Horského knihu Kepler v Praze z roku 1980. Zde jde o texty vysoce odborné, většinou vyžadující značnou čtenářskou kompetenci v tom či onom oboru dějin vědy či filozofie. Ve svém celku ovšem před námi leží dílo výjimečné kvality, podnětnosti a intelektuální ceny. V dohledné době by měl následovat svazek Horského prací, věnovaných renesančním a barokním astronomickým, matematickým a měřičským přístrojům. To byla další velká a světově respektovaná oblast výzkumů tohoto jedinečného a širokou obcí badatelů o nejrůznějších oblastech dějin raného novověku oblíbeného historika. Vydání jeho prací není jen splátkou historického dluhu, daleko spíše jde o otevření přístupu k cenným zdrojům poučení a inspirace pro duchovní dějiny raného – nejen českého – novověku.

Jiří Pešek

Václav BŮŽEK – Pavel MAREK

Smrt Rudolfa II.

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 155 s., ISBN 978-80-7422-354-9.

Jen velmi málo českých panovníků je studováno z hlediska jejich zdravotního stavu a s ním souvisejícího konce života, jako

je tomu v případě císaře Rudolfa II. Není to nic divného, vždyť s osobností tohoto panovníka a se stylem jeho vlády byly již v době jeho života spojovány otázky zdravotní indispozice. Zprávy s touto tematikou tvořily pravidelnou součást korespondence diplomatů působících na přelomu 16. a 17. století v Praze a byly sledovány především s ohledem na císařovo nástupnictví. Historici v minulosti vedli často diskuse, více či méně ovlivněné právě analýzou pramenů, nakolik zdravotní stav zasahoval do způsobu vlády Rudolfa II. Vzpomeňme alespoň na debatu, která probíhala mezi Karlem Stloukalem a Josefem Matouškem ve třicátých letech 20. století.¹

Nově se uvedenou problematikou zabývá drobná monografie Václava Bůžka a Pavla Marka. Autoři, kteří se dlouhodobě a systematicky specializují na výzkum elit a společnosti v raném novověku v českých zemích, připravili kvalitní a čtivé dílo. Programově vyloučili sledování otázky zdraví Rudolfa II. ve vztahu k politickým dějinám a soustředili se spíše na sledování rozvoje a proměn obrazu osobnosti tohoto panovníka v kolektivní paměti bezprostředně po jeho smrti, na symboliku jeho sociálního těla, tedy na vymezení zemřelého císaře ve vztahu ke společnosti. Zvolené téma není pro oba autory zcela nové. Dílčím způsobem se jím zabývali již ve své společné stu-

dii publikované před několika lety v Českém časopise historickém.² Oproti studii je kniha obohacena zpracováním pietních aktů bezprostředních předchůdců císaře Rudolfa II., výrazně podrobněji jsou pojaty rovněž pietní pobožnosti přímo za něj v jednotlivých evropských městech, a to včetně rozboru pronesených pohřebních kázání. Jako základní pramennou základnu recenzované monografie využili nejen četné zprávy zahraničních diplomatů působících na císařském dvoře v Praze, přístupné v edicích nebo ve fondech archivů, ale i dobová pohřební kázání, oslavné tisky a rodinnou korespondenci Habsburků.

První část knihy se zabývá otázkami zdravotních problémů, kterými Rudolf II. trpěl již od počátků své vlády a které se s postupujícím věkem zhoršovaly. Ke zlepšení nepřispěly ani zásahy lékařů a léčebné metody, které odpovídaly úrovni medicíny v raném novověku. V dalších dvou kapitolách se autoři soustředili na smrt císaře, k níž došlo v ranních hodinách dne 20. ledna 1612 na Pražském hradě, a na události, které jí bezprostředně následovaly. Záhy poté, co se zpráva o smrti Rudolfa II. rozšířila po evropských panovnických dvorech, byly zahájeny přípravy pietních obřadů. Ty se opíraly o vzory přítomné již při smutečních rozloučeních s císařovými předky – Ferdinandem I. a Maxmiliánem II. Symbolická rozloučení proběhla v průběhu jarních měsíců roku 1612 ve Florencii, Antverpách, Bruselu a Madridu. Rudolf II. v nich byl prezentován jako ctnostný panovník a bojovník za křesťanskou víru. Výrazně skromněji pak proběhl pietní obřad v Praze a uložení těla zesnulého císaře do hrobky ve svatovítské

1 Karel STLOUKAL, *Portrét Rudolfa II. z roku 1600*, in: *Od pravěku k dnešku*. Sborník prací z dějin československých k 60. narozeninám Josefa Pekaře, svazek II, Praha 1930, s. 1-14; Josef MATOUŠEK, *K problému osobnosti Rudolfa II.*, in: *K dějinám československým v období humanismu*. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k 60. narozeninám 1872-1932, Praha 1932, s. 343-362.

2 Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*, ČČH 111, 2013, s. 1-30.

katedrále. Tento fakt byl patrně ovlivněn osobní nevráživostí nového panovníka Matyáše II. vůči zesnulému i jeho finančními důvody. Soudobí pozorovatelé i zahraniční diplomaté neskryvali ve svých zprávách rozpak a zklamání z Matyášova přístupu k pohřbu svého bratra a někteří neváhali označit pražský smuteční akt za „mizerný“.

Využití metod historické antropologie umožnilo autorům připravit zajímavé, fundované a podnětné dílo, které nahlíží na „poslední věci“ Rudolfa II. novým a velmi neotřelým způsobem. Přesto však do zpracování pronikly ojedinělé věcné chyby či interpretační nepřesnosti. První je opakované nepřesné označení heraldické figury v říšském znaku jako „dvouhlavé orlice“ (např. s. 39, 49, 81). Česká heraldická terminologie, používá pro tuto figuru výraz „orel“, kdežto „orlice“ je jednohlavá. Další problémovou pasáží je interpretace symboliky výzdoby víka cínové rakve Rudolfa II. (s. 81-82). Na reliéfu víka, kde je zobrazen ukřižovaný Kristus, spatřují autoři pod křížem stát kromě Panny Marie též postavu sv. Jana Křtitele. Obvykle však křesťanská ikonografie staví na toto místo nikoliv Jana Křtitele, ale sv. Jana Evangelistu. To on, a nikoliv Jan Křtitel, jak vyplývá z textu knihy, je též autorem novozákonní knihy Zjevení sv. Jana. Interpretačně přehnané se rovněž jeví spojování postav šesti andělů a čtyř kruhů s apokalyptickou vizí posledního soudu nad světem. Usmívající se baculatí andělci (byť se opírají o symboly „posledních věcí člověka“) rozhodně nevypadají jako deklarování poslové zkázy a čtyři kruhy mohou mít zcela prozaické vysvětlení jako držadla víka. Tyto drobné vady v knize však nesnižují její celkovou vysokou kvalitu.

Tomáš Čerňušák

Kateřina CICHROVÁ

Vlámské tapiserie na zámcích Hluboká a Český Krumlov

České Budějovice,

Národní památkový ústav 2014, 287 s.,
ISBN 978-80-87890-02-8.

Badatelská a publikační činnost česko-budějovického pracoviště Národního památkového ústavu překvapuje nejen svým rozsahem, ale i kvalitou; pečlivé zpracování zaujme už na první pohled vysokou výtvarnou a polygrafickou úrovní knih, vydávaných ve velké sérii *Monumenta* a v malé řadě *Miscellanea*. Dlouhodobou snahou této vědecko-výzkumné instituce je soustavné zpracování památkového bohatství Jihočeského kraje, Plzeňského kraje a Kraje Vysočina, a jeho přiblížení v monografiích analytického a katalogového charakteru. Charakteristickým rysem těchto monografií je soustavné zveřejňování kompletní ikonografické dokumentace k tematicky přesně vymezeným souborům památek.

Po objeveném zpřístupnění velmi rozsáhlého souboru obrazů a mapových vyobrazení zlatokorunského kláštera z 18. století, spjatých s osobností posledního cisterciáckého opata Bohumíra Bylanského (Šárka BELŠÍKOVÁ – Martin GAŽI – Jarmila HANSOVÁ, *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy. Osvícenství zdola v okrsku světa*, České Budějovice 2013, 287 s.), a dokumentárně cenných vedut, jež vznikly pod schwarzenberským patronátem na přelomu 18. a 19. století (Mája HAVLOVÁ, *Krajinář Ferdinand Runk /1764–1834/*, České Budějovice 2014, 159 s.), vyšlo dílo věnované schwarzenberské sbírce tapiserií. Se znalostí rozsáhlé evropské literatury podala autorka úvodem přehledný výklad o dějinách a technologii výroby nástěnných koberců

čili „mobilních fresek severu“ od starověku do 18. století. Naprostou většinu knihy ovšem věnovala historii schwarzenberské sbírky a interpretaci jejích součástí.

Sbírka začala vznikat v době působení Adama ze Schwarzenbergu v Braniborsku a za třicetileté války měla dramatický osud; podstatně ji rozhojnil Jan Adolf I. nákupy v Bruselu v letech 1647–1656. Jako hofmistr a blízký osobní přítel Leopolda Viléma Habsburského získal arcivévodovým odkazem značnou část jeho sbírky tapiserií, které uměnilovný Habsburk shromáždil během svého místodržitelského působení ve Španělském Nizozemí. Doplnkové nákupy trvaly až do roku 1712, čímž vznikl největší zámecký soubor gobelinů v českých zemích. Sama jeho historie, kterou Cichrová zrekonstruovala na základě dobových inventářů a korespondence, tvoří zajímavou epizodu středoevropských kulturních dějin. Pojí se k ní i závěrečné pojednání o „druhém životě“ sbírky v 19. a 20. století, stejně jako výklad o restaurování těchto vzácných památek.

Autorka knihy podrobně pojednala o jednotlivých skupinách tapiserií s tematikou heraldickou, krajinnou, symbolickou (série nazvaná Přísloví), zvířecí a loveckou, ale také antickou (Aeneas a Dido, Kleopatra, Decius Mus, Příhody Télemachovy) a starozákonní (Judita a Holofernes). Kromě technického i uměleckého provedení a historie jednotlivých sérií pojednala Cichrová rovněž o uplatnění motivů v renesanční a barokní tapiserii. Tam zároveň naznačila, jaké tematické a ideové podněty působily prostřednictvím těchto výtvorů na šlechtu v českých zemích raného novověku.

Interpretaci doplňují desítky dokonalých reprodukcí s vyobrazením celku i detailů tapiserií. Vznikla tak kniha, která vypovídá

primárně o vysoké kultuře jižního Nizozemí (v rozpětí mezi Rubensem, Jordaensem a dalšími tvůrci předloh, vlámskými uměleckými řemeslníky a bruselskou administrativou, která posuzovala kvalitu a hodnotu tapiserií před jejich prodejem) a sekundárně o recepci těchto děl a podnětů ve střední Evropě. Takový přístup k poznání kulturního transferu v době baroka se jeví jako užitečný a podnětný.

Jaroslav Pánek

Matthias NOLLER (ed.)

David Cranze: *Historie der Böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition*

(= Jabloniana. Quellen und Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Band 4)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013, XLV s. předmluvy, 285 s. edice, ISBN 978-3-447-10027-4.

Dějiny nekatolického náboženského exilu z českých zemí v 18. století byly v posledních dvou desetiletích doménou Edity Štěříkové, která vedle důkladných a materiálově bohatých studií edičně zpřístupnila řadu egodokumentů a jiných pramenů, pocházejících od českých a moravských exulantů. Soubor nově vydaných dobových textů, souvisejících s prostředím exilu, nyní rozšířila dizertační práce mladého německého historika Matthiase Nollera. Předmětem jeho zájmu bylo historiografické dílo Davida Cranze († 1777), teologa, církevního historika a mezi lety 1766–1769 duchovního správce a kazatele sboru obnovené Jednoty bratrské (Herrnhuter Brüdergemeine) v Rixdorfu u Berlína. Jedním z důvodů Cranzeova poměrně krátkého angažmá byla jazyko-

vá bariéra, neboť se nenaučil česky natolik, aby mohl v tomto jazyce vést bohoslužby a konat vyučování pro českojazyčné exulanty, kteří tvořili jádro sboru. Cranzovo dějepisné dílo se dochovalo ve dvou rukopisech v archivu Jednoty v hornolužickém Herrnhutu a v archivu dnešního berlínského bratrského sboru. Autorovým záměrem bylo postižení okolností, které vedly ke vzniku rixdorfského sboru a milníků, vymezujících formování jeho konfesní identity. To, spolu se zachycením praxe každodenní religiozity a zbožnosti evangelických exulantů, etablojících se v novém prostředí, činí Cranzův spis, určený původně pro vnitřní potřebu sboru a církve a poprvé zveřejněný teprve v Nollerově edici, významným dobovým svědectvím. Cranz zasadil své líčení do širšího kontextu náboženského vývoje, když nejprve ve zkratce – pod vlivem Komenského dějepisných děl – vylíčil dějiny protestantismu v českých zemích, zejména historické jednoty bratrské a pobělohorský náboženský exil. Za úvod samotného pojednání o rixdorfském sboru lze považovat oddíl o exulantských obcích v hornolužickém Großhennersdorfu a Gerlachsheimu, neboť druhá lokalita má pro formování berlínské obce zásadní význam. Stala se jakousi mezistanicí českých exulantů, kteří v roce 1737 založili sbor v Rixdorfu.

Ve čtyřicátých letech 18. století prošla rixdorfská obec krizí spojenou s dynamicky se rozvíjejícími spory o konfesní identitu. Vyvrcholily v roce 1747 vytvořením tří samostatných sborů: luterského a reformovaného, jejichž centrem byla simultánní Betlémská kaple, a sborem obnovené Jednoty bratrské, jehož správy se David Cranz ujal v roce 1766. Z pozice duchovního Jednoty, při jejíž „obnově“ sehrály stěžejní roli vlivy luterského pietismu a dogmaticky málo re-

flektovaného povědomí českých exulantů o historické jednotě bratrské, Cranz vylíčil též věroučné turbulence, které ovlivňovaly existenci rixdorfské obce v padesátých letech 18. století následkem polemiky dvou místních farářů. Byli jimi reformovanými duchovní a současně senior polských exilových sborů historické jednoty bratrské Johann Gottfried Elsner a jeho oponent, luterský duchovní Andreas Macher. Cranz se byl nucen kriticky vyrovnat zejména s postoji Elsnera, který obnovené Jednotě upíral označení „bratrská“, neboť vyšla z luterského prostředí, zatímco dědictví historické jednoty, k níž se sám hlásil, stálo na reformovaném základu.

Nollerovo pojednání, které předchází edici Cranzova spisu, je vynikajícím úvodem do základních problémů spojených se vznikem obnovené Jednoty bratrské. Noller na základě zevrubného studia dobových pramenů shrnuje také dosažené poznatky o životě rixdorfského kazatele Davida Cranze, přičemž uvádí i jednoduchý soupis jeho literární činnosti. Za oddílem, pojednávajícím o genezi díla a o Cranzových pramenech, následuje výběrová bibliografie k dějinám českého a moravského exilu v Sasku a braniborském Prusku v 18. století. Pečlivě provedená textově-kritická edice, která je pořízena na základě obou dochovaných rukopisů, je opatřena hojnými poznámkami, v nichž jsou objasněny ve zkratce zachycené události a identifikovány zmiňované osoby a lokality. Publikaci uzavírá osobní a místní rejstřík.

Jiří Just

Blanka KUBÍKOVÁ (ed.)
Giovanni Battista Piranesi 1720–1778
Praha, Národní galerie v Praze 2014,
288 s., ISBN 978-80-7035-566-4.

Velkolepá výstava v Clam-Gallasově paláci přinesla neméně zdařilou publikaci díla italského architekta, teoretika umění a hlavně grafika Giovanniho Battisty Piranesiho (1720-1778), které je zachováno v českých sbírkách. Základ vychází ze Sbírkky grafiky a kresby Národní galerie v Praze, ale přispěly k ní i fondy dalších muzeí, galerií a zámků v Čechách a na Moravě. Grafická alba a cykly leptů zachytily širokou paletu námětů, ale na prvním místě a nejdůležitěji Řím 18. století, jeho architekturu a archeologické památky.

Benátský umělec, od roku 1747 trvale usídlený v Římě, v sobě spojoval exaktní přesnost architekta a fantazii výtvarného umělce, což zajistilo jeho leptům při veškerém úsilí o umělecké vyjádření mimořádný smysl pro přesnost. Počínaje prvním grafickým souborem (*Prima Parte di Architettura e Prospettive*, 1743) ztvárňoval antickou a renesanční architekturu se vzácným smyslem pro celkové kompozice i pro detail, který zachycoval také u artefaktů z archeologických nálezů. Mimořádný význam má jeho čtyřsvazkové album *Le Antiquità Romane* (1756), v němž zobrazil Věčné město se zřetelem k archeologickým poznatkům, konstrukcím staveb a jejich ozdobným prvkům. Jako chránělec papeže Klimenta XIII. prokázal výjimečné schopnosti také v roli architekta a tvůrce interiérových dekorací, z nichž se však mnoho nezachovalo. Trvalé zůstalo především velké grafické dílo, které zachycuje jak Piranesiho umělecké ambice a schopnosti, tak i nedocenitelnou dokumentaci Říma a jeho okolí před mo-

dernizačními přestavbami. Do evropských kulturních dějin však patří rovněž Piranesiho literární dílo, odrážející jak spory se současníky, tak i jeho originální názory na starověké egyptské, etruské a římské umění. Piranesiho život a dílo v publikaci analyzuje jednak biografický nástin z pera Dalibora Lešovského, jednak několik studií o jeho grafických cyklech (kromě D. Lešovského Helena Zápalková a Blanka Kubíková) a o vztahu k římské architektuře pozdního baroka (Jiří Kroupa). Texty jsou založeny na důvěrné znalosti Piranesiho díla i na rozsáhlé italské a další zahraniční literatuře. Lešovského biografie přináší vedle údajů o společenském postavení, podnikatelské činnosti a úspěšné umělecké kariéře Piranesiho též charakteristiku extrémně pracovitého, ale vznětlivého, ješitného a nesnášenlivého muže, který se ocital v konfliktech se současnými umělci, mecenáši i s vlastní rodinou. Podstatnou část díla zaujímá katalog s podrobným rozбором jednotlivých cyklů a grafických listů, doprovázený desítkami reprodukcí. Jsou to vesměs cenné ikonografické prameny k poznání římských památek i urbanistického vývoje Věčného města.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Miloš HAVELKA a kol.

Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století
Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012,
520 s., ISBN 978-80-7465-053-6.

„Návrat“ náboženství do veřejné sféry patří mezi aktuálně nejdiskutovanější společenská a politická témata. Během minulého století se mohlo leckomu zdát, že vědci

zabývající se vírou a zbožností zkoumají poslední zbytky zanikajícího jevu. Výrazná změna nastala v poslední čtvrtině 20. a na začátku 21. století, kdy začali religionisté hovořit o „boží pomstě“, aby zvýraznili živost zjednodušených, ba „fundamentalistických“ forem náboženskosti.¹ Na řadě příkladů z politiky, veřejného života, umění, ale i ekonomie ukázali, že náboženství zdaleka nezaniká, jen se proměňuje do nových forem, případně se vrací k formám starým. Na jedné straně trvá v západní civilizaci příklon k privatizaci náboženství, která souvisí s individualismem, úpadkem respektu k autoritám a nechutí podřídit se pravidlům širší komunity. Na straně druhé sílí radikální náboženské proudy. Některé z nich požadují demonstrativní přítomnost náboženství ve veřejném prostoru a různými způsoby se vyrovnávají s otázkou násilí ve jménu víry.

Publikace *Víra, kultura, společnost* předkládá některé otázky při hledání kořenů současného náboženského vývoje v českých zemích. Je souborem šestnácti značně různorodých statí ve čtyřech oddílech (*Prostory a pole; Integrace, identity a loajalita; Modernizace a kultury; Umění a literatura*) od širokého spektra autorských osobností, vysokoškolských profesorů i doktorandů. Jednotlivé texty byly koncipovány, jak píše hlavní editor Miloš Havelka, jako případové studie k základním tezím, které představuje jeho úvodní příspěvek. Snad s vědomím moderní propasti, jež nás dělí od prožitku tradičního náboženství, používá Havelka pojem velmi široce definovatelné „náboženské kultury“, kterou tvoří převáž-

ně „významy a praktiky obyčejných lidí“ (s. 29). Zároveň tu je akademický koncept náboženství jako „zvláštního sociálního vztahu, který se zde snažíme sociologicky operacionalizovat“ a který „se nesmí zaměňovat s chápáním náboženství a víry, jak s nimi pracuje teologie anebo jak je reflektují věřící“ (s. 13).

Mezi náboženské kultury představené autory knihy může spadat téma vztahů německy mluvících evangeliků v Československu k nacionalismu v letech 1918–1946 (Peter C. A. Morée), problematika náboženských konverzí (Tomáš W. Pavlíček), vývoj kremačního hnutí na konci 19. století a v první polovině 20. století (Zdeněk R. Nešpor), ohlas myšlenek do stavby chrámu sv. Víta na Pražském hradě v době předbreznové coby *svatý trojblas náboženského, vlasteneckého a uměleckého významu* (Marcela Zemanová-Oubrechtová), náboženské motivy v českém cestopisu 19. století (Jan M. Heller), literární historie jako apologetický nástroj české kultury (Martin C. Putna), necírkevní pohřbívání na Český národní hřbitov v Chicagu (Marek Vlha), německé akademické spolky meziválečného Československa a jejich podíl na modernizaci a nacionalizaci církevního života (Jaroslav Šebek), souvislosti židovské hudby (Veronika Seidlová), ale i okolnosti postavení muslimských obcí v současném Česku (Luboš Kropáček). Případové studie nemají zvolené téma v plném rozsahu vyčerpát, celý soubor má nicméně ambici směrodatným způsobem postihnout jeho jednotlivé charakteristické rysy.

Vzhledem k naznačenému bohatství dílčích okruhů oceňuji úsilí úvodní teoretické studie o jejich vzorovou integraci a interpretaci. Mnohé příspěvky přinášejí cenné

1 Gilles KEPPEL, *Boží pomsta. Křesťané, Židé a Muslimové znovu dobývají svět*, Brno 1996.

poznatky, využitelné pro další bádání. Kniha důstojně reprezentuje mezinárodní výzkumný projekt *Náboženské kultury v Evropě 19. a 20. století*, realizovaný Mnichovskou univerzitou a Univerzitou Karlovou v Praze, do něhož se připojily i další instituce. Přesto nezapře kulturu „výstupů“ žánru „kolektivní monografie“ – charakterizuje ji kolísavá forma zpracování dílčích témat, jejichž vzájemná spjitost je problematická. Z drobností upozorňují na „kreativní“ překlad termínu *evangelíci* do angličtiny (evangelists, s. 472). Nabízí se přirozeně celá řada dalších námětů, jejichž zachycení by učinilo obraz „náboženských kultur“ plastičtější (včetně např. jejich obrazu, v médiích, ve filmu či reklamě doprovázeného zrozením „nových bohů“, čemuž se věnuje jen stručná poznámka na s. 11). Téma tedy není zdaleka uzavřeno.

Sixtus Bolom-Kotari

Karol HOLLÝ

Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia

Bratislava, Historický ústav SAV
ve vydavateľstve Prodamu 2011, 178 s.,
ISBN 978-80-89396-16-0.

Dějiny ženského hnutí jsou u našich nejbližších sousedů tématem, studovaným již delší dobu, s řadou vynikajících prací (namátkou uveďme např. knihu Gabriely Dudekové a kol., *Na ceste k modernej žene*, recenzovaná v ČČH 4/2013). Ze skupiny historiků, kteří se touto tematikou zabývají v Historickém ústavu Slovenskej akadémie vied, pochází i Karol Hollý, jehož odborný výzkum byl prozatím završen zde recenzovanou monografií.

Kniha *Ženská emancipácia* sestává z několika částí, často výsledků autorova předešlého výzkumu (některé z kapitol jsou přepracované starší články), které nicméně tvoří jednotlivý, smysluplně uspořádaný celek. V něm jsou jednotlivé aspekty problému nazírány z různých úhlů a na základě různých typů pramenů. První kapitola je zaměřena na otázku ženského vzdělávání v Uhrách a jeho možnosti, zvláště pak na otázku pohledu slovenské národovecké (jak katolické, tak evangelické) obce, která byla mnohdy konzervativnější, než (jinak obecně nenáviděná) vládnoucí uherská třída. Že i v tomto prostředí se šlo prosadit, dokazuje případ první slovenské lékařky, Márie Bellové (1885–1973), která získala vzdělání – příznačně – na univerzitě v Budapešti. Druhá kapitola monografie se týká prvního slovenského ženského časopisu, kterým byla na přelomu 19. a 20. století v Martine vycházející *Dennica*. Její redakci vedla Terezia Vansová, ale autorem myšlenky časopisu byl česko-slovenský buditel Karel/Karol Kálal. Autor si všímá pozitivních i negativních (mj. Jozef Škultéty) reakcí na vydávání ženského časopisu. V Horních Uhrách byly slovenské ženy v mnohem těžší pozici, než jejich české kolegyně, jakkoli ani společnost v předlitavské části monarchie nebyla ženskému hnutí nijak zvláště nakloněna. Třetí kapitola knihy je věnována právě českému vlivu na slovenské ženské hnutí, včetně otázky „jeden, či dva národy“, a rozdílům v pozici „bojovnic za ženská práva“ v českých zemích a na Slovensku. Slovenská společnost byla mnohem konzervativnější (např. Elena Šoltéssová v českém prostředí shledávala „nemravné tendence“). Čtvrtá kapitola je zaměřena na slovenský fenomén – tzv. výšivkářské hnutí, organizované skupinou buditelek okolo

slovenského ženského spolku Živena, sídlícího v Martině.

Dle mého názoru nejzajímavější a nejob-
jevnější částí Hollého monografie je pátá
kapitola, sledující ženskou otázku v době
těsně před první světovou válkou na zá-
kladě rozboru dobového tisku. Autor si
tu vybral dvě události. První z nich byla
konference mezinárodního ženského hnu-
tí v Praze a Budapešti (obě se konaly roku
1913). Zvláště budapeštská konference
jasně artikulující požadavek na volební
právo žen byla významnou i v celosvět-
ovém měřítku (srovnej výše citovanou
práci G. Dudekové). Druhou byla na první
pohled marginální záležitost, představení
hry F. X. Svobody *Olga Rubešová* v květnu
1913 v Ružomberku. Dnes již zapomenutá
hra (napsaná v roce 1902) svým, pro kon-
servativní Slovensko kontroverzním vyvr-
cholením – hlavní hrdinka, emancipovaná

žena se snahou stát se spisovatelkou, nara-
zí na společenské nepochopení i ve vlast-
ní rodině a spáchá sebevraždu – vyvolala
v tehdejších slovenskonárodních kruzích
nečekaně ostrou reakci. Zejména rozčílila
téměř osmdesátiletého Pavola Mudroně,
ale i další, a ve slovenském tisku následo-
vala poměrně rozsáhlá polemika, ukazující
rozdíly proti v té době už mnohem střízli-
vějšímu českému prostředí.

Co je třeba na knize ocenit, je vynikající
znalost pramenné základny. Navíc některé
z hůře dostupných textů jsou k dispozici
v příloze knihy: Jde především o některé
z tematizovaných novinových článků (mj.
texty K. Kálala), ale i o povídku Hany Gre-
gorové *Ženy*, týkající se problematiky eman-
cipující se ženy, podobné jako je Svobodova
Olga Rubešová. Kniha je zdařilou a podnět-
nou sondou do významné problematiky.

Jiří Martínek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jiří Kejř

(28. srpna 1921 – 27. dubna 2015)

Odešel učenec evropského významu, kterých česká právněhistorická věda neměla mnoho a jehož bude i domácí studium středověkých měst a husitství dlouho postrádat. Jeho vynikající odbornost mu zjednala zasloužený respekt v odborné obci i mimo ni, svou štíhlou postavou, elegancí a důstojným chováním získával sympatie všude, kamkoli zavítal a kdekoli vystupoval. S odstupem času by se mohlo zdát, že osud mu byl nakloněn. Vědeckým pracov-

níkem Československé akademie věd byl bez přerušení od jejího založení až do roku 1985. Ti, kdo ho poznali nebo se seznámili s jeho pamětmi, vědí i o jeho harmonickém rodinném životě. Dobré zdraví a vzorná životospráva mu navíc zajistily vysoký věk. Až do nedávna překonával výškový rozdíl jednoho sta schodů vedoucích k bytu s překrásnou vyhlídkou na Prahu. Evangelická víra, rodinný původ i zásadní, byť tichý nesouhlas s poučným režimem byly na překážku jeho univerzitní dráze i odpovědnějšímu místu v akademii. Nástup nové doby ho zastihl již v důchodovém věku, přesto včas, aby mohl dokončit a vydat další znamenitá díla.

Jiří Kejř nazval svoji knihu vzpomínek *Žil jsem ve středověku*. Neplatí to však ani pro jeho dětství v Praze a v malém pivovaru ve vesnici Obora u Ostroměře, ani pro jeho středoškolská studia na gymnáziu v Novém Bydžově, na němž maturoval roku 1940. Válka odsunula jeho zápis na univerzitu o pět let. Náhračkou vhodnou pro uplatnění v praktickém zaměstnání pro něho byl abiturientský kurs při Obchodní akademii v Praze-Vinohradech. Skutečně se také stal úředníkem, nejprve v otcově oborském pivovaru a po dva roky i u šlechtitelské firmy v Chlumci nad Cidlinou. Jako příslušník pověstného ročníku 1921 jen o vlásek unikl totálnímu nasazení v Říši, jinak však podle jeho paměti soudě, nestrádal a dovedl využít kulturních a jiných příležitostných potěšení, které protektorátní doba poskytovala. Když po válce vstupoval na pražskou Právnickou fakultu, neměl ještě o svém příštím směřování vyhraněnou představu. S právní výukou po dva roky soupeřilo pěvecké umění, jemuž se školil u známého barytonisty Jana Konstantina. Nedostatečný hlasový fond sice operní kariéru Jiřímu Kejřovi znemožnil, to však nijak neoslabilo jeho vztah k vážné hudbě.

Při studiu na poválečné fakultě sice inklinoval k dějinám práva, ke středověku ho však přivedl až profesor Václav Vaněček, který mu za seminární práci zadal Čtyři artikuly pražské. Ke konzultacím chodil za profesorem Františkem M. Bartošem, znalcem nad jiné povolaným, k jehož úzkému okruhu pak náležel. Vedle Bartoše a profesora římského práva Miroslava Boháčka byl jeho hlavním učitelem, jak sám uvádí, zmíněný již právní historik Vaněček. Byl to také on, kdo mu koncem roku 1952 nabídl místo v nově založeném Kabinetu dějin státu a práva při právě zakládané Československé akademii věd, a kdo nad ním i později držel ochrannou ruku. V mezidobí od promoce koncem května 1948 a nástupem do ČSAV pracoval zprvu jako notář, tři roky žil z příležitostných příjmů člena filharmonického Českého pěveckého sboru a posléze několik měsíců pracoval v báňském archivu při Ústavu pro výzkum rud v Kutné Hoře.

V akademickém ústavu Jiří Kejř patřil mezi ty, kteří v něm byli vzhledem k jejich kádrovému profilu jen trpěni, třebaže tvořili převážnou část výsledků a renomé pracoviště. Uvolnění ideologického diktátu v druhé polovině šedesátých let využil k účasti na zahraničních konferencích a k přednáškám na řadě významných univerzit. Možnosti působit na domácí univerzitě se mu překvapivě dostalo až roku 1970 na obnovené Právnické fakultě brněnské univerzity, ta mu však po sedmi semestrech byla odejmuta. Mezitím nastala doba prověrek. Obávaným kádrovým řízením na počátku tzv. normalizace sice díky příznivému složení komise prošel, pouze však na jeden rok. Ředitel ústavu Viktor Knapp stačil ještě dříve, než byl odvolán, dohodnout s Václavem Vaněčkem Kejřův přechod do Komise pro

soupis a studium rukopisů v Archivu ČSAV. Zaměstnání v Komisi, v níž působil až do odchodu do důchodu v roce 1985, bylo spíše vyznamenáním než postihem, neboť zde vedle jihlavského archiváře Františka Hoffmanna našli útočiště proskribovaní profesori Miroslav Boháček, František Čáda, Václav Černý a Bohumil Ryba.

Kejřovou nenaplněnou touhou, jak se přiznal, bylo působení na vysoké škole. Sametová revoluce pro něho v tomto ohledu přišla pozdě. Začal sice vyučovat církevní právo na Palackého univerzitě v Olomouci, po roce mu však úraz znemožnil ve výuce pokračovat. Roku 1993 se na pražské Filozofické fakultě habilitoval pro starší české dějiny, takže mohl několik let vést doktorandský seminář na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy. Velký doktorát Jiří Kejř získal až ve svých 78 letech (1999), a to za práci *Vznik městského zřízení v českých zemích*, díla vskutku mistrného, které roku 2010 v překladu vydalo nakladatelství Böhlaus. Od roku 1993 byl Jiří Kejř respektovaným členem Komise pro studium problematiky spojené s osobností, životem a dílem Mistra Jana Husa. Zatímco Komturský kříž rytířského řádu sv. Silvestra papeže byl oceněním Kejřova výzkumu Husova procesu, Humboldtova badatelská cena mu v roce 1995 vedle vysokého mezinárodního uznání přinesla i dlouhodobé studijní pobyty na německých univerzitách. Jiří Kejř je uměl využít, což je zřejmé z jeho dalších knih a studií, z nichž poslední nese datum roku 2014.¹

Kejřův vstup do světa středověku se odehrál prostřednictvím čtyř pražských artikulů, původně seminární práce, která po přepracování vyšla v roce 1952 v Jihočeském časopise historickém.² Jeho první samostatnou publikací byly o dva roky později Dvě studie o husitském právnictví, z nichž již bylo zřejmé, jak hluboce a všestranně jejich autor ovládl hned několik obtížných oblastí mediévistiky. Ať již z potřeb pracoviště, ať již z osobních zájmů se Kejřovy výzkumy rozvíjely ve více badatelských polích. Kandidátská práce *Počátky dvorského soudu* sice zůstala v Kejřově bibliografii tematicky osamocena, hned však další kniha *Právní život v husitské Kutné Hoře* z roku 1958 předznamenala široký proud jeho systematických výzkumů městského zřízení v českých zemích.³ Třetím výzkumným polem, jemuž se po celý život věnoval, byl soupis středověkých kanonickoprávních rukopisů v českých knihovnách. Výtěžky svého rozsáhlého výzkumu publikoval jednak ve specializovaných časopisech,⁴ jednak samostatně v práci o zpovědní literatuře v rukopisech českých a moravských knihoven (17).

Jiří Kejř se podle vlastních slov nesnažil vytvořit velké historické koncepce či obecné teorie usilující vyložit některé epochy nebo duchovní směry. Neměl také rád „elegantní vědu, psanou pro efekt a slávu svého autora“. Své texty se snažil formulovat co nejpřísněji a nejpřesněji, vždy s vědomím, že drobnokresba detailní studie má své vědecké oprávně-

1 Viz Jiří KEJŘ, *Nová vydání Husových spisů a jejich poslední vydaný svazek*, Studie o rukopisech 44, 2014, s. 483-487.

2 J. KEJŘ, *Čtyři pražské artikuly z konce července 1420*. Jihočeský sborník historický (dále JSH) 21, 1952, s. 13-18.

3 Jiří Kejř považoval za počátek svých „městských“ studií publikaci *Počátky města Krnova* z roku 1968 (8). Číslo v závorkách se vztahuje k Výběru knižních prací Jiřího Kejře v příloze.

4 Řadu těchto studií J. KEJŘ přetiskl ve *Výboru rozprav a studií z kodikologie a právních dějin* (3). Své cizojazyčné studie k městskému zřízení přetiskl ve sborníku z roku 2006 (1).

ní, nemluvě o tom, že takto získané poznatky mohou být podle něho větším přínosem než upachtěné syntézy. O sepsání děl tohoto druhu, jak přiznal, neusiloval, i když jeho historická freska Husité získala čtenáře hned v několika zemích. Konec konců i svou velkou monografii o vzniku městského zřízení (14) skromně označil za soubor podrobných výkladů terminologie či institucí. S tím jistě nelze souhlasit, opak je pravdou, neboť toto přehledné a přínosné kompendium sotva bude v dohledné době překonáno. Zcela zásadní význam mají též Kejřovy práce o pražské univerzitě, zejména jeho Dějiny pražské právnické univerzity a početné práce o kvestiích a výročních disputačních slavnostech, tzv. kvodlibetech (9).⁵

Studiem husitství Jiří Kejř svoji badatelskou dráhu započal a také ukončil. Od počátku přitom neskrýval své zaujetí a respekt k velkým postavám husitství, zejména k Husovi a jeho právníku Janovi z Jesenic (4,7) a netajil se ani obdivem pro Janu Žižku, jehož válečnými triumfům se zamýšlel věnovat.⁶ Vysoce si cenil i projektu mírové unie Jiřího z Poděbrad, k jehož zevrubnému poznání přispěl.⁷ Dovedl přitom vidět stíny v Husově působení i v husitské revoluci a netajil se výhradami zvláště k táborským radikálům (10). V posledních letech se plně věnoval Janu Husovi,⁸ z jehož písemné pozůstalosti vydal univerzitní kvestie (18). Především se však soustředil na Husův proces v Kostnici (16). Jiří Kejř po mnohaletém studiu dospěl k závěru, že v Husově procesu procesní pravidla porušena nebyla, i když soudce současně nezbavil podezření, že již předem rozhodli o rozsudku, že stranicky posuzovali Husovy obrany a že nakonec odsoudili některé bludné názory, které Hus nekázal. Sám Hus se ovšem rovněž dopustil závažných chyb, někdy se choval zcela netakticky a některými svými akty zcela jednoznačně porušil zákon. Právě na postojích, které Jiří Kejř zaujímal k jednotlivým protagonistům, událostem i proudům husitské revoluce je zjevné, že nakonec se ani on nevyhnul závažným zobecněním a hodnoticím soudům, byť tomu někdy pouze bylo jen v náznaku.⁹

Velkého 600. výročí smrti husitského reformátora, jehož životu a dílu se dlouhodobě věnoval, se Jiří Kejř nedožil. Zanechal však po sobě nejen rozsáhlé, tematicky mnohostranné a vědecky přínosné dílo, jež se bude číst, ale i nesmazatelné vzpomínky v myslí všech, kteří ho měli příležitost poznat, učit se od něj a být v jeho přítomnosti.

František Šmahel

(Foto: Vlasta Mádlová, Masarykův ústav a Archiv AV ČR Praha)

5 Několik studií k dějinám pražské univerzity Jiří Kejř přetiskl ve sborníku z roku 2012 (3).

6 Srov. zejména J. KEJŘ, *Jan Žižka jako politik a státník*, JSH 43, 1974, zvl. číslo, s. 19–26.

7 J. KEJŘ jednak kriticky vydal text projektu pod názvem *Tractatus pacis toti christianitati fiendae* (in: Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z Poděbrad z let 1462–1464, Praha 1964, s. 61–69) jednak přispěl k jeho lepšímu poznání dvěma závažnými studii: *Mírový projekt krále Jiřího z Poděbrad. Příspěvek k edici textu podle nevydaného rukopisu*, Právněhistorické studie 9, 1963, s. 249–271 a *Nové rukopisy mírového projektu krále Jiřího*, tamtéž 12, 1966, s. 153–157.

8 Z tohoto hlediska byly významné, či přímo směrodatné rané Kejřovy studie o Dekretu kutnohorském a o univerzitní deklaraci o kalichu: *Deklarace pražské univerzity z 10. března 1417 o přijímání pod obojí a její historické pozadí*, *Sborník historický* 8, 1961, s. 133–156 a *Sporné otázky v bádání o Dekretu kutnohorském*, *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 3, 1962, s. 83–121.

Výběr z knižních prací Jiřího Kejře

V podstatě všechny tištěné odborné práce Jiřího Kejře zahrnuje bibliografická příloha v brožurě *Jan Hus známý i neznámý*, Praha 2009, s. 127–137. Početné studie, články, materiály a edice jsou přístupné ve třech sbornících:

- (1) *Aus Böhmens Verfassungsgeschichte. Staat – Städtewesen – Hussitentum*. Praha, Filosofia, 2006, 517 s. [13 cizojazyčných studií z let 1972–2002].
- (2) *Z počátků české reformace*. Brno, L. Marek, 2006, 271 s.
- (3) *Výbor rozprav a studií z kodikologie a právních dějin*. Praha, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2012, 485 s.

Další knihy a samostatně publikované rozpravy

- (4) *Dvě studie o husitském právnictví*. Rozpravy ČSAV, řada SV, ročník 64, 1954, seš. 3, Praha 1954, 74 s.
- (5) *Počátky dvorského soudu*. Rozpravy ČSAV, řada SV, ročník 66, 1956, seš. 4, Praha 1956, 78 s.
- (6) *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1958. 257 s. 2. vyd. Kutná Hora, Kuttna, 2002, 188 s.
- (7) *Husitský právník M. Jan z Jesenice*. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1965, 178 s.
- (8) *Počátky města Krnova*. Krnov, Měst. NV, 1968, 47 s.
- (9) *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*. Praha, Universita Karlova, 1971, 206 s.
- (10) *Mistři pražské univerzity a kněží táborští*, Praha 1971, 206 s.
- (11) *Husité*. Praha, Panorama, 1984, 265 s.
- (12) *The Hussite Revolution*. Praha, Orbis 1988, 159 s. (totéž ve verzi německé, francouzské, italské, španělské a portugalské).
- (13) *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha, Karolinum, 1995, 154 s.
- (14) *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha, Karolinum, 1998, 345 s.
- (15) *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*. Ústí nad Labem, Albis international, 1999, 59 s.
- (16) *Husův proces*. Praha, Vyšehrad, 2000, 235 s.
- (17) *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*. Praha, Archiv Akademie AV ČR, 2003, 143 s.
- (18) *Magistri Iohannis Hus Quaestiones – Magistri Iohannis Hus Opera omnia, tomus XIXA*. (= Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis 205), Turnhout, Brepols 2004, XIX + 200 s.
- (19) *Die Causa Johannes Hus und das Prozessrecht der Kirche*. Regensburg, Pustet 2005, 216 s. [překlad knihy pod č. 16].
- (20) *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*. Praha, Karolinum 2009, 137 s.
- (21) *Die mittelalterlichen Städte in den böhmischen Ländern. Gründung – Verfassung – Entwicklung*. (= Städtetforschung A/78), Köln, Böhlau 2010, 450 s. [překlad knihy pod č. 14].
- (22) *Žil jsem ve středověku*. (= Edice Paměť), Praha, Academia 2012, 266 s.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Ivan Martinovský

(6. ledna 1937 – 11. března 2015)

V osobě Ivana Martinovského ztratilo české dějepisceví, ale dá se bez nadsázky daleko šíře říci česká kultura, pozoruhodnou osobnost. Na stránkách ČČH se soustředíme na Martinovského práci historiografickou, ale je třeba předeslat, že ta představovala jen jeden – samozřejmě významný – segment jeho aktivit.

Ivan Martinovský se narodil v Úvalech u Prahy a v době, kdy se rozhodovalo o možnostech jeho středoškolského a posléze vysokoškolského studia, nezbylo dějepisně zainteresovanému mladému muži nic jiného, než jít studovat chemii. To byl obor, přístupný i pro mládež s kádrově diskvalifikujícím rodinným zázemím. Po absolutoriu na Vysoké škole chemicko-technologické v Pardubicích nastoupil ing. Martinovský roku 1961 jako technolog výroby barviv do Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. Politické uvolnění šedesátých let mu umožnilo dálkově vystudovat pomocné vědy historické a archivnictví na Filozofické fakultě UK v Praze. Studia, na katedře, s níž zůstal přátelsky spjat až do konce života, Martinovský završil roku 1975 doktorátem, který získal za práci o Vladislavském zřízení zemském. Prvá tiskem vydaná kodifikace zemského práva a obecněji české dějiny přelomu středověku a novověku zůstaly pak již trvale jedním z jeho oblíbených badatelských polí.

Nová kvalifikace otevřela roku 1972 Martinovskému dveře k přechodu z chemické výroby do Okresního archivu v Ústí nad Labem. Zde se roku 1978 ujal redakce *Ústeckého sborníku historického* a otevřel jej jako záběrem nadregionální platformy mladé dějepisné generaci a také historikům režimem nemilovaným. Občan Martinovský byl, a to za všech režimů, muž nebojácný, vybavený hlasem sic literárně kultivovaným, ale pregnantně formulujícím a hlavně nepřeslechnutelným. Již v Ústí mu to vyneslo zákaz publikování, uvalený naň stranickými orgány. Ústecký sborník však redigoval až do roku 1984, kdy vyměnil Ústí za Plzeň a na třináct let (tedy až do odchodu do důchodu) převzal po Miloslavu Bělohávkovi vedení Archivu města Plzně. I v Plzni se energicky bil za archiv, za své autory i knihy. S nástupem do ředitelské funkce se stal redaktorem sborníku *Minulostí západočeského kraje* a i této ctihodné a tradiční ročenice pomohl dát nový lesk a novou, hranice západních Čech překračující reputaci. Neústupnost, svoji technicko-chemickou, v podmínkách trvale nouzového socialistického archivnictví velmi významnou a užitečnou kompetenci, organizační talent i ohromnou energii a přesvědčovací schopnost, to vše vkládal do bohaté škály aktivit na poli archivnictví, historiografie, ale také – do roku 1989 neformalizovaně, později řádně – do výuky historie na ústecké i plzeňské pedagogické fakultě, později na právnických fakultách v Plzni a Hradci Králové.

Martinovský byl nesmírně oblíbenou osobností, takže u příležitosti životních jubileí vyšla řada textů,¹ které poskytnou přehled po jeho bohatých aktivitách v oblasti archivnictví (vědecká archivní rada Ministerstva vnitra ČR, prvý předseda České archivní společnosti v letech 1990–1996 atd.). Velký a trvalý ohlas měla též jeho bohatá popularizační, přednášková a publicistická činnost regionální i celostátní povahy. Velkým darem Ivana Martinovského byl nadoborový vědecký i popularizační zájem, dovolující mu propojovat práci na poli historie politické a právní s dějinami kultury, vědy, umění, zejména literatury.

1 Zmíněny musí být dva jubilejní sborníky, připravené Kristinou KAISEROVOU: *Vindemia. Sborník k 60. narozeninám Ivana Martinovského*, Ústí nad Labem 1997 a *Nardi artista. Sborník k sedmdesátým narozeninám Ivana Martinovského*, Ústí nad Labem 2007, kde je i jubilentova bibliografie. Přehled početných jubilejních článků v Archivním časopise, Ročenice České archivní společnosti a *Minulostí západočeského kraje* (MZK) přináší Jitka JANEČKOVÁ, *Ivan Martinovský pětasedmdesátiletý*, ČAS v roce 2012, Praha 2013, s. 180–184, zde s. 180.

Lidská vřelost a autorská originalita mu otevírala možnost široké autorské spolupráce na bohaté škále projektů.

V centru jeho zájmu trvale, tedy do počátku sedmdesátých let až do kritické, rozsáhlým úvodem doprovázené edice z roku 2007 stálo *Vladislavské zřízení zemské* (dále VZZ). Tento zákoník, jehož vydáním se naplno otevřel konflikt mezi českou šlechtou a městským stavem, „studená občanská válka“, ukončená až roku 1517 Svatováclavskou smlouvou, Martinovský zkoumal v široké perspektivě, sahající zpět hluboko do 14. století; tento pilný čtenář i recenzent historické literatury dokázal totiž vnímat proměny společnosti a vztahu panovníka i měst v kontextu celé střední Evropy. Základní korpus výsledků svých analýz k tomuto tématu publikoval Martinovský v letech 1979 a 1983 ve třech studiích o okolnostech vzniku a o zápasu za uznání VZZ.² Sledoval při tom evoluci zemských zákoníků a pokusů o ně až od Majestas Karla IV. Speciální pozornost pak věnoval inventáři privilegií korunního archivu z roku 1466, který Palacký nazval „zprávou komise o svobodách zemských“, a předpokládal, že jde o náběh k zemskému zákoníku, údajně připravovanému Jiřím z Poděbrad. Martinovský prokázal, že šlo o pouhý promemoriální vklad, učiněný po prodloužení příměří šlechtici Zelenohorské jednoty a že tradovaná, Václavem Vaněčkem ještě v sedmdesátých letech (znemožněním publikace opačného mínění) „mocensky hájená“ představa Jiříkova zákoníku je pouhou fikcí.³

Do kontextu prací o politické a právní situaci v Čechách na přelomu 15. a 16. století se Martinovský vrátil i drobnou, v jádře prosopografickou studií o dvorském soudu a šlechticích, s ním spojených.⁴ Neměl by zapadnout ani autorův soud, že manství a lenní zřízení zůstávalo až do 16. století „i ve vnitřních vztazích českého státu funkční a objektivně potřebné“.⁵ Jakási „druhá vlna“ jeho intenzivního zájmu o problematiku vladislavské kodifikace přišla zjevně z vnějšího impulsu na přelomu tisíciletí, totiž v souvislosti s úsilím Karla Malého, postavit výzkum raně novověkého práva na novou, edičně i analyticky soustavně zbudovanou základnu. Zde nebyl Martinovský coby klíčový znalec pominutelný. Nedávno pensionován, ujal se s velkým zájmem a energií přípravy edice VZZ a nově obhlédl souvislosti jeho vzniku a prosazení. Přípravná studie z roku 2001 tu směřovala k širší kontextualizaci VZZ v českém stavovském státě „dlouhého“ 16. století.⁶ Potom již následovala

2 Ivan MARTINOVSKÝ, *České zpracování Majestatis Carolinae a jeho rukopisy*, Ústecký sborník historický, 1979, s. 29–44; TÝŽ, *Okolnosti vzniku Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický, 1979, s. 107–132; TÝŽ, *Zápas o uznání Vladislavského zřízení zemského*, Ústecký sborník historický, 1983, s. 133–171.

3 Srovnej poněkud příliš nenápadně pojmenovanou studii: Ivan MARTINOVSKÝ, *Pisemnost z 2. října 1466 – zpráva komise nebo korunní inventář?*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per Saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 147–151.

4 Ivan MARTINOVSKÝ, *Soud dvorský za krále Vladislava*, in: *Historia docet*. Sborník prací k počtu šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka CSc., Praha 1992, s. 277–292.

5 Tamtéž, s. 286.

6 Ivan MARTINOVSKÝ, *Vznik a počátky Vladislavského zřízení zemského*, in: Karel Malý – Jaroslav Pánek (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v Českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 85–93.

rozsáhlá, vzorně připravená edice, o jejíž přípravu i obsáhlou úvodní studii (s. 11–102) se Martinovský podělil s Petrem Kreuzem.⁷ Sám se zaměřil především na „Pokusy o kodifikaci zemského práva před vydáním Vladislavského zřízení zemského“ (s. 11–50) a na „Zápas o uznání nového zřízení“ (s. 51–84).

Soustředění na velké téma VZZ by nemělo zastínit množství dalších témat, jimž Martinovský věnoval svůj čas a energii.⁸ Většina z nich měla nějakou vazbu k fondům „jeho“ archivů a ke kraji, jehož dějiny ho jako regionálního archiváře zajímaly. Z prvé kategorie zmíníme především zájem o osobnost Jana Evangelisty Purkyně.⁹ Z druhé dominuje trvalé zaujetí komplexní osobností spisovatele Karla Klostermanna a jeho rodinou.¹⁰ Martinovského ovšem přirozeně zajímaly a zaměstnávaly také práce o lokalitách „jeho“ regionů. Tak se již roku 1983 podílel na dějinách zaniklé obce Tuchomyšl na Ústecku a roku 1998 na dějinách Chabařovic.¹¹ Svým způsobem korunou jeho práce na tomto poli však jsou velké „Dějiny Plzně v datech“, které zorganizoval, vedl autorský tým, napsal podstatné části, vydobyl na publikaci peníze a s nesmírnou energií dovedl náročný projekt do úspěšného finále.¹²

Poslední léta života poznamenala Martinovskému těžká zdravotní komplikace, takže roku 2014 přebíral Cenu města Plzně – ovšem s humorem a elegancí – na pojízdném křesle. Zůstal – podporován manželkou, malířkou Květou Monhartovou, která se výtvarně podílela na řadě jeho publikací – velkou a okouzující kulturní osobností, spojující odbornou erudici, občanskou integritu a šarm velkých a pracovitých intelektuálů minulých epoch.

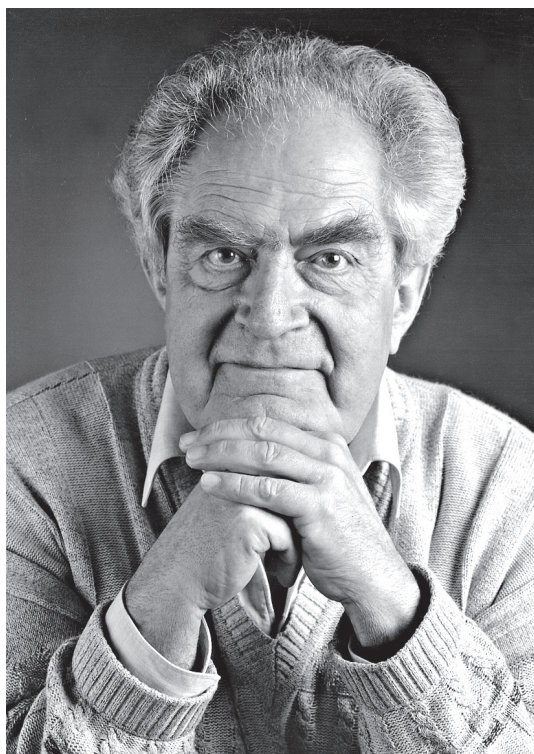
Jiří Pešek – Václav Ledvinka

(Foto: Archiv města Plzně, 1997)

-
- 7 Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007.
 - 8 Jako pražští archiváři a historikové připomeneme alespoň: Ivan MARTINOVSKÝ, *Praha roku 1517 očima norimberských posílů. Úryvky z jedné cestovní zprávy*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 181–193.
 - 9 Ivan MARTINOVSKÝ, *Soupis pramenů k životu a dílu J. E. Purkyně v Archivu města Plzně*, in: Jiří BERAN (ed.), *Soupis pramenů k životu a dílu J. E. Purkyně uložených v československých archivech*, Praha 1987, s. 97–101; TÝŽ, *Purkyně's Relations to Plzeň*, in: Jan Evangelista Purkyně in Science and Culture, II, Praha 1988, s. 1045–1060.
 - 10 Kristina KAISEROVÁ – Ivan MARTINOVSKÝ (ed.), *Karel Klostermann. Dopisy Bettyně*, Ústí n. L. 1995; Ivan MARTINOVSKÝ (ed.), *Zpráva o nemoci a smrti Hanušově. Edice dopisů Betty Klostermannové, Hanuš a Karla Juránka a Milivoje Dežmana z přelomu let 1912–1913*, MZK 34, 1999, s. 81–206; Hana KLINKOVÁ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Korespondence mezi Karlem Klostermannem, Antonínem Rezkem a Františkem Schwarzem v letech 1892–1898*, MZK 46, 2011, s. 237–288; z dílčích statí k tomuto spisovateli alespoň: TÝŽ, *Karel Klostermann a Československá republika*, MZK 36, 2001, s. 111–134.
 - 11 Marie CVRKOVÁ – František CVRK – Ivan MARTINOVSKÝ, *Dějiny zaniklých obcí I. Tuchomyšl*, Ústí nad Labem 1983; Ivan MARTINOVSKÝ, *Období do roku 1800, Správní vývoj Chabařovic do roku 1850*, in: Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER (edd.), *Dějiny Chabařovic*, Chabařovice 1998, s. 18–73.
 - 12 Ivan MARTINOVSKÝ a kol., *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*, Praha 2004.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Klaus Schaller

(3. červenec 1925 – 17. květen 2015)

V Bochumi, kde po většinu života působil na Rúrské univerzitě, zemřel 17. května 2015 jeden ze světově nejuznávanějších komeniologů Klaus Schaller. K českým zemím a k naší historii měl vždy blízko, ostatně 3. července 1925 přišel na svět – a to příznačně do učitelské rodiny – v malé dolnoslezské obci Mysłakowice (tehdejším Erdmannsdorfu) u Jelení

Hory, ležící na polské straně Krkonoš. Tento muž mnoha talentů po maturitě a absolvování pedagogické akademie začínal jako učitel v Kettwigu u Essenu, ale brzy se vrátil k vysokoškolskému studiu několika oborů (pedagogiky, psychologie, germanistiky, divadelní vědy a filozofie) na univerzitě v Kolíně nad Rýnem, kde se stal nejvýznamnějším žákem tamního znalce dějin pedagogiky Theodora Ballauffa.

Už tehdy si našel své hlavní životní téma a v roce 1955 obhájil disertaci *Zur Grundlegung der Einzelwissenschaft bei Comenius und Fichte*, která naznačovala, že jeho přístup k osobnosti velkého českého myslitele se bude pohybovat v prostoru mezi historií, pedagogikou a filozofií. Po Ballauffově přechodu na Univerzitu Johanna Gutenberga v Mohuči se tam Schaller u něho roku 1959 habilitoval spisem *Die Pädagogik des J. A. Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*. V definitivní podobě vyšel tento rozsáhlý spis roku 1962 (druhé vydání 1967) a zajistil Schallerovi mezinárodní věhlas.

Učenec, který získal velké zkušenosti také v roli herce a recitátora, se uplatnil jako vynikající vysokoškolský učitel – nejprve v ústavu pedagogiky mohučské univerzity (1956–1959), poté jako profesor na Vysoké škole pedagogické v Bonnu (1959–1964), kde byl také dva roky rektorem, a od roku 1965 jako profesor nově založené bochumské univerzity. V Bochumi vybudoval nejvlivnější výzkumné komeniologické pracoviště mimo Československo – Comenius-Forschungsstelle (Institut für Pädagogik, Ruhr-Universität Bochum) – a od roku 1970 vydával její knižní sérii (*Schriftenreihe der Comenius-Forschungsstelle*, od 1982 *Schriften zur Comeniusforschung*) a v letech 1970–1992 také časopis *Mitteilungsblatt der Comenius-Forschungsstelle*.

Jako profesor pedagogiky měl Klaus Schaller nutně širší badatelský záběh, ostatně působil i jako spolueditor časopisu *Didactica. Vierteljahresschrift für Studium und Weiterbildung der Lehrer aller Schulformen*. Vedle svého někdejšího učitele Theodora Ballauffa se stal spoluautorem druhého a třetího svazku základního německého kompendia dějin pedagogiky (*Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung*, 1970–1972), které zahrnují období od 16. do počátku 20. století. V Německu vydal řadu knih o problematice pedagogické vědy a komunikativní pedagogiky (*Einführung in die kritische Erziehungswissenschaft*, 1974; *Einführung in die kommunikative Pädagogik*, 1978) a o dějinách raně novověkého vzdělávání (*Die Krise der humanistischen Pädagogik und der Kirchliche Unterricht – eine pädagogische Skizze*, 1961), ale už před pražským jarem publikačně pronikl také k nám; kromě článků v češtině a slovenštině vyšla – v překladu Radima Palouše a s předmlouvou Jana Patočky – jeho kniha *Studie k systematické pedagogice* (1967, znovu 1993).

Téžistěm Schallerova zájmu se však stalo dílo Jana Amose Komenského, příprava komentovaných edic a promýšlení jeho pedagogického a filozofického odkazu. Ještě před úplným vydáním latinského originálu Komenského *Obečné porady o nápravě věcí lidských* (Praha 1966) se podílel na latinsko-německé edici jedné ze stěžejních částí tohoto díla, totiž *Pampaedie* (1960, 1964; nově 1991, 1996); zevrubně se věnoval jejímu rozboru a na ní osvětlil přímou souvislost pansofického a pedagogického myšlení J. A. Komenského. Nově zpřístupnil německé verze spisů *Centrum securitatis* (1964), *Janua rerum* (1968) a *Labyrint* (1972), překlad české *Didaktiky* (1970) a společně s ukrajinsko-německým komeniologem Dmytro Čyževským sestavil čtyřsvazkový výbor (*J. A. Comenius, Ausgewählte Werke*, 1973–

1983), ani nemluvě o řadě drobnějších edicí. Kritickými i čtenářskými edicemi a průvodními studii přispěl Klaus Schaller k podstatnému přiblížení Komenského díla německé i mezinárodní badatelské a kulturní veřejnosti.

Z více než dvaceti samostatných knih, podílu na zhruba třech desítkách kolektivních děl a z dlouhé řady studií Klause Schallera se podstatná část týká komeniologie (výběrový bibliografický přehled podávají sborník k autorovým sedmdesátinám – *Studia Comeniana et historica XXV/54*, 1995, s. 59–84, a *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, III, Prague 2005, s. 49–61). Předběžného zhodnocení se mu již dostalo v uvedeném sborníku z pera Dagmar Čapkové, Jiřího Beneše, Martina Steinera a dalších komeniologů a zevrubnější analýzy bezpochyby budou následovat. Zde postačí říci, že Schaller patřil mezi nejpodnětější badatele, kteří byli schopni přehodnocovat starší interpretace Komenského a dospívat k vlastnímu – originálnímu a přesvědčivému – výkladu. Jeho jádrem se stalo hluboké proniknutí do Komenského celostního myšlení ve sféře filozofie, pedagogiky, teologie a politiky; podobně jako jeho přítel Jan Patočka snažil se i Klaus Schaller vystihnout Komenského přístup k souvislostem mezi vzděláním a výchovou, společenskou odpovědností a snahami o všeobecnou reformu.

Schallerův smysl pro historickou interpretaci se projevil mj. v tom, že odmítal jednoduché aktualizace Komenského idejí a že svůj výklad podložil zevrubným rozбором terminologie a dobového kontextu (*PAN. Untersuchungen zur Comenius-Terminologie*, 1958). Důrazem na pedagogickou souvislost mezi věděním a jednáním přiznával ovšem Komenského odkazu vysoce nadčasové poslání. Tomu ostatně odpovídala jedna z konferencí, kterou uspořádal v Herbornu a z níž vyšla stejnojmenná publikace *Comenius: Erkennen – Glauben – Handeln* (1985), ale i řada dalších Schallerových knih a studií (*Die Pampädia des J. A. Comenius. Eine Einführung in sein pädagogisches Hauptwerk*, 1957, 4. vydání 1967; *Jan Amos Komenský – Wirkung eines Werkes nach drei Jahrhunderten*, 1970; *Die Pädagogik der „Mahnrufe des Elias“*. *Das Lebenswerk des Comenius zwischen Pädagogik und Politik*, 1978). Porozumění Komenskému prokázal Schaller také v komparacích s dalšími mysliteli (Herderem, Fichtem a jinými) a v syntetických nástinech (*Comenius*, 1973; *Chance für Europa. Jan Amos Comenius in unserer Zeit*, 1995; *Johann Amos Comenius. Ein pädagogisches Porträt*, 2004).

Klaus Schaller zorganizoval řadu komeniologických symposií v Německu a byl vítaným referentem na konferencích v Evropě, zvláště však v českých zemích. Do Prahy, Uherského Brodu i jinam přijížděl rád a před listopadem 1989 v zavazadlovém prostoru svého automobilu se shovívavým úsměvem přivážel „ideologicky závadnou“ literaturu, zejména svá vydání komeniologických spisů Jana Patočky, který byl v té době jako první signatář Charty 77 na oficiálním indexu (Jan Patočka, *Jan Amos Komenský. Gesammelte Schriften zur Comenius-Forschung*, 1981; *Jan Amos Komenský (II). Nachgelassene Schriften zur Comenius-Forschung*, 1984).

Svým vystupováním a smyslem pro laskavý humor si Klaus Schaller získával sympatie, svými znalostmi, nadhledem a rétorickým uměním dokázal oslnit. Nebylo divu, že kromě německého záslužného kříže získal po roce 1989 řadu uznání právě v České republice – Akademie věd ČR ho ocenila čestnými medailemi Františka Palackého a Jana Patočky,

prezident republiky medailí Za zásluhy a Univerzita Karlova mu v jubilejním roce Komenského (1992) udělila doktorát honoris causa.

Stopa vynikajícího vědce zůstává výrazně patrná i po jeho smrti. Platí to nejen o kritických edicích a spisech Klause Schallera, ale také o jeho vědecko-organizační činnosti. Komeniologické výzkumné centrum v Bochumi bylo sice vázáno na jeho osobnost, ale svou úspěšnou činností podnítilo vznik mladších badatelských center, mezi nimiž vynikají specializovaná pracoviště na univerzitách v Bamberku, zaměřené na filozofické aspekty kome niologie, a ve Stuttgartu, kde se Joachim Bahlcke ujal vydávání díla Komenského slavného vnuka Daniela Ernsta Jablonského. Ostatně i publikační činnost berlínské Deutsche Come nius-Gesellschaft se může o Schallerovy vědecké práce opírat a navazovat na ně. Podobně jako jeho mladší kolega Werner Korthaase byl i Klaus Schaller postížen hrůzami nacismu a druhé světové války, ale pro další život si zvolil myšlenky Komenského jako ideální námět k hledání koexistence v míru. Svým dílem příznivě ovlivnil nejen vědecké, ale i lidské vzta hy mezi Němci a Čechy.

Jaroslav Pánek

(Foto: archiv Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě)

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Alice Teichová

(19. září 1920 – 12. března 2015)

Je jen nemnoho osobností vědeckého světa, které svou prací, inovacemi a schopností spojovat a přemosťovat významně ovlivnily vývoj celého vědeckého oboru. Na poli hospodářských dějin se takovouto osobností stala Alice Teichová. Její mezinárodní hvězda vyšla v polovině sedmdesátých let minulého století, aby kulminovala na sklonku let devadesátých a počátku nového století.

Narodila se do středostavovské židovské rodiny. Její rodiče Artur a Gisela Schwarzovi vlastnili ve XIII. vídeňském okrese malý klenotnický a hodinářský obchod. Otec zdědil profesi zlatníka hodináře již ve třetí generaci. Matka pocházela z rodiny obchodníka kartáči a košťaty. Alice navštěvovala měšťanskou školu ve Vídni Hietzingu, následně pak reálné gymnázium. Když se v hospodářské krizi třicátých let její početná rodina ocitla na hranici chudoby, vypomáhala jako příručí v obchodu textilem. Gymnázium z finančních důvodů nedokončila. Po večerech však vystudovala obchodní školu. Z jara 1938, kdy antisemitismus v Rakousku nabral na intenzitě, se Schwarzova rodina rozhodla emigrovat. Oporou Alici byla její sestra Marta zaměstnaná v menší firmě v Londýně. Po příchodu do Anglie Alice pracovala jako pomocnice v domácnosti v rodině penzionovaného inženýra melioračních prací z Barmy. V roce 1940 se poprvé setkala v klubu uprchlíků z Evropy zřízeném kvakerskou obcí v Exeteru se svým životním partnerem Mikulášem Teichem, rodákem ze slovenského Ružomberku, taktéž ze židovské rodiny, jenž jako student medicíny na pražské Univerzitě Karlově na poslední chvíli, obdobně jako ona, emigroval do Velké Británie.

Na podzim 1942 byla Alice Schwarzová přijata na univerzitu v Leedsu ke studiu hospodářských věd. Titul bakalářky ekonomie získala v roce 1945. Mikuláš Teich, za něhož se v roce 1944 provdala, se po válce rozhodl pro návrat do Československa. Na návrat se manželé připravovali několik let. Mikuláš dokončil doktorát z chemie, Alice přijala místo učitelky na škole v Nottinghamu. V roce 1949, kdy významná část českých intelektuálních elit opouštěla pouňorové Československo, naopak manželé Teichovi putují opačným směrem. Jejich víra ve vysoké ideje marxismu byla nefalšovaná. Alice Teichová, v nové vlasti cizinka, velmi záhy dokonalým způsobem zvládla český jazyk a současně studovala na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy historii. Studium zakončila v roce 1952 dílem *Velká Británie v předvečer druhé světové války*. Následně se stala odbornou asistentkou na katedře historie, z níž vzešla. V pracovním vypětí stačila vychovávat dvě děti. V roce 1960 zakončila vědeckou přípravu a dosáhla titulu kandidáta historických věd s tématem *Britská zabráničnická politika a anglo-francouzsko-sovětská jednání v roce 1939*.

Zlom v Alicině odborném vývoji znamenala habilitační práce *Zabrániční kapitál v předmnichovském Československu*, obhájená v roce 1964. Zahájila jí novou etapu svého profesního směřování. V té době se dostala do velmi ostrého názorového sporu s jednou z nekontroverznějších postav české radikálně dogmatické prorežimní historiografie – Václavem Králem. Studie Alice Teichové – oficiálními českými historickými kruhy přijímané nevládně – přinášely zásadně nový pohled na meziválečnou etapu hospodářského vývoje Československé republiky. Publikování habilitační práce se katedře historie Pedagogické fakulty UK vedené profesorem Arnoštem Klímou podařilo prosadit až v roce 1968, v období intelektuální oblevy komunistického režimu v Československu. Symptomatické je, že k tisku připravený rukopis předala doc. Teichová do nakladatelství 19. srpna 1968, tj. dva dny před osudným „vstupem“ vojsk Varšavské smlouvy, jenž udusil slibný demokratizační proces Pražského jara. V roce 1968 již Alice Teichová představovala pozoruhodnou osobnost hospodářských dějin Evropy. Jejich znalost prokázala mimo jiné i skvělou akribií na stránkách úspěšných *Dějin světa* vydávaných Státním pedagogickým nakladatelstvím.

V kritické době kolapsu Pražského jara obdrželi manželé Teichovi pozvání na světový kongres hospodářských historiků v americkém Bloomingtonu. Do znásilněného Československa se již nevrátili. Pohybovali se po prestižních univerzitách v USA, kde Mikuláš získal stipendium, mj. na Yale University a Harvard University. V letech 1970–1972 byla Alice Teichová zvolena za členku tehdy „dívčí koleje“ Girton College University of Cambridge. Přednášela zde hospodářské a politické dějiny. Současně přednášela v St. Anthony's College v Oxfordu. V roce 1973 Alice Teichová získala docenturu hospodářských dějin na University of East Anglia v Norwichi a o dva roky později řádnou profesuru. V roce 1986 pak přestoupila na fakultu hospodářských věd univerzity v Cambridge. Působení na prestižních anglických univerzitách odstartovalo publikování její docentské práce z Prahy po názvem *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918–1938* (Cambridge 1974), která jí přinesla mezinárodní uznání. Dílo založené na primárních archivních pramenech systematicky zkoumalo zahraniční kapitálové investice v československém průmyslu a poukazovalo na jejich propojení s dějinami politickými. Relativně slabé kapitálové propojení ČSR s Francií a Velkou Británií korespondovalo s britsko-francouzskou politikou appeasementu. Práce současně naznačovala citlivost mezinárodního kapitálu na ohrožení střední Evropy ze strany nacistického Německa. Ne náhodou se toto dílo dočkalo v roce 1994 konečně i svého českého vydání pod názvem *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938* (Praha 1994). Monografie byla inovativní tématem i metodou. Vycházela z ekonomického vnímání historické materie a pracovala nejen se statistickou metodou, ale vynikala především úsilím o pochopení ekonomických souvztažností, jejichž základ tvořily kartelové úmluvy a zájmové sítě mezinárodního dosahu vyjadřované v řadě pozoruhodných grafických znázornění a schémat. Alice Teichová tak razila cestu zkoumání pohybu mezinárodního kapitálu.

Nepřehlédnutelný je její podíl na velké trojdílné Oxfordské kolektivní monografii s názvem *An Economic History of Eastern Europe*, 1986. Tento projekt vnášel do hospodářských dějin další novinku, lze hovořit o „srovnávacích hospodářských dějinách“. V prestižním nakladatelství Cambridge University Press Alice Teichová vydávala vždy v intervalu dvou až tří let další a další díla zásadní důležitosti. Do hospodářských dějin v osmdesátých a devadesátých letech vnáší nový způsob spolupráce cestou formování mezinárodních badatelských týmů. Jejich součinností vznikají autentické hluboce promyšlené a konstruované kolektivní monografie, které se soustředí na významné problémy hospodářských prostředí a podnikatelského světa dvacátého století. Připomeňme práci *International Business and Central Europe 1918–1939* (London 1983). Zcela zásadní kolektivní dílo přinesl rok 1986, který vnesl do hospodářských dějin zkoumání problematiky nadnárodních společností (*Multinational Enterprise in Historical Perspective*, Cambridge 1986), dějinám podnikání na nadnárodní úrovni se věnovala i práce z roku 1991 (*Historical Studies in International Corporate Business*, Cambridge 1991). Velké projekty realizované na půdě British Council doplňovaly práce menší. Z jejího cyklu přednášek se zrodily anglicky a německy vydané hospodářské dějiny Československa v roce 1918–1980 či práce *Kleinstaaaten im Spannungsfeld der Großmächte* (München 1988). Alice Teichová se v nich znovu obracela ke střední Evropě, k níž se počítala a již rozuměla. Koncem osmdesátých let začala otevírat

cestu do západní historiografie badatelům ve svém rodném Rakousku, a to historikům vídeňské univerzity a vídeňské hospodářské univerzity.

Kolaps státního socialismu v zemích sovětského bloku otevřel manželům Teichovým cestu zpět i do jejich „druhé domova“ – Československa. Tenké kontakty, v období normalizace jen kradmo udržované, získaly novou kvalitu. Aliciní žáci, v té době již významní čeští historikové, ať již prof. PhDr. Jaroslav Pátek či doc. PhDr. Jana Englová a přední čeští historikové etablovaní v hospodářských dějinách střední Evropy jakými byli: prof. Ing. Václav Průcha, prof. PhDr. Zdeněk Jindra, PhDr. Vlastislav Lacina, PhDr. Zdeněk Sládek či významný reprezentant slovenských hospodářských dějin prof. Ing. Jozef Faltus a další, opakovaně zvali Alici Teichovou s manželem do Československa. Alice Teichová se jim odvděčila tím, že pro ně svými projekty, konferencemi a publikačními možnostmi otevřela středoevropský a západoevropský výzkumný prostor. Českou historiografii hospodářských dějin dokázala integrovat s historiografií maďarskou, polskou a především pak rakouskou, a je třeba říci, že se významným způsobem přičinila i o založení Katedry, posléze Ústavu hospodářských a sociálních dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a iniciovala vydávání ústavního cizojazyčného časopisu s názvem Prager Wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers (WISOHIM/ESHIP), jenž měl české historiografii hospodářských dějin pomáhat prezentovat její díla v zahraničí (a vychází dodnes).

Nejvíce ovšem z nového ovzduší a metodologie hospodářských dějin, vázaných primárně na ekonomickou vědu těžila skupina historiků střední generace. Ti se stali hlavní badatelskou silou Alici Teichovou iniciovaných a řízených projektů financovaných z evropských, britských a rakouských zdrojů. V jejich rámci vznikly konstitutivní práce středoevropských hospodářských dějin 20. století věnované česko-slovensko-rakouským hospodářským stykům, Československu a střední Evropě meziválečného období, trhu ve střední Evropě a středoevropskému bankovníctví. Soubor těchto projektů spolu s dalšími financovanými Grantovou agenturou České republiky, Ministerstvem zahraničních věcí ČR, Národohospodářským ústavem Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových zásadním způsobem ovlivnil vývoj oboru hospodářských dějin v českých zemích po listopadu 1989.

Devadesátá léta ovšem neznamenalala v profesionálním zájmu Alice Teichové jen středoevropská témata, jejichž příkladem je drobná původní monografie *Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939–1945* (Praha 1998). K významným dílům evropským ba světovým náleží práce o univerzálním bankovníctví a zejména pak o vztahu národa, státu a ekonomiky v dějinách (*Nation, State and the Economy in History*, Cambridge 2003). Na závěr svého života přijala Alice Teichová velmi významnou roli v řízení rozsáhlého projektu vlády Rakouské republiky, jež zřídila komisi historiků zkoumající majetková bezpráví druhé světové války a jejich nápravu.

Jako poslední kolektivní monografie z hospodářsko-historické středoevropské „dílny“ integrované, resp. inspirované Alici Teichovou vyšla kniha *Gaps in the Iron Curtain. Economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe* (Kraków 2009), která zkoumá ekonomické styky sovětského bloku s neutrálními zeměmi Evropy v období studené války. Symbolicky se tím uzavřel celý komplex výzkumů hospodářských

dějin českých zemí a Evropy od první světové války do nástupu hospodářských transformací, jemuž Alice Teichová dominantně zasvětila svůj odborný život. Byl to poslední svazek, který spolueditovala tehdy osmdesátiletá badatelka.

Alice Teichová byla charakteristickým reprezentantem moderního pojetí hospodářských dějin: Čerpala z interdisciplinárního a zejména ekonomického metodologického instrumentária nezávislého na ideologických konstrukcích. Byla daleka paušalizujícím odsudkům marxistické historiografie jako celku, řadu starších materiálův založených prací respektovala a využívala ve svých syntetických a syntetizujících dílech. Skupinu historiků kolem Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, kteří tematicky a metodologicky inovovali hospodářské dějiny střední Evropy 19. a 20. století a z valné části se podíleli na jí organizovaných domácích a evropských projektech, Alice Teichová nazvala „Pražskou hospodářsko-historickou školou“. Vyjadřovala tím svůj lichotivý respekt vůči proměně české historiografie hospodářských dějin, jež se dokázala poměrně svižně zbavit ještě nedávno povinné železné košile marxistické metodologie a vřadit se do proudů renomovaného evropského historického bádání. V tomto směru Alici Teichové česká historiografie hospodářských dějin za mnohé vděčí a jejich zásluh by nemělo být zapomenuto.

Detailnější informace o životě a díle Alice Teichové přináší dvě jubilejní publikace vydané v Čechách k jejím 75. a 88. narozeninám, jakož i společná biografie manželů Teichových.¹

V osobě Alice Teichové ztratila světová historiografie hospodářských dějin jednu z nejvýznamnějších badatelek, originální jak hlubokým zapojením ekonomických věd do hospodářských dějin, tak především definováním nových badatelských polí, na nichž Alice Teichová sama, resp. s pomocí svých badatelských týmů prošlapávala cesty. Tato zásluha našla také svůj obraz v celé řadě mezinárodních ocenění, ať již ve formě čestných doktorátů na prestižních univerzitách ve Vídni a Uppsale, medailí (v roce 2010 jí byla udělena zlatá pamětní medaile rektora Univerzity Karlovy), pozvání k přednáškovým turné či financování jejích mezinárodně laděných projektů. Alice Teichová se problematikou českých dějin ve středoevropském kontextu zabývala fakticky svůj celý profesní život a tak ani nepřekvapí, že ji česká historická obec vnímá jako svého člena. To vyjadřuje i heslo v *Lexikonu českých historiků 2010* publikovaném Filozofickou fakultou Ostravské univerzity v Ostravě v roce 2012. Heslo je decentním poděkováním české historické obce této významné osobnosti.

Eduard Kubů – Jiří Šouša
(Foto: Archiv der Universität Wien)

1 *Československo a střední Evropa v meziválečném období / Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit*, Jaroslav Pátek (ed.), Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3/1994, Studia historica XL, Praha 1996; Gertrude ENDERLE-BURCEL – Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA – Dieter STIEFEL (eds.), „Discourses – Diskurse.“ *Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichova*, Prague–Vienna 2008; Alice TEICHOVA – Mikuláš TEICH, *Zwischen der kleinen und der großen Welt. Ein gemeinsames Leben im 20. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar 2005; Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Antonín KOSTLÁN (eds.), *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha 2011.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Věra Olivová

(13. listopadu 1926 – 7. března 2015)

Bylo to v neobyčejném roce 1968 nepřehlédnutelná publikační událost. Věra Olivová vydala koncepčně osobitou a interpretačně průkopnickou monografii o prvním československém státě, Československo v rozrušené Evropě.¹ Dospěla k ní badatelsky a objevujícím promyšlením historické látky. Přístupy k ní a její pojetí si ověřovala na vysokoškolských

1 Věra OLIVOVÁ, *Československo v rozrušené Evropě*, Praha 1968. Předcházela jí autorčina učebnice: *Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945*, Praha 1967.

přednáškách a seminářích (od roku 1962 byla docentkou na katedře československých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy). Monografie, která vyšla i anglicky,² znamenala kvalitativní posun ve výkladu novodobých československých dějin, zároveň dokumentovala odborný naturel autorky. Tíhnul k obecnějším, hodnoticím tezím, V. Olivová je vyvozovala z domýšlení faktografie, nerozpakovala se povyšovat hypotézy a konstrukce na určitější soudy. Bylo to autorsky ojedinělé i odvážné a průkopnické – všemi těmito vlastnostmi dílo zaujalo, budilo odezvu i nutilo k diskuzím.

Nebyl jim ale dopřán čas, stejně jako autorce k dalšímu prohlubování svého pojetí novodobých československých dějin a jejich vsazování do historie evropské. Na pozitivní, závažné výsledky tohoto propojování ukazovaly studie zveřejňované v šedesátých letech, náročné tematicky, aktuální odborně a často i společensky (vnitřní vývoj Československa, jeho mezinárodní postavení a vztahy).

Posrpnová normalizace vzdálila V. Olivovou, pedagogicky i publikačně, novodobým politickým dějinám. Našla si jinou, zprvu dokonce překvapující tematiku, která se politickým cenzorům zdála nanejvýš okrajovou a proto nikoliv „nebezpečnou“. Začala se zajímat o historii tělovýchovy, sportu a her, a to od antiky po novou dobu. Uplatňovala přitom suverénně historickou metodu, důsledný – a proto i objevný – historický přístup. Vznikla tak řada studií a publikací, jimž se většinou dostalo i zahraničního vydání.³ Byly přeloženy do angličtiny, němčiny ruštiny, japonštiny.

Po listopadu 1989 se, už jako profesorka, mohla V. Olivová na několik let vrátit ke svému hlavnímu oboru na filozofické fakultě.⁴ Připravila učební texty o prvním československém státu i vůbec o nové době od poloviny 19. století,⁵ které přesahují pedagogický záměr a jsou publikacemi s celistvým tematickým vyzněním. Neobyčejnou aktivitou se zasloužila o vznik Společnosti Edvarda Beneše, stala se její předsedkyní a vtiskovala jí živou a přitažlivou náplň.⁶ Nebyla to snadná úloha, Beneš nebyl a není v oblibě v současné intelektuální obci, která o něm sice mnoho neví, ale soudí ho přísně.

Vědeckou a společenskou činnost V. Olivové na konci jejího života ocenil prezident republiky medailí Za zásluhy. Název tohoto vyznamenání plně odpovídá jejímu dílu a působení.

Robert Kvaček

(Foto: sbírka Post-Bellum, www.pametnaroda.cz)

2 V. OLIVOVÁ, *The doomed democracy. Czechoslovakia in a disrupted Europe 1914–1938*, London 1972.

3 V. OLIVOVÁ, *Sports and games in the ancient world*, London 1984, resp. v německém překladu o rok později: *Sport + Spiele im Altertum. Eine Kulturgeschichte*, München 1985. Česky vyšlo: V. OLIVOVÁ, *Odvěké kouzlo sportu*, Praha 1989.

4 V. OLIVOVÁ, *Československo a Německo 1918–1929*, Praha 2010.

5 V. OLIVOVÁ, *Dějiny první republiky*, Praha 2000.

6 V. OLIVOVÁ, *Závěť Edvarda Beneše a osudy jeho archivu*, Praha 2008.

Knihy a časopisy došlé redakci

Archeologie západních Čech, Sv. 8. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2014.

Milan METLIČKA, *Pohledy do minulosti Plzeňského kraje. Archeologie od počátku do 10. století. Průvodce stálou expozicí v Západočeském muzeu v Plzni*. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2014, 87 s.

Jak se žilo v Plzni za císaře „Procházky“. Katalog výstavy. 29. 4.–13. 7. 2014, Národopisné muzeum Plzeňska. Ed. Eva MUŠKOVÁ. Plzeň, Fakulta pedagogická Západočeské univerzity 2014, 115 s.

Kateřina TUČKOVÁ a kol., *Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru*. Brno, Moravská galerie v Brně 2014, 223 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 7, 2014:

Jan JANOUŠEK, Mytologické pozadí založení Říma. Mythologia Perennis. Úvahy o věčné mytologii, s. 11–22. – Jiří ŠUBRT, Eremus monstrosorum animalium ferax. Jeronýmova Vita Pauli a historie egyptského poustevnictví, s. 23–33. – Robert ANTONÍN, Mentální horizonty českých světských a církevních elit druhé poloviny 12. a počátku 13. století, s. 35–47. – Jana JANIŠOVÁ, Heraldická výzdoba Moravského zemského zřízení z roku 1604 (k ikonografii zasedání zemského soudu), s. 49–74. – Irena KORBELÁŘOVÁ, „Godefridus Boem, Trutnoviensis.“ Příspěvek k mobilitám intelektuálních elit na příkladu opavského lékařství v raném novověku, s. 75–93. – Barbora PŮTOVÁ – Václav SOUKUP, Politika a moc království Benin. Historická perspektiva, s. 95–125. – Pavel ŠOPÁK, Ernst Mückusch von Buchberg a gymnaziální muzeum v Opavě (zamyšlení k dvoustému výročí úmrtí), s. 127–143. – Otakar KIRSCH, Oscilace mezi národním a internacionálním? Několik poznámek k dějinám brněnského muzejnictví na přelomu 19. a 20. století, s. 145–162. – Karla VYMĚTALOVÁ, Výroční zprávy – fundament vědecké práce středoškolských pedagogů, s. 163–182. – Petr BEDNARÍK, Komplikované vztahy pověřenectva informací a ministerstva informací v letech 1945–1948, s. 183–198. – Alena BINAROVÁ, Působení Adolfa Hoffmeistera ve svazu výtvarných umělců v 50. a 60. letech, s. 199–217. – Soňa MEDVEĐOVÁ, Poznámky k vývoji českého a německého mateřského školství po roce 1945 (s přihlédnutím k dětem tzv. gastarbeiterů v SRN), s. 219–229. – Zdeněk KRAVAR, Kronikářské zápisy v návštěvních knihách Opavského městského muzea, s. 233–256. – Martin FRANC, Český inženýr na Dálném Východě II (Čína), s. 257–286. – Jan JIRÁK – Barbara KÖPPLOVÁ, Hrdinství, dobrodružství a technologie. Obrazy Velké války v českých ilustrovaných časopisech pro děti, s. 289–303. – Jiří KNAPÍK, Ohlédnutí za činností Ústavu historických věd v roce 2014, s. 321–324. – Tomáš SKALÍK, Konzervátorské centrum ÚHV a projekt „Zkvalitnění výuky muzejní konzervace“ v roce 2014, s. 324–326. – Miloš ZAPLETAL, Ekomuzea a alternativní modely ochrany kul-

turního a přírodního dědictví v severním Norsku, s. 327–331. – Karla VYMĚTALOVÁ, Seminář k dějinám latinského jazyka Vivat Latina reserata!, s. 331–332. – David VÁHALA, Workshop „200 let: Muzea a české země“, s. 332–333. – Petr WALECZKO, Opavská pobočka Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872) v akademickém roce 2013/2014, s. 334–335.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 53, 2013 (vyd. 2015), č. 2:

František ŠMAHEL, Drobné záhady rejstříku Rečkovy koleje, s. 11–21. – Jan ODSTRČILÍK, Poučení o správném způsobu studia ve středověkém traktátu De modulo studendi (VK Olomouc, M I 357), s. 23–39. – Mlada HOLÁ, Alumni koleje českého národa na pražské univerzitě v letech 1542–1611, s. 41–80. – Franziska STOFF, Zwischen den Stühlen. Zum Angliederungsprozess der Deutschen Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag an die Deutsche Karls-Universität 1938–1945, s. 81–153. – Vojtěch ČURDA, Filosofické putování Milana Machovce, s. 155–173.

Archivní časopis. Roč. 65, 2015, č. 1:

Pedro LÓPEZ GÓMEZ, Archivy a archivnictví ve Španělsku. Od tradiční praxe k vědecké teorii, s. 5–32. – Michael GÖBL, Z Judenplatz na Wallnerstrasse. O počátcích Všeobecného správního archivu, s. 33–52. – Jan KRLÍN, Vladimír Žumer, s. 53–56. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, Reinventarizace archivních fondů a možnosti jejího využití na příkladu fondu Archiv města Slavkov u Brna, s. 57–69. – Martin NEKOLA, Zpráva o archivních materiálech uložených v České národní budově v New Yorku, s. 89–94.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 63, 2014, č. 3:

Marek SKUPIEN, Příspěvek k poznání dějin farnosti Březová na Opavsku do konce 17. století, s. 201–226. – Martin PELC, Meteorologické sloupy – příklad Opavy a Krnova, s. 227–240. – Ondřej KOLÁŘ, K personálnímu složení a činnosti Gestapa v Opavě, s. 241–250. – Martin JANÁK, Míšeňské figurky z komedie dell'arte ze série pro Johana Adolfa II. vévodu ze Sachsen-Weißenfels ve sbírce Slezského zemského muzea, s. 251–260. – Libor MARTINEK, Władysław Sikora – pokus o portrét, s. 261–274. – Pavel ŠOPÁK, Knihovna Josefa Pohla (Příspěvek k intelektuálnímu profilu slezského hospodářského úředníka na počátku 19. století), s. 275–280. – Pavel ŠOPÁK, Náhrobek Franze Josepha Wernera v Opavě (příspěvek k sepulkrální plastice českého Slezska na počátku 19. století), s. 281–283.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 102, 2015, č. 1:

Michael MURAD – Miroslav MAREŠ, Kurdská komunita v České republice, s. 75–96.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 3:

Tomáš HLADÍK, Zázračné teatrum. Matyáš Bernard Braun ve Šporkově Kuksu a Betlémě, s. 10–13. – Jindřich KOLDA, Svědek pomíjející slávy. Tobiáš Antonín Seeman ve Šporko-

vých službách, s. 14–17. – Pavel PREISS – Zdeněk HOJDA – Vít VLNAS, „Nijak extra ho vlastně rád nemám.“ Rozhovor s profesorem Pavlem Preissem o Šporkově aquacentru a o sedmi opičkách na dvanácti sloupech, s. 18–21. – Stanislav BOHADLO, Teatralita a teatrálnost. Barokní (hudební) divadlo v Kuksu, s. 22–26. – Michal KONEČNÝ, Zámek Milotice. Barokní sídlo jako zrcadlo rodové ctnosti, s. 28–29. – Richard PSÍK, Formulářové sbírky a ars dictaminis, s. 30–31. – Vojtěch ČURDA, Příběh české kolaborace aneb Podivuhodný život doktora Vajtauera, s. 32–35. – Martin ŠIKULA, Stopa inkoustu dokumentárního. Dvacáté století výtvarným pohledem obecních kronikářů, s. 36–39. – René KOPECKÝ, Jak to bylo s vykopávkami Bedřicha Hrozného v Turecku?, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 4:

Jan LOMÍČEK, Od „mušketýrů“ po úspěšné reprezentanty. Počátky českého a československého ledního hokeje, s. 10–13. – Markéta SVOBODOVÁ, Štvanice a Tesla Aréna. Z historie dvou pražských hokejových stadionů, s. 14–17. – Peter BUČKA, Hokejisté v zeleném. Československý armádní lední hokej, s. 18–21. – Jan DĚKANOVSKÝ, „Jsme mistři.“ Lední hokej v divadle i ve filmu, s. 22–25. – Jan IVANEGA, Ve stínu slavnějších. Franz Fortin a schwarzenberský zámek ve Vimperku, s. 28–29. – Martin SABROW – Radka ŠUSTROVÁ – Matěj SPURNÝ, „Ve veřejném prostoru mají i historici své nezastupitelné místo.“ Rozhovor s Martinem Sabrowem o vzpomínání, auře autenticity i paměti diktatury, a především o tom, proč potřebujeme místa paměti, s. 30–33. – Tereza TODOROVÁ, „Spravit Ferdovi lampičku u postele.“ Ferdinand Peroutka a Čapkova Strž, s. 34–37. – Petra KOŠTÁLOVÁ, Aghet. Genocida Arménů v roce 1915, s. 38–42. – Vojtěch BAŽANT – Martin SEVERÝN, Svatý Erik. Král, mučedník a patron, s. 42–45.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 5:

Jiří ELLINGER, Americké plánování poválečného světa, s. 10–13. – Vít SMETANA, Mezi spoluprací a sovětizací. Sovětské vize poválečného světa, s. 14–18. – Antoine MAREŠ, Francie a střední Evropa v roce 1945, s. 18–21. – Jan KUKLÍK – Vít SMETANA, Vůbec nepochopili, o co opravdu jde! S profesorem Janem Kuklíkem o plánech z doby války a jednání o podobě poválečného Československa, s. 22–25. – Radka MILTOVÁ, Kroměříž. Pavilon Květné zahrady a symbolika vody, s. 26–27. – Břetislav VACHALA, Vzpomínka na egyptologa Pavla Červíčka, s. 29. – Pavel HRUBOŇ, Středověká listina, s. 30–31. – Marie-Anne POLO DE BEAULIEU – Martin ŠORM, „S překračováním prostorových hranic se snáze překonávají i hranice dějinných period.“ Rozhovor s francouzskou historičkou Marií-Anne Polo de Beaulieu o síle exemplu, kouzlu antropologie i zrádnosti slučování univerzit, s. 32–34. – Martina KNAPOVÁ, Dílo, které údajně moralitu veřejnosti kazí. Bronzový věk Augusta Rodina, s. 35–37. – Kamila MÁDROVÁ, „Mise“ pro budoucnost. Antonín Gindely jako učitel českých dějin korunního prince Rudolfa, s. 38–41. – Vilém PREČAN, Triumf a tragédie konce války v Evropě roku 1945, s. 42–45. – Maciej RUCZAJ, Válka skončila? Ne pro všechny..., s. 46–48.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 6:

Pavel SOUKUP, Kostnický proces s Janem Husem. „Maličkost“ evropského významu, s. 10–13. – Petr ELBEL, Delegace pražské církevní provincie a Husovi domácí odpůrci v Kostnici, s. 14–17. – Blanka ZILYNSKÁ, Cesta ke vzniku Husova kultu v Kostnici, s. 18–21. – Bohdan ZILYNSKYJ, Vzhůru do Kostnice! Od národních poutí k služebním cestám, s. 22–25. – Václav BŮŽEK, Horšovský Týn za Jana mladšího Popela z Lobkovic. Mezi rodinou a politikou, s. 28–29. – Martin FORET – Radim KOPÁČ, A v roce 1948 přišly Rychlé šípy o bubliny... Rozhovor s Martinem Foretem, jedním z autorů Dějin československého komiksu 20. století, s. 30–33. – Jan KLÍMA, Čtyřicet let nezávislosti. Pestrá bilance lusofonní Afriky, s. 34–37. – Milena SECKÁ, Polští revolucionáři a výlet na Karlštejn. Henryka Pustowojtowna, sokolové a Vojta Náprstek, s. 38–40. – Petr ČORNEJ, Hus ve třech dílech. Nad filmem České televize, s. 42–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 47, 2014, č. 3:

Iva LELKOVÁ, Literární žánr snu jako myšlenkový experiment raně novověké vědy, s. 141–151. – Jana ČERNÁ, Orbis Naturalis Pictus: ilustrování přírody, zobrazování podivuhodného, s. 152–175. – Alena M. ČERNÁ, České překlady Albrantova (Albrechtova) koňského lékařství, s. 176–197. – Uwe HOSSFELD – Michal V. ŠIMŮNEK – Ulrich KUTSCHERA, Neodarwinismus a August Weismann, s. 198–206.

Dějiny věd a techniky. Roč. 47, 2014, č. 4:

Magda DOSTÁLOVÁ, Alchymista Petr Hlavsa ve službách Viléma z Rožmberka – myšlenkový svět a společenské poměry českého alchymisty v 16. století, s. 223–237. – Josef SMOLKA, Italská cesta J. M. Marci a Fr. K. Šternberka (1640), s. 238–246. – Milena JOSEFOVIČOVÁ, „Kdyby domy uměly mluvit.“ Budova vysoké školy chemicko-technologického inženýrství v Praze Dejvicích a architekt Severin Ondřej (1889–1964), s. 247–261.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Sv. 28, 2014, č. 1:

Jarosław BODZEK, Remarks on the origins of achaemenid satrapic coinages, s. 3–10. – Július FRÖHLICH, Vzácny nález statéra Filipa II. Macedónskeho v moravskom laténskom centre Némčice nad Hanou, s. 11–26. – Arkadiusz DYMOWSKI, Denary Republiki Rzymskiej i cesarza Augusta z terenu Polski, s. 27–34. – Andrzej ROMANOWSKI, Skarb denarów rzymskich z miejscowości Słochy Annaploskie, gm. Siemiatycze, pow. siemiatycki uwagi do chronologii napływu skarbów denarów rzymskich, na ziemi polskie, s. 35–41. – Adam DEGLER, Wątek ossoliński w sprawie skarbu z Boroczyz („wykopaliszka horochowskiego“), s. 43–52. – Borys PASZKIEWICZ, Brzęcząca mucha Arystotelesa czyli uwagi o monetach pogranicza łużycko-śląskiego w XIV – XV wieku, s. 53–98. – Jan CIHLÁŘ – Martin ZMRZLÝ – Lukáš RICHTER – Ján MACKO, Zajímavý pražský groš se jménem Václava IV., s. 99–107. – Dagmar KAŠPAROVÁ – Jan T. ŠTEFAN, Peníze a Balzerové, s. 107–114. – Zbyněk MORAVEC, Nálezy mincí na Ostravsku v 2. polovině 19. století, s. 115–119. – Witold GARBACZEWSKI, Czy denar epigraficzny króla Władysława II jest rzeczywiście pamiątką koronacji?, s. 121–129.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 5, 2014, č. 2:

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Svatopluk Čech a jeho Lešetínský kovář ve stínu dvouhlavého orla. O počátcích paradigmatu české „hraničářské“ literatury, s. 129–149. – Blažena GRACOVÁ, Historické prameny ve školní výuce dějepisu ve světle empirických šetření, s. 150–160. – Petr HUSÁK, Pedagogický přínos kněze Dominika Pecky (1895–1981). Příklad propojení pedagogického působení s kněžským posláním, s. 161–172. – Milan MYŠKA, Podomní obchodníci aneb jak se kdysi ve Slezsku hauzírovalo. Příspěvek k historii podomního obchodu na přelomu 19. a 20. století, s. 173–198. – Jaroslav ŠŮLA, Prostějovský rodák Ing. Karel Hazura, spoluvůrce prvních československých papírových platidel, s. 199–220. – Judit PÁL, The Study of the Hungarian Elites of the 19th Century, s. 221–237. – Václav LUNGA – Martin MOTYČKA, Mezi klíčem a mečem. Kníže František kardinál z Ditrichštejna a jeho doba. 19. červen – 12. říjen 2014, Diecézní muzeum, Brno, s. 250. – Aleš ZÁŘICKÝ, Ostrava ve víru Velké války. 1.–31. července 2014, Radnice města Ostravy, Ostrava, s. 250–251. – Martin BRYCHTA, IX. ročník mezinárodní konference mladých vědeckých pracovníků s názvem České, slovenské a československé dějiny 20. století. 2. – 3. dubna 2014, Hradec Králové, s. 251–252. – Adam POLÁŠEK – Martin DRÁPELA, Mezinárodní vědecká konference Vzdělanec nad hranicemi „provincionality“. 25. – 26. dubna 2013, Kongresové centrum GONG v Dolní oblasti Vítkovice, Ostrava, s. 252–255. – Tomáš ŘEHA, 5. mezinárodní doktorandská konference The City and the Newcomers – Adaptation of an Individual and a Group. 13. června 2014, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava, s. 255. – Pavlína NOVÁČKOVÁ, Konference 1914 – proměny společnosti a státu ve válce. 16.–18. září 2014, Poslanecká sněmovna České republiky, Praha, s. 255–256.

Historická geografie. Roč. 41, 2015, č. 1:

Jan ŠPERK, Hlavní pohledové vazby v krajinářské kompozici Františka Josefa Šlika, s. 7–22. – Martina TŮMOVÁ, Mapy colloredo-mansfeldského panství Opočno z let 1749–1880, s. 23–45. – Václav MATOUŠEK, Vzorné letovisko Hradištko. Vznik a prvé desetiletí meziválečného letoviska na soutoku Vltavy a Sázavy, s. 47–81.

Historický obzor. Roč. 26, 2015, č. 5/6:

Martin NEJEDLÝ, Dýka zdobená krajkou. O (bez)moci placeného historika středověku. (IV. část), s. 98–109. – Vojtěch SZAJKÓ – Zdeněk JIRÁSEK, Rakouská armáda a elektrická telegrafie v letech 1848–1914, s. 110–126. – Václav KOTRMAN, Reflexe kubánské raketové krize v československém tisku, s. 126–132. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Svatý Vojtěch (cca 957–997), s. 132–135. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. La Coruña, 1809, s. 136–137.

Historický obzor. Roč. 26, 2015, č. 7/8:

Filip BINDER, Aristokrat v zemi historismu. Britské cesty knížete Jana Adolfa II. Schwarzenberga, s. 146–158. – Jaroslav KADLEC, Numerus clausus a lavicové ghetto na pol-

ských univerzitách v meziválečném období, s. 158–168. – Vojtěch HALAMA, Prozatímní IRA a první léta konfliktu v Severním Irsku (1968–1972), s. 168–179. – Miroslav TEJCHMAN, Ostrov nebo skála? Rumunsko-ukrajinský spor o Hadí ostrov a podobné konflikty o přírodní zdroje v pobřežních vodách, s. 179–183. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. František August Brauner (1810–1880), s. 183–186.

Historie a vojenství. Roč. 64, 2015, č. 1:

Karel STRAKA, Zrození monumentu. Počátky moderního opevnování v meziválečném Československu. 1. část, s. 4–19. – Jindřich MAREK, Samostatný povstalecký úsek Praha-sever a jeho situace v květnu 1945, s. 20–40. – Michal PLAVEC, Květen plný emocí. Letecké operace Rudé armády v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v roce 1945, s. 41–56. – Ivo PEJČOCH, Kapitán Jan Evangelista Eybl – Haškův polní kurát Ibl, s. 57–63. – Pavel KREISINGER – Milan VYHLÍDAL, Životní osudy generála Josefa Zusky (1902–1978). Od důstojníka dělostřelectva přes zpravodajské oddělení Hlavního štábu a nacistické káznice do Egypta. I. část, s. 64–76. – Zuzana PIVCOVÁ, Fanatický ideologický boj až do konce. Skupina armád Střed v dokumentaci Vojenského historického archivu, s. 77–80. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Ve stejnokroji Cizinecké legie. Stejnokroj a výstroj první čs. dobrovolnické jednotky ve Francii 1914–1915, s. 81–89. – Petr BJÁČEK, Šachisté a karbaníci na cestě kolem světa, s. 90–96. – Tomáš JAKL, Barikády a stejnokroje Pražského povstání v barvě, s. 97–101. – Michal BURIAN, Rok 2015 ve Vojenském historickém ústavu, s. 106–107. – Inspirativní setkání s Radko Břachem (otázky kladl Karel Straka), s. 110–119.

Historie a vojenství. Roč. 64, 2015, č. 2:

Karel STRAKA, Zrození monumentu. Počátky moderního opevnování v meziválečném Československu. 2. část – dokončení, s. 4–13. – Matěj BÍLÝ, Statut Varšavské smlouvy pro období války. Kontext – schválení – dopady, s. 14–26. – Jan ŠACH, Československá armáda v prvním roce „jaderného“ výcviku, s. 27–38. – Jiří PLACHÝ, Rakouští občané v československých jednotkách na západní frontě 1939–1945. I. část, s. 39–50. – Zdeněk VALIŠ, Od Ondavy k Liptovskému Svätému Mikuláši, s. 51–63. – Jiří RAJLICH, Poručík v záloze in memoriam Josef Kiss (1896–1918). Nejslavnější uherský stíhač K.u.k. Luftfahrtruppen. I. část, s. 64–89. – Pavel KREISINGER – Milan VYHLÍDAL, Životní osudy generála Josefa Zusky (1902–1978). Od důstojníka dělostřelectva přes zpravodajské oddělení Hlavního štábu a nacistické káznice do Egypta. II. část (dokončení), s. 90–99. – Zdeněk POLČÁK, Chemická válka, s. 100–105. – Jan FEDOSEJEV, Rakousko-uherské dělostřelectvo na počátku války, s. 106–113.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 6, 2014, č. 1:

Marek SKOVAJSA, Politologický koncept politické kultury a jeho využití v české historiografii, s. 9–21. – Vratislav DOUBEK, Politický realismus a ideál nové politiky ve střední Evropě, s. 22–31. – Luboš VELEK, Organizace komunálních voleb v Praze v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, s. 32–52. – Lukáš FASORA, Proměny volební kultury v brněnské komunální politice 1861–1914, s. 53–63. – Pavel KLADIWA, Specifika sy-

stému obecních voleb v předlitavském období a jeho vliv na volební kulturu (na příkladu Moravy a Rakouského Slezska), s. 64–81. – Martin KLEČACKÝ, Volební násilí a státní moc. Obecní volby v Českých Budějovicích 1901–1906, s. 82–105. – Karel ŠIMA, Národ a Stát slaví Jana Amose Komenského. Srovnání Komenského oslav v roce 1892 a 1920, s. 106–119. – Michal PEHR, Chvála a kritika prvorepublikové demokracie, s. 120–134. – Jakub RÁKOSNÍK, Strana profesionálních revolucionářů? Politická kultura meziválečné KSČ, s. 135–146. – Jan HÁLEK, Maffisté v politickém životě prvorepublikového Československa (1919–1921) – role Přemysla Šámala, s. 147–156. – Marek FAPŠO, Historiografie a politika v předválečném Československu (Pfitzner-Pekař). Diskusní příspěvek, s. 157–165. – Jan WINTR, K československé parlamentní kultuře v letech 1935–1938, s. 166–180. – David HUBENÝ, Podkarpatoruské volby do sněmu a přezkum u Volebního soudu v roce 1939, s. 181–190. – Jan DOBEŠ, Jednota pro všechny, nebo jen pro někoho? Politická kultura v letech 1945–1948, s. 191–201.

Jihočeský sborník historický. Roč. 83, 2014:

Roman LAVIČKA – Robert ŠIMŮNEK, Městský farní kostel v pozdním středověku. Rožmberk nad Vltavou 1480–1520, s. 7–50. – Zlata GERSDORFOVÁ, „Každý vlastní odměnu přijme dle práce své, jaké věci zaseje, takové sklídí.“ Tzv. Pírchanský epitafní oltář z Jindřichova Hradce, s. 51–63. – Jan ŠIMÁNEK, Každodenní život farního a poutního kostela sv. Vincence v Doudlebech v době baroka, s. 64–105. – Jaroslav ČECHURA, Strategie versus realita: kdo bude dědit, kdo hospodařit a jak dlouho? (Třeboňsko v první třetině 18. století), s. 106–151. – Jan MÜLLER, Poznámky k motivu smrti v české lidové a pololidové slovesnosti doby toleranční 1780–1848, s. 152–174. – Jiří PEŠTA, Příspěvek k životopisu Josefa Kronbergera (1797–1864) a stavbě tzv. Kronbergerova altánu v Písku, s. 175–205. – Lucie SWIERCZEKOVÁ, Zátkovi v obecních službách, s. 206–250. – Štěpán KLUČKA – Aleš NOVÁČEK, Historicko-geografické aspekty populačního vývoje města Strakonice, s. 251–272. – Martin MAREK, V čase výstavby Baťovské podnikatelské aktivity v Sezimově Ústí v prvních letech provozu, s. 273–320. – Marek ŠMÍD, Obsazení biskupského stolce po skonu českobudějovického biskupa Josefa Antonína Hůlky v roce 1920, s. 321–335. – Libor SVOBODA, Požáry v Mladém na počátku 50. let 20. století, s. 336–361. – Jiří FRÖHLICH – Čeněk PAVLÍK, Gotické a renesanční reliéfní kachle ze sbírky Městského muzea v Týně nad Vltavou, s. 362–388. – Anna KUBÍKOVÁ, Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654, s. 389–412. – Daniel KOVÁŘ, Tažení Budějovických proti Turkům v roce 1543 (o válečné výpravě, která málem skončila ve vinicích Weinviertelu), s. 413–424. – Nikola MICHŇOVÁ, Svatební hostina Adama ze Schwarzenberku a Markéty z Pallantu 27. listopadu 1613 (příspěvek k sebeprezentaci šlechty na prahu novověku), s. 425–444. – Zdeněk DUDA – Jan KOUBA, Z lidu pro lid! Lidovýchovné snahy Čenka Zírta za první světové války a v době vzniku Československé republiky, s. 445–462. – Květa CEMPÍRKOVÁ, Svatopluk Samek a jeho sbírka exlibris v Jihočeské vědecké knihovně v Českých Budějovicích, s. 463–473. – Jiří DVOŘÁK, In memoriam Roberta Saka, s. 510–514. – Soňa MARTINOVSKÁ, Konference Lidé a města ve velkých válkách. Pohled etnologa (antropologa), s. 514–517. – Jiří CUKR – Adriana

KOLÁRIKOVÁ, *Konference Československo v letech 1954–1962*, s. 517–520. – Jaroslav PAŽOUT, *Zpráva o 23. a 24. ročníku semináře o česko-slovenských vztazích v Liberci (22. a 23. 8. 2013; 21. a 22. 8. 2014)*, s. 520–523. – Mirka KUBATOVÁ PITROVÁ, *Sametová revoluce v obcích, městech a regionech aneb rok zázraků 1989 na místní a regionální úrovni v kontextu střední a východní Evropy*, s. 523–526. – Bohumil JIROUŠEK, *Na různých drogách nauki... Z kontaktů uczonych polskich, czeskich i słowackich w XX wieku*, s. 526–527. – Bohumil JIROUŠEK, *Słowiańska mozaika kultur wobec historii (nie)tolerancji i waśni religijnych. Świadcstwa historyczne i odwołania współczesne (w 600 rocznicę soboru w Konstancji i uwięzienia Jana Husa)*. Mezinárodní vědecká konference, Nowy Sącz, 16. – 18. června 2014, s. 527–528. – Jiří CUKR, *Rarity, kuriozity, pozoruhodnosti z jihočeských archivů*, s. 528–530. – Jarmila HANSOVÁ – Zdeňka PROKOPOVÁ, *Zlatokorunský rok 2013 – 750 let od založení kláštera Zlatá Koruna*, s. 530–533. – Jiří DVORÁK, *V letošním roce oslaví PhDr. Miloslav Pecha své životní jubileum, bude osmdesátníkem*, s. 534–535.

Lidé města / Urban People. Roč. 17, 2015, č. 1:

Zdeněk R. NEŠPOR, *Poválečné Spojené státy americké očima českého sociologa. Nepublikovaná reflexe Otakara Machotky v kontextech*, s. 137–175. – Mirjam MORAVCOVÁ, *Zemřel PhDr. Jiří Kořalka, DrSc. (7. února 1931 ve Šternberku – 30. ledna 2015 v Praze)*, s. 177–182.

Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví. Sv. 46, 2014. **Bohumil Hrabal – Jiří Kolář. Průsečíky, paralely i mimoběžky života a díla:**

Eva ČAPKOVÁ, *Odkazy k výtvarnému umění v díle Jiřího Koláře a Bohumila Hrabala*, s. 13–30. – Bohuslav HOFFMANN, *Hrabalovy výtvarné koláže*, s. 31–35. – Jacek BALUCH, *Hrabalovy kubistické obrazy*, s. 37–41. – Hana VOISINE-JECHOVÁ, *Hrabalovo estetické a etické tázání*, s. 43–52. – Joanna KRÓLAKOVÁ – Piotr Sebastian ŚLUSARCZYK, *Inspirace východní filozofii v tvorbě Bohumila Hrabala*, s. 53–58. – Petr MAREŠ, *„Svatej Václav bude vosvětlenej zesпода jak Hradčana.“ Využití nespisovnosti v prvních povídkových sbírkách Bohumila Hrabala*, s. 59–63. – Vladimír NOVOTNÝ, *Hrabalovo loučení s literaturou. Prozaikova pozdní leprela*, s. 65–69. – Miloslava SLAVÍČKOVÁ, *Dílo Bohumila Hrabala ve Skandinávii, zejména ve Švédsku*, s. 71–82. – Marta PATÓ, *Zrada zrcadel. Poznámky k maďarské recepci Bohumila Hrabala*, s. 83–93. – Dagmar INŠTITORISOVÁ, *Ostro sledované vlaky v Slovenskom komornom divadle v Martine*, s. 95–107. – Monika ZGUSTOVÁ, *Hrabalovy překlady ve Španělsku*, s. 109–113. – Marek NEKULA, *Jiří Kolář a literatura. Od slova k obrazu*, s. 145–163. – Vilma HUBÁČKOVÁ, *Jiří Kolář a koláže básníků. Ze sbírek Památníku národního písemnictví*, s. 165–175. – Iva MÁLKOVÁ, *Kolář – Whitman – setkání básníků, role překladu Stébel trávy v kontextu tvorby Jiřího Koláře a v české poezii nejen v druhé polovině padesátých let*, s. 177–191. – Růžena HAMANOVÁ, *„Jsi těžká jak hrom / poezie...“ Vzájemná korespondence Jiřího Koláře a Jindřicha Chalupeckého z let 1941–1945*, s. 195–252. – Yvetta DÖRFLOVÁ, *„Zde máte arch papíru, tužku a nakreslete mně cokoliv...“ Václav Brožík a jeho hledání mecenátu*,

s. 289–321. – Karel KOLAŘÍK, Obrazárna. Portréty Jiřího Karáska ze Lvovic v dedikacích v jeho knihách a na výtvarných dílech v uměleckém fondu Karáskovy galerie, s. 323–359. – Renata FERKLOVÁ, Pražská městská knihovna a její lidé – pocta Janu Thonovi. Edice výběru z korespondence, s. 361–429. – Alena PETRUŽELKOVÁ, Knihovna Jana Thona (1886–1973) v Památníku národního písemnictví. Hledání klíče k interpretaci, s. 431–435. – Renata FERKLOVÁ, František Hrubín – básník v knihovně, s. 437–451. – Jan BÍLEK, Svědectví před Ohnicí. Edice úvodníku nerealizovaného periodika z roku 1946, s. 453–459.

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. Roč. 23, 2015, č. 1:

Lenka DVOŘÁKOVÁ, Šlechtic a revoluce. Pohled Karla Chotka na revoluční rok 1848, s. 1–20. – Marie L. NEUDORFLOVÁ, Reflexe anglického a amerického ženského hnutí v českých ženských časopisech do roku 1914, s. 21–39. – Josef TOMEŠ, Česká státoprávně pokroková strana za první světové války, s. 41–88. – Pavel MAREK, Zápas o vlastnictví kostelů po vzniku Československa, s. 89–126. – Kristýna KAUCKÁ, První československá pozemková reforma před Společností národů. Majetkoprávní spory s říšskoněmeckými a maďarskými velkostatkáři, s. 127–154. – Lukáš NOVOTNÝ, Cesta ke vstupu německých ministrů do československé vlády v roce 1926. K problému vnímání německého aktivismu v Československu ze strany rakouského vyslanectví v Praze, s. 155–178. – Jana ŠKERLOVÁ, Vztahy k Itálii a Německu jako třetí plochy československo-jugoslávských vztahů v letech 1929–1934, s. 179–210. – Milan HLAVÁČKA, Proměny místopisného názvosloví (místních názvů, obcí, ulic, veřejných prostranství měst a pomístních názvů) v českých zemích po roce 1945. Pokus o historický přehled, s. 211–240. – Petr ŽÁK, Pavel VI. a evropská společenství v letech 1963–1978, s. 241–258. – Ivana BLÁHOVÁ – Daniela NĚMEČKOVÁ, Laický prvek a zákon o zlidovění soudnictví, s. 259–280. – Jindřich DEJMEK, Věra Olivová (1926–2015), s. 281–285.

Sborník archivních prací. Roč. 65, 2015, č. 1:

Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Formování a vývoj panství města Plzně, s. 3–98. – Irena MORAVCOVÁ, Rodinný archiv knížat Lichnovských a písemnosti z něj ztracené. Příspěvek k osudům rodinného archivu v letech po druhé světové válce, s. 99–149. – Marek ĎURČANSKÝ, Sběrka českých a moravských měst na pomoc Nymburku v letech 1635–1636. Edice dokumentů, s. 150–174. – Jan KAHUDA, Československá archivní společnost, s. 175–276. – Ivan HLAVÁČEK, Z edičních a diplomatických novinek jazykově německé medievistiky a raně novověkých studií s přednostním zaměřením na IöG a RI, s. 277–293.

Sborník muzea Blansko. 2014:

Vojtěch A. GREGOR, Historie a záhadý Šenkova sifonu v Býčí skále. Rigorózní analýza historických zpráv a hydrologických, geologických a především logických aspektů, s. 10–34. – Milan KOUDELKA, Jediný příspěvek starohraběte Salma k Moravskému krasu, s. 34–39. – Martin GOLEC, Identifikace osoby Alfonse Zlamala, s. 40–45. – Petr

VÍTÁMVÁS, Listopad '89 na Boskovicku. Generální stávka a zakládání místních Občanských fór, s. 46–56. – Leoš VAŠEK, Jak Johannes Fürst obsluhoval pány i kmány, s. 56–64. – Blahomil GRUNDA, Mor v Boskovicích, v Blansku a Vilémovicích v roce 1715, s. 65–75. – Bohuslav ŠIMÍČEK, Lhotecký mlýn v historii, s. 76–80. – Petr SYCHRA, Cestovatel dr. Emil Holub v Rájci, s. 81–88. – Petr SYCHRA, Veteránský spolek císaře Maxmiliána I. z Mexika v Rájci, s. 89–108. – Petr HOFFMAN, Poštovní autobusová doprava v Moravském krasu, s. 109–121. – David VARNER, Liechtensteinské památníky na Blanensku, s. 122–127. – Karel SYNEK, Anička Tichá-Prášková a Letovice, s. 128–130. – Karel SYNEK, Před 150 lety byla založena Občanská záložna v Letovicích, s. 129–130. – Jiří JAROŠ NICKELLI, Fotografie říšské vojenské svatby Salmů a Schoellerů v Rájci 1944. Nevyvratitelné doklady kolaborace se III. říší, s. 131–137. – Eva NEČASOVÁ, Muzeum v roce 2014, s. 138–144. – David VARNER, Nová expozice historického cihlářství v Senetářově, s. 145–146.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Roč. 29, 2015, č. 1:

Marek VAREKA, Hospodářské aktivity Jana z Pernštejna (1561–1597) na příkladu plumlovského panství, s. 3–10. – Petr SEDLÁČEK, Tzv. kronika Antonína Johanna Pardubského a přijímání měšťanů v Boskovicích v letech 1716–1858, s. 11–25. – Jaroslav VACULÍK, Nedovedli si pohovořit (Vondrák versus Švihovský), s. 26–37. – Štefan KUCÍK, Clelandská a Pittsburská dohoda v kontexte najnovšího výskumu, s. 38–48. – Maksim Anatoljevič VASILČENKO, Čechoslovenský korpus i jeho rol v objedinenii antibolševistických sil v Povolžje, s. 49–55. – František ČAPKA, Podíl českých odborů na rozvoji sociálně politických aktivit v počátečním období Československé republiky (1918–1923), s. 56–73. – Michał JARNECKI, W stronę względnej stabilizacji i prób porozumienia przed i wokół decyzji rady ambasadorów, s. 74–86. – František HANZLÍK, Čepičkova justice – jeden z nástrojů perzekucí po únoru 1948, s. 87–94. – Denisa LABISCHOVÁ, Genderová dimenze zahraničních učebnic dějepisu. Obsahová analýza edukačního média, s. 95–110. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Mírová soupeření studené války v reflexi poštovní známky od historického pramene k mediální výchově, s. 111–121. – Petr MAREČEK, Doba a místo vzniku Lukášova dvojdíla, s. 122–130. – Lenka ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Výběrová bibliografie prací k pronikání římského práva v Čechách a na Moravě do roku 1620, s. 131–144. – Jaroslav VACULÍK, Znovu k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po Velké válce, s. 145–150. – Jaroslav VACULÍK, Přehled o činnosti katedry historie PdF MU za léta 2000–2015, s. 151–153. – Jaroslav VACULÍK, Magisterské diplomové práce obhájené na katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v roce 2015, s. 153–154. – Jaroslav VACULÍK, Práce o volyňských Čechích po roce 1989, s. 154–155. – Jaroslav VACULÍK, Před 20 lety zemřel didaktik dějepisu Stanislav Opatřil, s. 156–158. – Jaroslav VACULÍK, Za profesorem Jerzym Tomaszewskim, s. 158–159. – Jaroslav VACULÍK, Zemřel český historik Jiří Kořalka, s. 159–160.

Slovanský přehled. Roč. 101, 2015, č. 1:

Ladislav HLADKÝ, Stý první ročník Slovanského přehledu. Ohlédnutí za dosavadní historií časopisu, s. 9–21. – Ladislav HLADKÝ, The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review: Looking Back on the History of the Journal from its Founding to the Present Time, s. 23–37. – Petra KOŠTÁLOVÁ, Simeon Polský a jeho Putování: postavení arménských křesťanů v Polsku a v Osmanské říši, s. 39–67. – Lenka ŠÍNOVÁ, Pokus prince Karla Saského o ovládnutí Kuronska (1758–1763), s. 69–93. – Anežka HREBIKOVÁ – František STELLNER, K tematickému zaměření divadelních her Kateřiny Veliké, s. 95–123. – Lukáš TICHÝ, Zahraniční a bezpečnostní politika Ruska a jeho zájmy v regionu Blízkého východu a severní Afriky v kontextu událostí arabského jara, s. 125–156.

Soudobé dějiny. Roč. 21, 2014, č. 4:

Pieter LAGROU, Nadřazenost současnosti nad minulostí jako svatá pravda. Po pětadvaceti letech od událostí roku 1989 žádáme od dějepiscectví kritický náboj, s. 521–530. – Daniela KOLENOVSKÁ, Mezi dvěma slunci. Československo ve střetu Moskvy a Pekingu o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962), s. 531–559. – Cezar STANCIU, Dobří přátelé ve zlých časech. Tito a Ceaușescu před pražským jarem a po něm, s. 560–576. – Michaela KŮŽELOVÁ, Mezi sympatiemi a loajalitou. Francouzská komunistická strana a pražské jaro, s. 577–608. – Pavel SZOBI, Portugalci v „komunistické Ženevě“. Praha jako středisko antisalazaristické opozice (1948–1974), s. 609–634.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 62, 2014, č. 5:

Ján BAKOŠ, Otto Pächt and Albert Kutsal: Methodological Parallels, s. 406–422. – Alena VOLRÁBOVÁ, Wenceslaus Hollar and Friedrich Brentel, s. 423–438. – Věra LAŠTOVIČKOVÁ, Architektur als „versteinerte Musik“: Die theoretische Reflexion der Architektur in der deutschen Romantik und bei Bernhard Grueber, s. 439–453. – Jan IVANEGA, Korespondence Jaromíra Neumanna a Vincence Kramáře, s. 454–465. – Emilia KŁODA, Der Liegnitzer Maler Tobias Willmann – der unbekannte Bruder Michael Willmanns, s. 466–471.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 62, 2014, č. 6:

Eva SKOPALOVÁ, The Mantegna Tarocchi and the View of the World in Northern Italy in the 15th Century, s. 502–515. – Tomáš MURÁR, ‚The Entertainment of His Most Excellent Majesty Charles II‘. The Representation and Visualisation of Royalty in a Festival Book by John Ogilby and Wenceslaus Hollar, s. 516–528. – Pavla MACHALÍKOVÁ, The Sacred Image in Bohemia in the First Third of the 19th Century, s. 529–551. – Tomáš JIRSA, Živá tkáň uměleckého díla. Východiska a ozvuky biologie umění Wladimira Weidého, s. 552–555. – Wladimir WEIDLÉ, Biologie umění. Úvodní poznámky a počáteční nasměrování, s. 556–562.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 67, 2015, č. 1:

Dušan RIEDL, Ostrovní města v Pomoraví. Část 1. Kapitola z dějin moravského urbanismu, s. 3–32. – Michael VIKTOŘÍK, Hospodářské aktivity olomoucké židovské komunity

v letech 1848–1938. Pokus o zhodnocení dosavadní historické práce a alternativy dalšího výzkumu, s. 33–39. – Ladislav VAVERKA, Zeměbranecké a dobrovolnické prapory země moravsko-slezské ve válce 1809. Část I., s. 40–58. – Roman MALACH, Vědecký odkaz regionálního historika PhMr. Františka Lipky, s. 59–65. – Pavel MICHNA, Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2013, s. 78–101. – Ivo ŠTĚPÁNEK, Josef Vrbka z Nákla (6. 5. 1888–23. 11. 1964). Na paměť vlastivědného pracovníka Hané a Malé Hané, s. 102–105.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 67, 2015, č. 2:

Dušan RIEDL, Ostrovní města v Pomoraví. Část II. Kapitola z dějin moravského urbanismu, s. 113–142. – Ladislav VAVERKA, Zeměbranecké a dobrovolnické prapory země moravskoslezské ve válce 1809. Část II., s. 143–162. – Karel KONEČNÝ, Oslavy 50. výročí vzniku Československa na Olomoucku, s. 163–177. – Josef UNGER – Jan VELEK, Pokus o lokalizaci hrobů z bitvy u Loděnic roku 1185. K 830. výročí události, s. 178–180. – Vladimír MAŇAS, K portrétům ostravských farářů 19. století, s. 180–182. – Alena NEJEDLÁ, Zaniklá osada Topanov u Rybníků na okrese Znojmo. Příspěvek k poznání tamní kaple sv. Markéty, s. 182–189. – Božena VÍCHOVÁ, Málo známá památka. Kaple sv. Anny v Hostěnicích u Brna, s. 189–191.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 51, 2014, č. 4:

Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK – Libor PETR, Environmentální průzkum zaniklé vodní nádrže v blízkosti Kozího hrádku, okr. Tábor, s. 245–253. – Jan MÜLLER, Poznámky k dějinám Mirkovic na Českokrumlovsku, s. 254–274. – Jan CIGLBAUER, Vlasovci na Trhvosvinensku, s. 275–284. – Stanislav ŠABLICA, Čapkův most v Doudlebech, s. 285–288. – Jan CALETKA, Kamenné smírčí kříže a křížové kameny v okrese České Budějovice, s. 289–293. – Libor STANĚK, Jaromír Malý – písecký novinář a regionalista, s. 301–317.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 52, 2015, č. 1:

Jan SOLPERA, Domobranecké prapory a diplomat Jan Šeba, s. 3–13. – Daniel KOVÁŘ, Oslavy 700 let Českých Budějovic v roce 1965 a pozadí jejich příprav, s. 14–24. – Aleš František PLÁVEK, Venkovská stavba zděného haltýře ve Ctiboři na Pelhřimovsku, s. 25–37. – Vojtěch STORM, Proměny znaku Českých Budějovic, s. 38–53. – Jaroslav POLÁCH, Ztracené příběhy z Vinné v Křemžské kotlině aneb hledání ztraceného času prostřednictvím nálezů náboženské medaile, fragmentu zoomorfního držadla očílky a italské mince, s. 54–67. – Daniel KOVÁŘ, Pokus o rýžování zlata z Vltavy nad Českými Budějovicemi v roce 1574, s. 68–69.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018,
Bibliografie dějin Českých zemí

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Martin BAKEŠ

Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historických věd,
Studentská 84, 532 10 Pardubice
bakjn@seznam.cz

Mgr. Daniel BARÁNEK

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav českých dějin,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
daniel.baranek@gmail.com

Mgr. Lukáš REITINGER

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd a archivnictví,
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
64694@mail.muni.cz

Doc. PhDr. Marie RYANTOVÁ, CSc.

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Braníšovská 31a, 370 05 České Budějovice
ryantova@ff.jcu.cz

Prof. PhDr. Jan ŽUPANIČ, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
jan.zupanic@ff.cuni.cz

Redakce

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malší, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

† Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal,

Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova),

Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie / Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha Suchdol.

Přijímání objednávek / Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v říjnu 2015.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111